Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska föreningen. II Ny följd Publications of the Swedish Society of Church History. II New series

31

Henry Wiklund

PREDIKANT PASTOR PRÄST

Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens samfundsproblematik 1940–1972

PREACHER – CLERGYMAN

The Swedish Evangelical Mission Society
and its denominational problem 1940–1972

Uppsala 1979

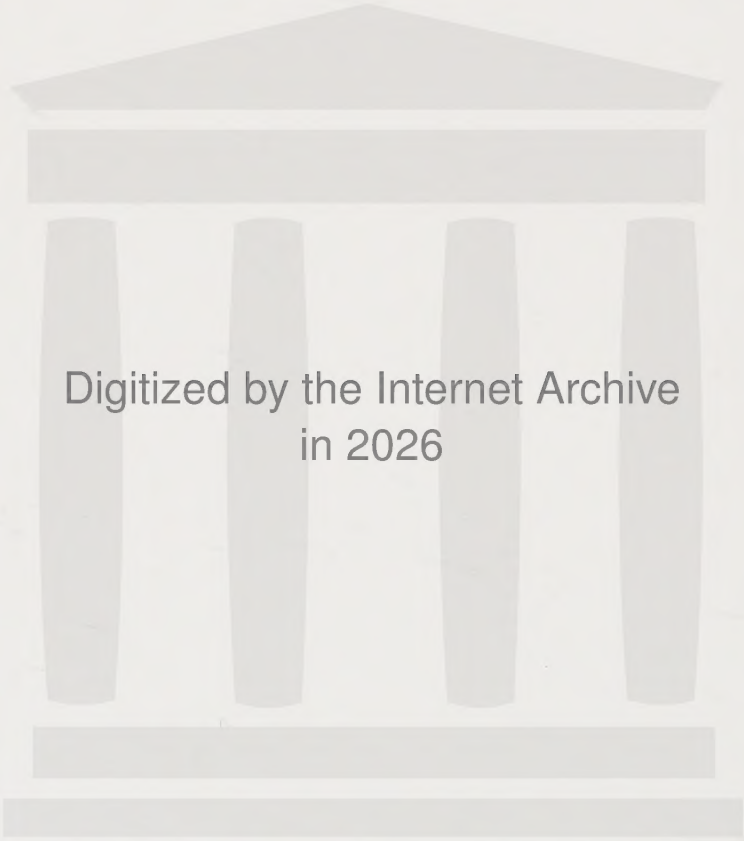
Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548909_0017

PREDIKANT PASTOR PRÄST

Till
Thyra

Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska föreningen. II Ny följd
Publications of the Swedish Society of Church History. II New series
31

Henry Wiklund

PREDIKANT PASTOR PRÄST

Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens samfundsproblematik 1940–1972

PREACHER – CLERGYMAN

The Swedish Evangelical Mission Society
and its denominational problem 1940–1972

Uppsala 1979

Doktorsavhandling framlagd vid teologiska fakulteten,
Uppsala universitet 1979

Abstract:

Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen (EFS) was created in 1856 as an independent organ within the Church of Sweden for the purpose of evangelization. Thus it did not appear as a separate denomination. Changes of various nature in Swedish society very soon brought about *tensions in the relations between EFS and the Church of Sweden.*

The purpose of this thesis has been to investigate how these relations, which we have characterized as the denominational problem of EFS, have taken new forms in a rapidly changing Swedish post-war society. The complexity of the problems involved has been concentrated upon the *status and standing of the society's preachers* (non-ordained pastors). The leaders of EFS have related the dissensions to the question of who had the right of officiating at the Eucharist, and have tried to secure the approval of the bishops to permit EFS-preachers to take part in the distribution of the Communion. The preachers themselves contend that as pastors they should have the right to administer the sacraments. Involved is also the question of the status of the local mission societies – whether or not they should be considered as *congregations.*

The investigation has demonstrated the striking development of EFS towards a denomination or church with liberty for mission societies to organize themselves as local churches. EFS-preachers have thereby been given the possibility of functioning as pastors, called by a local society, but they have not received the official charge of EFS to do so.

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

© Henry Wiklund 1979
Uppsala universitet
Teologiska Institutionen
Box 511, 751 20 Uppsala
Foton på omslaget: Evert Larsson, distriktsföreståndare (överst), Linus Dahlström, predikant och reseombud (t.v.), Wallner Näslund, komminister i samarbetskyrka (t.h.).
ISBN 91-7080-404-4
Uppsala 1979 – Offsetcenter ab

INNEHÅLL

	FÖRORD	9
	INLEDNING	12
	A. EFS enligt sina stadgar	12
	B. EFS kyrko- och församlingssyn	18
	C. EFS ämbetssyn	22
	Sammanfattning	25
I.	EFS ORGANISATION OCH FÖRÄNDRINGAR I DENNA	26
	A. EFS centrala organ	27
	1. Årsmötet	27
	2. Styrelsen	29
	3. EFS expedition	31
	B. Lokalföreningarna inte samordnade	33
	C. EFS medarbetarekår	37
	1. Predikantkårens konsolidering	37
	2. Medarbetarnas regionala och sociala rekryteringsmiljöer	39
	Kapitelsammanfattning	44
II.	EFS I EN NY KULTURSITUATION	45
	A. EFS och de kulturella förändringarna	45
	B. EFS samfundsproblematik i de yttre förändringarna	52
	1. Nattvardsfrågan	52
	2. Föreningarnas förhållande till kyrkoförsamlingarna	60
	3. Missionärernas prästvigning	67
	Kapitelsammanfattning	71
III.	PREDIKANTERNA EFS "INOFFICIELLA PRÄSTERSKAP"?	73
	A. Predikanten, lekman eller ämbetsinnehavare?	74
	B. EFS och religionsfrihetslagen	77
	C. Predikanternas ämbetsmedvetande	82
	1. Utbildningsfrågan	82
	2. Predikantförbundets organ Förkunnaren	83
	3. Predikanternas titel, ämbetsdräkt och vigselrätt	85
	D. EFS lednings linje och åtgärder	90
	1. Samråd med biskopar	90
	2. En kompromisslösning	93

E. En fri linje 96
F. EFS och högkyrkligheten 99

Kapitelsammanfattning 102

IV. EFS OCH BEFOLKNINGSOMFLYTTNINGEN 105
A. EFS föreningars och medlemmars geografiska spridning 106
B. Åtgärder för att möta urbaniseringen 110
1. Omorganisation 110
2. Utredningar 113
3. Utbildning och socialt ansvar 116
C. EFS protest mot högkyrklig ämbetssyn 119

Kapitelsammanfattning 124

V. INITIATIV TILL ATT BRYTA DÖDLÄGET EFS–SVENSKA KYRKAN 126
A. Överläggningar EFS och Svenska kyrkan 127
1. Initiativ till överläggningar 127
2. Samarbetsråd 129
3. Förslag till samarbete 132
B. Predikanternas reaktion på EFS överläggningar med biskoparna 136
1. Stämningar i predikantkåren 136
2. Styrelsen tillmötesgår vissa av predikanternas önskemål 144
C. Riksmöte inkallas. Missionsföreningars reaktion 147

Kapitelsammanfattning 153

VI. EFS NYORIENTERAR SIG 155
A. EFS bibelteologiska grundsyn omprövas 156
1. Den nya bibelsynen 159
2. David Hedegårds kritik av den nya bibelsynen 163
3. Styrelsens ställning i bibelsynsfrågan 164
B. Missionsföreningarna och EFS stadgar 168
C. EFS inkallar regionala predikantmöten 172
D. Missionsföreningen församling? 173

Kapitelsammanfattning 180

VII. PARTIELLT SAMARBETE EFS–SVENSKA KYRKAN 183
A. Samarbetskyrkor 184
1. Samarbetskyrkans uppkomst – Sätraprojektet 184
2. Samarbetskyrkornas antal utökas 186
3. Samarbetskyrkoverksamhetens struktur 189
4. EFS och samarbetskyrkoverksamheten 190

B. Utveckling mot samarbete i missionen 197
1. Missionen blir inhemska kyrkor 197
2. Missionens utveckling och EFS hemmasituation 202
3. EFS och Svenska kyrkans samverkan i missionen 205

Kapitelsammanfattning 206

SAMMANFATTNING 208
BILAGOR 212
SUMMARY 216
KÄLLOR OCH LITTERATUR 223
FÖRKORTNINGAR 228
PERSONREGISTER 229

Förord

"Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen (EFS) är en missionsorganisation - - - inom Svenska kyrkan." Så heter det i EFS stadgars första paragraf, som anger "Grundval och uppgift". Arten och positionen har fastställts av EFS högsta beslutande organ, årsmötet, senast år 1972. I nämnda paragraf finns ytterligare en positionsbestämning: "- - - på den evangelisk-lutherska bekännelsens grund - - -", vilket bör uppfattas som syftande på Svenska kyrkans bekännelseskrifter. Relationen till Svenska kyrkan, som har denna organisation "inom" sig, har man angivit med orden "- - - som en självständig organisation - - -". Före stadgeändringen 1972 hette det: "- - - med fri anslutning till vårt kyrkosamfunds inrättningar."

Innebörden av dessa bestämningar skall vi söka fastställa i inledningen nedan. Klart är emellertid, att bestämningarna är formulerade av EFS ensamt och att de inte grundar sig på någon överenskommelse med Svenska kyrkan. Vidare är det klart, att de är förankrade i den situation som rådde i Sverige vid EFS grundläggningsskedei mitten av 1800-talet.

De omfattande förändringar av politisk, social och ekonomisk art som sedan skedde i samhället påverkade naturligtvis såväl EFS som Svenska kyrkan och förorsakade kriser i relationerna.

En sådan kris inträffade på 1870-talet, och den gällde bl.a. EFS förhållande till Confessio Augustana, föreningarnas nattvardsfirande och kolportörernas medverkan i detta. Denna period är grundligt undersökt av bl.a. B. Walan i hans avhandling om Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet.

Nästa skärningspunkt, som undersökts av K.A. Lundqvist i avhandlingen Organisation och bekännelse, inträffade under årtiondena före och efter sekelskiftet, och den var förorsakad av aktivering av det kyrkliga församlingsarbetet och teologisk nyorientering.

En tredje spänningsfylld period inträffade i början av 1920-talet. Den hörde samman dels med en ekonomisk kris i EFS och dels med radikala samhällskrafters emancipering. Dessa krafter, som var av politisk och ideologisk art, påskyndade en samhällets utveckling mot enhetskulturens sammanbrott och samhällets omstrukturering. – Perioden har vad gäller vår problematik endast fått regional belysning, bl.a. i G. Wikmarks bok Kyrkan och Fosterlandsstiftelsen i norra Ångermanland.

År 1940, som vi satt som nedre gräns för undersökningen, var ingen gränslinje i denna utveckling. Men för EFS, som är föremål för undersökningen, var 1940 en gränslinje. Då utfärdade nämligen representanter för EFS och Svenska kyrkan ett gemensamt meddelande om relationerna, och då gjorde EFS styrelse ett principuttalande i nattvardsfrågan. Ungefär samtidigt ifrågasattes också formuleringen i stadgarnas första paragraf.

Den bild som man lätt kan få av EFS, i den mån man mött denna organisation, är att det är ett trossamfund bland andra fria sådana i vårt samhälle. Formellt är emellertid så icke fallet.

Den nya religionsfrihetslagen 1951 bringade ingen klarhet över detta förhållande. Genom lagens definition att "trossamfund" är, förutom Svenska kyrkan, sammanslutning som anordnar gudstjänster, fördunklades EFS art och ställning visavi Svenska kyrkan ytterligare.

Om man skulle ge beteckningen trossamfund religiös innebörd, så är EFS i högre grad än kyrkan ett trossamfund, en sammanslutning av troende människor. EFS har emellertid aldrig vidtagit några åtgärder för att etablera eller proklamera sig som självständigt trossamfund, utan man betonar tvärtom, att man principiellt sett inte är samfund. Man kan därför befara viss diskrepans mellan den principiella artbestämningen och den praktiska utformningen.

Det som konstituerar EFS är dess stadgar. Inledningsvis skall vi gå tillbaka och se vad EFS från början genom stadgarna har velat säga om sig själv, d.v.s. vad som var EFS självförståelse. Vi skall också utifrån stadgarna söka fastställa EFS synsätt i kyrko- och församlingsfrågan, nattvards- och ämbetsfrågan, frågor som är avgörande för EFS relationer till kyrkosamfundet.

De svenska samhällsförhållandena genomgår en genomgripande förändring efter 1940. Fostrans- och utbildningssituationen sekulariseras gradvis och frigöres från kyrkans och kristendomens inflytande. Individernas frihet och jämlikhet erkännes och framhäves. Beslutsprocesserna demokratiseras. Det sker en stark industrialisering, vilket medför befolkningsomflyttning och tätortskoncentrering. Landsbygdsbefolkningen decimeras. En stark urbanisering skapar nya strukturer för städernas centra och ytterområden och orsakar sociala problem. Traditioner och beteendemönster med kristen förankring bryts sönder. Ekonomiskt uppsving, massmedia och internationell turism banar väg för ett pluralistiskt synsätt.

Vår forskningsuppgift är att undersöka, dels hur EFS reagerade inför denna samhällsomvandling, och dels hur den påverkade EFS. Hur reagerade en rörelse som EFS, motiverad och föranledd av otillfredsställande förhållanden inom kyrkosamfundet på 1800-talet, i denna nya samhällssituation, där både kyrkan och EFS betecknades som trossamfund i en sekulariserad stat? Hur påverkade den nya samhällssituationen EFS som organisation? Påverkades EFS ledning? EFS medlemmar? EFS medarbetare? Skedde det någon förändring i EFS självförståelse och i dess relationer till Svenska kyrkan? Löstes EFS nattvardsfråga? Förändrades EFS kyrko- och församlingssyn eller ämbetssyn? Bevarades EFS struktur enhetlig, eller utvecklades den i pluralistisk riktning?

Den övre gränsen för vår undersökning sättes 1972, då EFS dels antog nyformulerade stadgar om bl.a. relationen till Svenska kyrkan och dels antog ett om-organisations- och integrationsdokument.

Vad är EFS 1972 – "föreningspunkt för frivilliga krafter" inom kyrkan, eller

trossamfund? Vad är EFS medarbetare på föreningsnivå – lekmannapredikant, pastor eller präst?

Undersökningsmaterialet utgöres främst av protokoll från EFS olika organs sammanträden samt ledningens korrespondens i samband därmed, EFS publikationer, samt enkäter och undersökningar om olika förhållanden och sektorer av verksamheten. P.g.a. närheten i tid har granskning av enskilda personers betydelse och roll nästan helt utelämnats.

Jag vill här uttala min tacksamhet till alla, som på olika sätt givit mig vägledning och hjälp till denna avhandling.

Seminariekamraterna har visat ett stimulerande intresse. Docenten Harry Nyberg har under arbetets gång givit värdefulla synpunkter på uppläggning och material. Mina ämnesprofessorer har haft en avgörande betydelse för avhandlingens tillkomst. Professor Sven Göransson gav de första impulserna och stimulansen, som hjälpte mig att komma igång med arbetet. Han gav mig också fram till sin pensionering fast och initierad handledning. Professor Ingun Montgomery har, på ett för avhandlingen mycket betydelsefullt sätt, övertagit sin företrädares handledning. Vänner och bekanta har genom att granska manus och korrektur givit mig värdefull hjälp med avhandlingen. Min hustru Thyra har under den tid undersökningen pågått, delvis parallellt med mitt ordinarie arbete, varit mitt starkaste stöd.

Tack till Er alla, icke-namngivna såväl som namngivna.

Skärholmen i januari 1979

Henry Wiklund

Inledning

A. EFS enligt sina stadgar

Som grund för EFS bildande låg en programförklaring, och den kallades just "program". Utkastet till programmet såväl som till stadgarna var gjort av den unge prästen H.J. Lundborg. Programmet och stadgarna, som antogs den 7 maj 1856 av tretton för saken intresserade män,[1] bör vara ett klart uttryck för EFS ursprungliga självförståelse.

Programmet erinrar om att många, både enskilda och föreningar, redan fungerar enligt den allmänna kristna kärleksplikten. Erkännsamt uppräknas vilka aktiviteter som redan är i gång. Sannolikt åsyftas bland andra Ersta Diakonissanstalt, Inre missionssällskapet, Evangeliska Alliansens Svenska Centralavdelning, Stockholms Stadsmission, samt ett antal traktatsällskap. Flera av den blivande sammanslutningens ledande män, bland andra C.O. Rosenius, H.J. Lundborg och B. Wadström, var någon tid understödjare till eller medlemmar av styrelserna för någon av dessa då verksamma sammanslutningar. Men trots vad som redan var i gång, upplevde man "saknaden och behovet av någon anstalt, som kunde utgöra en föreningslänk". Man syftade till ett mera effektivt utnyttjande av befintliga tillgångar, personellt och ekonomiskt. Men framförallt var det behovet av större konfessionell fasthet beträffande "skrifter och skriftspridare" som man ville tillgodose.

[1] EFSP 6.5 1856, § 1–3, 7.5. 1856, § 1,4, 8.5 1856, § 1–6. EFSA. Det den 7.5 § 1 antagna programmet löd: "De kristnas allmänna kärleksplikt att, enligt det konungsliga budet, älska sin nästa såsom sig själv och således även, när man ser sin broder vara andeligen nödställd, söka hjälpa honom med det ljus och den ledning, som människor kunna meddela; – denna allmänna kärleksplikt har, Gudi lov, ock i vårt land börjat på mångahanda sätt utövas, i den mån troende hjärtan blivit tvingade av Kristi kärlek. Enskilda kristna äro verksamma för sina medmänniskors väckande och återförande till Herren, deras Gud; föreningar äro bildade, antingen för skrifters utgivande och spridning eller för inbördes uppmuntran att personligen, med Guds ord i hand och mun, besöka de fattigas boningar eller fängelserna eller sjuklägren o.s.v. Men all sådan kristelig kärleksverksamhet oaktat har dock bland många kristna i landet, vilka nitälska för ett sant liv i vår evangeliska kyrka, försports saknaden och behovet av någon anstalt, som kunde utgöra en föreningspunkt för denna verksamhet, och varigenom de tillgångar och krafter, som redan förefinnas, kunde bliva mera vidsträckt och jämnt använda, nya krafter framkallas, samt noggrannare omsorg ägnas däråt, att de skrifter och skriftspridare, som utgå över landet, måtte vara i överensstämmelse med förhandenvarande evangeliska trosbekännelsen. Med anledning härav är nu en anstalt bildad under benämning: "Fosterländska Stiftelsen för Evangelii befrämjande", vilkens stadgar särskilt bifogas detta program."

I stadgarna, paragraf 1, upprepas programmets intention med något annorlunda formuleringar. Paragrafens avslutning sammanfattar uppgiften: "Kristi rikes tillväxt bland kristna bekännare."[2]

Vilken var då den nya sammanslutningens egentliga innebörd? Uttrycket "föreningspunkt", som finns i både programmet och stadgarna, kan i det sammanhang det står och rent formellt uppfattas som syftande på någon slags paraplyorganisation – ett samordnande av befintliga föreningar. Men utifrån vad som faktiskt hade skett, nämligen väckelsens och Evangeliska Alliansens uppspaltning och polarisering i två grupperingar, en luthersk och en baptistisk,[3] är en sådan tolkning utesluten.

Paragraf 2 i stadgarna ger anvisning på vad man åsyftade. Man utgick ifrån att det redan fanns "ett kyrkosamfund med ren evangelisk trosbekännelse och fri bibelspridning - - -",[4] varför det inte var nödvändigt med någon ny samfundsbildning. Sådana tankar hade framförts och bearbetats men avvisats,[5] dels av nyss nämnda skäl och dels av evangelisatorisk-taktiska skäl.[6] Man anmärkte inte på kyrkosamfundet som institution. Detta därför att det hade vad man menade vara den rätta grunden, nämligen den evangelisk-lutherska bekännelsen. Däremot ansåg man det sämre beställt med många av kyrkans ledare och medlemmar. Här, inom kyrkosamfundet, lokaliserades den nya sammanslutningens uppgift, och det är anmärkningsvärt mot följande bakgrund.

1840- och 1850-talets religiösa väckelser, parade med tidens frihetssträvanden, fungerade som en utmaning mot den institutionella kyrkan. Denna svarade med åtstramande åtgärder, på vilka sakramentslagen 1855 och många läserimål i olika instanser är exempel.[7] Utnämningen av H. Reuterdahl till

[2] EFSP 7.5. 1856, § 1. EFSA. Paragraf 1 i stadgarna löd: "Stiftelsens uppgift är att, till ändamålsenligare och mera ordnat användande av de många frivilliga krafter, vilka redan inom vårt land på spridda håll börjat verka i Evangelii tjänst, för dessa utgöra en gemensam föreningspunkt samt att, till framkallande av nya sådana, hittills obegagnade krafter, öppna tillfälle för var och en att med personlig verksamhet, skrifter, böcker, årliga eller tillfälliga gåvor, testamenten eller annorledes lämna sitt bidrag till vinnande av det åsyftade ändamålet: Kristi rikes tillväxt bland kristna bekännare."

[3] Wadström 1898, s 335, 407. Newman 1939, s 570 f.

[4] EFSP 7.5 1856, § 2. EFSA. Paragrafen löd: "Då nu inom vårt land finnes ett kyrkosamfund med ren evangelisk trosbekännelse och fri bibelspridning, så har Stiftelsen för avsikt att verka medelst spridning av skrifter i full överensstämmelse med den befintliga lärogrunden samt att för sina ändamål använda blott sådana personer, som av tro och övertygelse bekänna sig till det kyrkosamfund, där de skola verka; och vill således Stiftelsen ingalunda ställa sig i någon motsats till förhandenvarande kyrkliga inrättningar för utbredande av Jesu Kristi evangelium i landet utan fasthellre med dem samverka därför, i den mån Stiftelsen därom kan bliva anmodad eller själv finna lämpligt."

[5] Wadström 1898, s 250 f.

[6] Hofgren 1956, s 28. C.O. Rosenius i brev till G. Scott 19.6 1851.

[7] Newman 1939, s 334–337.

ärkebiskop 1856 ansågs i de nyevangeliska kretsarna som mycket olämplig, och man räknade med att "strängen måste brista", d.v.s. att de väckta skulle bli tvungna att utträda ur kyrkan och bilda en "Fri Evangeliskt Luthersk kyrka".[8] EFS initiativtagare, H. J. Lundborg, hade själv vid sitt inträde i prästämbetet funnit föga förståelse för sin religiösa iver hos sin kyrkliga överhet.[9]

Trots sådana tankegångar i de nyevangeliskas led blev ställningstagandet för EFS grundare i avgörande stund ett annat. I stället för att lämna kyrkan ville man arbeta för nytt liv inom den.

Den som inte minst bidrog till detta ställningstagande var en av väckelsens förgrundsgestalter, C.O. Rosenius. Anledningen till hans ståndpunkt var evangelisatorisk-taktisk. Rosenius var inte intresserad av organiserande över huvud taget, utan "hans intressen gingo rastlöst upp i det religiösa".[10] Han menade att Svenska kyrkan utgjorde en god ram, inom vilken man kunde bedriva evangeliserande verksamhet. Rosenius delade härvidlag sin föregångares, den skotske metodistpastorn G. Scotts, uppfattning. Denne kallade i brev "den svenska kyrkans inrättningar ett fridsamt maskineri, vilket kan tjäna som ett medel till en betydlig andlig förkovran".[11]

Stadgarnas paragraf 2, som så att säga angiver platsen för verksamheten, innehåller således ingen kyrkokritik, utan ger snarare intryck av en ganska positiv hållning till kyrkan. Man bör dock observera, att det inte heller ges uttryck för någon större förtrogenhet eller samhörighet. Man talar inte om "vårt" kyrkosamfund, utan om "ett" sådant och "det". Förhållandet till kyrkosamfundets legala sida – "förhandenvarande kyrkliga inrättningar" – vilket torde avse ritus, ämbetsorganisation och den rättsliga ställningen, tedde sig inte alltför problematiskt. Man ställde sig inte "i någon motsats" till dessa, utan proklamerade en formell lojalitet och ville "fasthellre med dem samverka". Men redan här signalerade man sin självständighet; samverka när man "kan bliva anmodad eller själv finna lämpligt".[12] Det var alltså inte fråga om en nyinrättad kyrklig verksamhetsform, som lät sig inordnas bland kyrkans övriga "inrättningar".

Rosenius presenterade den nya sammanslutningen i sin tidning Pietisten redan i juni 1856. Den främsta anledningen till presentationen tycks ha varit gjorda anmärkningar på stiftelsens "kyrklighet" och därmed viss motsats till "Evangeliska Alliansens anda". Denna anda uppfattades som representativ för sann kristendom. Rosenius drages här åt två håll, ett emotionellt-alliansinriktat och ett kallelsemässigt-kyrkligt. Han känner mer med "levande och gud-

[8] Rodén 1961, s 82, 93.
[9] Rodén 1961, s 61, 73.
[10] Levander 1931 I, s 43 f. Se äv. not 6.
[11] Wadström 1899, s 216 ff.
[12] Se not 4.

fruktiga baptister", men han måste verka bland "döda och ogudaktiga lutheraner". Genom en travestering av Paulus ord ställer han sig i de senares mitt: "För lutheranerna är jag vorden såsom en lutheran, på det att jag dem vinna må." Men han beklagar inte sitt val, för "vi hava fullkomligt så rent och kraftigt Guds ord inom vår kyrka, som det kan finnas inom någon annan". I slutet av artikeln talar han om, att det är det konfessionella kompromissandet, som är "de kraftigaste anledningar till Stiftelsens bildande".[13] För honom var således den religiösa intentionen och motiveringen – vakthållningen om en sann bekännelse och en personlig troserfarenhet – avgörande.

Nu var alltså en "föreningspunkt" bildad för den nyevangeliska verksamheten och dess lokalisering fastställd, men vad innebar den rättsligt och principiellt sett? EFS ursprungliga namn löd enligt det nämnda programmet: "Fosterländska Stiftelsen för Evangelii befrämjande." Redan efter en månad ändrades namnet till det alltjämt gällande.[14] Kortformen "Stiftelsen" med stor bokstav kom sedan att användas i protokoll och skrifter och fick således egennamns innebörd. I EFS förberedelseskede användes olika arbetsnamn och beteckningar. I brev till olika intresserade för att få råd och hjälp använde H.J. Lundborg uttryck som "Evangeliska Agenturen", "en fosterländsk stiftelse". I det programförslag som han slutligen lade fram använde han beteckningen "en anstalt".[15] Dessa förhållanden talar för, att man inte var ute efter någon viss form, allraminst av samfunds art, utan att man sökte ett organ för evangelisering och detta främst genom skriftspridning. Detta organ kom huvudsakligen att bestå av en styrelse på tolv personer, bosatta i Stockholm.[16]

De som dock omedelbart komplicerade den uppgift som detta organ ville befrämja var just de som skulle verkställa den, bokspridarna, som kallades kolportörer. Redan på hösten 1856, när man hade 16 kolportörer, fann sig styrelsen föranlåten att betona och bekräfta, att "kolportörstjänsten *icke* bör(a) vara en *stadigvarande befattning*".[17] Den egentliga anledningen till detta uttalande var att man inte ville ha en institution med anställda tjänstemän. Trots att kolportörernas uppgift var preciserad till bokspridning, ställdes de dock i landsorten snart inför behovet av och uppmaningen till skriftutläggning – predikan, vilken var förbehållen prästerskapet. För kolportörer i den situationen beslutade emellertid EFS årsmöte 1861 att "på sådana vill Stiftelsen visserligen ingalunda genom något förbud binda munnen".[18] Kolportörernas predikoverk-

[13] Pietisten juni 1856, s 94.
[14] EFSP 10.6 1856, § 10. EFSA.
[15] Rodén 1961, s 102 f. Se äv. not 1.
[16] EFSP 7.5 1856, § 3, EFSA.
[17] EFSP 9.12 1856, § 6, EFSA.
[18] EFSP 11.12 1860, § 3. EFSA. EFSÅ 1860, s 82. Tanken på lekmannapredikan – diakonatet väckt i riksdagen 1853, Lundqvist 1977, s 20.

samhet växte snabbt och skedde med styrelsens goda minne men vid sidan om stadgarna.[19]

1868 ändrades stadgarna efter det nya förhållandet. I paragraf 2 angavs då som ny EFS andra uppgift, att verka genom "evangelii muntliga vittnesbörd", d.v.s. predikan. Den viktigaste förändringen, som skapade förutsättningen för kolportörernas förkunnelse, skedde emellertid med paragraf 1, där EFS relation till Svenska kyrkan angavs med orden: "med fri anslutning till vårt kyrkosamfunds inrättningar".[20] Det nya här var orden "fri anslutning", som var mångtydiga och i behov av tolkning. I den situation som formuleringen kom till måste den ses som en markering gentemot kyrkan. Tafvelin-Lundmark har tolkat innebörden som "ett slags självständighetsförklaring", vilket också Lundqvist anser.[21] För EFS del var ändringen föranledd av verksamhetens tillväxt och utveckling.

Snart skulle en ny stadgerevidering ske, betingad av den upptagna "utländska missionen" och av missionsföreningarnas önskan om representation. Den förra anledningen kan vi här förbigå. Genom provinsombuden väcktes i styrelsen frågan om "en närmare sammanslutning mellan Stiftelsen och missionsföreningarna i landsorten". Frågan behandlades vid årsmötet 1872 och återremitterades till styrelsen.[22] Vid årsmötet 1874 godkändes den omfattande stadgerevideringen, som inte berörde de grundläggande paragraferna 1 och 2.[23] Ansluten förening fick genom förändringen rätt att till årsmötet sända "med behörig fullmakt försedd deputerad". Större missionsföreningar av provinskaraktär fick sända två deputerade. Förändringen 1874 innebar en begynnande demokratisering i den meningen, att EFS understödjare ute i landet fick viss möjlighet till inflytande. Tidigare hade styrelsen kompletterat sig själv.[24] Den nyvunna rätten kunde dock i fortsättningen neutraliseras genom styrelsens möjlighet att utse provinsombud. I slutet av år 1874 var dessas antal 261, varav 117 präster.[25] Vid årsmötet 1875 torde antalet ha varit ungefär detsamma. Antalet missionsföreningar som då vann anslutning var 75, varav 46 i Karlstads stift.[26] Styrelsen kunde således styra besluten genom provinsombuden, som i egenskap av förtroendemän förväntades vara lojala. Under krisåren 1876–1879 avgick eller avfördes 20 provinsombud, som inte ansågs vara lojala mot styrelsens riktlinjer. Inför det avgörande årsmötet 1878 säkrade

[19] Hofgren 1956, s 87, 90. Kolportörerna håller "föredrag" och "predika i högmässan". Levander 1931 I, s 61.

[20] EFSP 9.6 1868, § 3, EFSA. Formuleringen kom att bestå i drygt 100 år.

[21] Tafvelin-Lundmark 1974, s 21. Lundqvist 1977, s 26.

[22] EFSP 7.6 1872, § 1. EFSA.

[23] EFSP 5.6 1874, § 1. EFSA.

[24] Levander 1931 I, s 98.

[25] Levander 1931 I, s 97.

[26] EFSP 27.4 1875, § 3. 11.5 1875, § 5. 1.6 1875, § 2. 8.6 1875, § 7. EFSA.

styrelsen den stadgeenliga linjen genom att utse 29 nya provinsombud.[27]

Hur förstod EFS ursprungligen sig själv och sin uppgift? Man uppfattade sig som ett sammanhållande organ för de religiöst väckta av luthersk bekännelse och fromhet, och för att dessa skulle sprida sin religiösa erfarenhet bland kyrkans övriga medlemmar. Detta skulle ske genom tillhandahållande och spridning av konfessionell litteratur. Den inomkyrkliga lokaliseringen var väl övervägd och bestämd av syftet att kunna evangelisera. Behovet och uppgiften fanns inom kyrkan. Detta innebar nej till samfundsbildning, men organisationsformen för övrigt var oreflekterad.

Inom de på detta sätt evangeliserande kretsarna fanns behov av religiös uppbyggelse, vilken bokspridarna/kolportörerna snart uppmanades att biträda med. Fastän detta innebar ett steg utöver den ursprungliga intentionen och ökade spänningen till kyrkan och dess ämbete, öppnade dock EFS årsmöte vägen för och stadgefäste år 1868 kolportörernas predikoverksamhet. Därmed proklamerade EFS officiellt som sin uppgift att vara ett fristående komplement till kyrkans predikoämbete.

Genom predikoverksamheten konsoliderades missionsföreningarna, och behov av representation uppstod. Konsolideringen implicerade också separatistiska drag. Styrelsen gick i detta läge med på att föreslå årsmötet stadgeändring, så att föreningarna kunde bli representerade vid detsamma. Detta får dels ses som en eftergift åt separatistiska tendenser och dels som en åtgärd för att leda verksamheten enligt den ursprungliga målsättningen.

Vår slutsats: EFS såg sig själv som ett kompletterande organ inom, men icke under, kyrkan.

[27] Walan 1964, s 170 f.

B. EFS kyrko- och församlingssyn

Av avsnittet ovan har framgått, att EFS grundare avvisade tankarna på att etablera sig som kyrka. Man räknade med "kyrkosamfundet", Svenska kyrkan, såsom sann kyrka, främst p.g.a. dess konfessionella grund. Men samtidigt kritiserade och underkände man vissa förhållanden inom den. I uppgiften att verka för tillkomsten av andligt liv bland kyrkans "kristna (namnkristna) bekännare" ville man samverka med "troende" präster. Bakom detta synsätt låg, som flera forskare framhållit, pietismens kyrkosyn, vilken C.O. Rosenius accepterat. Denna innebar att kyrkan var "varken ett helt lands innevånare, som äro döpta till Kristus, eller något mindre kyrkligt samfund" utan "de troendes över konfessionerna stående gemenskap".[28]

De som skulle verka i nämnda syfte var inte en stor sammanslutning, utan en styrelse i Stockholm, som skulle vara föreningslänken för de väckta och troende ute i landet, vilka samlades till gemensam uppbyggelse och inspiration. Att sådana samlingar och sådan gemenskap för deltagarna hade betydelse av sann församlingsgemenskap är uppenbart, men man tänkte ändå inte i församlingstermer. Efter pietistiskt mönster fungerade man som "ecclesiola in ecclesia", sann kyrka/församling i den större, etablerade kyrkan/lokalförsamlingen. Det var emellertid mycket angeläget att den lilla troende gruppen var helt fri i förhållande till kyrkan och församlingen.

Den betydelse som tillmättes denna frihet gör, att man måste ställa frågan, om inte den nya stiftelsen var sekterisk alltifrån början. Man kan utan svårighet finna drag, som enligt religionssociologen B. Wilson betecknas som kriterier på en sekt: ett medvetet organisationstänkande, frivillighet, exklusivitet, självidentifikation o.s.v.[29] Dessa drag hos EFS var dock enbart motiverade av evangelisatoriska skäl. Det gällde att verka för "Kristi rikes tillväxt". Det är därför riktigare att se den nya organisationen som en mission inom kyrkan, en inre mission. Man talade dock inte om sig under denna beteckning, delvis p.g.a. det öde som inremissionsrörelsen mött några år tidigare.[30] Den viktigaste orsaken var emellertid, att man inte ville vara ett kyrkans redskap. Det pietistiska självständighetskravet var ett primärvillkor.[31] Målsättningen var troendegruppernas tillväxt, i praktiken EFS tillväxt. Det förefanns således redan från början viss dissonans mellan EFS principiella status och ställning och dess praktiska funktion. EFS fyllde dock på ett naturligt sätt rollen som en kyrkans inre mission fram till dess att kyrkan i början av seklet fick liknande organ som EFS med enahanda syften.[32]

[28] Gidlund 1955, s 130. Hansson 1960, s 98.
[29] Wilson 1970, s 16, 26 f.
[30] Järpenmo 1977, s 86 f, 122 f.
[31] Lundqvist 1977, s 24.
[32] Ibid. Walan 1964, s 41.

Betydelsen av organisationsändringen i EFS 1874 har vi ovan betecknat som ett steg mot en mera representativ organisation av EFS. Men förändringen innebar också, sedd ur kyrko- och församlingsaspekt, en annan sak. Ecclesiolan inom den lokala ecclesian, kyrkoförsamlingen, konsoliderade sig och kunde knytas till en central riksstyrelse, och troendegrupperna fick ett riksomfattande representations- och beslutsforum, konferensen. Denna innebörd profileras ytterligare, om man beaktar det förhållandet, att detta skedde under en period, då kravet på den fria församlingen restes alltmer medvetet. Även om styrelsen avslog de direkta framställningarna i frågan,[33] kan dock förändringen 1874 ses som en eftergift åt radikala-sekteriska tendenser i EFS. Snart skedde dock den splittring som innebar avsöndring av föreningar som framträdde som fria församlingar.[34]

Organisationsförändringen innebar således en profilering av EFS och dess missionsföreningar, som inte syftade till nytt liv i kyrkoförsamlingen utan till en egen inre konsolidering.

Den religiösa väckelsen 1902 och bildandet av ungdomsorganisationen De Ungas Förbund (DUF) med lokalföreningar ökade ytterligare ecclesiolans självständighet. Detta manifesterades i stadgeändringen 1904, genom vilken personer från landsorten kunde inväljas i styrelsen. Därigenom kunde landsortens ledare knyta de lokala troendegrupperna till den riksomfattande gemenskapen. Detta skedde ungefär samtidigt med en ökad expansion i kyrkan genom församlings- och ungkyrkorörelserna och initiativ från vissa EFS-män, främst professor A. Kolmodin, till samarbete och samordning.[35] Utvecklingen i nämnd riktning korrigerades i viss mån genom Bibeltrogna Vänners avsöndring 1911.

Beträffande EFS kyrko- och församlingssyn kan således först och främst konstateras, att det i EFS tidigare skede inte fanns någon klar definition eller formel, som uttrycker en sådan; detta helt enkelt därför att man inte framträdde som samfund med församlingar. EFS officiella kyrko- och församlingssyn var densamma som Svenska kyrkans, med huvudvikt på dess konfessionella grund. Själva tillkomsten av EFS och dess fortsatta utveckling innebar emellertid en protest mot förhållandena inom kyrkan. Man menade att något väsentligt i stor utsträckning saknades där, nämligen de troende medlemmarna. För tillkomsten av sådana och för deras förening ville den nya stiftelsen verka.

Den organisatoriska ändringen 1874 var föranledd av och möjliggjorde en förskjutning i EFS ursprungliga målsättning. Från att principiellt ha varit förankrade i kyrkans lokalförsamlingar kunde nu EFS-grupperna förankras och

[33] Walan 1964, s 67 ff, 95.
[34] Walan 1964, s 483 f.
[35] Lundqvist 1977, s 148 f, 172 f.

representera sig i en riksorganisation. Detta stärkte både riksorganisationen och de lokala troendegrupperna visavi kyrkoförsamlingen. Den principiella statusen eller församlingssynen förändrades emellertid inte, vare sig 1874 eller senare genom tillkomsten av Svenska Missionsförbundet 1878, DUF 1902, Bibeltrogna Vänner 1911. Den påvisade glidningen i sekterisk riktning ökade dock spänningen mellan EFS officiella ställning och de praktiska förhållandena.

EFS kyrko- och församlingssyn var från början klart ecclesiologisk. De troende inom kyrkan skulle sluta sig samman. Man startade med ambitionen att fungera som inre mission i lokalförsamlingarna. Från början av 1870-talet blev man mera inriktad på samband de olika troendegrupperna emellan. Vid kyrkans egen aktivering och profilering i början av seklet valde EFS en väg i riktning mot ecclesiolans utveckling till ecclesia. Detta medförde en gradvis försvagning av rollen som en kyrkans inre mission.

Nattvardsfrågan. EFS bindning till Svenska kyrkan innebar att man avvisade separatistisk nattvard, som bl.a. förekom i norrlandsseparatismen och i väckelsens andra gren, baptismen. Men man var inte desto mindre kritisk mot kyrkans nattvardspraxis. Nattvarden var till för de troende. Genom vissa lagändringar som berörde nattvardsfrågan kunde man dock under de första 15 åren lösa denna med hjälp av "troende präster". Dessa kunde betjäna enskilda troendegrupper eller ordna separat "duklag" i kyrkan. Nästa steg var att man bildade nattvardsföreningar, som betjänades av präster med stark förankring i EFS. Från 1870 förstärktes de separatistiska tendenser som nattvardsföreningarna implicerade, genom att dessa upprättade "inbördes samband" och gjorde framställningar till EFS styrelse och Kungl. Maj:t om särskilda nattvardspräster. EFS styrelse avslog framställningarna. Styrelsen var emellertid splittrad. Genom tidningsartiklar och kolportörsmöten ute i landet sökte styrelsen upprätthålla den kurs i nattvardsfrågan som kunde räknas som "kyrklig ordning". Med svårigheten att få "troende präster" framträdde alltmer alternativet lekmän – oftast kolportörer – som nattvardsförvaltare såsom den verkliga lösningen. Vid splittringen 1878 fanns denna fråga med som en väsentligt bidragande orsak. EFS styrelse tog dock inte omedelbart avstånd från missionsföreningar, som i nattvardsfrågan följt den separatistiska linjen. Detta talar för att det fanns bindningarna som var lika starka som lojaliteten till "kyrklig ordning". EFS nattvardsfråga under denna period är utförligt undersökt av B. Walan och C.H. Martling.[36]

I och med uppsplittringen 1878 gjorde EFS i princip upp med den falang som drog radikala konsekvenser av de rådande kyrkliga förhållandena i nattvards-

[36] Walan 1964, s 178 f. Martling 1958.

hänseende, och man kunde intaga en mera kyrkolojal hållning.[7] Grundinställningen, att nattvarden är till enbart för de troende, förblev dock densamma. Den underställdes dock principiellt den kyrkliga ordningen med prästen som förrättare i lokalförsamlingen. Det fanns således en inbyggd protest i EFS lojalitet mot kyrklig ordning i nattvardshänseende.

[7] Lundqvist 1977, s 70 f.

C. EFS ämbetssyn

EFS stadgar gav inte uttryck för någon speciell ämbetssyn, utöver den vaga formuleringen om kyrkans "inrättningar", vilken inkluderade det kyrkliga ämbetet. Man erkände således det officiella prästämbetet, och man var beredd "att med dem samverka". Icke desto mindre var själva tillkomsten av stiftelsen och den predikoverksamhet som det implicerade uttryck för viss kritik mot prästämbetet.

Av särskilt intresse är här den ledande personen i EFS inledningsskede, lekmannapredikanten C.O. Rosenius, hans synsätt och verksamhet. Rosenius uppträdde som förkunnare, såväl vid konventiklar som vid offentlig gudstjänst, utan att ha det officiella ämbetet, och han uppmuntrade lekmannaförkunnelse som princip. I artikeln "Om andligt prästerskap" i sin tidning Pietisten 1843 utvecklade han sitt synsätt.[38]

Rosenius utgångspunkt var "det allmänna prästadömet", med vilket han avsåg väckta och troende människor. Han uppfordrade de troende att fungera till andra människors väckelse och tro genom att rycka in i vad han menade vara en nödsituation och liksom de levitiska prästerna lära, (före)bedja och offra (sig själva).[39]

Rosenius förbisåg inte Confessio Augustanas krav på "rite vocatus", rätteligen kallad. Tvärtom betonade han vikten av att vid varje predikotillfälle förvissa sig om en yttre kallelse.[40] Den inre kallelsen hade man i och med den personliga tron.

Hur fick Rosenius den yttre kallelsen? B. Walan har här påvisat hur han fick den via sin församlingssyn. Ecclesiolan, som fanns i ecclesian, gav honom och andra lekmän uppmaning och kallelse att predika, och därmed hade han indirekt ecclesians, den officiella kyrkans, kallelse. Detta var tillräcklig "rite vocatus" i den rådande nödsituationen.[41] Rosenius personligen kunde dessutom falla tillbaka på en speciell yttre kallelse, nämligen från det amerikanska missionssällskap som gav honom ekonomiskt stöd.[42] Detta förhållande saknade dock betydelse för lekmannaförkunnelsen som sådan, eftersom det var personligt.

Rosenius, som i sin offentliga kritik av prästerskapet var mycket hovsam, kunde dock, som S. Gustafsson m.fl. påvisat, i sina privata relationer vara ganska djärv i sin ämbetskritik.[43] Av hans korrespondens och av det förhållandet att han uppdelade predikoämbetet och tillerkände sig själv och övriga lekmän

[38] Pietisten 1843, s 72 f. Walan 1964, s 42 f.
[39] Pietisten 1843, s 74, 82.
[40] Pietisten 1843, s 81.
[41] Walan 1964, s 44 ff.
[42] Lodin 1956, s 126. Gustafsson 1962, s 33 f
[43] Gustafsson 1962, s 38.

rätten att predika på ecclesiolans kallelse, kan vi draga den slutsatsen, att han egentligen inte kände sig bunden av det officiella ämbetets ordning, tillåtelse eller tolkning av t.ex. Confessio Augustana. Att han dock gjorde halt vid sakramentsförvaltningen var betingat av hänsyn, inte till prästämbetet utan till de människor som han ville föra till en personlig tro. Han trodde nämligen att den möjligheten skulle beskäras, om han "uppträdde mot den utvärtes kyrkan".[44]

Den legitimering av lekmannaförkunnelsen som Rosenius arbetat för och praktiserat kunde i den nya stiftelsen utnyttjas av kolportörerna. Detta var dock en situation med komplikationer beträffande förhållandet till prästerskapet. EFS ledning fann det därför nödvändigt att precisera och proklamera sitt synsätt, vilket skedde i ett uttalande i årsberättelsen för år 1861.

> "Har någon ock den yttre kallelsen av människor, men saknar den inre av Herren, så kunna vi icke medgiva detta vara en ordentlig kallelse. Äger nu ett sådant förvänt förhållande ofta rum inom ett kyrkosamfund, så uppstår därav utan tvivel såsom en tvingande nödvändighet, att vittnesbördet om Herren hos enskilda själar bryter fram med (sådan) makt - - -. Nu ljuder till dessa av Anden kallade också den yttre kallelsen av medmänniskors andliga nöd och behov, klagan och bön om hjälp. De *måste* framträda, trösta, förmana och lära, och – vi våga påstå, att dessa till ett sådant värv hava en ordentlig kallelse. Har därjämte inom ett kyrkosamfund saken så ordnat sig, att allvarliga, nådesbehövande själar sammanslutit sig till bestämd verksamhet för den inre missionen och särskilt för att pröva och använda sådana fria krafter, som av den allmänna nöden blivit framkallade, så kan dessas "kallelse" därigenom bliva ännu mera ordentlig eller ordnad."[45]

Citatet ger uttryck för stark övertygelse om det riktiga i kolportörernas predikande. Samtidigt med att EFS för sig själv gjorde denna legitimering av kolportörernas predikande, ville man hålla tillbaka utvecklingen av en fast medarbetarekår.[46] Det rådde också viss oklarhet om vem eller vilket organ kolportörerna skulle underställas. Från början fanns intentionen att knyta deras verksamhet till församlingsprästen, i synnerhet "till någon i deras hemort boende andligt sinnad prästman", men det blev ett kolportörsutskott med Rosenius som ledare, som fick uppdraget. Detta utskott anordnade "kolportörsmöten" ute i provinserna för att ge information, ledning och utbildning.[47] Kolportörsverksamheten utövades i samförstånd med och under överinseende av pastor (kyrkoherden), vilket var inskrivet i kolportörernas

[44] Gustafsson 1962, s 41.
[45] EFSÅ 1861, s 78 f. Hofgren 1956, s 99.
[46] Walan 1964, s 49.
[47] Hofgren 1956, s 81. Walan 1964, s 50 f.

instruktion.[48] Inom kyrkan fanns för övrigt åtskilliga som var öppna för lekmannaförkunnelse, under förutsättning att den var kyrkligt inordnad, och framställningar gjordes om dess kyrkorättsliga legitimering. Dessa avslogs emellertid.[49]

Under senare delen av 1860-talet och början av 1870-talet utbreddes separatistiska strömningar i kolportörernas led. EFS ledning fann sig därför föranlåten att upprepa den gräns man satt vid sakramentsförvaltningen.[50] De kolportörer som inte respekterade gränsdragningen avskedades. I samband med krisen 1878 fick under en treårsperiod 58 av de 127 kolportörerna lämna sina uppdrag.[51] EFS ledning höll sedan kolportörerna med korta tömmar, men den medvetenhet som kännetecknade tiden före avsöndringen fortlevde i deras led, därför att den var teologiskt förankrad.

Den ämbetssyn som Rosenius skisserat och följt blev också EFS officiella ämbetssyn. Kolportörerna/predikanterna var "rite vocatus" till att predika. Att utsträcka denna rätt till att också gälla sakramentsförvaltning skulle ha hämmat evangelisationsmöjligheterna, varför man principiellt avstod. Detta var också nödvändigt för att officiellt kunna deklarera lojalitet med kyrkans "inrättningar" – ämbetet.

Utifrån denna kyrkolojalitet accepterade EFS samtidigt prästvigning av biskop som förutsättning för predikoämbetet i officiell mening. Det rådde således oklarhet i ämbetsfrågan för EFS, p.g.a. dess status som inomkyrklig stiftelse. Det fanns en inbyggd spänning mellan EFS teologiska ämbetssyn och kyrkans ämbetssyn och praxis, som var bestämd av kyrkorättslig tolkning av Confessio Augustanas artikel 14. För EFS ledning rådde det ingen tvekan om att man för att få de bästa evangelisationsförutsättningarna var villig att betala med priset av denna oklarhet och spänning. Att detta av kolportörerna/predikanterna kunde upplevas som onödigt och svårt ägnades inte någon större uppmärksamhet av EFS ledning.

I undersökningen ingår att se om och hur denna immanenta spänning och dissonans i EFS ämbetsfråga kunde balanseras under vår undersökningsperiod. Var EFS ledning fortsättningsvis obenägen att befatta sig med sin ämbetsproblematik? Hur fann sig predikanterna i oklarheten?

[48] EFSP 10.2 1857, § 3. EFSA. "Kolportör erinras Att vid ankomst till församling, inom vilken han ämnar utöva kolportörsverksamhet, anmäla sig hos pastor och för honom uppgiva förteckning å de skrifter, han till spridning innehar; Att genom ett ödmjukt, visligt och kärleksfullt uppförande söka undvika all skälig anledning till klander, fly partiväsen och onödiga spörsmål (2 Tim. 3:22 och 23 v.) samt i övrigt så inrätta och utöva sin verksamhet att han icke motverkar utan fastmer underlättar en rättsinnig lärares arbete för Kristi rikes befrämjande."

[49] Gidlund 1955, s 183–197.

[50] Budbäraren 1869, s 205 ff.

[51] Walan 1964, s 163.

Sammanfattning

Vi har i detta inledningsavsnitt sökt klarlägga EFS självförståelse ifrån dess begynnelseskede och under de drygt 50 första åren. Denna period är väl bearbetad, varför vi här gjort hänvisningar och sammanställningar utifrån vår aspekt om EFS samfundsproblematik.

Den mellanliggande perioden 1911–1940 är föga utforskad. Vi kan därför inte här åberopa gjorda utredningar. Några betydande principiella förändringar i EFS status och struktur skedde dock inte under denna period. Utvecklingen skedde främst på lokal föreningsnivå. I början av 1920-talet utvecklades föreningslänken mellan riks- och lokalplanet genom en distriktsindelning. Det är därför en rimlig slutsats, att de spänningar som vi funnit inom EFS och i dess förhållande till Svenska kyrkan under den förra perioden levde kvar och förstärktes fram till 1940.

Undersökningens förutsättning är EFS självförståelse, vilken principiellt var densamma 1940 som 1911. EFS såg sig själv som ett livsbefrämjande och kompletterande organ inom, men icke under, kyrkan. Visavi kyrkan hade EFS en pietistiskt bestämd kyrko-, ämbets- och nattvardssyn, som dock principiellt var underordnad kyrkans "inrättningar". Till den problematik som detta innebar hörde också en ämbetsproblematik, som gällde predikanternas status och ställning.

Detta är således vår undersöknings utgångsläge och forskningssituationen.

Kapitel I. EFS organisation och förändringar i denna

Av inledningen ovan har bl.a. framgått, att EFS organisatoriska struktur inte tillmättes någon större betydelse av de ledande initiativtagarna utom beträffande dess relationer till kyrkosamfundet. Målet var fria troendegrupper inom kyrkan. Organisatoriska konsolideringar skedde efterhand, betingade av EFS interna förhållanden och av utvecklingen i kyrka och samhälle. Detta innebar troendegruppernas glidning mot församlingsliknande struktur.

Det förra förhållandet antyder en rörelselinje i EFS och det senare en institutions- och samfundslinje.

Vi skall i detta kapitel se om och hur dessa dualistiska drag fortlevde och utvecklades i EFS som organisation. Det är därför nödvändigt att kartlägga strukturen av och funktionen för organisationens huvudorgan. Dessa är årskonferensen, styrelsen, expeditionen, föreningarna och medarbetarna. Kartläggningen sker utifrån demokratiseringsaspekt. Termen demokrati användes i den betydelse H. Johansson definierat i sitt arbete om folkrörelserna och det demokratiska statsskicket, nämligen som beteckning för "ett styrelsesätt" i vilket den "formella likställigheten" är ett utmärkande drag. "Ingen grupp har som privilegium att styra."[1]

Denna inledande kartläggning av EFS organisation är en nödvändig förutsättning också för den följande undersökningen.

[1] Johansson 1952, s 12 ff.

A. EFS centrala organ

1. Årsmötet

Årsmötet har alltsedan EFS bildande varit dess högsta beslutande organ. Med årsmötet avses här förhandlingsmötet vid årskonferensen. Denna rymde också olika slags uppbyggelsemöten. Befullmäktigade ombud hade, liksom styrelsen och provinsombuden, beslutande funktion vid årsmötet. Detta beslutsforum såg med femårsintervaller under vår trettioårsperiod ut som följer.

Tabell 1. Antal ombud vid EFS årsmöten

Källor: EFS årsböcker aktuella år (1970 årsmötesprotokollet). Beteckningar enligt källorna.

År 1940	"Herrar styrelseledamöter"	14 st.	
	Provinsombud	35 st.	
	Kretsförenings- och Missionsföreningsombud	123 st.	172 st.
År 1945	Provinsombud	51 st.	
	Föreningsombud	172 st.	223 st.
År 1950	Provinsombud och befullmäktigade ombud		291 st.
År 1955	Röstberättigade ombud		440 st.
År 1960	Röstberättigade ombud		432 st.
År 1965	Ombud		540 st.
År 1970	Ombud		395 st.

1940 redovisades olika kategorier var för sig. Från och med 1945 särskiljs inte styrelsen utan inkluderas i provinsombudens grupp. Från och med 1950 är kategorierna sammanslagna. Man kan av dessa förhållanden avläsa viss känslighet för en demokratiskt otillfredsställande ordning. När provinsombudsinstitutionen 1965 är borta, sker en stark representationsstegring.

Ett EFS årsmöte började med konferenspredikan, som oftast hölls av någon av distriktsföreståndarna. Som presidium valdes styrelsens ordförande till samma uppdrag vid årsförhandlingarna, missionsföreståndaren till vice ordförande och inre missionens sekreterare till årsmötessekreterare. Telegrafiska hälsningar till EFS missionärer och andra samfunds årskonferenser samt till konungen sändes, och svarstelegram upplästes. Det nationella draget var starkt och manifesterades i att man stående uttalade "kungabönen" och sjöng kungssången i samband med kungatelegrammet.[1a] Inslaget var särskilt profilerat i början av 1940-talet p.g.a. krigstillståndet ute i Europa.

[1a] EFSÅ 1940, s 22, 23. "Telegram till Hans Maj:t Konungen - - - under ödmjuk tacksamhet att det genom Guds, den Högstes, bistånd varit vår Konung givet att under denna allvarstid bevara vårt älskade fosterlands frihet - - -."

Sekreterarna för de tre missionsgrenarna, inre och yttre missionen samt sjömansmissionen, avgav alla en kort muntlig rapport om den aktuella situationen.

Den fråga som alltid tilldrog sig stort intresse var styrelsevalet. Styrelsen hade förberett ärendet genom att med tryckta valsedlar föreslå omval av de valbara avgående ledamöterna samt några fler namn "under strecket". Någon fristående valberedning fanns inte förrän 1966. Kandidatnominering i form av bifallsyrkande vid årsmötet till styrelsens förslag och presentation av nya namn är omnämnd fr.o.m. 1942. I 1945 års protokoll är omnämnt, att någon också talade mot av styrelsen uppsatta kandidater.[2] Nomineringsdebatten kunde bli livlig, även om man allmänt bemödade sig om att hålla den på ett värdigt plan.

Över frågan om utgiftsstat vilade stort allvar. Det gällde att gå in under ett stort ansvarstagande, för vilket det inte fanns andra garantier än medlemmarnas solidaritet och offervillighet. Beslutet om utgiftsstat följdes omedelbart av årsmötets förbön.[3]

Om styrelsevalet i början av vår period enligt ovanstående mera innebar en formell möjlighet till inflytande, så innebar uttalanden och resolutioner i tros- och samhällsfrågor ett mera reellt uttryck för ombudens och konferensdeltagarnas gemensamma hållning och attityder. Vanligtvis hade någon av de olika förbundens styrelser upprättat ett förslag, som hela konferensen gjorde till sitt. Ibland markerades det att man uttalade sig på hela EFS vägnar.[4] Dessa uttalanden och resolutioner spelade en icke oväsentlig roll för EFS-folkets självidentifikation, samhörighet och ansvarskänsla för sin samhällsuppgift. Man bör också observera, att de var mest frekventa de år EFS hade interna spänningar – i början av 1940-talet och förra hälften av 1950-talet. De hade därför också en sammanhållande funktion och betydelse.

[2] EFSKP 13.6 1940, Bilaga Valsedlar. EFSKP 11.6 1942, § 7. 17.6 1943, § 7, 14.6 1945, § 10, 18.6 1965, § 11. EFSA.

[3] 1940 löd utgiftsstaten på 925.000 kr., 1945 på 1.250.000 kr., 1950 på 2.000.000 kr., 1955 på 2.960.000 kr., 1960 på 3.750.000 kr., 1965 på 5.900.000 kr. och 1970 på 7.375.000 kr., enligt EFSKP aktuella år. EFSA.

[4] EFSKP 12.6 1941, § 11. EFSA. "100.000 missionsvänner uttalar sig bestämt" om artikel 2 i Apostolicum. EFSKP 11.6 1942, § 14. EFSA. "- - - ombud representerande 1000 lokalföreningar med omkring 100.000 medlemmar - - - gjorde en resolution om ungdomens nöjesliv."
EFSKP 14.6 1945, § 13. EFSA "ett 100-tal tusen medlemmar och andra för saken intresserade" protesterade mot dansundervisning i skolorna. EFSKP 15.6 1950, § 11. EFSA Uttalande om kristendomsundervisningen i nya enhetsskolan. EFSKP 13.6 1952, § 12, EFSA. Uttalande mot alkoholmissbruk. EFSKP 15.6 1956, § 14. EFSA "3000 deltagare från hela landet" uttalade sig för lagstiftning om ungdomens moral. DUFKP 13.6 1956, § 10. EFSA Uttalande om samhällets stöd till de fria ungdomsorganisationerna.

Huvudsyftet med konferensen, inklusive årsmötet, var kristen högtidsgemenskap, andlig uppbyggelse och inspiration för arbetet ute i lokalföreningarna.[5] På grund av denna uppbyggelsedominans deltog många fler än de befullmäktigade ombuden i årskonferensen. Genom sin struktur och omfattning var den inte något brukbart forum för bearbetning av speciella frågor och förhållanden. Däremot tjänade den väl som uttrycksinstrument för EFS fromhetstyp och synsätt i teologiska och samhälleliga frågor och uttryckte därmed rörelselinjen i EFS. Rollen som EFS högsta beslutande organ fyllde årsmötet på ett mera formellt sätt och detta p.g.a. dess konstruktion och av styrelsens dominans. Härvidlag skedde dock under perioden en ökad demokratisering, dels genom att antalet föreningsombud utökades och dels genom att provinsombudsinstitutionen och slutligen styrelsens självskrivna ombudsrätt upphörde.

2. Styrelsen

EFS årsmöte utsåg styrelse, som hade att leda hela EFS verksamhet och var ansvarig inför årsmötet. Den åtnjöt ett grundmurat förtroende, som manifesterades i upprepade återval, vilket framgår av följande sammanställning.

Tabell 2. Antal styrelseledamöter med över 15 års mandattid

Källor: EFS årsböcker för aktuella år.

År 1940	8 ledamöter, genomsnittstid i styrelsen 18 år
År 1945	5 ledamöter, genomsnittstid i styrelsen 19 år
År 1950	7 ledamöter, genomsnittstid i styrelsen 22 år
År 1955	5 ledamöter, genomsnittstid i styrelsen 25 år
År 1960	3 ledamöter, genomsnittstid i styrelsen 19 år
År 1965	0 ledamöter, genomsnittstid i styrelsen 0 år
År 1970	1 ledamot, genomsnittstid i styrelsen 17 år

Antalet ledamöter med över 15 års mandattid beskrev, som synes, en fallande skala. Den genomsnittliga kulmen nåddes däremot i mitten av perioden och berodde på nedan nämnda chefstjänstemäns långa mandattider.

Någon definitiv åldersgräns för styrelseledamöter fanns inte 1940. Stadgarna föreskrev, att person som fyllt 68 år inte borde väljas till ledamot i styrelsen med mindre än att han erhållit två tredjedelar av rösterna. Detta ändrades år 1942, då två tredjedelar krävdes för den som fyllt 65 år. Därtill sattes en definitiv åldersgräns. "Styrelseledamot som fyllt 68 år avgår vid mandat-tidens utgång", hette det. Denna ordning räckte till år 1966.[6]

Bland dem som suttit längst i styrelsen och in i vår period var fyra EFS tjänstemän, missionsföreståndaren N. Dahlberg, 32 år, inre missionens sekreterare

[5] EFSKP 13.4 1940. EFSA. Bilaga konferensprogrammet.
[6] EFSÅ 1942, s 8, § 5.2. 1967, s 25, § 4.

J. Karlsson, 31 år, yttre missionens sekreterare J. Hagner, 29 år, och likaledes rektor för Hagabergs folkhögskola K. Landgren, 29 år.[7] Samtliga efterträdare till de tre chefstjänstemännen på expeditionen fram till stadgeändringen 1972 innehade, under hela sin tjänsteperiod eller under del av den, mandat i styrelsen.

De nämnda tjänstemännen var inte de enda som hade säte i styrelsen, vilket framgår av följande tabell om mandattid och sammansättning för styrelsen. Enligt spalt 3 var nära hälften av styrelsen centralt EFS-anställd, främst i olika chefsbefattningar. Detta innebar helt naturligt en stark ämbetsmannadominans.

Tabell 3. EFS styrelses sammansättning och mandattid

Källor: EFS årsböcker aktuella år.

Som EFS-anställda räknas tjänstemän vid centralexpeditionen, distriktsföreståndare och rektorer vid EFS folkhögskolor. Lärare vid dessa och predikanter räknas inte till denna grupp.

Som "chefstjänstemän" räknas grosshandlare, direktör, disponent, inköpschef, intendent. "Akademiker": docent, läkare, lektor, kyrkoherde, ingenjör och adjunkt. "Tjänstemän": riksdagsman, poliskommissarie, lärare, predikant, kamrer, kassör, kantor, redaktör och assistent.

År	Antal personer							Mandattid
	Totalt	Därav kvinnor	EFS-anställda	Chefstjänstem.	Akademiker	Tjänstemän	Lantbrukare	Genomsnitt år
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1940	17	–	6	5	2	3	1	12
1945	17	1	7	3	3	3	1	9
1950	18	2	7	3	3	5	–	12
1955	17	2	9	2	3	3	–	11
1960	18	2	8	1	2	6	1	7
1965	18	2	7	–	5	5	1	5
1970	18	3	9	2	3	3	1	5

Enligt spalt 1 varierade ledamöternas antal. Dessa kunde vara "minst tolv och högst tjugo".[8] Variationsmöjligheten innebar ett instrument i styrelsens hand i nomineringsavseende, men det utnyttjades dock knappast.

Kvinnorna var starkt underrepresenterade, i synnerhet med tanke på deras dominans i EFS i stort. P.g.a. en stadgeändring kunde den första kvinnan inväljas i styrelsen år 1943.[9]

[7] EFSÅ 1959, s 10, 165, 1953, s 14, 169, 1956, s 193, 1957, s 193.
[8] EFSÅ 1940, s 7, § 5.
[9] Hofgren 1956, s 350. EFSP 19.2 1942, § 10. EFSA.

Genomsnittsmandattiden i styrelsen var lång, inte bara för de ovan nämnda med över 15 år, spalt 8; 11 år fram till och med 1955, och sedan en minskning ned till hälften. Orsaken till de långa mandattiderna måste indirekt tillskrivas styrelsen. Årsmötets reella valmöjlighet begränsades av hänsyn till styrelsens uppgjorda förslag, som inkluderade en betydande del EFS tjänstemän, spalt 3. Anledningen till mandattidens förkortning efter 1955 får tillskrivas påtryckningar i denna riktning.[10]

Styrelsens sammansättning dominerades av personer ur samhällets över- och mellanskikt, spalt 4–7. Också här spelade styrelsens nomineringsmöjlighet en roll, men man följde gammal EFS-tradition med markant överklassinslag i styrelsen.[11] I EFS-folkets led räknades det också vid denna tid som en fördel att ha inflytelserika personer i ledningen. Någon predikant fanns inte med i styrelsen förrän 1970, enligt vår periodisering. Förhållandet är anmärkningsvärt mot bakgrund av den för övrigt starka tjänstemannarepresentationen och vittnar om styrelsens restriktiva hållning till predikantkåren. Det mycket minimala inslaget av lantbrukare är också anmärkningsvärt med tanke på EFS starka landsbygdsförankring. Någon orsak till detta är svår att ange.

Successivt skedde från och med 1964 stadgeändringar som decimerade styrelsens inflytande. Då upphörde rätten att kalla provinsombud. 1966 upphörde styrelsens rätt och plikt att nominera styrelsekandidater, vilka i stället skulle nomineras genom en av distrikten upprättad valkommitté.[12]

I och med de nya stadgarna och omorganisationen 1972 skedde en betydelsefull förändring för styrelsens del. Antalet ledamöter fastställdes till 15, och ledamot kunde omväljas högst två gånger i följd. Person som fyllt 65 år var inte valbar och inte heller tjänstemän vid EFS expedition. Styrelsen kunde tillsätta utskott och råd samt delegera beslutsrätten.[13]

3. EFS expedition

Som redan framgått, fanns det ett nära samband mellan styrelsen och expeditionens chefstjänstemän, i synnerhet under förra hälften av vår period. Vi utelämnar här den del av expeditionen som var av huvudsakligen administrativ karaktär.

Missionsföreståndaren och sekreterarna för de tre missionsgrenarna samt bokförlagschefen utsågs av styrelsen.[14] Representanter för styrelsen samt chefstjänstemännen blev en verkställande enhet i ”styrelsens arbetsutskott”.[15] Dessa var i början av perioden tre: Verkställande utskottet, Bokför-

[10] EFSP 28.2 1957, § 33, EFSA.

[11] Hofgren 1956, s 53. Lundkvist 1977, s 50. Lundqvist 1977, s 49 f.

[12] EFSKP 12.6 1964, § 11. 18.6 1965, § 11. EFSA.

[13] EFSÅ 1972, s 25, § 4.

[14] EFSP 13.12 1950, § 2. EFSA. EFS expeditionslokaler fanns fram till 1953 på Mästersamuelsgatan 42, Stockholm, och därefter på Tegnérgatan 34, EFSÅ 1954, s 12 f.

[15] EFSÅ 1940, s 272 f.

lagsutskottet och "Skriftgranskare". I verkställande utskottet satt missionsföreståndaren, de tre missionssekreterarna, rektorn för Hagabergs folkhögskola och två av styrelsens övriga ledamöter. I Bokförlagsutskottet satt missionsföreståndaren, fyra tjänstemän vid expeditionen samt två övriga styrelseledamöter.[16] 1959 tillkom två nya utskott, Ekonomirådet och Socialutskottet, i vilka tjänstemannainslaget var något mindre.[17] I och med omorganisationen 1972 skedde ytterligare en utbyggnad av utskotten till ett antal av sju. I dessa ingick i princip ingen tjänsteman vid expeditionen.[18]

Av framställningen ovan framgår sammanfattningsvis, att en betydande förändring beträffande EFS centrala organs struktur och roll skedde under perioden. Styrelseledamöternas långa mandattider i början innebar naturligtvis stabilitet och kontinuitet, men de innebar också en låg känslighet och anpassning till nya trender i EFS och i samhället i stort. Denna brist förstärktes av den starka person- och tjänstemannakoncentrationen. Styrelsens sammansättning av i huvudsak personer av högre klass gjorde att den inte omedelbart var representativ för genomsnittet av EFS-folket. Den fick därmed ställning som överhet mera än som jämnbördig representation.

Expeditionens, genom chefstjänstemännen, starka ställning i EFS styrelse och dominans i dess utskott under förra delen av perioden gjorde, att den då var EFS egentliga ledning. Vid periodens utgång hade situationen förändrats så, att inga expeditionstjänstemän skulle finnas med i EFS styrelse eller dess utskott. Expeditionens betydelse hade minskat avsevärt visavi styrelsen. Totalt hade dock en decentralisering skett till utskott utanför båda instanserna. Förändringarna skedde efter interna påtryckningar föranledda av viss missnöjdhet över otillfredsställande representation i årsmötet. Dess roll som högsta beslutande organ var starkt nedtonad genom att årskonferensen i sin helhet hade så stark uppbyggelseprägel.

Ovan nämnda förhållanden och faktorer innebar en konservativ grundattityd, om än gradvis avtagande, hos EFS styrelse och dess verkställande organ. Strukturen av EFS styrelse och expedition befrämjade i viss grad rörelselinjen i EFS, därigenom att man förhindrade dess institutionella utveckling. Å andra sidan var dessa organ själva en institution, som var föga känslig för nya trender i rörelsen EFS. De representationsförändringar, som de progressiva krafterna krävde, tjänade institutionslinjens förstärkning.

[16] Ibid. Missionsföreståndaren var också bokförlagschef fram till 1947. Som skriftgranskare fungerade missionsföreståndaren, fyra tjänstemän vid expeditionen, samt åtta övriga. Detta utskott upphörde 1947, då ny förlagschef tillträdde, EFSÅ 1946, s 173, 186, 196.

[17] EFSÅ 1959, s 167, 1969 s 105.

[18] De sju utskotten och råden var: Hemlandsutskottet, utlandsutskottet, förlagsutskottet, ungdomsrådet (all ungdomsverksamhet sorterade genom integrationen direkt under EFS), studierådet, rådet för Johannelunds Teologiska Institut och personalnämnden, EFSÅ 1972, s 77.

B. Lokalföreningarna inte samordnade

Missionsföreningar fanns med från EFS början, även om de hade varierande form och namn. I och med ungdomsorganisationen DUF:s bildande 1902 tillkom en ny föreningstyp, som samlade in den då pågående religiösa "väckelsens frukter" och därför växte snabbt. Under femårsperioden 1903–1908 ökade antalet ungdomsföreningar från 51 till 306.[19] DUF hade snart fler föreningar än EFS hade missionsföreningar. Någon genomtänkt organisatorisk plan för relationerna mellan de båda "sällskapen" fanns inte.[20]

1921 skedde, som nämnts i inledningen ovan, en organisatorisk konsolidering för EFS del. Syftet var att "åstadkomma enhet och planmässighet i utförandet av allt arbete både inom de yngres och äldres kretsar". EFS centralexpedition organiserades med en expeditionsföreståndare och fyra jämställda sekreterare för de tre respektive missionsgrenarna och för DUF. EFS verksamhet i landet indelades i 14 distrikt med var sin distriktsföreståndare.[21] 1920 upptogs tonårsverksamhet för åldrarna 12–17 år, DUF Junior, vilken verksamhet också snabbt expanderade.[22]

Bristen på en genomtänkt organisatorisk samordning mellan dessa olika föreningstyper upplevdes av många som besvärande och hämmande. År 1933 hade DUF:s styrelse bearbetat frågan och bl.a. framfört kravet på "åldersgräns" i DUF:s föreningar och att de som passerat denna skulle överföras till missionsförening. Detta krav hade emellertid "ej blivit av EFS styrelse godkänt".[23]

Sådan var alltså situationen vid undersökningsperiodens början. DUF-föreningarna hade inte organisatoriskt samband med missionsföreningarna. Varför var inte EFS styrelse intresserad av en sådan samordning, i synnerhet som det inte gällde någon konkurrens utan snarare en framtoning av missionsföreningens roll? Varför tog inte styrelsen initiativ i denna riktning? Vi skall i den följande framställningen söka finna förklaringen härtill.

För DUF:s del upplevdes frågan såsom angelägen, och 1941 gjorde man ny framstöt i ärendet, i tro att tiden var mogen för missionsföreningarna "att utgöra stommen i EFS verksamhet". I DUF:s styrelse fanns emellertid röster, som också hade stämma i EFS styrelse och som inte stödde framställningen. Distriktsföreståndaren i Norrbotten, G. Kihlström, var tveksam, därför att där svarade DUF-föreningarna huvudsakligen för den genuina EFS-verksamheten. Missionsföreningarna kunde omfatta hela socknar, medan DUF:s

[19] Lodin 1938, s 19.

[20] Organisationsplan för EFS 1961, s 3. EFSA.

[21] EFSÅ 1922, s 17. EFSP 14.9 1921, § 13. EFSA. MT-Budbäraren 15.1 1922, s 30.

[22] DUFP 12.10 1920, § 7. EFSA. DUT 5.7 1939, s 203. Vi Juniorer, sept. 1943, s 82 f.

[23] DUFP 2.4 1941, § 10, EFSA.

föreningar fanns i de flesta byar. DUF:s styrelse beslutade emellertid att fortsätta i föreslagen riktning.[24]

År 1941 gjorde dåvarande predikanten i Göteborg, O. Wallin, en framstöt i frågan till DUF:s styrelse och begärde att man vid dess årsmöte skulle anslå tid för samtal i frågan.[25] Den kommitté som blev resultatet av framställningen presenterade 1943 ett omorganisationsförslag för DUF:s styrelse avseende "barn- och ungdomsarbetet". Man ville bl.a. sätta åldersgräns för respektive grupper. Förslaget antogs och skulle meddelas vid möten ute i landet och genom EFS tidningsorgan.[26] Men varken De Ungas Tidning eller MT-Budbäraren förmedlade något meddelande härom under året.

1943 innehöll EFS årsbok för första gången uppgifter om medlemsantalet i EFS missions- och ungdomsföreningar, vilket var 39.636. Detta var en uppseendeväckande uppgift, eftersom man vid ungefär samma tidpunkt talade om "100.000 missionsvänner".[27] Differensen berodde dels på dubbelanslutning och dels på att man laborerade med olika begrepp, medlemmar och vänner. Medlemmarna var anslutna till DUF- eller EFS-ansluten förening. Vännerna var dels enskilda understödjare, dels medlemmar i icke-anslutna föreningar och dels ett skattat medlemsantal i nämnda missionsföreningar av sockentyp. Förhållandet medförde oklarhet och var otillfredsställande, inte minst ur genuin EFS-synpunkt.

De som närmast konfronterades med det otillfredsställande förhållandet var predikanterna på fältet. Vid rikspredikantmötet i Mellansel samma år, i augusti 1943, togs därför organisationsfrågan upp på nytt i den ovan nämnde O. Wallins föredrag över frågan: "Behöver Stiftelsen omorganiseras?"[28]

Wallin menade, att EFS utveckling under årens lopp påvisat behov av en fast organisation. EFS liknade nu "ett samhälle, där man ännu inte uppgjort och infört någon stadsplan - - -". Bristen på organisation hade resulterat i bl.a. över 20 olika benämningar på föreningarna.[29] Den stora differensen mellan den uppgivna siffran 100.000 för EFS-folket och medlemssiffran på 39.636, vilken innebar att 2/5 av detta folk inte var anslutet till EFS eller DUF, borde man avhjälpa genom att "snarast söka få denna skara ansluten - - -". Många ungdomsföreningar ansågs ha felaktig beteckning, eftersom åtskilliga medlemmar stannade kvar livet ut i ungdomsföreningen. DUF:s förening var således en parallellförening till missionsföreningen eller ersatte helt denna.

[24] Ibid.
[25] DUFP 17.9 1941, § 13. EFSA.
[26] DUFP 24.2 1943, § 9. EFSA.
[27] Se not 4.
[28] EFSPP 11–15.8 1943. EFSA. Wallin 1976, s 150 f.
[29] Ibid. Ex. på namn på föreningarna: "Luth. Missionsfören., Evang. Luth. Missionsfören., Kyrkl. Missionsfören., Kyrkl. Luth. Missionsfören., EFS Evang. Luth. Missionsfören., EFS vänner, Förenade Missionsvänner, EFS biträdesfören., Stadsmissionen, Luth. Missionssällskap, Kristl. ungdomsfören., DUF, Ungdomsförbundet."

Wallin, som ansåg att det var "välbehagligt för ordningens Gud" att man fick reda i förhållandena, hade utarbetat ett omorganisationsförslag, som han presenterade för predikantmötet. Huvuddragen i detta förslag var följande.

1. På platser där det fanns personer med EFS-anknytning borde man bilda en missionsförening, som skulle motsvara "församlingen i frikyrkorna". Namnet föreslogs bli "Luthersk missionsförening i - - -". I sådan förening borde också ungdom över 18 år kunna upptagas som medlem. Föreningen borde ha åtminstone ett möte i veckan. För detta behövdes många fler predikanter. 2. På platser där det endast fanns ungdomsförening borde denna ombildas till missionsförening. 3. För åldrarna 18–40 år skulle det finnas ungdomsförening, DUF, i vilken också de som "inte nått full klarhet i sitt gudsförhållande" kunde vara medlemmar. Syftet med ungdomsförening var, dels att "söka nå den världsliga ungdomen" och dels att söka få reda på hur pass många som verkligen hörde till EFS ungdom. DUF skulle vara underställd EFS missionsförening. 4. Missionsföreningen, inte DUF, borde vara huvudman för junior- och barnverksamheten. I den rådande situationen liknade EFS, enligt Wallin, "närmast en gammal övergiven änka. Barnen och barnbarnen hade samlats i DUF." Det var också fel att DUF och DUF:s Junior hade egna missionärer och att det fanns föreningar i EFS för olika yrkesgrupper, exempelvis lärare och studerande. 5. Missionsföreningen borde vara EFS huvudenhet på varje plats, och under den skulle all annan verksamhet sortera. 6. Samma organisationsidé borde prägla också distrikten och EFS centrala organisation. Talare och sekreterare, som reste över hela landet, borde sortera under en och samme sekreterare på expeditionen och inte som dittills under någon av de fyra chefssekreterarna.[34]

Förslaget var i den situation det föddes ambitiöst och bars av strävan efter en planerad enhetlighet. Grundidén var en frikyrklig organisationstyp med församlingen i centrum. Anledningen härtill var inte att EFS därigenom skulle få någon slags kyrklig status utan att organisationstypen tedde sig riktig för EFS varierande medlemsgrupper. Förslaget vittnar om förslagsställarens goda insikt i och överblick över EFS situation och om konstruktiv oräddhet.

Rikspredikantmötet i Mellansel beslöt, på förslag av den då nye distriktsföreståndaren i Västerbotten, J. Nygren, att göra Wallins organisationsförslag till sitt och uppdrog åt Wallin att i bearbetat skick framlägga förslaget för EFS styrelse.[35] – Nygren, som hade enahanda distriktstyp som kollegan Kihlström i Norrbotten, drog således andra slutsatser av de rådande förhållandena. – EFS styrelse bordlade först frågan och överlämnade den sedan till sitt verkställande utskott (VU) för utredning. VU vidtog ingen åtgärd. Däremot distribuerade DUF:s styrelse, som hade fått en kopia av Wallins skrivelse och förslag, en cir-

[34] Se not 28.
[35] EFSPP 11–15.8 1943. EFSP 23.9 1943, § 44. EFSA. Wallin 1976, s 151.

kulärskrivelse till ungdomsföreningarna med generella råd i förslagets anda. I cirkuläret hette det bl.a.: "Vi bör nämligen mer och mer komma därhän, att vi betraktar våra missionsföreningar som själva stommen i Stiftelsens arbete."[32]

Karaktären av DUF:s framställning gjorde emellertid, att den fick begränsad betydelse. EFS gick vidare i samma uppspaltade form både på riks- och lokalplanet. På lokalplanet hade missionsföreningen ansvaret för lokaler och anställning av predikant, medan ungdomsföreningen svarade för barn- och ungdomsarbetet och den mera utåtriktade verksamheten med mötesserier m.m.[33]

Lokalföreningarnas bristande samordning bekymrade således inte EFS styrelse under förra hälften av vår period. Orsakerna till detta var flera. 1. Förhållandet låg utanför styrelsens ansvarsområde. Förslaget gällde främst barn- och ungdomsarbetet, som låg under DUF. 2. Förslaget kom från fel håll. Det var fött av progressiva krafter i det nya rikspredikantförbundet. 3. Förslaget hade felaktig grundinställning. Framtoningen av missionsföreningen efter frikyrkligt mönster hotade EFS traditionella struktur. 4. DUF:s föreningar i de ur EFS synpunkt betydelsefulla norrlandsdistrikten fungerade som de egentliga EFS-föreningarna där. 5. EFS styrelses struktur och det förhållandet att fem av dess ledamöter också hade säte i DUF:s styrelse var en motverkande faktor.

Styrelsen förhindrade genom sin passivitet EFS institutionella utbyggnad. Huruvida den därmed också befrämjade rörelselinjen i EFS är ovisst.

[32] Ibid. DUFP 8.12 1943, § 31. EFSA. DUF:s styrelse beslöt att "vädja till EFS styrelse att den vid ärendets behandling måtte taga hänsyn till Centralstyrelsens tidigare fattade beslut", alltså DUFP 24.2 1943, § 9. EFSP 9.12 1943, § 9. EFSA. Fem av EFS styrelseledamöter, nämligen S. Lodin, N. Dahlberg, K. Landgren, A. Furberg och G. Kihlström, var också ledamöter i DUF:s styrelse, som hade 14 ledamöter.

[33] Omorganisationsplan för EFS 1961, s 4. Pärm EFSA.

C. EFS medarbetarekår

Vi har i inledningen ovan mött EFS medarbetare som kolportörer. Vid mitten av vår undersökningsperiod bestod EFS anställda medarbetare av drygt 400 personer. Dessa var uppdelade i två huvudgrupper, 276 predikanter för hemlandstjänst och 130 missionärer för utlandstjänst, varav 44 var missionärsfruar. Till den andra gruppen hänfördes också sjömanspastorerna. Dessa var 1956 nio till antalet.[34]

Vi skall här endast behandla missionärskåren i vissa jämförande sammanhang och då endast de prästvigda inom denna kår. Missionärskåren bestod nämligen också av lärare- och sjukvårdspersonal.

Gemensamt för alla kategorier av medarbetare var, att man såg sin uppgift som ett religiöst kall. En personligt upplevd kallelse låg ofta som grund härför. Denna kallelse hade förmedlats till främst unga människor genom EFS uppbyggelse- och missionsmöten ute i landet.

Då vår undersökning i stor utsträckning gäller EFS predikanter, skall vi här som bakgrund dels se hur de konsoliderade sig och dels kartlägga deras rekryteringsmiljöer.

1. Predikantkårens konsolidering

Predikantkåren är, om vi inkluderar dess ursprungliga form, kolportörerna, ett med stiftelsen jämngammalt organ av EFS. Men predikanterna var dock, som kår betraktad, en löst sammanfogad företeelse under EFS första sjuttiofem år. I EFS 75-årsskrift nämns, typiskt för förhållandet, "några inre missionens arbetare", och dessa var samtliga bland 1800-talets förgrundsgestalter.[35]

Vid tiden för EFS 75-årsjubileum 1931 hade en kårkänsla börjat växa fram i predikanternas led. I samband med jubiléet ägde den första predikantavskiljningen vid konferens rum, varvid 6 predikanter avskildes.[36] Frågan hade då under drygt ett års tid behandlats i EFS styrelse och dess verkställande utskott. Efter att med tvekan ha inhämtat predikanternas mening i frågan, beslöt styrelsen att på klart angivna villkor ha predikantavskiljning.[37] Villkoren var:

[34] EFSÅ 1956, s 396, 410, 414.

[35] Levander 1931 II, s 177 f.

[36] EFSÅ 1931, s 59. Predikantavskiljningen skedde lördag em. "Detta var den första predikantavskiljningen som ägt rum i Stiftelsens historia." Den skedde inte samtidigt med missionärsavskiljningen, som ägde rum vid avslutningshögtiden i Blasieholmskyrkan, söndagen kl. 17, då två missionärer avskiljdes, s 63.

[37] EFSP 20.3 1930, § 44. EFSA. Frågan var väckt av programkommittén för årsmötet 1930; "– i anslutning till inre missionens högtid anordna en särskild högtidlig avskiljningsstund för predikanter –". EFSP 15.5 1930, § 28. EFSA. Flera styrelseledamöter hyste "betänkligheter mot att predikantmötet skulle få tillfälle att uttala sig". Genom ordförandens utslagsröst fick predikantmötet yttra sig. EFSP 17.9 1930, § 15. EFSA.

Genomgången kurs vid Johannelund, minst ett års vitsordad predikantverksamhet, egenhändigt skriven levnadsteckning samt vitsord av två av EFS ledning kända personer. – Predikant kunde få styrelsens predikantbetyg, som var det officiella beviset på predikantuppdraget, även utan denna avskiljning. – Avskiljningen bestod dels i ett besvarande av styrelsens frågor, dels i att predikanterna vid altaret blev föremål för styrelserepresentanternas bön och handpåläggning. Observeras bör, att akten inte betecknades som vigning (till ett ämbete) utan som avskiljning i konferens för uppdraget att predika.

Fem år senare, 1936, bildade predikanterna ett eget rikspredikantförbund.[38] Tanken att bilda ett sådant förbund hade väckts två år tidigare, då vid EFS konferens närvarande predikanter tillsatte en interimsstyrelse för att utarbeta stadgeförslag. Bland de sex ledamöter man då valde fanns personer som vi skall möta senare i framställningen: predikanten A. Olsson och distriktsföreståndarna K. Björk, E. Larsson och J. Nygren.

Beträffande "uppgift och syfte" för det blivande förbundet ville man "i huvudsak ansluta sig till - - - Stadgar för Svenska Baptistförbundets predikantförbund".[39]

Redan vid konstitueringsmötet 1936 fick predikantförbundet 65 medlemmar. Syftet med förbundet angavs vara att befrämja broderskärlek, stärka sambandet predikanter emellan, anordna predikantmöten och kurser samt uppmuntra prövade medlemmar. Medlemskap kunde vinnas av EFS-anställda predikanter och missionärer som tjänstgjorde minst 6 månader per år. Pensionerade kunde kvarstå.[40] Predikantförbundet på riksplanet blev ett samordnande organ för redan befintliga förbund på distriktsplanet. I vissa distrikt fanns sådana sedan lång tid tillbaka.[41]

Det nybildade förbundet tog en rad initiativ för kårens bästa. Redan vid första årsmötet 1937 diskuterades styrelsens förslag om att inrätta ett bibliotek för predikanternas räkning på Johannelund samt önskemålet om en egen tidskrift. Det sistnämnda ärendet visade sig efter utredning vara omöjligt att förverkliga p.g.a. för litet medlemsunderlag. Däremot kunde ett lånebibliotek inrättas.[42]

Samma år hade nionde distriktets (Västergötlands och Bohusläns) predikantförbund vänt sig till riksförbundsstyrelsen i ärendet EFS nattvardsfråga, som blev föremål för samtal vid årsmötet.[43]

Det nybildade förbundet fick av EFS övertaga förvaltningen av en minnesfond och kunde 1940 för första gången utdela 6 stipendier ur denna till elever vid teologiska institutet.[44]

[38] Budbäraren 1936, 19–26.7.
[39] EFSPP 14.6 1934, § 3,4. EFSA.
[40] EFSPP 9.6 1936, § 3, 4 och 5. 12.6 1936, § 4, 5. EFSA.
[41] Lundqvist 1977, s 92.
[42] EFSPP 15.6 1937, § 7, 10. 28.1 1938, § 6. 13.6 1938, § 8, 9, 10. EFSA.
[43] EFSPP 28.1 1938, § 11. 13.6 1938, § 2. EFSA.
[44] EFSPP 13.6 1939, § 11. EFSA. Gunnar Lundströms minnesfond.

1941 påtalades i förbundets styrelse behovet av en "missionsgård", varmed man avsåg en lantgård som rekreationshem för EFS-anställda, som var i behov av vila.[45] Tanken ledde emellertid inte till något konkret resultat.

Förbundets existens var anledningen till att EFS styrelse uppmärksammade förhållandet med predikantbetygen. Dessa, som var beviset på att vederbörande efter prövning fått styrelsens förtroende och uppdrag att "verka med Guds ords förkunnelse", måste förnyas varje år. För att inte förbise förnyandet av predikantbetygen beslöt EFS styrelse i början av år 1940 att det skulle ske i januari varje år. Beslutet meddelades i MT-Budbäraren.[46] Motiveringen att undvika glömska verkar inte uttömmande. Att styrelsen inte i stället principiellt undanröjde denna tillfällighetsstruktur talar för att man ansåg sig ha visst fog för att betona den. För predikanternas del innebar naturligtvis strukturen ett osäkerhetsmoment.

Predikantförbundet höll årsmöte i samband med EFS årskonferens, och predikanterna hade där ett forum för föredrag och samtal i angelägna frågor; många av dessa var angelägna för hela EFS. År 1942 höll exempelvis dåvarande predikanten J. Nygren föredrag över frågan: "Vad kunna och böra vi göra för att motverka det osunda nöjeslivet?" Föredraget resulterade i ett resolutionsförslag, som antogs av årets konferens.

Bildandet av EFS rikspredikantförbund strax före vår periods början innebar en organisatorisk konsolidering för predikanternas del, liksom den dessförinnan tillerkända avskiljningsmöjligheten innebar en religiös konsolidering. Predikantkåren hade fått ett forum och ett organ för sina intressen. De frågor som redan från början initierades i förbundets styrelse visar, att det fyllde ett vitalt behov.

Hur EFS styrelse såg på förbundet är oklart. Beslutet om predikantbetygen antyder viss rädsla hos styrelsen för att predikanterna genom sitt förbund skulle få för stort inflytande. Tveksamheten att inhämta predikanternas syn i avskiljningsfrågan pekar i samma riktning. Att förbundet tillkommit efter frikyrkligt mönster var ytterligare en anledning till styrelsens reserverade hållning.

2. Medarbetarnas regionala och sociala rekryteringsmiljöer

I samband med teologiska institutets 100-årsjubileum år 1963 lät EFS undersöka från vilka delar av landet predikant- och missionärseleverna rekryterats. Resultatet framgår av följande tabell.

[45] EFSPP 17.3 1941, § 9. EFSA.

[46] Budbäraren 21.1 1940, s 38. Sju år senare anhöll Norrbottens predikantförbund om att predikantbetyget skulle få gälla "så länge vederbörande är anställd i EFS :", vilket EFS styrelse beviljade. EFSP 30.10 1947, § 21. EFSA.

Tabell 4. Teologiska institutets elevers regionala rekrytering 1938–1962.

Källa: Johannelunds Teologiska Institut 1863–1963, s 58 f. Uppgifterna gäller missions- och predikantelever, som utbildats vid teologiska institutet och tjänstgjort någon tid i EFS, och de avser det år vederbörande började sin utbildning vid institutet.

Födelseregion	Missionselever		Predikantelever	
	Antal	%	Antal	%
Norrland	23	50	165	65,7
Svealand	6	13	12	4,8
Götaland	15	32,6	72	28,7
Utlandet	2	4,4	2	0,8
Summa	46	100	251	100

Norrland har som synes varit det huvudsakliga rekryteringsområdet för både missionärer och predikanter. Detta hör samman med frekvensen av EFS verksamhet där. Distrikten 1, 2 och 3, som omfattade Norrbottens, Västerbottens och Västernorrlands län, hade 52 % av EFS totala medlemsantal år 1956. Lägger man därtill de två övriga norrlandsdistrikten 4 och 5, som omfattade Jämtlands och Gävleborgs län, blir procenttalet för samma år 60. Se nedan, tabell 8.

Rekryteringsgenomsnittet för Norrland perioden 1938–1962 var för missionselever 50 % och för predikanter 66 %, vilket innebär en ganska normal relation till EFS medlemsantal i regionen år 1956. Vi skall dock här observera, att missionärerna inte rekryterades i full paritet till Norrlands medlemsandel men däremot något över Svealands och Götalands sammanlagda medlemsandel på 40 %. I de två senare regionerna låg predikantandelen nära 7 % under medlemsandelen. Avvikelserna berodde sannolikt på att EFS verksamhet i Mellan- och Sydsverige i större utsträckning än i Norrland skedde i städer och tätorter och att dess ungdom var mera tilltalad av den mera ansedda missionärsuppgiften.

Svenska kyrkans prästers rekrytering var mycket jämnare fördelad över hela landet än predikanternas. Från de två norrlandsstiften, som i stort motsvarade EFS distrikt 1–4, rekryterades endast 10 % av prästerna. De två folkrika stiften Stockholm och Göteborg svarade för 26 % av prästrekryteringen, medan EFS fått knappt 3 % av sina predikanter härifrån.[4]

Flyttningsfrekvensen för predikantelever från landsbygd till tätort och stad var ganska låg och gällde främst yngre årgångar. 30 % av predikanterna år 1959

[4] Hyrenius 1954, s 48 f. Undersökningen omfattade alla som efter prästutbildningen i Lund respektive Uppsala prästvigdes under tre perioder, 1921–1924, 1932–1933, 1948–1951, tillsammans 752 präster. EFS predikantkår 1960, s 29. Trebetygsuppsats i Statskunskap vid Uppsala universitet 1960 av S. Eriksson (gift Andersson). Enkät hade gått ut till 284 personer, varav 275 svarade.

hade emellertid under fem år före sin utbildning huvudsakligen bott i tätort. Detta var betydligt högre andel än vad som gällde EFS medlemmar i stort. Se nedan, tabell 8. Ganska många av dessa predikanter var dock vid studiernas början fortfarande mantalsskrivna i sina hem på landsbygden.[48]

Ett anmärkningsvärt förhållande förelåg beträffande predikantrekryteringen från tätorter i de tre norrlandslänen, motsvarande EFS distrikt 1–3, vilket framgår av följande tabell.

Tabell 5. Tätorternas (även städernas) procentandel av EFS predikantrekrytering i norrlandslänen.

Källa: EFS Predikantkår 1960, sid. 24–27.

a) I = hemort i tätort vid utbildningens/anställningens början.
II = huvudsakligen tätort såsom bostadsort under 5 år före utbildningens/anställningens början.
b) "Före 1950" gällde samtliga 208 predikanter födda mellan 1892–1926.
c) Gällde samtliga 63 predikanter födda 1927–1937.

Län	a)	Predikanter anställda b) före 1950, %	c) 1950–1959, %	Totalbefolkning 1950, %
Norrbotten	I	35,3	25,0	53,3
	II	41,2	41,7	
Västerbotten	I	4,3	19,4	45,8
	II	8,5	35,5	
Västernorrland	I	36,4	28,6	55,9
	II	45,5	28,6	
Hela landet	I	18,7	30,0	66,2
	II	25,3	38,9	

Om man utgår från att den angivna hemorten vid utbildningens början (I) var densamma som vederbörandes mantalsskrivningsort, så ligger rekryteringsandelen för de tre länen, såväl som för hela landet, under 1950-talet till mer än hälften under vad som gällde tätorternas befolkningsandel i stort. Före 1950 ligger emellertid Norrbottens och Västernorrlands län markant bättre till ur denna synpunkt.

Betydelsefullt och intressant är förhållandet med likheterna Norrbotten–Västernorrland kontra Västerbotten. Västerbottens län hade totalt mindre tätortsbebyggelse 1950 än de två andra länen, vilket innebar, att den agrara samhällsstrukturen där i större utsträckning var intakt. Fr.o.m. 1950 följer

[48] EFS predikantkår 1960, s 24 ff.

emellertid också Västerbottens län rikstrenden beträffande predikantrekryteringen. Tätorternas andel ökar och detta i högre grad än i landet i övrigt.

För de två andra länen är förhållandet det motsatta. Predikantrekryteringen från tätorter minskar markant efter 1950. Förklaringen till detta torde vara, att EFS verksamhet i dessa två län hade en stark förankring i industritätorterna vid kusten. Samhällets inre omdaning och sekularisering slog hårdare igenom i dessa än i agrara områden, enligt känt internationellt mönster.[49] Detta påverkade rekryteringsförhållandena där negativt.

Därmed har vi vidrört predikanternas sociala rekryteringsmiljöer, vilka framgår av gjorda jämförelser med prästernas.[50]

Tabell 6. Prästers och predikanters fäders yrken

Källor: EFS predikantkår 1960, s 35 ff. Hyrenius 1954, s 51 f. Avser för predikanterna år 1959; för prästerna, se not 47.

Yrkesgrupp	Präster		Predikanter	
	Antal	%	Antal	%
Jordbruk med binäringar	178	23,7	163	59,3
Lärare vid högre skolor	64	8,5	3	1,1
Akademiker	165	22,0	–	–
Officerare	7	0,9	1	0,4
Enskilda större företag	12	1,6	–	–
Enskilda mindre företag	77	10,2	22	8,0
Högre tjänstemän, statl., komm., ensk.	53	7,0	17	6,2
Lägre tjänstemän och förmän	43	5,7	10	3,6
Statstjänare, hantverkare, arbetare	148	19,7	58	21,1
Uppgift saknas	5	0,7	1	0,3
Summa	752	100	275	100

Jordbruk med dess binäringar dominerade som både prästers och predikanters yrkesbakgrund. Den inbördes skillnaden mellan de båda kategorierna var dock betydande. Inga av predikanternas fäder var akademiker, medan 22 % av prästernas fäder var det. Av dessa var 126 stycken präster. Endast 5 % av predikanterna hade fäder i samma yrke. En betydande del av både prästernas och predikanternas fäder var hantverkare eller arbetare.[51]

Yrkesbakgrunden för prästerna hade således en jämnare fördelning över flera yrkesområden än för predikanterna, vars bakgrund hade en markant jordbruksdominans. Med tanke på att merparten av predikanterna kom från Norr-

[49] Lundkvist 1977, s 147 ff.
[50] Hyrenius 1954, s 51–57. Landström 1954, s 31–35. EFS predikantkår 1960, s 35 ff.
[51] Ibid.

land, var det fråga om mindre jordbruk. Lägger vi härtill procenten för statstjänare m.fl. framgår klart, att predikanterna huvudsakligen rekryterades ur lägre socialgrupper.

Mot denna bakgrund är predikanternas politiska ställningstagande anmärkningsvärt. I kommunalvalet 1958 röstade hela 86 % av 275 predikanter borgerligt. Fördelningen var följande:[52]

Parti	Antal	%	Hela riket
Högern	80	29,1	20,4
Folkpartiet	137	49,8	13,1
Centern	18	6,6	15,6
"Borgerligt"	2	0,7	
Socialdemokraterna	7	2,5	46,8
Icke svar	31	11,3	
Summa	275	100	

Förhållandet talar för att det inte var yrkesbakgrunden eller socialgrupperingen, som bestämde röstningen, utan snarare partiernas grundsyn. Folkpartiets liberalistiska och individualistiska grundsyn upplevdes av merparten predikanter som den som bäst sammanföll med deras värderingar och samhällssyn. Högerns höga procentandel kan ha berott på att dessa predikanter ansåg, att dess konservativa grundsyn bäst slog vakt om den bestående ordningen, kristna värden o.s.v. Socialdemokraterna upplevdes såsom opålitliga, när det gällde sådana värderingar.

Några predikanter uppgav sig rösta borgerligt för att få jämvikt mellan de politiska blocken. En del hade angivit att de röstade på personer, som de hade förtroende för, och inte på partiet.[53] Samma förhållande gällde inom Pingströrelsen.[54]

Sammanfattningsvis kan konstateras, att merparten av EFS predikanter rekryterades från norrlandsregionen och där främst från dess landsbygd. Samma förhållande gällde missionärerna, om än inte i fullt så hög grad. Här förelåg en skillnad i jämförelse med prästrekryteringen, som hade en jämnare fördelning över hela landet.

Predikantrekryteringen från städer och tätorter var något bättre än EFS medlemsrekrytering därifrån, men den följde ändå samma mönster. Predikanterna kom från de lägre samhällsklasserna, främst från norrländsk småbrukarmiljö. Politiskt var predikanterna borgerligt orienterade. Folkpartiet hade hälften av rösterna.

[52] EFS predikantkår 1960, s 50 ff.
[53] EFS predikantkår 1960, s 52–57. Johansson 1952, s 137. Lundkvist 1977, s 179.
[54] Sahlberg 1977, s 159 ff.

Kapitelsammanfattning

EFS organisation har en demokratisk grundstruktur med lokala medlemsgruppers representation i årsmötet. Detta organ utser styrelsen, som leder verksamheten och utser tjänsteinnehavare.

Styrelsens struktur och chefstjänstemännens starka ställning gjorde, att dessa organ i början av perioden fungerade med styrande befogenheter. Man var emot den organisatoriska upprustning på föreningsnivå, som radikalare krafter arbetade för. Dessa fanns bl.a. i det nybildade predikantförbundet. Predikanterna var en pådrivande faktor för EFS institutionella utbyggnad.

Kapitel II. EFS i en ny kultursituation

Inledningen ovan har visat, att EFS hade en inbyggd samfundsproblematik, betingad av dess inomkyrkliga ställning. Vi har också sett hur denna problematik aktualiserades i tider, som präglades av samhälleliga och kulturella förändringar.

Under krigsåren i början av 1940-talet bestod i viss utsträckning det "gamla samhället", som generellt sett kan karaktäriseras som ett kristet överhets- och enhetssamhälle. Grundstrukturen i detta var hierarkisk, och det var bestämt av kristna värderingar.

Vid denna tid hade emellertid denna samhällsstruktur sedan lång tid tillbaka utsatts för kritik och omvandlingsförslag från liberala och socialistiska krafter. Man slöt upp kring nya ideal såsom liberalisering, demokratisering, socialisering, humanisering, individualisering. Dessa påverkade också det religiösa området.[1]

Redan under kriget och ännu mer efter detta arbetade statsmakten på att omvandla samhället efter de nya idealen. Staten själv skulle vara värdemässigt neutral och därför tolerant mot individer och grupper med olika värderingar. Detta innebar, att en ny kultursituation började göra sig gällande i det svenska samhället, och den satte först sina spår på utbildningens och fostrans område.

Vår uppgift blir nu att undersöka hur EFS, med sin pietistiska fromhetstyp, reagerade i den förändrade kultursituationen och om man hade en enhetlig hållning. Vi skall vidare se hur den nya situationen påverkade EFS samfundsproblematik.

A. EFS och de kulturella förändringarna

Den organisatoriska omvandlingen av skola och utbildning skedde i snabba drag under 1940- och 1950-talen. År 1940, medan man höll på att förverkliga 1936 års riksdagsbeslut om obligatorisk sjuårig skola, tillsattes en skolutredning, som emellertid redan innan den slutfört sin uppgift att utreda en åttaårig obligatorisk folkskola av den nya socialdemokratiska regeringen år 1946 ersattes av en skolkommission. Denna föreslog 1950 års riksdag en successivt införd 9-årig enhetsskola. Riksdagen godkände i princip förslaget. Gymnasieutbildningen hade också berörts i utredningen, och 1953 års riksdag beslutade genomföra ett provisoriskt 3-årigt gymnasium.[2]

[1] Göransson 1975, s 38 f.
[2] Cornell 1968, s 218, 253 f.

Den ur vår synvinkel viktiga frågan är emellertid främst utbildningens innehåll och förankring. Redan 1919 års undervisningsplan hade i princip avskaffat den konfessionella kristendomsundervisningen. 1946 års skolkommission kunde, tack vare ordförandens utslagsröst, föreslå, att kristendomsämnet skulle bibehållas i den nya enhetsskolan. 1950 års riksdag beslutade rentav att ämnet skulle vara obligatoriskt men strikt objektivt.

Frågan om kristendomsämnet blev senare också aktuell beträffande det nya gymnasiet. Utredarna föreslog ett starkt reducerat timantal för ämnet, men resultatet blev en kompromiss med ett begränsat timantal på samtliga linjer. Undervisningen fick inte vara konfessionell utan objektivt informerande. Den ideella grunden för skolan skulle vara humanitet och likställighet, inte kristendom.[3] Utbildningstiden förlängdes således avsevärt, och utbildningen fick en ny humanistisk inriktning.

En ny syn på barn och ungdom, och i synnerhet på vilka faktorer som ligger bakom deras psykiska beteende, arbetade sig fram under 1940-talet. S. Freuds psykoanalytiska teorier och "fri fostran" accepterades alltmer men inte utan protest. Parollen "fri fostran" tolkades av kritiker som "frihet från all fostran". Redan 1938 hade staten övertagit ansvaret för ungdomsvårdsskolorna, och tio år senare föreslog 1946 års skolkommission en mera demokratiskt uppbyggd skola. 1958 avskaffades agan i skolan.[4] 1944 tillkom lagen om åtalseftergift för ungdomsbrott. Inget fängelsestraff fick tilldömas personer under 21 år. En ny föräldrabalk 1950 täckte in tidigare förordningar om relationerna barn-föräldrar.[5] Utvecklingen innebar således, att föräldrarnas auktoritära uppfostran ersattes av en individualiserande, fri uppfostran i samhällets regi.

Redan under 1930-talet inleddes en begynnande revolution på sexuallivets område. Det 1933 bildade Riksförbundet för sexuell upplysning och makarna A. och G. Myrdals bok år 1934, Kris i befolkningsfrågan, medförde en friare hållning till sexualfrågan i stort. Preventivmedel som skydd mot oönskat havandeskap skulle finnas tillgängliga. E. Ottesen-Jensen hade under 1940-talet kampanjer i skolorna för sexuell upplysning. Från 1956 var sexualupplysning obligatorisk i skolan.

I abortfrågan intog förespråkarna för en friare sexualsyn först en restriktiv hållning, beroende på behovet av befolkningsökning. Men den nya abortlagen 1939 fastställde dock den sociala indikationen som skäl för abort. Tillägget i lagen 1946 gick vidare i samma liberala anda.[6] Det skedde således en sekularisering och liberalisering av sexualetiken.

[3] Cornell 1968, s 62 f, 218 f.
[4] Cornell 1968, s 284.
[5] Cornell 1968, s 286.
[6] Cornell 1968, s 28 f.

Det ovan nämnda är konkreta exempel på att det "gamla samhället" stegvis och snabbt avlöstes av ett nytt samhälle med ett nytt kulturklimat och nya värderingar. Vi skall nu se vilken hållning EFS intog till denna nya kultursituation och vilka åtgärder man vidtog.

1940 gjorde EFS organ MT-Budbäraren genom sin redaktör S. Holmström ett inlägg beträffande kristendomsämnet i skolan. Den direkta anledningen var ett uttalande av förre ecklesiastikministern A. Engberg om att den religiösa bildningsnivån inte fick sjunka till "bastant okunnighet". Holmström byggde vidare på uttalandet och menade, att i den religiöst mörka tid som rådde, var det de "lutherska kristnas plikt" att taga initiativet till en förbättring av kristendomsämnets ställning på skolschemat. Holmström räknade med att inställningen i frågan hos de forna motståndarna, "de övriga kristliga riktningarna" och "det socialdemokratiska partiet", hade förändrats till det bättre. Därför borde "de gammaltroende, bl.a. de högkyrkliga och fosterlandsstiftelsens folk" göra framstötar genom sina representanter i riksdagen.[1] Artikeln bör sättas i samband med den ovan nämnda 1940 års skolutredning, och den var uttryck för önskan att få tillbaka katekesen i skolan. Det anvisade tillvägagångssättet är viktigt, därför att det är ett av de få tillfällen, då man hänvisade till den parlamentariska vägen.

1942 kom det första i en serie resolutionsuttalanden från EFS årskonferens, och det gällde ungdomens nöjesliv. Initiativtagare var EFS predikantförbunds årsmöte. Resolutionen var en protest mot ungdomens tilltagande nöjesliv, begäran om lagstiftningsåtgärder mot den osunda nöjesindustrin samt begäran om mer positiv kristendomsundervisning. Anledningarna till resolutionen angavs vara två: "det alltmera tilltagande nöjeslivet och den samtidigt starkt ökade ungdomsbrottsligheten". Med nöjesliv avsåg man vad som försiggick på offentliga dansbanor och nöjestillställningar. Att ungdomen utnyttjade sådana tillställningar berodde på dess "sämre och lägre böjelser". Resolutionen efterlyste "kraftiga och skyndsamma åtgärder på lagstiftningens område", så att ordningsmakten skulle få större befogenhet att kontrollera den sedliga halten i nöjesutbuden, begränsa nöjeslivet och kontrollera minderårigas deltagande. Man krävde åtgärder i konsekvensens namn. Eftersom samhället genom lagar skyddade sig mot "kristidens politiska och ekonomiska förvillelser", borde man också genom lagar skydda det dyrbaraste landet ägde, dess ungdom.[2] Resolutionen var föranledd av den nämnda friare sexualsynen.

[1] Budbäraren 12.5 1940, art. "Herr Engberg och katekesen".

[2] EFSP 11.6 1942, § 33. EFSA. Det tredje ledet i resolutionen om kristendomsundervisningen, där man bl.a. krävde att katekesen skulle bli obligatorisk, fanns inte med i den text som årsmötet antog. Möjligen gjorde styrelsen detta tillägg i protokollet efter årsmötet, eftersom den fått årsmötets uppdrag "att med stöd av denna resolution vädja - - -". EFSKP 11.6 1942, § 14. EFSA.

Tre år senare, 1945, antogs vid årskonferensen ett protestuttalande mot dansundervisningen i skolorna. Även detta hade tillkommit på predikantförbundets förslag. Uttalandet skedde i namn av "100-tal tusen medlemmar och andra för saken intresserade". Det var skarpare än 1942 års resolution och "en allvarlig och bestämd protest" mot förverkligandet av statens ungdomsvårdskommittés rekommendation av intensifierad dansundervisning i skolorna. Som skäl angavs, att det "skulle medföra ökade moraliska vådor" och leda till konflikter för både enskilda och myndigheter, som "icke med stöd av gällande grundlag kunna lösas".[9] Det är svårt att se vad man avsåg med det sistnämnda, om man avsåg den genom dissenterlagskommittén aktualiserade religionslagstiftningen eller om det gällde den lagstiftning, på vilken det gamla enhetssamhället vilade. Klart är emellertid, att man kände vånda inför ett samhälle, som omformade sina lagar och gav direktiv enligt helt nya värderingar. De "samvetsbetänkligheter" och "konflikter" som nämndes är förståeliga med tanke på den stora skara DUF-anslutna barn och ungdomar,[10] som i sin skolsituation skulle möta denna för deras ideal nya och skadliga företeelse.

Nästa uttalande hörde samman med riksdagens principbeslut 1950 om 9-årig enhetsskola. EFS årskonferens samma år gjorde på styrelsens förslag ett "uttalande ifråga om kristendomsundervisning".[11] Här bekräftades således den styrelsens passus om kristendomsundervisningen, som inte var med i 1942 års konferensuttalande.[12]

I uttalandet 1950 sågs beslutet om enhetsskola som "en betydelsefull milstolpe i vårt skolväsens utveckling", och man uttalade sin tillfredsställelse med att kristendomsämnet tycktes få behålla sin ställning i den nya skolan. Att ämnet blev obligatoriskt och strikt objektivt var från EFS synpunkt helt riktigt. Men uttalandet röjer ändå farhågor, som var den egentliga anledningen till detsamma. Den ena gällde innebörden av beteckningen "objektiv" och den andra vad man avsåg med "kristendom". EFS hade 1949 fått lämna remissyttrande till dissenterlagskommitténs förslag om ny religionsfrihetslag, och man kände således till vad där sagts om skola och undervisning. I § 18 hette det: "Tjänst, varmed är förenat åliggande att meddela kristendomsundervisning i allmän skola, må ej innehas av annan än medlem av Svenska kyrkan eller annat trossamfund med en från grunderna för denna undervisning ej väsentligt avvikande trosåskådning".[13] Villkorsformuleringen hade för EFS oroande innebörd. Den gav möjlighet för en nominell medlem i Svenska kyrkan med t.ex. agnos-

[9] DUFKP 13.6 1945, § 9, EFSA.

[10] EFSÅ 1946, s 366 f. 1946 hade till DUF anslutna barn- och ungdomsgrupper drygt 47.000 medlemmar.

[11] EFSKP 15.6 1950, § 11. EFSA.

[12] Se not 8.

[13] SOU 1949:20, VIII.

tisk eller ateistisk livsåskådning att undervisa i kristendomskunskap. Också icke-medlem i Svenska kyrkan men medlem i t.ex. baptistiskt samfund kunde innehа sådan tjänst. I sitt uttalande gav EFS sin tolkning av innebörden i orden "objektiv" och "kristendom" utan att rimligen kunna yrka förbud för andra tolkningar. Man ansåg, att "personlig kristen tro hos en lärare" var en förutsättning för att denne skulle kunna ge "en i sann mening objektiv undervisning" och göra den etiskt fostrande. Innehållet i undervisningen skulle vara "den evangeliska-lutherska tron, för vilken våra fäder kämpat och lidit - - -". Man ville således slå vakt om en konfessionell och etiskt fostrande kristendomsundervisning.

Ännu en farhåga låg bakom uttalandet, nämligen att kristendomsämnet skulle förlora sin karaktär av "verkligt kunskapsämne".[14] Befarandet var inte obefogat. Den året efter antagna religionsfrihetslagen innebar, att ämnet kristendomskunskap också omfattade andra trosåskådningar än de lutherska samt andra livsåskådningar.

EFS tolkade således, utifrån sin pietistiska-konfessionella fromhetstyp, "objektiv" i fråga om kristendomsundervisningen såsom undervisning meddelad av personligt troende lärare och "kristendom" såsom avseende luthersk konfession. Man accepterade följaktligen inte den kulturella och religiösa pluralism, som gradvis gjorde sitt insteg i samhällets utbildning.

Vid årskonferenserna 1952–1955 gjordes inga uttalanden, men däremot hölls föredrag inför EFS-folket om den mörka kultursituationen.[15] Distriktsföreståndare J. Nygren gav i sitt föredrag inför distriktskonferensen i Västerbotten 1953, vilket återgavs i predikantförbundets organ Förkunnaren, uttryck för denna pessimism inför kultursituationen. "Aldrig har vårt folk varit i större fara än nu, då dess kulturgrund håller på att raseras." Det nya kulturprogrammet betecknades som brist på kultur.[16]

Vid jubileumskonferensen 1956 antogs två resolutioner. Med anledning av "den nya given", d.v.s. statsmaktens ekonomiska stöd till ungdomsorganisationer, antog DUF:s årskonferens en "skrivelse till Konungen". Villkor för statsbidraget var att någon "propaganda" av ideologisk art inte fick förekomma i de s.k. fritidsgrupperna. I DUF:s ungdomsgrupper förekom allmänt andakt och bibelstudium. DUF upplevde sig därför pressat och befarade att staten ville styra verksamheten. I skrivelsen bad man därför om "att ungdomsorganisationernas ungdomsuppfostrande arbete måtte räknas såsom en betydande faktor –" och att organisationerna skulle få ökade möjligheter att utbygga sitt arbete.[17] Parallellt med kritiska synpunkter på den nya kultursituationen

[14] Se not 11.
[15] DUFKP 16.6 1955, § 10. EFSA.
[16] Förkunnaren 1953, nr 3 s 9.
[17] DUFKP 13.6 1956, § 10. EFSA.

fanns det alltså en öppenhet för det nya samhällets utbud. Men det fanns också kritiska uppfattningar om statsstöd.[18]

Anledningen till EFS jubileumskonferens resolution angavs vara 3000 konferensdeltagares "allvarliga bekymmer inför vårt folks läge och vår ungdoms framtid - - -".[19] Man nämnde den tilltagande sedeslösheten, spritmissbruket, våldsmentaliteten och ungdomsbrottsligheten, som var orsakade av "allmän respektlöshet inför lag och ordning". Men den egentliga orsaken till missförhållandena var bristande och otillfredsställande lagstiftning. Man vädjade därför "lagstiftning i överensstämmelse med tio Guds bud –". De konkreta åtgärder, man vädjade om var 1) revidering av gällande abortlagstiftning, så att socialmedicinsk indikation inte medgavs, 2) förbud mot försäljning av pornografisk litteratur och preventivmedel i kiosker och automater; samt 3) en sådan revidering av sexualundervisningen i skolan, att den ställde sexuallivet i relation till de kristna normerna.[20]

EFS resolution 1956 var den sista, som mera allmänt vände sig mot de förordningar och bruk, som vunnit insteg i samhället. Resolutionen är uttryck och bevis för att man inte accepterade den sekularisering, d.v.s. den kulturella och moraliska frigörelse från kristen tro och etik, som pågick i samhället. Man påkallade, med sin 100-åriga pondus, lagstiftning i konfessionell anda såsom den verkliga lösningen. Indirekt och ytterst kritiserade man det socialdemokratiska partiet, som hade regeringsmakten.

Denna kritik kom också till uttryck i jubileumsårets årsboks rapport om "det andliga läget". Man påtalade "den moraliska normlöshet, som under några årtionden haft energiska förespråkare bland folkuppfostrare". Härmed avsågs dels lärarna och dels de lagstiftande myndigheterna, som genom att taga bort kristendomen som grundval för undervisning och fostran skapat den moraliska normlösheten.[21]

Avsnittet ovan har visat, att EFS var djupt oroat över den nya kultursituation, som trängde in i det svenska samhället efter andra världskriget. Det nya samhällets anspråk på normerande befogenheter såg man i stort såsom förödande. Detta så mycket mer som den konfessionella kristendomsundervisningen ifrågasattes.

De åtgärder som stod till buds och som man vidtog var dels protestuttalanden vid årskonferenserna som uttryck för att man inte accepterade de nya sam-

[18] Rektor S. Bodin, som 1954 blev ordförande i DUF:s styrelse och var vice ordförande i EFS styrelse, avböjde statsunderstöd till sin folkhögskola Solvik i Västerbotten.

[19] EFSKP 15.6 1956, § 14. EFSA.

[20] Svenska Läkarförbundets remissutlåtande 1954 till 1950 års abortutredning var här ett stöd.

[21] EFSÅ 1956, s 14 f. Avsnittet "Allmän översikt" var osignerat, men troligen skrivet av inre missionens sekreterare E. Svensson.

hällsförhållandena och dels framstötar om lagstiftningsåtgärder för utökade befogenheter åt ordningsmakten och för katekesens återinförande i skolorna. Dessa uttalanden var framsprungna ur EFS pietistiska grundsyn. Stor enighet rådde om dessa åtgärder. Vid ett par tillfällen var predikantförbundet initiativtagare till uttalandena, vid andra EFS styrelse. Uttalandena hade således en sammanhållande betydelse.

B. EFS samfundsproblematik i de yttre förändringarna

Vår nästa uppgift blir att se, om den enliga hållning, som fanns i EFS i förhållande till det nya yttre kulturklimatet, också fanns beträffande EFS interna frågor och dess samfundsproblematik. De frågor där denna problematik gick i dagen i början av vår undersökningsperiod var beträffande nattvardsfirandet i EFS, föreningarnas förhållande till kyrkoförsamlingarna och prästvigningen av EFS missionärer.

1. Nattvardsfrågan

Vi har i inledningen ovan sett EFS principiella nattvardssyn. Nattvarden var en gemenskapsmåltid för de troende. Enligt kyrkans nattvardspraxis var inte kriteriet troende något villkor för deltagande i nattvarden. Det fanns således en spänning i EFS nattvardsfråga, p.g.a. den principiella lojaliteten mot kyrklig ordning. Vår uppgift är att se, hur denna problematik utvecklades i den nya kultursituationen och om man i EFS hade en enig hållning i denna fråga.

Nattvardsfrågan var högaktuell för EFS, när vår period började. I februari 1940 gjorde därför EFS styrelse ett principuttalande om hur de föreningar skulle förfara, som önskade nattvard i sina bönhus. Vi skall först se vad som föregick och orsakade beslutet.

På hösten 1938 anmäldes i styrelsen Göteborgs domkapitels svar på anhållan om godkännande av EFS lokal i Göteborg för nattvardsbruk. Anhållan hade inte föranlett någon domkapitlets åtgärd. Missionsföreståndare N. Dahlberg kunde samtidigt i styrelsen meddela, vad biskop C. Block sagt till honom och inre missionens sekreterare, J. Karlsson, nämligen att EFS kunde ordna saken utan att besvära domkapitlet. Biskopen menade, att missionsföreståndaren kunde hålla den första nattvardsgudstjänsten inom föreningen. Domkapitlet skulle inte lämna hinder i vägen för ett sådant förfarande. Styrelsen beslutade därför, dels att missionsföreståndaren skulle så snart det var möjligt hålla den första nattvardsgudstjänsten och dels att styrelsen var villig att stödja honom i detta tillvägagångssätt. Villkoret för denna lösning var att föreningens nattvardsfirande även framdeles skedde enligt kyrkans ordning.[22]

Den väg biskop Block anvisat för EFS var enkel men inte helt riskfri. Bakom styrelsens beslut att stödja missionsföreståndaren låg risken för honom personligen att bli beskylld för överskridande av sin ämbetsbefogenhet samt att nattvardsgudstjänsterna inte skulle anses hållna enligt kyrklig ordning, därför att lokalen inte var invigd för nattvardsbruk. Den kyrkliga ordningen var väsentlig för EFS och sattes därför som villkor för Göteborgsföreningen. Innebörden och garantin för kyrklig ordning var ur EFS synvinkel, att nattvarden initierades av missionsföreståndaren i hans egenskap av präst i Svenska kyrkan och att den i

[22] EFSP 15.9 1938, § 10. EI: 443, 29.3 1940, Karlsson – Björk. EFSA.

fortsättningen förrättades av prästvigd. Här spelade således dels missionsföreståndaren i denna sin egenskap och dels prästämbetet en avgörande roll. Däremot ansåg man i styrelsen, att den kyrkliga ordningen, att biskopen eller av honom förordnad skulle förrätta invigningen, kunde förbigås. Biskop Blocks förslag kunde knappast betecknas som förordnande och skulle i så fall bara ha gällt Göteborgs stift.

Beslutet att den första nattvardsgången skulle hållas så snart som möjligt tyder på att Göteborgsföreningen upplevde eget nattvardsfirande som ett akut behov. EFS styrelse var medveten om att föreningen kunde ordna "fri nattvard". I samma sammanträde hade man nämligen påmints om hur föreningen i Malmö löst sin nattvardsfråga på detta sätt. Detta gick emellertid mot styrelsens officiella ståndpunkt och uppfattades av en styrelsemedlem som ett hinder för att den engagerade predikanten skulle kunna befordras till distriktsföreståndare.[23]

Den direkta anledningen till styrelsens principuttalande 1940 var en skrivelse från Ångermanlands predikantförbund om åtgärder för att hjälpa föreningarna att hålla nattvard i bönhusen. Skrivelsen hade på predikanternas uppdrag författats av distriktsföreståndaren K. Björk.[24] – Framställningar i samma riktning hade tidigare gjorts av predikantförbundet i Västergötland och Bohuslän till rikspredikantförbundet. –[25]

I Ångermanland hade distriktsföreståndare Björk sammankallat predikanter och frivilliga medarbetare till rådplägning om hur man bäst skulle motstå baptisternas och pingstvännernas "kampanjer" för vuxendop. Vid detta tillfälle hade en del "bröder" tagit upp nattvardsfrågan och framfört åsikten, att "predikanter borde utdela nattvarden" i bönhusen. Man ville att Björk skulle utverka förståelse hos EFS styrelse för "intresset för egna, fria nattvardsgångar" samt förmå styrelsen att utforma en nattvardsritual. Björk ansåg emellertid, att den uppkomna nattvardsfrågan låg utanför rådplägningens ram och hänsköt den därför till ordinarie predikantmöte senare under året. Handläggningen betingades troligen dels av att framställningen gjorts av de "frivilliga medarbetarna" och dels av att Björk inte önskade att frågan skulle behandlas i blandat forum.

[23] EFSP 15.9 1938, § 2. EFSA. EFS expedition och Kristianstads Traktatsällskaps styrelse hade föreslagit predikanten E. Svensson, Malmö, till distriktsföreståndare i Kristianstad. Styrelseledamoten, kyrkoherde S. Åberg, Strövelstorp, hade emellertid meddelat missionsföreståndaren "sin bestämda reservation emot förslaget under hänvisning till att Svensson under sin tjänstgöring i Malmö utdelat nattvarden för föreningens möten". – Svensson blev distriktsföreståndare och senare sekreterare för EFS inre mission.

[24] EI: 432, 10.10 1939, Dahlberg – Björk. EFSA.

[25] EFSPP 28.1 1938, § 11. 13.6 1938, § 2. EFSA.

I sin rapport till missionsföreståndaren summerade Björk predikanternas synpunkter. Det fanns områden i Ångermanland, där EFS medlemmar slöt upp omkring den "klerikala förvaltningen" av nattvarden och där man hade förtroende för respektive präster. Men i stort sett gick EFS-folket sällan till nattvard i kyrkan. EFS behövde nattvarden "mitt ibland sig". I Själands bönhus, Nordingrå, hade man nattvard varannan månad med "ett par bröder", icke-predikanter, som ledare. Predikanterna gav allmänt denna form för nattvard sitt stöd men var inte själva utan vidare beredda att medverka. Predikantmötet anhöll i skrivelsen om styrelsens förståelse för nämnda form av nattvard.

Distriktsföreståndare Björk tillfogade i fyra punkter sin personliga syn på saken: 1) EFS-folket var ganska nattvardslöst. För att avhjälpa denna brist borde det skapas flera nattvardstillfällen. 2) EFS borde, där det var möjligt, bevara och verka för den gamla ordningen, nattvard i kyrkoförsamlingen. 3) Det kunde vara nödvändigt med fri nattvard, men predikanter borde inte taga initiativ därtill, för att inte andra kyrkotrogna EFS-gruppers förtroende för dem skulle rubbas. Lekmannautdelare borde utses, där man ordnade fri nattvard. 4) När tiden småningom blev mogen, borde konferensen bejaka den fria nattvarden och låta predikantbetyget berättiga till nattvardsförvaltning. Detta kunde ske inom ramen för stadgarnas formulering om "fri anslutning" till kyrkosamfundets inrättningar.[26]

Innebörden av såväl samtalsmötets som distriktsföreståndarens uppfattning i nattvardsfrågan var, att respekten för gällande kyrklig ordning var uppbruten. Predikanterna ville omedelbart handla enligt sin övertygelse, medan distriktsföreståndaren av taktiska skäl förblev formellt lojal mot EFS officiella linje. Han sökte också att av samma skäl avstyra predikanters engagemang i fri nattvard.

Efter en bordläggning av frågan fattade EFS styrelse sitt principbeslut, vilket var en kodifiering av redan tillämpad praxis. Beslutet blev,

> "*att* Stiftelsens styrelse, när förening hemställer därom och förhållandena synes motivera det, hemställer till vederbörande domkapitel om bönhusets godkännande för nattvardsgång enligt kyrklig ordning, och *att*, om föreningen därom hemställt, invigning må äga rum av invigningsförrättare som domkapitlet förordnat och i annat fall efter beslut av Stiftelsens styrelse genom missionsföreståndaren".

Beslutet skulle som svar meddelas de föreningar som ansökt i frågan.[27]

Principbeslutet innehöll således inget direkt svar på Ångermanlands predikantförbunds vädjan om förståelse för fri nattvard. Däremot accepterade EFS styrelse i princip egen nattvard enligt kyrklig ordning. Ingenting blev sagt som

[26] Se not 24.
[27] EFSP 15.2 1940, § 35. EFSA.

förordade EFS nattvardsfirande i kyrkoförsamlingen. Styrelsen förbehöll sig rätten att pröva föreningars behov av egen nattvard. Vanligtvis gick man dock inte emot en förenings uttryckta önskan. I och med att ansökan inlämnats till styrelsen och denna verifierat behovet, var frågan i praktiken klar för föreningens del. Om domkapitlet inte tillmötesgick anhållan, sköttes saken av missionsföreståndaren. Det är dock inget tvivel om att man ur legitimeringssynpunkt gärna ville ha domkapitlets positiva svar och förordnande av invigningsförrättare. Men man gjorde sig inte beroende av detta.

Principbeslutet löste emellertid ingalunda EFS nattvardsfråga utan aktualiserade den snarare. Styrelsens och distriktsföreståndarnas gemensamma sammanträde i september ägnades därför helt åt nattvardsfrågan. Debatten var livlig, och 43 av inläggen finns summariskt protokollförda. Missionsföreståndare Dahlberg kämpade för upprätthållande av kyrklig ordning och ansåg, att den anvisade vägen i principbeslutet var tillräcklig, om man nämligen inte hade fri nattvard, förvaltad av predikant, som mål. I så fall ansåg han, att stadgarnas bindning till "kyrkosamfundets inrättningar" borde strykas och EFS framträda som fri kyrka. Majoriteten av distriktsföreståndarna menade dock med missionssekreterare J. Hagner, att föreningarna borde ha nattvardsfrihet och att predikanternas nattvardsförvaltning var legitim och därför borde räknas såsom enligt kyrklig ordning. Fri nattvard innebar inte frikyrka, menade man. Det framkom att fri nattvard också förekom i Västergötland, Dalarna och Uppland.[28]

[28] EFSP 5.9 1940, § 1. EFSA. "Ordf. (missionsföreståndare Dahlberg) uttalade som sin mening, att om Stiftelsen ordnar nattvardsgång där domkapitlen vägrar tillåta sådana, så kan det tillfredsställa behoven." Distriktsföreståndare J.S. Westman, Värmland, hade ekonomiska aspekter på styrelsens lösning av nattvardsfrågan: "Små kretsar ha ej råd betala dyra respengar till präster långväga ifrån." Direktör J.M. Nilsson, Västerbotten, upplyste om att Luleå domkapitel inte givit tillstånd till nattvard på folkhögskolan Solvik, Frostkåge. Distriktsföreståndare E. Fritzell, Västerbotten, menade emellertid att det var "ganska lätt att få ordna nattvardsgång i bönhusen". Kyrkoherde S. Åberg, Skåne, påpekade, att "- - - för Stiftelsen är nattvardsfrågan en ordningsfråga – vi äro ej ett samfund, utan ett missionssällskap". Flera av distriktsföreståndarna menade med missionssekreterare J. Hagner, att EFS, i likhet med Svenska Alliansmissionen och Kina-missionen i Norge, borde "ha frihet beträffande föreningars nattvardsfirning". Distriktsföreståndarna D. Karlsson, Dalarna, och E. Larsson, Västergötland, meddelade att det fanns både kyrklig och "fri" nattvard inom deras distrikt. Missionsföreståndaren menade i det läget, att så många uttalat sig för att "vi borde ta saken i egna händer", att man därför borde stryka stadgarnas "fri anslutning". De som talat för predikanternas nattvardslegitimering opponerade emellertid mot en sådan åtgärd. J.M. Nilsson vädjade om att de framförda synpunkterna inte skulle framföras till biskoparna, för då "svara de nej. Därmed har vi kanske striden igång." Det framkom vidare genom inre missionens sekreterare J. Karlsson, att föreningen på Väddö, som ansökt om nattvard "enligt kyrklig ordning", se EFSP 15.2 1940, § 34, i september hade predikanten som officiant.

Det gemensamma sammanträdet mynnade ut i beslutet att låta distriktsföreståndare Björk på nytt för styrelsen framlägga sitt predikantförbunds skrivelse för omprövning. Styrelsen stod dock fast vid sitt principbeslut. Åtgärden var därför avledande. Det hade emellertid blivit klart, att majoriteten av de tretton distriktsföreståndarna delade distriktsföreståndare Björks ovan nämnda uppfattning i nattvardsfrågan.

Under åren 1940–1944 ansökte ett antal föreningar, bl.a. i Väddö, Uppland, Strömnäs, Västanå och Bringen i Ångermanland, Borlänge i Dalarna, Åstorp i Skåne och Dyrön i Bohuslän om invigning av bönhus för nattvardsbruk, och detta beviljades enligt principbeslutet.[29] Ibland upplevdes de av domkapitlen uppställda villkoren om rapportskyldighet, när annan än församlingspräst officierat, såsom betungande, och man anhöll om att styrelsen skulle utverka "lättnader".[30]

Domkapitlen var emellertid inte helt tillfredsställda med utvecklingen inom EFS i nattvardsfrågan. Missionsföreståndare Dahlberg, som fått styrelsens mandat att förhandla i nattvardsfrågor, förde en livlig korrespondens med domkapitlens representanter, biskoparna. Detta gällde i synnerhet med biskopen i Härnösands stift, eftersom ansökningarna från Ångermanland var förhållandevis mest frekventa.

Biskop T. Bohlin, Härnösand, meddelade i januari 1942 till Dahlberg, att domkapitlet beviljat nattvardstillstånd för föreningen i Bringen, "för fridens skull". Men han påtalade, att EFS styrelse "nonchalerat" vad domkapitlet året innan påtalat beträffande förfaringssättet. "Det är oformligt att vi skola förhandla med våra egna församlingsmedlemmar via en styrelse i Stockholm", skrev biskopen. Han nämnde också en "korrektare" väg, nämligen den att föreningen ifråga skulle, med EFS styrelses tillstyrkan, anhålla hos domkapitlet, som sedan remitterade ärendet till församlingens kyrkoråd för yttrande. Biskopen menade, att förfaringssättet var viktigt och villkor för att domkapitlet i fortsättningen skulle åtgärda inkomna ansökningar. Biskopen räknade med EFS beaktande som en motprestation för att domkapitlet, trots lokalförsamlingens avstyrkande, beviljat ansökan.[31]

Den "korrektare" vägen passade emellertid inte alls EFS ledning, som ville undvika att lägga nattvardsfrågan i lokalföreningars och kyrkoförsamlingars händer. Missionsföreståndaren upplyste därför i sitt svar om att styrelsen varit tvingad att gå tillväga som skett. Dahlberg befarade, att om man nödgades frångå denna ordning, så skulle föreningarna "taga saken i egna händer och

[29] EI: 445, 3.4 1940, Dahlberg – Eidem, 11.4 1940, Eidem – Dahlberg, EFSP 6.9 1940 § 25. 12.6 1941, § 43, 19.2 1942, § 20. 11.6 1942, § 37, 17.9 1942, § 25. 13.4 1944, § 30. EFSA.

[30] EFSP 12.5 1942, § 26. EFSA.

[31] EI: 466, 28.1 1942, Dahlberg – Bohlin, EFSA.

ordna fria nattvardsgångar". Det anvisade förfaringssättet att ansökan skulle ställas till EFS styrelse berodde, enligt Dahlberg, på att styrelsen ville ha "den absoluta kontrollen över föreningarna". Styrelsen ansåg det således nödvändigt att, om nattvardsansökningarna skulle bli allmännare, pröva de skäl föreningarna åberopade.[32]

I Dahlbergs svar på ett annat av biskopens brev i februari 1942 nämndes som efterföljansvärt exempel de domkapitel, som utan formell anmärkning behandlat EFS nattvardsansökningar. – Biskop Bohlin hade nämligen vid biskopsmöte talat enskilt med andra biskopar, som också, enligt Bohlin, ogillade EFS styrelses tillvägagångssätt och därför var tillfreds med att någon "tagit itu med oformligheten". – Dahlberg avslöjade, att några styrelseledamöter ansåg, att man inte skulle behöva vända sig till domkapitlet. "Kan man handhava förvaltningen av Guds ord, borde man också kunna på samma plats få handhava förvaltningen av sakramenten."[33] Frågan huruvida man skulle hålla fast vid "kyrklig ordning" var således aktuell även i styrelsen.

Brevväxlingen med biskop E. Rodhe i Lund i samma ärende vittnar om liknande ansträngda relationer. Styrelsen för Västra Skånes Missionsförening hade genom protokollsutdrag anhållit, att EFS styrelse skulle begära invigning av Åstorps stora missionskapell för nattvardsbruk och att missionsföreståndaren skulle förordnas att inviga.[34] Dahlberg, som hade styrelsens stående uppdrag att förhandla i nattvardsärenden, förhörde sig först i ett personligt brev till biskopen i Lund om möjligheten att få kapellet invigt för nattvard. Biskop Rodhe ville ha mera information, innan domkapitlet kunde taga inställning. Han betecknade Dahlbergs första skäl, att Björnekulla församlingskyrka var för liten för EFS nattvardsfirande, som svepskäl. Det av Dahlberg angivna andra skälet, att man fann det "oegentligt att lämna kapellet" för nattvardsfirande, var uppenbarligen det verkliga skälet, och innebörden däri fann biskopen dunkel. Han räknade med att Dahlberg och styrelsen ville ha invigning för att bevara den kyrkliga ordningen, men han var osäker på hur bygdens folk ställde sig i frågan. "Det är kanske så, att de som vilja stanna i kapellet icke alls bry sig om, om det blir invigning eller icke, utan i varje fall gå sin egen väg", skrev biskopen. Han ville dock bevara bygdens EFS-folk inom kyrkan och

[32] EI: 466, 7.2 1942, Dahlberg–Bohlin. EI: 466, 9.2 1942, Bohlin–Dahlberg. EFSA.

[33] EI: 466, 9.2 1942, 17.2 1942, Dahlberg–Bohlin. EFSA. De domkapitel, som utan anmärkning på förfaringssättet behandlat EFS ansökningar var: "Lunds, Växjö, Skara, Göteborgs, Strängnäs, Konsistoriet i Stockholm, Uppsala, Västerås och Luleå."
EI: 466, 19.2 1942, Bohlin–Dahlberg, EFSA. Bohlin uttryckte sin förvåning över Dahlbergs upplysning om att det fanns styrelseledamöter, som förordade fri nattvard."- - - jag räknar med möjligheten att ha missförstått dina ord. Men "man" tycks syfta på Stiftelsens prästerliga ledare, annars vore upplysningen ovidkommande i sammanhanget."

[34] EI: 475, 11.8 1942. 19.8 1942, Dahlberg–Rosenkvist. EFSP 17.9 1942, § 25. EFSA.

kunde tänka sig, att EFS såsom "en slags valgmenighed" efter danskt mönster skulle hålla nattvard i Björnekulla kyrka.[15]

Dahlberg sade i sitt svar, att en del av predikanterna hade "frikyrkliga tendenser". Han kunde dock försäkra, att varken kretsstyrelsen i Skåne eller EFS styrelse ville någon "frikyrkobildning". Personligen såg han som sin främsta uppgift i EFS att söka motverka att stiftelsen slog in på en sådan väg. Dahlberg menade, att de som inom EFS önskade detta var få, men "mer påstridiga och bullrande". Han menade vidare, att han endast i "största nödfall" ville vara med om att få EFS missionshus invigda för nattvardsbruk. Det skedde i så fall för att bevara den kyrkliga ordningen.[16] Vid ett personligt besök av Dahlberg i biskopsgården avgjordes frågan enligt EFS önskan.

Drag av ultimatum präglade Dahlbergs korrespondens med biskop J. Cullberg, Västerås, angående nattvard i Borlänge missionshus. "Utan att på något sätt komma med något ultimatum – nödgas jag dock meddela, att jag är rädd för att missionsföreningen tager nattvardsfrågan i egna händer, om Domkapitlet icke skulle kunna bifalla denna hemställan", skrev Dahlberg.[17]

Dahlbergs brevväxling med biskoparna i nattvardsfrågan år 1942, då ansökningsfrekvensen var förhållandevis hög, ger inblick i hur nattvardsfrågan relaterade EFS till Svenska kyrkan. Stiftsledningen fungerade som tillståndsmyndighet, som kunde ge tillstånd och legitimation för "egen nattvard" enligt kyrklig ordning inom EFS. Någon gemenskap kring nattvarden på församlingsnivå var det inte tal om. Nattvardstillståndet var i stor utsträckning det enda uttrycket för EFS relation till Svenska kyrkan i nattvardshänseende.

Att denna relation trots allt fortsatte under 1940-talet berodde i icke ringa grad på EFS verkställande i dessa frågor, missionsföreståndare N. Dahlberg, som med fasthet hävdade den formella kyrkliga ordningen. Hans kontakter med biskoparna skedde på jämnbördig och förtroendefull nivå. Som vi sett var förhandlingarna på bägge sidor personliga. Detta var för EFS del förmodligen framgångsrikare, än om styrelsen in corpore skött kontakterna med domkapitlen. Biskoparnas medgörlighet berodde på den uppskattning av EFS, som många av dem hyste och som bl.a. biskop Bohlin uttryckte: EFS var "en dyrbar tillgång" för kyrkan, som man om möjligt som helhet ville bevara.[18]

Vid EFS årsmöte 1942 inträffade en episod, som hörde samman med EFS nattvardsfråga. I samband med årsmötets godkännande av en redaktionell ändring i EFS stadgar påyrkade predikanten A. Olsson inför sittande årsmöte ändring av stadgarnas paragraf 1, så att formuleringen "med fri anslutning till vårt kyrkosamfunds inrättningar" skulle strykas och förslag om detta föreläg-

[15] EI: 475, 4.11 1942, Rodhe–Dahlberg. EFSA.
[16] EI: 475, 10.11 1942, Dahlberg–Rodhe. EFSA.
[17] EI: 467, 16.11 1942, Dahlberg–Cullberg. EFSA.
[18] EI: 466, 28.1 1942, Bohlin–Dahlberg. EFSA.

gas följande års konferens. Det plötsliga förslaget, som inte var författningsenligt, väckte stort intresse och fick både avstyrkanden och bifall. Årsmötet beslutade att förslaget skulle gå till styrelsen.[39] Genom episoden, som var något av en kupp, tvingades styrelsen att behandla frågan. Tanken hade emellertid, som vi sett ovan, tidigare nämnts i styrelsen av missionsföreståndaren själv men då som ett hot i konsekvensens namn.

Styrelsen tog emellertid inte upp frågan förrän i april 1943 och då i samband med en skrivelse från predikanten E. Nilsson, i vilken denne anhöll att styrelsen med tillstyrkan skulle förelägga 1943 års konferens A. Olssons förslag. På missionsföreståndarens inrådan avslog styrelsen Nilssons anhållan, vilket skulle meddelas i EFS tidning MT-Budbäraren.[40]

Frågan kom ändå upp vid årsmötet 1943 i form av styrelsens avslagsyrkande till strykning av nämnda passus i stadgarnas paragraf 1. Förslagsställaren Olsson hade då "insett att förslaget ifråga kunde inrymma större risker för Stiftelsens arbetsro än han först förutsett". Han yrkade därför bordläggning och utredning, vilket förslag gick emot styrelsens intentioner. Efter en livlig debatt beslutades emellertid enligt Olssons förslag, och en stadgekommitté på sju personer skulle tillsättas. Styrelsen skulle utse fyra av dessa och årsmötet tre.[41] I september tillsatte emellertid styrelsen ensam en sexmannakommitté för att bearbeta frågan om EFS "kyrkliga ställning" samt bordlade frågan.[42]

Vid styrelsens sammanträde i februari 1945, ett och ett halvt år senare, framlade stadgekommittén sitt förslag. Kommittén föreslog, "att icke företaga någon ändring av § 1 i Stiftelsens stadgar, samt att uttala sig för status quo beträffande sättet att lösa nattvardsfrågan - - -". Motiveringen var, dels att en ändring skulle innebära "oro" för EFS arbete och dels att gällande stadgeformulering innebar "rätt till den verksamhetsformernas frihet till kyrkosamfundet, som för Stiftelsens inre sammanhållning (är) var möjlig godkänna".[43] Årsmötet 1945 beslutade utan någon diskussion att bifalla stadgekommitténs och styrelsens avslagsyrkande beträffande ändring av paragraf 1 i stadgarna.[44] EFS konferensombud och predikanter böjde sig således utan invändning för styrelsens bedömning av situationen och det därav betingade avslagsyrkandet. Den fraktion av EFS som förslagsställarna representerade hade dock genom en kupp och genom taktisk lotsning av frågan markerat sin inställning och tvingade styrelsen att uppmärksamma och behandla frågan. Denna fraktions sympatisörer var i majoritet i 1942 och 1943 års konferenser, vilket framgick av de två

[39] EFSKP 11.6 1942, § 9. EFSA.
[40] EFSP 8.4 1943, § 19. EFSA.
[41] EFSKP 17.6 1943, § 9. EFSA.
[42] EFSP 23.9 1943, § 6. EFSA.
[43] EFSP 8.2 1945, § 26. EFSA.
[44] EFSKP 14.6 1945, § 11. EFSA.

ovan nämnda besluten. Styrelsens inflytande var dock så stort, att man förmådde 1945 års konferens att begrava frågan, samtidigt som man bekräftade 1940 års principbeslut att upprätthålla kyrklig ordning i nattvardsfrågan. I sin motivering härför avslöjade emellertid styrelsen, att den tolkade bindningen i stadgarna till kyrkosamfundet praktiskt och inte principiellt.

Sammanfattningsvis kan vi således konstatera, att nattvardsproblematiken inom EFS inte förträngdes av den nya yttre kultursituationen utan snarare aktualiserades. Önskemålet att i föreningarna och i EFS centralorter få fira egen nattvard restes allt starkare. Kravet förmedlades av predikanter, som således i princip stödde önskemålen och var presumtiva nattvardsförvaltare. EFS ledning var inte i princip emot egen nattvard för EFS del, under förutsättning att kyrklig ordning upprätthölls. Man fattade därför ett principbeslut, som gjorde det möjligt för förening att få sitt bönhus invigt för nattvard förrättad av prästvigd. För EFS ledning var det viktigt att nattvardsfirandet i EFS var kyrkligt legaliserat. För många föreningar samt för majoriteten av distriktsföreståndarna och predikanterna tedde sig detta såsom mindre viktigt. Man ansåg det naturligt, att föreningarna hade "fri nattvard" förrättad av predikant, och man räknade med att EFS styrelse kunde "ordna" så att detta blev kyrkligt legalt. Styrelsen hade emellertid vid denna tidpunkt makt att stävja en sådan utveckling. Gemensamt för båda parterna var att man hade tappat bort principen om nattvardsgemenskap i kyrkoförsamlingen. Därmed är vi inne på vår andra fråga.

2. Föreningarnas förhållande till kyrkoförsamlingarna

Vi skall nu se, vilka relationer EFS ledning ville att föreningarna skulle ha till kyrkoförsamlingarna och om man i EFS hade en enhetlig hållning härvidlag. Vidare skall vi se, om EFS utveckling och hållning väckte någon reaktion i kyrkans läger.

EFS etablering i missionsföreningar och ungdomsföreningar var närmast ett överspelat stadium vid vår periods början. I Västerbotten och Skellefteåbygden hade denna process redan tidigare orsakat spänningar i relationerna till kyrkoförsamlingen.[“] 1940 utlöste föreningsfrågan en ny kris i relationerna EFS – kyrkan. Krisen var visserligen lokal, men den medförde centralt engagemang och fick principiell betydelse.

Vi har i inledningen ovan nämnt om sockenföreningar. Dessa kunde liksom EFS föreningar kallas missionsföreningar, men de var vanligtvis inte anslutna till EFS. De verkade för missionen, och de insamlade penningmedlen fördela-

[“] Lundqvist 1977, s 160–171. Söderlind, 1927, s 224–226. Prästmötesavhandlingen kritiserades för felaktigheter i en inlaga 1951 av EFS styrelseledamot A. Furberg, Skellefteå. Hos förf.

des mellan EFS mission, som ofta fick merparten, och Svenska kyrkans mission.[46]

De av EFS anställda predikanterna, som tilldelats ett visst område, arbetade för att få till stånd genuina EFS- eller DUF-föreningar, som kunde anslutas till EFS respektive DUF. Detta upplevdes av församlingsprästerna som splittrande. De ville gärna behålla den gamla ordningen med prästen som ledare för missionsföreningen och dess verksamhet. De ville också att predikanter som arbetade inom församlingen skulle rådgöra med och informera dem om sitt arbete. Men predikanterna kände förpliktelser endast mot EFS distriktsledning, som anställt dem.[47]

1939 invigdes Solviks folkhögskola i Frostkåge, Västerbotten. Därigenom fick EFS i Skellefteåbygden ett centrum. För kyrkan och stiftet innebar det emellertid farhågor för att EFS verksamhet i bygden skulle gå sin egen väg. Biskop B. Jonzon erinrade om detta i sitt anförande vid skolans invigning. Han ansåg, att det innebar svårigheter, att "två kristliga organisationer med samma bekännelse och samma syfte arbeta(de) på samma plats och med samma människor".[48] Biskopen förordade därför ett integrerat samarbete. Felet i sammanhanget var "organisationerna", för vilka kollekterna och missionsgåvorna blivit ett vitalt intresse. Biskopen hade tre huvudönskemål: 1) att kyrkan och EFS vid planläggningen av arbetet på en ort skulle taga kontakt med varandra, som man gjort tidigare, 2) att det övergripande målet skulle vara att samla till och stärka "den stora församlingsgemenskapen" och 3) att prästerna skulle taga "stiftelsens hednamission" och dess hemlandsarbete "i sitt levande intresse".[49]

Biskopen tog här ett kyrkligt initiativ till gemenskap och samarbete med EFS. Hans intention var ett andligt starkt, förtroendefullt och integrerat samarbete mellan kyrkans församlingar och EFS föreningar.

EFS i Västerbotten instämde förmodligen i punkt 1 och 3 av biskopens önskemål men knappast i punkt 2. Man ville ha EFS-anslutna föreningar som gav distriktet och centrala EFS allt sitt stöd. Uppbyggandet av kyrkoförsamlingen i biskopens mening var inte någon hjärtesak för EFS.

Biskopens uppfordran ledde till fortsatta kontakter. Redan en månad senare samlades på biskopens och två EFS-representanters, från Norrbotten respektive Västerbotten, inbjudan 116 präster och predikanter på Solviks folkhögskola till "gemenskapsdagar". Man förde överläggningar om "en del lokala

[46] Fellström 1947, s 196. Också denna prästmötesavhandling kritiserades för felaktigheter 1951, enl. not 45.

[47] EI: 446, november 1940, Bryggman–Dahlberg. Predikantfrågan i Burträsk. EFSA.

[48] Fellström 1947, s 231.

[49] Fellström 1947, s 215.

svårigheter i samarbetet - - -". Mötet hade ingen beslutande befogenhet, men man enades ändå om att anordna "ett rådslag mellan kyrkans män och representanter för EFS". EFS styrelse inbjöd därför till ett sådant möte på Hagabergs folkhögskola i december samma år, då kyrkans representanter skulle vara EFS gäster.[50] Mötets resultat blev ett "Meddelande med anledning av gemenskapsdagar på Solvik den 18–20 september 1940", och detta publicerades i EFS tidning MT-Budbäraren.[51]

Huvudpunkterna i meddelandet var följande: 1) Kyrkan hade som folkkyrka den bästa möjligheten att nå hela folket. Men utan "livsrörelsen" EFS skulle dessa möjligheter vara förminskade. Målet skulle därför vara att stärka lokalförsamlingen med dess högmässo- och nattvardsfirande. 2) I all planering av byggnationer, gudstjänster och möten och anställningar skulle samråd mellan parterna eftersträvas. 3) Som regel borde EFS inte anordna möten och gudstjänster i kyrkans nära omgivning under högmässotid. 4) Församlingsprästens rätt och plikt att verka för stärkt församlingsliv fick icke sättas ifråga. 5) Man skulle gemensamt söka stärka offervilligheten för parternas arbete i hemlandet och på missionsfälten. 6) Parterna skulle söka undvika konflikter genom samråd mellan "ansvariga personer". Meddelandet var undertecknat av 17 personer, varav 10 representerade EFS. Kyrkans undertecknare bestod av biskoparna i Luleå och Härnösands stift, kyrkoherdarna i Skellefteå stads- respektive lands-församling och i Burträsk, samt direktorerna för Svenska Kyrkans Missionsstyrelse respektive Svenska Kyrkans Diakonistyrelse.[52] De två sistnämndas närvaro som representanter för Svenska kyrkan talar för att biskop Jonzon med sitt tal om "organisationerna" som splittrande orsak syftade på spänningen mellan kyrkans frivillig- och lekmannaorganisationer och EFS, i vilken de frivilligt insamlade penningmedlen spelade en roll.

Det är uppenbart, att man i det gemensamma meddelandet framförallt beaktat kyrkans synpunkter och önskemål. Bilden av EFS var den för kyrkan idea-

[50] EFSP 6.9 1940, § 27. 7.11 1940, § 5. EFSA. EFS styrelse hade inte tidigare behandlat Solviksmötet, och därför avlades i efterhand rapport om detta. Förutom inbjudarna, dir. J. M. Nilsson och distriktsförest. G. Kihlström, hade från EFS deltagit missionsförest. N. Dahlberg, inre missionens sekr. J. Karlsson, samt från kyrkan, förutom inbjudaren biskop Jonzon, biskop T. Ysander, missionsdir. A. Bäverfeldt och dir. A. Palm, Diakonistyrelsen. Dessutom hade ett 60-tal präster och ett 40-tal predikanter deltagit.

EFS representanter vid det kommande Hagabergs-mötet skulle vara: missionsförest., inre och yttre missionens sekr., dir. J. M. Nilsson, distriktsförest. G. Kihlström och J. Andersson, rekt. K. Landgren, dr S. Lodin samt kamrer A. Furberg. Vid kommande styrelsesammanträde i december skulle riktlinjer för EFS agerande fastställas, men dessa uteblev. Däremot utökades EFS representation med rekt. för Johannelund, M. Bergling, red. för MT-Budbäraren, S. Holmström och sekr. för DUF, P. Stjärne, samtliga prästvigda. EFSP 12.12 1940, § 24. EFSA.

[51] Budbäraren nr 1, 1941, s 6.

[52] Ibid. Fellström 1947, s 247 f.

liska, och den var formad utifrån dess tolkning av innebörden av EFS inomkyrkliga ställning. EFS betecknades som "en vårdare av den rosenianska väckelsen och en av bärarna av det gamla budskapet om synd och nåd inom vår kyrka, och tillika ett organ för kristligt arbete". Denna erkännsamma formulering passade väl med kyrkofromheten i de aktuella bygderna.[53] De av EFS styrelse utsedda representanterna undertecknade, utan beaktande av de faktiska förhållandena i EFS, denna tolkning av EFS och dess uppgift. Undertecknandet torde därför ha skett med delad håg, men man kunde inte heller principiellt motsätta sig den kyrkliga tolkningen.

Formuleringarna i meddelandet väckte opposition i EFS kretsar, främst i Ångermanland och Västergötland. Ordföranden i Ångermanlands kretsförening, pastor N. Rodén, tolkade formuleringen i meddelandet om "samråd med prästerna" i negativ riktning. Han kallades därför inför EFS styrelse, där han förklarade, att meddelandet kunde godtagas i Norrbotten och på Gotland men att EFS vänner i Ångermanland inte ville "samarbeta med andra präster än för vilka de hade förtroende". Styrelsen utsåg missionsföreståndaren, inre missionens sekreterare, J. Karlsson, och distriktsföreståndaren i Ångermanland, K. Björk, att inför styrelsen i Ångermanland söka rätta till förhållandet.[54]

Beträffande Västergötland hade missionsföreståndaren fått vetskap om att dåvarande distriktsföreståndaren E. Larsson tänkte sammankalla distriktets predikanter med anledning av meddelandet. Han sände därför ett öppet brev till dessa, i vilket han beklagade att meddelandet fått "en oklar formulering". Larsson skrev på predikanternas uppdrag ett "halvofficiellt" svarsbrev, i vilket han "livligt beklaga(de) att Stiftelsens ledande män undertecknat Meddelandet". Man befarade nämligen, att man från kyrkligt håll skulle använda meddelandet "som ett vapen - - -". I privat följebrev uttryckte Larsson en ännu skarpare protest mot meddelandet. Missionsföreståndaren erkände i sitt svarsbrev, att han insett att "tiden icke var mogen" för liknande åtgärder och att man med tanke på den "oro" som meddelandet väckt inte borde ha skrivit under.[55] Att opposition mot meddelandet fanns hos predikantkåren i stort bevisas av förhållandet, att missionsföreståndaren framträdde inför predikantförbundets årsmöte några månader senare och försvarade "den goda avsikten" med meddelandet.[56]

Undertecknarna blev med anledning av den "oro" som meddelandet väckte tvungna att omedelbart komma med en "förklaring om ovannämnda meddelandes verkliga innebörd - - -".[57] Man fäste EFS-folkets uppmärksamhet på

[53] Fellström 1947, s 182 f. Lundqvist 1977, s 171. Wikström 1975, s 77 f.

[54] EFSP 30.1 1941, § 3. EFSA.

[55] EI: 459, 26.2 1941, Dahlberg–Larsson. 6.3 1941, Larsson–Dahlberg. 7.3 1941, Larsson–Dahlberg. 12.3 1941, Dahlberg–Larsson. EFSA.

[56] EFSPP 10.6 1941, § 20. EFSA.

[57] Budbäraren nr 5, 1941, s 63. Fellström 1947, s 249.

att meddelandet främst handlade om "frågor av praktisk och organisatorisk natur", och i dessa frågor betraktade man det gemensamma meddelandet föga förpliktande. "Samarbete kan självfallet endast komma ifråga på sådana platser, där personliga och lokala förutsättningar äro för handen." Om inte sådana förutsättningar fanns, vilket – då endast ena parten uttalade sig – betydde, att om inte EFS ansåg förutsättningar föreligga, var inte överenskommelsen förpliktande.

Beträffande punkten att inte anordna gudstjänst på högmässotid i församlingskyrkans närhet gjorde man det undantag, som kom att åberopas i kommande utredningar, att det inte gällde "städer och större samhällen". Då det i huvudsak torde ha varit i dessa, som man ville anordna förmiddagsgudstjänst, reducerades överenskommelsens innebörd till ett minimum.

När det gällde att hävda "Kyrkans bekännelse och lära", angav redan meddelandet olika uppfattningar "om hur det skall förverkligas –". I EFS förklaring hade detta skärpts ytterligare. "I fråga om teologisk inställning konstaterades däremot bestämda meningsskiljaktigheter." Fråga om hur man skulle hävda kyrkans lära betecknades således som "teologisk".

Formuleringen i meddelandet om ett "växande inbördes förtroende" gällde bara, enligt förklaringen, "det personliga förhållandet mötets deltagare emellan". Genom denna markering betonades den kritiska inställningen till kyrkan som sådan.

Förklaringen avslutades med betygandet, att det gjorda försöket till samråd var "kristligt motiverat, icke minst med hänsyn till tidslägets allvar". Samma EFS representanter, som undertecknat det gemensamma meddelandet, hade också undertecknat förklaringen.[58]

Endast en hård press från den övriga delen av styrelsen, från predikanter och från EFS grupper ute i landet kan ha framtvingat denna förklaring, som i stort måste uppfattas som en offentlig ursäkt inför EFS-folket för de ståndpunkter man undertecknat i meddelandet. Förklaringen är – som en eftergift mot starka interna krafter – ett exempel på hur majoriteten av EFS uppfattade sina relationer till Svenska kyrkan. De var av formell art och underordnade EFS suveränitet. Samråd med kyrkan kunde bli nödvändigt i en krissituation, men det fick inte medföra någon begränsning i EFS verksamhetsmässiga frihet. Förtroendefulla relationer kunde endast existera på personlig basis och som bekräftelse på kyrkans "förståelse för stiftelsens ställning" och dess "erkännande av stiftelsens evangeliska gärning –". Anledningen till denna EFS hållning var rädslan att bli underställd kyrkliga myndigheter.

Till skillnad från denna majoritetens uppfattning hade de EFS-ledare, som undertecknat meddelandet, en mera kyrkolojal inställning och kunde i en krissituation tänka sig en församlingsrelaterad verksamhet.

[58] Ibid.

Hur mottog då kyrkans representanter förklaringen i EFS tidning? Prosten K. A. Fellström, som var livligt engagerad i frågan och en av de kyrkliga undertecknarna, skrev senare om förklaringen, att den "helt naturligt berört övriga undertecknare mindre angenämt. Den på glänt öppnade dörren har beslutsamt stängts." Han tyckte sig också ha fått klarhet i vad EFS lade in i sina stadgar. Innebörden av ordet "fri anslutning" har trätt fram ur dunklet och klarnat alltmer. Anslutningen gällde själva bekännelsen. Ordet "fri" ville däremot betona, att EFS förbehöll sig rätten "att ordna och leda sitt arbete under aktgivande på vad utvecklingen i varje tid kan kräva".[59]

Biskop Jonzon framförde vid följande års prästmöte för Luleå stift, utifrån kyrkoherdarnas rapporter, sin oro över EFS utveckling. Han menade, att EFS egentligen bedrev sin verksamhet helt oberoende av kyrkan och till synes utan att "önska något samråd i det lokala arbetet". Konsekvensen blev, att EFS tenderade att bli ett "oberoende samfund". Det lönade sig inte att blunda för denna tendens. Biskopen menade emellertid, att "huvudmassan av stiftelsens folk, till stor del vårt bästa kyrkfolk", inte önskade en sådan utveckling.[60] Han gjorde således EFS ledning, och möjligtvis dess predikanter, ansvariga för omdaningen. Bedömningen gällde då naturligtvis i första hand Luleå stift.

I Skellefteå kontrakt tog man tre år senare, i mars 1944, ytterligare ett initiativ till kontakter med EFS genom att till kontraktsmötet inbjuda representanter för EFS, predikanter och ledare för missions- och ungdomsföreningarna. I stället för överläggningar hade man en serie föredrag över för situationen aktuella ämnen. Gästande talare var dåvarande hovpredikanten B. Giertz. Hans föredrag, i synnerhet det över frågan "Vad vill Gud med den inre missionen?", berörde deltagarnas sinnen djupt. "Menigheten ömsom grät, ömsom log", erinrade sig prosten Fellström. Grundstämningen avspeglades i en deltagares fråga: "Varför skulle dessa, som ha samma trosgrund – börja kivas och bita varandra?"[61] I den varma religiösa miljön förbleknade således tillfälligtvis de praktiska slitningarna, men i realiteten var problemen kvar, därför att den genuina EFS-verksamheten fortsatte att konsolideras. Impulser härtill kom från EFS centralt och från distriktsledningen.[62]

[59] Fellström 1947, s 187, 217.

[60] Handlingar rörande Prästmötet i Luleå 1941, s 345, LSA. Fellström 1947, s 186, 217.

[61] Fellström 1947, s 218 f. Giertz fastslog, att Gud genom den inre missionen (EFS) ville: 1) skaffa fram levande kristna, 2) skaffa fram levande präster, 3) föda fram en levande församling. Själafienden däremot ville: 1) göra den till en hop egenrättfärdiga fariséer, 2) göra oandliga präster, 3) göra en ödelagd församling, 4) framkalla inbördes trätor. Giertz fastslog: "Inre missionen skall inte lämna kyrkan, förrän hon antager en skriftvidrig bekännelse eller förbjudes att predika ett rent evangelium."

[62] EFSP 16.11 1945, samtalfråga 4, "Frågan om föreningarnas anslutning till Stiftelsen". EFSA. Fellström 1947, s 198 f.

Förhållandet fortsatte därför att ge eko i Luleå stifts prästmöten. I sin ämbetsberättelse 1947 menade biskop Jonzon, att EFS verksamhet i dess förhållande till kyrkan fortsatte att vara "tecken mot tecken", d.v.s. att det fanns en motsägelse mellan den principiella ställningen och den praktiska utformningen.[63]

Vissa kyrkliga röster var radikalare än de ovan nämnda. I sin prästmötesavhandling för Göteborgs stift 1945 förordade kyrkoherde V. Södergren, bl.a. med anledning av förhållandena i Västerbotten, "en verklig praktisk separation" för EFS. Södergren menade, att EFS primärintresse var att organisera sig i genuina EFS-föreningar och att man redan hade allt som konstituerade ett kyrkosamfund.[64] – EFS förnekade knappast behovet att organisera sig men däremot att det gjordes i samfundsbildande syfte.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera, att det av representanter för EFS och Svenska kyrkan år 1940 avgivna gemensamma meddelandet, avsett att bringa klarhet i EFS föreningars förhållande till kyrkoförsamlingar, inte gav någon klar bild av situationen p.g.a. omständigheterna omkring detsamma. Meddelandet, som praktiskt innebar en överenskommen handlingsmodell för parterna, gav bilden av EFS föreningar som församlingskärnor för det andliga livets fördjupande i kyrkoförsamlingarna. Därför skulle alltid samplanering ske och föreningars och prästers verksamhet bedrivas som integrerat samarbete.

EFS styrelses representanter hade inga principiella invändningar mot denna de kyrkliga representanternas bild av hur EFS inomkyrkliga verksamhet skulle bedrivas. När meddelandet publicerats i EFS tidning, orsakade det oro i EFS läger. EFS undertecknare tog då skammen att genom en förklaring till meddelandet ensidigt utradera väsentliga drag i överenskommelsens ursprungliga innebörd. Anledningen till detta var, att man blivit klar över att en stor del av EFS bestämt motsatte sig en församlingsrelaterad föreningsverksamhet. Det är dock inget tvivel om att också undertecknarna egentligen önskade från kyrkan fristående, genuina och EFS-anslutna föreningar och att man därför skrivit under överenskommelsen med delad håg. Man var dock angelägen om att föreningarna skulle hålla en formellt kyrkligt lojal linje. I oppositionens led ville man i stället gå längre i frigörelse från den kyrkliga lojaliteten. Det fanns dock en grundläggande enighet olika EFS-läger emellan om föreningars relationer till kyrkoförsamlingar, och den kom till uttryck i undertecknarnas förklaring till meddelandet.

En krissituation, sådan som den då rådande, kunde göra det befogat med samråd och samplanering, men detta fick på intet sätt begränsa EFS verksamhetsmässiga frihet. Samverkan kunde endast komma ifråga, när EFS bedömde

[63] Handlingar rörande Prästmötet i Luleå 1947, s 208, LSA.

[64] Södergren 1945, s 284 f. Kritik av prästmötesavhandlingen 1951 för felaktigheter, enl. not 45.

att det fanns förutsättningar härför. Relationerna föreningar–kyrkoförsamlingar var av mera formell art och underordnade EFS suveränitet. Eftersom det fanns bestämda teologiska meningsskiljaktigheter var det befogat med viss gränsdragning, men förtroendefulla relationer kunde existera på det personliga planet. Beträffande relationerna EFS föreningar–kyrkoförsamlingarna hade således prosten Fellström rätt i sin tolkning av EFS stadgar. Anslutningen gällde egentligen bara bekännelsen. I övrigt ville EFS vara helt fri i sitt förhållande till kyrkan.

Från kyrkans och Luleå stiftslednings sida ville man se EFS föreningar som värmehärdar i församlingarna och tog därför initiativ till lokal samverkan med EFS.

För kyrkans representanter innebar EFS ensidiga decimering av överenskommelsens innebörd en besvikelse. Man såg det inträffade som en bekräftelse på sina farhågor, att EFS egentligen inte önskade något närmare samarbete med kyrkoförsamlingarna och att dess utveckling gick i separatistisk riktning.

Att krisen inträffade just i Västerbotten är bevis för att utvecklingen mot genuina och centralt anslutna EFS- och DUF-föreningar inte slagit igenom där i början av 1940-talet. När denna utveckling kommit igång, väckte den reaktion i kyrkoförsamlingarna.

3. Missionärernas prästvigning

Vi har i avsnittet ovan om EFS nattvardsfråga nämnt EFS medarbetare i utlandet, de prästvigda missionärerna. Frågan huruvida missionärerna skulle prästvigas var aktuell för EFS styrelse samtidigt med den stora nattvardsdebatten 1940, och den återkom upprepade gånger. Frågan berörde också en annan sida av EFS samfundsproblematik, nämligen hur man såg på prästvigningens innebörd och betydelse.

De blivande missionärerna fick samma grundutbildning som predikanterna vid teologiska institutet, men de fick därutöver ytterligare två års utbildning. Varken den längre utbildningen för missionärer eller prästvigningen var något nytt för EFS del, utan så hade förhållandena varit alltifrån början. Detta hade i EFS-folkets allmänna medvetande fött känslan, att missionärerna var något förmer än predikanterna. Denna kategoriklyvning av medarbetarekåren, som var betingad av dess olika arbetsområden, hade dock accepterats av EFS i stort.

1940 hade EFS styrelse ett "väckt förslag" på sitt bord om omprövning av missionärskandidaternas prästvigning i hemlandet. Förslaget gick ut på att prästvigningen eventuellt skulle ske på missionsfältet.[45] Vem som "väckt" frågan angavs inte i protokollet, men enligt ett brev från distriktsföreståndaren i Jämtland var det sekreteraren för inre missionen, J. Karlsson.[46] En viktig hän-

[45] EFSP 9.5 1940, § 12. EFSA.
[46] EI: 443, 23.7 1940, Andersson–Karlsson. EFSA.

delse av icke officiellt slag låg bakom nämnda förslag och brev. Denna händelse avslöjades först tolv år senare vid konferensens medarbetaredag 1952, då en distriktsföreståndare talade om, att distriktsföreståndarna 1940 hade sammanträffat i Östersund och enats om "samma vigning för Stiftelsens inre och yttre missionsarbetare". – Distriktsföreståndarna, som var predikanter, vilka av styrelsen anförtrotts att vara dess förtroendemän, företrädde i prästvigningsfrågan mera predikanternas synsätt än EFS lednings. – Distriktsföreståndarna för Jämtland, J. Andersson, och för Norrbotten, G. Kihlström, vilka båda var ledamöter i EFS styrelse och därför visste att prästvigningsfrågan var aktuell, inbjöd således enligt samråd vid årskonferensen till ett distriktsföreståndarmöte i Östersund i augusti. Detta möte skulle vara konfidientiellt. Andersson informerade i ett privat brev missionsföreståndare N. Dahlberg om att han och Kihlström sänt ut inbjudan till mötet men påstod att de inte var initiativtagare. Anledningen till mötet var de prästvigda missionärerna, "- - - då de stanna i vår (EFS) tjänst och kanske komma att besätta de bästa platserna, många kanske endast därför att de äro prästvigda - - -".[67] N. Dahlberg meddelade i svarsbrev, att han inte var glad över distriktsföreståndaremötet, som han ansåg "ganska meningslöst", då det bara var 14 dagar kvar till styrelsens ordinarie sammanträde med distriktsföreståndarna. Dahlberg hade önskat, att frågan "i all förtrolighet" skulle ha fått avklaras vid det ordinarie och gemensamma mötet. Han bemötte också skarpt talet om att missionärer fick de bästa predikantplatserna.

Dahlberg delgav samtidigt sin personliga inställning beträffande missionärernas prästvigning. Han hade tidigare varit emot denna, därför att den kunde bli en "språngbräda in i kyrkan". Nära 30 personer hade använt sig av den språngbrädan. Men nu, när det i prästbrevet stod att vederbörandes prästämbete skulle anses vara nedlagt i hemlandet, ansåg han att den risken var eliminerad.[68] – Här fanns således två olika slags farhågor förbundna med missionärernas prästvigning: predikanternas, att de skulle stanna i hemlandet och taga de bästa predikantplatserna, och styrelsens, att de skulle övergå till kyrkan.

Distriktsföreståndarmötet hölls emellertid som planerat och resulterade i den ovan nämnda framställningen till styrelsen om lika vigning för båda medarbetarkategorierna. Vilken vigning man avsåg var inte angivet, men det måste ha gällt predikantavskiljning.

På det ordinarie och gemensamma styrelsemötet två veckor senare föredrog missionsföreståndare Dahlberg dels distriktsföreståndarnas skrivelse och dels styrelsens verkställande utskotts förslag i samma riktning. En viss förlägenhet tycks ha präglat distriktsföreståndarna. En av dem sade sig inte vara "kompe-

[67] EFSP 10.6 1952, inlägg av D. Karlsson. EI: 443, 23.7 1940, Andersson–Dahlberg. EFSA.

[68] EI: 443, 30.7 1940, Dahlberg–Andersson. EFSA.

tent" att taga ställning i frågan. Distriktsföreståndarna förklarade sig vara nöjda med vad styrelsen än skulle besluta i prästvigningsfrågan.[69] Dagen efter bordlade styrelsen frågan, därför att den dels "ej brådskade" och dels berörde nattvardsförvaltningen.[70]

Drygt ett år senare togs frågan på nytt upp p.g.a. en hemställan från missionärerna om att missionärskandidaterna skulle få avsluta sin utbildning genom tentamen inför domkapitel "i och för prästvigning". Frågan bordlades emellertid på nytt för utredning.[71] Senare samma år tog styrelsen ställning genom att besluta, att prästvigning skulle ske "på fältet" och att prästvigningen skulle "anses nedlagd i hemlandet". Man skulle beträffande ordinator besluta i varje särskilt fall. Styrelseledamoten, kyrkoherde S. Åberg, framhöll såsom önskvärt, att prästvigningen skedde inom Svenska kyrkan och "icke inom infödda kyrkan". Sekreteraren för yttre missionen, J. Hagner, påpekade, att p.g.a. beslutet kunde man "ej tillgodose vännernas behov av hjälp med nattvard". Beslutet skulle inte ha "retroaktiv karaktär" och verkan. Det skulle i så fall ha drabbat en del av expeditionens tjänstemän, som var prästvigda för missionstjänst, bl.a. J. Hagner.[72]

Styrelsen hade, som vi tidigare sett, året förut fattat principbeslut om nattvard enligt kyrklig ordning genom invigning av bönhus för nattvardsbruk med prästvigd som officiant. Om detta förfaringssätt praktiserades på flera platser, så förutsatte det att fler präster än de relativt få vid centralexpeditionen och de hemmavarande äldre missionärerna kunde stå till tjänst. Att styrelsen i prästvigningsfrågan inte sökte en lösning, som innebar en minskning av möjligheterna att hålla nattvard enligt kyrklig ordning, är klart. Men lika klart är, att beslutet främst var föranlett av distriktsföreståndarnas och predikanternas uppfattning i frågan. J. Hagners tanke, att missionärskandidaterna genom sin prästvigning kunde biträda med nattvardsdistribution i hemlandet, var inte någon önskvärd lösning på nattvardsfrågan ur predikantkårens synpunkt. Frågan initierades emellertid inte denna gång av predikantförbundet utan av distriktsföreståndarna. Här fanns således en spänning mellan EFS två medarbetarkategorier, predikanter och missionärer, med fokusering i prästvigningsfrågan. Genom sitt beslut att missionärernas prästvigning skulle ske på fältet valde styrelsen tillfälligt en lösning mot missionärernas önskan och i predikanternas favör, dock utan att tillmötesgå kravet om lika vigning.

Tre år senare, 1944, modifierade emellertid styrelsen sitt ställningstagande i frågan p.g.a. en akut situation. Sex missionärskandidater var då färdiga för tjänst och önskade prästvigning. Arbetsuppgifter och utresa var emellertid inte

[69] EFSP 5.9 1940, Samtalspunkt 2. EFSA.
[70] EFSP 6.9 1940, § 26. EFSA.
[71] EFSP 13.11 1941, § 4. EFSA.
[72] EFSP 18.12 1941, § 3. EFSA.

klara för samtliga sex. För att inte splittra gruppen beslutade därför styrelsen om deras prästvigning i hemlandet för tjänst på missionsfälten. Fortfarande gällde dock att de i hemlandet inte skulle "- - - uppträda som präster eller utföra prästerliga förrättningar".[12] Styrelsens motivering var, att man inte ville splittra missionärerna i hemlandet i två kategorier.[13] Under resten av 1940-talet prästvigdes ett 15-tal missionärskandidater i enlighet med beslutet 1944.

Från kyrkoledningens sida var beslutet om prästvigningens ogiltighet i hemlandet otillfredsställande. Den nye ärkebiskopen Y. Brilioth påminde om detta i sitt tal till missionärskandidaterna 1950. Han yttrade: "Ingen kan hindra Eder från att som präster utdela nattvard och döpa." Rektorn vid utbildningsanstalten på Johannelund, G. Dahlsten, föreslog därför styrelsen att upphäva begränsningen beträffande vigningens giltighet i hemlandet, och styrelsen beslutade enligt förslaget i februari 1951.[14] Den ville dock inte ansöka om prästvigning, förrän det var klart med vederbörandes arbetsfält och utresa. Däremot önskade man, att den utgående missionärsklassen som helhet skulle få avlägga sin prästexamen samtidigt för att sedan prästvigas, när utresan var klar. Ärkebiskopen lät emellertid meddela, att han inte ville skilja på prästexamens tentamen och prästvigningen, vilket EFS styrelse nödgades acceptera.[15]

Avsnittet har visat, att EFS distriktsföreståndare ville ha samma vigning för missionärer och predikanter, vilket innebar att missionärerna inte borde prästvigas enligt Svenska kyrkans ordning. Motiveringen var, att de i hemlandet kunde, p.g.a. sin prästvigning, fungera som en kategori som var något förmer och därigenom få de mera attraktiva predikantplatserna. Distriktsföreståndarnas framstöt var således ett uttryck för ett predikantkårmedvetande.

EFS ledning ville ha prästvigda missionärer, dels för att missionen på fälten skulle vara kyrkligt legitim och dels för att missionärerna under perioder i hemlandet skulle kunna utföra prästerliga förrättningar och förvalta nattvarden.

Distriktsföreståndarnas påtryckning tvingade styrelsen till beslutet, att prästvigningen skulle ske på missionsfältet. Genom detta beslut kom emellertid en annan grupp i kläm, missionärskandidaterna, vilkas traditionella befogenheter beskars. När en enig klass missionärskandidater begärde prästvigning i hemlandet, tvingades styrelsen att återgå till den gamla ordningen, tre år efter beslutet om nämnda inskränkning. Styrelsen var således känslig för missionärskandidaternas önskemål.

Styrelsens handläggning av frågan talar för att dess tolkning av prästvigningen var praktisk-pragmatisk. Distriktsföreståndarna hade samma grundsyn, men de drog radikalare konsekvenser därav.

[12] EFSP 16.11 1944, § 20. EFSA.
[13] EFSP 15.2 1951, § 15. EFSA.
[14] EFSP 14.2 1952, § 36, EFSA.

När den ordinerande kyrkan genom ärkebiskopen kom in och hävdade prästvigningens kyrkorättsliga innebörd, och att inskränkning i ämbetets omfattning inte kunde göras av annan institution, måste EFS styrelse böja sig för detta. Genom att inskränkningen i missionärernas prästerliga ämbetsutövning upphävdes, fick EFS tillgång till flera prästvigda sakramentsförvaltare. Hur detta påverkade EFS nattvardsfråga och ämbetssyn samt spänningen mellan styrelsen och predikanterna skall vi se i följande kapitel.

Kapitelsammanfattning

EFS mötte den nya kultursituationen i samhället med protest. Man ville inte acceptera ett samhälle, som bytte ut de kristna grundvalarna mot humanistiska. Denna hållning förklaras av EFS pietistiska fromhetstyp, som präglade alla EFS organ och grupper. Också predikanternà med sin borgerligt-liberala samhällssyn gav här EFS ledning sitt stöd. Fram t.o.m. jubileumsåret 1956 räknade man i EFS med det svenska samhället som ett kristet enhets- och överhetssamhälle.

Den eniga hållningen mot den hotande kultursituationen eliminerade emellertid inte EFS samfundsproblematik. Samtidigt med protesterna utåt aktualiserades spänningsfyllda interna frågor. Predikanterna spelade här en utlösande roll, vilket förklaras av att de dels var personligen berörda och dels stod nära de lokala medlemsgrupperna, där samfundsproblematiken växte fram.

Den sida av problematiken, som predikanterna främst aktualiserade, var nattvardsfrågan. Man önskade egen nattvard för EFS föreningar. Att detta kunde innebära åsidosättande av kyrklig ordning var man inte främmande för.

EFS ledning accepterade i princip egen nattvard i föreningarna, under förutsättning att man följde kyrklig ordning. Någon framtoning av nattvardsgemenskapen i kyrkoförsamlingarna gjorde man inte.

Prästvigningen av EFS manliga missionärer tedde sig för distriktsföreståndarna som en orättvisa, som man ville förhindra genom lika vigning för missionärer och predikanter. Detta innebar, att prästvigningen skulle slopas. EFS styrelse hade i denna fråga, liksom distriktsföreståndarna, en praktisk-pragmatisk syn. Prästvigningen var en ordningsfråga. Man ansåg dock, att den var betydelsefull och nödvändig. I prästvigningsfrågan liksom i nattvardsfrågan fanns det en spänning mellan EFS ledning och den del av predikantkåren och EFS, som hade en mera separatistisk inriktning.

Beträffande föreningarnas förhållande till kyrkoförsamlingarna var frontställningen mera oklar. EFS ledning var här den agerande. Man tillmötesgick uppfordringarna från Luleå stift och dess församlingar och undertecknade ett med kyrkan gemensamt meddelande. Detta innebar att föreningarna skulle samverka med kyrkoförsamlingarna och deras präster. Detta var emot EFS-folkets önskan och åstadkom därför en stark reaktion. I det läget retirerade led-

ningen och avgav en neutraliserande förklaring till överenskommelsen. Det gemensamma meddelandet framstod därmed såsom kompromet terande för EFS-sidans undertecknare. Utifrån EFS lednings agerande i denna fråga, liksom i nattvards- och prästvigningsfrågan, vågar man påstå, att undertecknandet av meddelandet skedde med delad håg. Man gjorde det, därför att man inte kunde opponera sig mot de kyrkliga representanternas tolkning av EFS inomkyrkliga ställning. Episoden utgör ett klart uttryck för EFS samfundsproblematik visavi kyrkan.

Resultatet av överenskommelsen, respektive förklaringen till denna, blev att EFS markerade sitt oberoende av kyrkoförsamlingarna och dess prästerskap. I denna fråga rådde egentligen samstämmighet mellan EFS styrelse och de friare elementen i EFS. I de övriga frågorna använde styrelsen sitt starka inflytande till att hävda "status quo" och konserverade således samfundsproblematiken.

EFS i den nya kultursituationen var följaktligen en rörelse med enhetlig attityd utåt och stigande interna spänningar.

Kapitel III. Predikanterna EFS ”inofficiella prästerskap”?

Under förra delen av 1940-talet kunde EFS ledning p.g.a. sin struktur och starka ställning dämma upp de frågor i EFS samfundsproblematik, som aktualiserades av predikanterna. De behandlade frågorna om nattvarden i EFS föreningar och prästvigning av medarbetargruppen missionärer relaterades också till predikanttjänstens art och innebörd, vilket predikanterna var medvetna om.

Betydelsefull i detta sammanhang var den nya religionsfrihetslagen 1951. Denna aktualiserade frågor om samfundens och pastorernas ställning i det föränderliga samhället, vilket på det närmaste berörde EFS.

Vår uppgift blir nu att undersöka, vad den nya religionsfrihetslagen betydde för EFS ledning. Blev den anledning till initiativ och åtgärder i lagens anda, eller upplevde man den som oroande?

Vi skall vidare undersöka, vad den nya lagen betydde för predikanterna. Kom den att förstärka deras önskemål, och vann de i så fall EFS lednings gehör för dessa? Vidare, förändrades deras ställning och status genom lagen?

A. Predikanten, lekman eller ämbetsinnehavare?

År 1947 hade EFS predikantförbund, dels till sitt årsmöte vid EFS konferens i juni och dels till sitt riksmöte på Sundsgårdens folkhögskola, Hälsingborg, i augusti, som föreläsare inbjudit den norske prästen och filosofen, dr. philos. O. Valen-Sendstad, Stavanger. Det faktum att inbjudan gällde två näraliggande tillfällen samt att riksmöten endast inkallades sporadiskt talar för att man tillmätte besöket stor betydelse.

Ivrig påskyndare till Valen-Sendstads besök och medverkan var kantor J. Persson, Ringamåla, vilken 1946 invalts i EFS styrelse. I brev till missionssekreterare J.Hagner i "speciellt ärende" bad han denne medverka till att få Valen-Sendstad att föreläsa på EFS teologiska institut. Rektorstjänsten på institutet var vakant, och Persson ansåg att "Valen-Sendstad vore mannen på Johannelund".[1] Missionsföreståndare N. Dahlberg svarade i stället för J. Hagner på brevet, och han ansåg att förslaget var "utmärkt".[2] –För att vinna tid i rektorsfrågan förordnade emellertid styrelsen tjänstgörande läraren G. Dahlsten som rektor för ett år.

Persson ansåg, att Valen-Sendstads föreläsningar vid predikanternas riksmöte var "en fullträff", och han hade sänt dem till EFS skriftgranskningsutskott för publicering. Dahlberg, som inte deltagit i riksmötet, trodde emellertid inte, att förlaget kunde utge föreläsningarna. Han hade nämligen hört, att de innehöll ett "ganska kraftigt angrepp på Hallesby - - - vårt förlags bestseller".[3]

Efter denna motgång sökte Persson vinna gehör hos en annan av expeditionens tjänstemän, sekreteraren för inre missionen, J. Karlsson. Persson hade då också orienterat sig om inställningen till Valen-Sendstad i Västerbotten och där funnit sympatier, även om man var "en smula ängslig för hans kyrkopolitiska program - - -". Norrbottens predikantförbund hade kallat Valen-Sendstad till föreläsningar.[4] I sitt svarsbrev uttryckte Karlsson förhoppningar, att EFS förlag skulle utge föreläsningarna och att de skulle vinna vidsträckt spridning. Detta därför att "- - - kristologin och bibelsynen var mera den gamla Stiftelsens än Hallesbys". Karlsson informerade också Persson om att EFS styrelses ordförande, teol. dr. S. Lodin, tog avstånd från Valen-Sendstads synsätt och anslöt

[1] EFS korrespondens 8.1 1947, J. Persson–J. Hagner. EFSA. Norsk Biografisk Leksikon 17 1975, s 489 f. Valen–Sendstad (V–S) står som präst, teol. författare och filosof. V–S disputerade 1948 på avhandlingen "Virkelighet og Virkelighetsforståelse. Forsök til en systematisk metafysikk-kritikk". V–S:s grundsyn hade ett reformert drag, och han ville införa en ny dopliturgi i den norska kyrkan. Den i not 6 nedan nämnda boken räknas som "höjdpunkt" i hans kritik av samtidens teologi.

[2] EFS korrespondens 3.2 1947, N. Dahlberg–J. Persson. EFSA.

[3] EFS korrespondens, 26.8 1947, J. Persson–N. Dahlberg, 1.9 1947, N. Dahlberg–J. Persson, EFSA.

[4] EFS korrespondens 6.10 1947, J. Persson–J. Karlsson. EFSA.

sig till Hallesbys. Därför borde man taga vara på Valen-Sendstads "teologiska vägledning" men följa sitt eget kyrkopolitiska program. Karlsson ansåg, liksom Persson, att Valen-Sendstad var en framtidsman för EFS.[5] I EFS styrelse fanns således uppfattningarna, att Valen-Sendstad var en stor kapacitet med vissa radikala och kontroversiella drag. I det spänningsfulla läge som rådde i EFS ansåg missionsföreståndare Dahlberg och de som delade hans synsätt, att man måste säga nej till Valen-Sendstad. EFS förlag vägrade att utge föreläsningarna, och styrelsens protokoll tiger helt om predikantförbundets riksmöte och Valen-Sendstads föreläsningar. Föreläsningarna utgavs av predikanten J. Wessmark på eget förlag.[6]

Av Valen-Sendstads föreläsningar var det särskilt den fjärde om "Nådemedlens väsen och verkan" och den femte om "Kyrkan och ämbetet" som berörde EFS samfundsproblematik. I den förra föreläsningen framhölls bibelordets suveränitet och varnades för "sakramentalism och kryptoromanism".[7]

I föreläsningen om kyrkan och ämbetet talade Valen-Sendstad om den romersk-katolska ämbetssynen; "- - - om hierarkin som ett härskarlag och om lekmännen som massan som skall ledas och behärskas". En sådan kyrka hade ingenting att göra med Bibeln, ansåg Valen-Sendstad. Den var i princip "antikristlig".

Den nordiska statskyrkan ansågs genom sitt accepterande av successionen – den apostoliska eller den nationalkyrkliga – kryptoromansk. De som ridit spärr mot att Nordens kyrkor "utbyggts till protestantiska påvekyrkor" var den "världsliga statsmakten" och "ett levande och kraftigt lekfolk - - -".[8]

I avsnittet om förhållandet mellan präst och lekman och mellan kyrkoordning och fri organisation berörde Valen-Sendstad EFS situation. Han talade om "- - - dessa organisationer (som) fötts fram ur den profetiska andens tvång till handling på ett sätt som sprängt gränserna för den gamla kyrkorätten". Det var dags att ändra kyrkorätten, så att man vid sidan om det "officiella prästerskapet" erkände ett "inofficiellt prästerskap". Detta bestod av den stora och verksamma stab av Guds ords förkunnare, som var utbildade, kallade, ordinerade och inställda i tjänst "inom ramen för den organisationsrätt, som utformats efter lekmannarörelsens genombrott - - -" under 1800-talet. Valen-Sendstad menade, att det var "- - - en både kyrklig och teologisk förbrytelse"

[5] EFS korrespondens 15.10 1947, J. Karlsson–J. Persson. EFSA.

[6] EFSBP 18.9 1947, § 3. EFSA. Valen–Sendstad 1949. Boken, vars titel var "Ordet som icke kan dö" och som hade förord av professor H. Odeberg, hade författaren först låtit "förelägga ett antal kända teologer och lekmän i de tre nordiska länderna - - -". Redaktör och förläggare var predikanten J. Wessmark i Kristianstads Traktatsällskap, sedan 1942 dess ordförande. Valen–Sendstads föreläsningar var dogmatiska och systematiskt hållna.

[7] Valen–Sendstad 1949, s 110 f.

[8] Valen–Sendstad 1949, s 132 f.

av prästerskapet, att "icke vilja erkänna och samarbeta på samma plan" med det "inofficiella prästerskapet av sekreterare och predikanter".[9] Valen-Sendstad efterlyste en kyrkorätt, där också detta inofficiella prästerskap dels hade självständig och fullständig administrationsrätt liksom prästerna och dels rätt att samverka med dessa på samma plan. Han tyckte, att man i Sverige låg ovanligt långt efter i dessa frågor och att i varje fall EFS, som fick sina missionärer prästvigda i Svenska kyrkan, borde få dess erkännande.[10]

Valen-Sendstad hade en starkt statskyrkokritisk hållning, som främst drabbade den prästerliga ämbetshierarkin. Han förbiså härvidlag dess kyrkorättsliga bundenhet. Denna hans hållning, plus hans personliga kapacitet och hans betoning av bibelordets suveränitet, vann gehör i EFS, framförallt bland predikanterna.

Valen-Sendstads föreläsningar var ett adekvat uttryck i lärd form för den inställning och de stämningar som rådde bland predikanterna vid den aktuella tiden. Genom att han drog sina praktiska konsekvenser, i vilka EFS och predikanternas situation var lätt igenkännlig, utifrån sin förståelse av Bibel och bekännelse, fick predikanterna en teologiskt formulerad grund för sina ambitioner. Detta födde övertygelsen att de egentligen hade ett ämbete, var ett prästerskap och utförde en prästerligt likvärdig – kanske t.o.m. andligt sett bättre – tjänst. Skulden för avsaknaden av officiellt erkännande lades på prästerskapet. Någon framställning till EFS styrelse om sådant principiellt erkännande gjordes inte, förmodligen därför att man visste att en sådan framställning måste avslås. Man gjorde däremot, som vi skall se nedan, framställningar om praktiska manifestationer på att man hade ett ämbete.

Föreläsningarna aktualiserade frågeställningen om vilken ställning predikanten egentligen hade: lekman eller pastor/inofficiell präst. Den problematiken var EFS ledning inte beredd att diskutera, vilket bevisades bl.a. av vägran att på EFS förlag utge Valen-Sendstads föreläsningar. Anledningen till detta var att frågeställningen hotade EFS ställning som inomkyrklig lekmannarörelse.

[9] Valen–Sendstad 1949, s 147 f.
[10] Valen–Sendstad 1949, s 151.

B. EFS och religionsfrihetslagen

EFS intresse låg, som vi påvisat i inledningen ovan, inte på det formella planet utan på det religiösa. Vad man sökte och slog vakt om av yttre karaktär, var friheten att verka för religiös väckelse, litteraturspridning och mission.[11] Denna huvudintention, som fanns med alltifrån EFS början, kvarstod oförändrad också på 1940-talet. När den av justitiedepartementet 1943 tillsatta sakkunnigkommittén i dissenterlagsfrågan år 1944 gav EFS styrelse tillfälle att yttra sig, var dess intresse mycket minimalt. "Styrelsen anser, att lagen ej berör vårt sällskaps kyrklig ställning, varför nämnda utredning ej föranleder något uttalande av stiftelsen", hette det.[12] Orsaken till denna hållning var sannolikt den, att dissenterlagsproblematiken av styrelsen upplevdes som problemskapande.

I juni 1949 fick EFS styrelse dissenterlagskommitténs författningsförslag för remissutlåtande. Man ansåg då, att det kunde få "rätt stora konsekvenser", och man utsåg två ledamöter att skriva remissförslag.[13] I detta instämde styrelsen "i det väsentligaste med dissenterlagskommittén - - -". Man ansåg, att utträde ur kyrkan i princip borde vara fritt och medföra viss skattelindring.

I två avseenden hade man "önskemål" och i ett tredje avslagsyrkande. Det första önskemålet gällde inträde i Svenska kyrkan. Kommitterade hade bland villkoren för inträde inte nämnt dopet utan bara "allvarligt uppsåt" och "nödig insikt". Styrelsen menade, att det senare innebar dop, och man yrkade därför att dopet skulle anges som villkor för inträde. Det andra önskemålet gällde den föreslagna befrielsen från skolans kristendomsundervisning i vissa fall. Styrelsen stödde förslaget men ville ha kontroll över den alternativa religionsundervisningen, varför man krävde, att rapportering skulle ske.

Kommitterades förslag om tillåtelse att upprätta ordnar och kloster i romersk-katolsk anda var en svår fråga för det starkt konfessionella EFS. Man hade funnit en inre motsättning i förslaget mellan ordnars och klosters "livstidslöften" och den "religiösa frihetens grundprincip". Man betvivlade att påvestolen och andra romersk-katolska myndigheter skulle ge generositet i nivå med vad religionsfriheten krävde och yrkade därför, att den gamla förbudslagstiftningen skulle förbli gällande.

Angående dissenterlagsförslagets viktigaste punkt "rörande trossamfunds ställning" hade man intet att erinra. Kommitterade hade delat in samfunden i tre grupper.[14] I fråga om den tredje gruppen "trossammanslutningar", dit EFS hörde, hade EFS ett krav, som innebar att vissa andra samfund borde utgå. "Beträffande förslaget till lag angående trossammanslutningar hävdar styrelsen att lärogrundval, som står i överensstämmelse med Svenska kyrkans be-

[11] Levander 1931 I, s 43 f.
[12] EFSP 10.2 1944, § 26. EFSA.
[13] EFSP 16.6 1949, § 188. EFSA.
[14] SOU 1949:20 s 279 f.

kännelse må krävas för sådan sammanslutning." Konsekvensen av detta krav var, att samfund, som praktiserade eller tillät vuxendop av barndöpta, samt sammanslutningar, som var sakramentslösa, inte skulle tillhöra gruppen "trossammanslutningar". Detta skulle ha inneburit att gruppen på nio samfund blivit starkt decimerad. Anledningen till att kommitterade samordnat samtliga fria samfund som "inomkyrkliga" var, att deras medlemmar, generellt sett, tillhörde Svenska kyrkan.

Nämnda "önskemål" och avslagsyrkande i EFS remissutlåtande är bevis för dess starka pietistiska och konfessionella karaktär, vilket medförde att man förbisåg de faktiska förhållandena.

Anmärkningsvärt är också, att man helt förbigick förslagets innebörd för Svenska kyrkan och därmed indirekt för sig själv. Med tanke på EFS säregna inomkyrkliga position kunde man ha förväntat sig att den nya benämningen av kyrkan som trossamfund skulle ha uppmärksammats. Förhållandet blir ännu mer märkligt i och med den nya lagen, där förslagets tredelning var borta och alla, främst Svenska kyrkan, betecknades som "trossamfund".[15]

Kyrkan själv ansåg, genom ledande kyrkomän, att beteckningen av kyrkan som trossamfund var en klar och adekvat beskrivning av kyrkans rättsliga status. Vissa kyrkliga representanter ansåg t.o.m. att kyrkan själv var initiativtagare till den nya synen på kyrkan som en religiös storhet utan något tillhörighetstvång.[16] I kyrkomötet efterlystes emellertid också en utförligare motivering till folkkyrkans beteckning som trossamfund.[17]

Lagens beteckning av kyrkan som trossamfund förändrade inte dess religiösa uppgift och ansvar för hela svenska folket. Därmed fanns behov av och plats för fri kristen verksamhet av EFS art. Innebörden av kyrkan som trossamfund ansågs av EFS närmast avse dess bundenhet till bekännelsen. EFS ledning kunde därför med tystnad gå förbi denna sida av saken i sitt remissuttalande. Tystnaden berodde också på ledningens vetskap om att det i EFS fanns en friare falang, för vilken både den nya folkkyrko-trossamfundstypen såväl som den gamla statskyrkotypen var otillfredsställande.[18]

Ännu en anledning till tystnaden var EFS obenägenhet att inse den förändrade samhälls- och kultursituationen, ur vilken den nya religionsfrihetslagen fötts fram. Genom den nya lagen var staten "preformerad" som religiöst neutral,[19] och i sina juridiska relationer till denna var alla sammanslutningar, som konstituerades av religiös tro, "trossamfund".

På hösten 1951, när lagen var antagen, föreslog distriktsföreståndare E.

[15] SF 1951, 26.10.

[16] KMP 1951 nr 7, s 112. Forkman–Svenungsson 1951, s 8.

[17] KMP 1951 nr 7, s 52 f. SOU 1946:16, s 130.

[18] EFSP 8.9 1949, § 234. EFSA. SOU 1964:16, s 227, 281. Enkät genom dåvarande docenten i kyrkohistoria A. Palmqvist om EFS olika linjer, s 69, 72.

[19] Sahlberg 1977, s 163 f.

Svensson i EFS styrelse, att man när lagen kommit i tryck i MT-Budbäraren skulle lämna "en redogörelse för vad som i denna lag kan komma att beröra Evangeliska Fosterlandsstiftelsens arbete". Svensson representerade i denna sin framställning EFS predikantkår och dess friare falang,[20] som förväntade information om lagens innebörd och möjligheter. Missionsföreståndaren fick styrelsens uppdrag att delge beslutet i frågan och att skriva en informerande artikel, vilken infördes i nämnda tidning i mars 1952.[21]

Inledningsvis fastslog missionsföreståndare Dahlberg, att den nya lagen hade medfört förändringar "i praktiskt taget alla de punkter, där ett samband med religionsfrihet existerar". Längre fram i artikeln hette det: "Under alla förhållanden har både Kyrkan och frikyrkan fr.o.m. detta år kommit in i en helt ny situation." Om EFS hette det omedelbart därefter: "Någon särskild praktisk konsekvens för Stiftelsen har inte den nya lagen. Såsom ett missionssällskap i fri anslutning till kyrkan kommer väl för oss allt att bli som förut." Dahlberg ställde således in EFS i ett fack mellan kyrka och frikyrka och kunde därigenom frita EFS från att beröras av lagen.

I slutet av artikeln togs det upp, som var styrelsens motivering för uppdraget till Dahlberg, nämligen frågan om utträde ur Svenska kyrkan och predikanternas vigselrätt. Styrelsen hade beslutat att medlemmar i EFS hade frihet i frågan om utträde, medan predikanter och missionärer var tvungna att tillhöra kyrkan. Vigselfrågan hade bordlagts av styrelsen.[22] Dahlbergs personliga kommentar till styrelsens beslut löd: "Det är klart att det inte är aktuellt för en stiftelsevän att utträda ur kyrkan. Det är ingenting som hindrar, att Stiftelsens styrelse hemställer om vigselrätt för sina missionärer och predikanter, men jag anser inte, att detta är något nödvändigt." Motiveringen till detta personliga avrådande var religiös:

> "Är det inte det väsentliga, att vi i denna ytterst allvarliga tid göra allt vad på oss ankommer för att Guds rike må få komma till och Guds vilja ske med vårt folk. Är det inte en angelägenhet som borde vara större än någon annan, att allt Guds folk enas i uthållighet och endräktig bön om en väckelse, en vederkvickelsens tid från Herrens ansikte? Vårt folk räddas inte genom lagar och förordningar, men det kan räddas genom en väckelse. Gud give att den komme!"[23]

Det är uppenbart, att lagens innebörd och EFS intresse för detta var besvärande för Dahlberg. Han försökte därför lotsa EFS folk förbi den nya lagen. Tonen i artikeln var argumenterande, och den mynnade ut i en religiös appell. Genom denna sökte Dahlberg övertyga dem som fäste vikt vid den nya lagen om att deras intresse gällde mindre väsentliga ting.

[20] Se kap. II, not 23.
[21] Budbäraren 9.3 1952, s 156 f.
[22] EFSP 13.2 1952, § 2. EFSA.
[23] Se not 21.

De onämnda adressater som Dahlberg framför allt ville informera och leda var den del av EFS predikanter, som hade förväntningar p.g.a. den nya lagen. Redan året innan hade styrelsen, på uppmaning av ledamoten A. Furberg, Västerbotten, beslutat att tillskriva de predikanter, som gjorde sitt första tjänstgöringsår och som skulle avskiljas vid 1951 års konferens, om "löftenas innehåll". Missionsföreståndaren, som fått uppdraget, skulle informera om vilken betydelse styrelsen lade in i predikantlöftena, så att predikanterna var fullt medvetna därom, samt påfordra lydnad för styrelsen.[24] Åtgärden var, liksom informationen om religionsfrihetslagen, avsedd att stävja en icke önskad utveckling i predikantkåren.

I denna stegrades emellertid förhoppningarna. Ungefär samtidigt med Dahlbergs information uttryckte predikanten B. Wikström dessa i predikantförbundets organ Förkunnaren med orden: "Glädjande är, att statsmakten i denna lag givit uttryck för ett stort förtroende för trossamfunden. Detta borde fylla oss med stolthet och ödmjukhet. Sedan undrar man nog, i vilken grad trossamfunden skola våga taga emot och använda detta stora förtroende."[25] Denna undran var, som framgått, motiverad.

För predikanterna tedde sig den nya lagen såsom mycket betydelsefull. De såg inget motsatsförhållande mellan den väckelse som Dahlberg talat om och det som lagen erbjöd, exempelvis i fråga om vigselrätt. Under veckorna efter Dahlbergs artikels publicering skärptes därför problematiken så, att styrelsen så sent som den 17 april beslöt att kalla predikanterna till extra medarbetardag vid årsmötet i början av juni.

Några initiativ i lagens anda från EFS lednings sida var det, enligt ovanstående, aldrig tal om. EFS ledning intog härvidlag en helt annan hållning än den som t.ex. ledande män i Pingströrelsen intog. L. Pethrus arbetade för att alla pingstpastorer skulle få vigselrätt. Dessa hade nämligen, p.g.a. varje församlings autonomi, sämre möjlighet att få vigselrätt än EFS predikanter.[26]

EFS ledning hade således föga intresse av de legala relationerna statkyrka/samfund, när dessa först aktualiserades på 1940-talet. Huvudanledningen till detta var den starka religiösa koncentreringen. När remissförslaget förelåg, reagerade man, enligt sin fromhetstyp, positivt på betoningen av de enskilda troendes rätt till sammanslutningar men negativt på de föreslagna konsekvenserna av detta i samhället. När missionsföreståndaren, efter lagens tillkomst och på styrelsens uppdrag, redogjorde för dess innebörd, gavs intrycket, att lagen närmast saknade betydelse för EFS. Det primära och viktiga var i stället att verka för religiös väckelse. Denna motivering var inte bara religiöst be-

[24] EFSP 17.5 1951, § 135. EFSA.
[25] Förkunnaren 1952, provnummer s 16.
[26] Sahlberg 1977, s 166 f.

tingad utan också taktiskt. Den nya lagen gav nämligen vind i seglen för de radikala tendenserna i predikantkåren. Där hyste man förhoppningar, att den nya lagen skulle medföra förändringar inom EFS i fri riktning.

C. Predikanternas ämbetsmedvetande

Vi har ovan framhållit, att Valen-Sendstads föreläsningar gav predikanterna en teologisk plattform för deras ämbetsmedvetande. De var, teologiskt sett, rätta präster. Vi skall nu se vilka manifestationer på sitt ämbetsmedvetande som predikanterna önskade och kunde uppnå.

1. Utbildningsfrågan

En viktig förutsättning för det befogade i EFS predikanters ämbetsmedvetande var en adekvat utbildning. Båda EFS medarbetargrupper, predikanterna och missionärerna, utbildades vid EFS teologiska institut Johannelund, då kallat Missionsinstitut. Inträdesvillkoren var vanligtvis ett år på någon av EFS folkhögskolor. Predikantutbildningen var sedan treårig och missionärsutbildningen femårig.

Vid dr O. Valen-Sendstads medverkan vid årskonferensen 1947 var, som ovan nämnts, rektorstjänsten vid Johannelund vakant. I samband med denna konferens sammanträffade representanter för predikantförbundet och missionärskåren och enades om en framställning till EFS styrelse om ökad utbildning. Beträffande utbildningens form önskade man, att den skulle ges i form av "föreläsningar med efterföljande tentamina". För undervisningens innehåll och omfattning hade man gjort följande program. 1) Inträdesfordring: realskolekompetens. 2) "4-årig teologisk utbildning - - - med mål: teol. kand:s kunskaper i teologiska ämnen." 3) 2-årig specialkurs för missionärer. 4) 1-årig kurs i England; alternativt tre sommarkurser. Kursen skulle vara öppen även för predikanter. 5) Föreläsningar med tentamen. 6) Även studenter skulle kunna vinna inträde vid lämpligt stadium i utbildningen.[27]

Förslaget var ambitiöst och bars av en akademisk inriktning, som sannolikt var inspirerad av Valen-Sendstads förutsättningar som ledare för utbildningen. Syftet med förslaget var en förlängd och förbättrad utbildning. Förslaget innehöll emellertid ingenting som kunde eliminera den utbildningsmässiga klyftan mellan de två medarbetarkategorierna.

EFS styrelse tillsatte med anledning av förslaget en kommitté på fyra präster och två predikanter som skulle arbeta med frågan,[28] men ingenting hände, förrän predikantförbundet sju år senare återkom i ärendet.

Viss komplettering av utbildningen hade emellertid redan skett, sedan predikantförbundet i Västergötland-Bohuslän 1946 motionerat om "särskilda tentamenskurser", som skulle inläsas under de tre första åren efter utbildningens avslutning. Kurserna omfattade själavård och psykologi samt gammaltesta-

[27] EFSP 11.9 1947, § 50. EFSA.
[28] EFSP 30.10 1947, § 27. EFSA.

mentlig och nytestamentlig exegetik. Tentamen skedde inför institutets lärare i samband med årskonferensen.[29]

Våren 1954 återkom olika distrikts predikantförbund via rikspredikantförbundet i utbildningsfrågan. Denna gång var tyngdpunkten förskjuten till att gälla lika utbildning och ställning för EFS predikanter och missionärer. Motiveringen var, att detta var "- - - av stor betydelse för sällskapets inre konsolidering".[30] Därmed hade man indirekt sagt, att olikheterna i de två medarbetarkategoriernas utbildning och ställning var ett hinder för EFS inre enhet. Motiveringen hade därmed också mera blivit ett jämställdhetskrav än ett krav på ökad utbildning, även om detta stod kvar.

Med anledning av utbildningsfrågan hade redaktionen för Förkunnaren ungefär samtidigt uppmanat en från Johannelund utgående elev att skriva om sina erfarenheter av utbildningen. Erfarenheterna bestyrkte behovet av ett års förlängning av utbildningen.[31]

EFS styrelse överlämnade i november samma år utbildningsfrågan till "lönekommittén",[32] där frågan fick vila i ytterligare fem år. Anledningen till att styrelsen handlade utbildningsfrågan på detta sätt var naturligtvis ekonomiskt betingad. Men här spelade också predikanternas jämställdhetsmotivering en hämmande roll.

1947 var således EFS båda medarbetarkategorier överens om kravet på en grundligare och förlängd utbildning av akademiskt snitt. Att detta sammanföll med Valen-Sendstads föreläsning vid predikantförbundets årsmöte och den vakanta rektorstjänsten var knappast någon tillfällighet. Styrelsen skildes från frågan genom att tillsätta en utredningskommitté och göra ett ett-års förordnande på rektorstjänsten.

När predikantförbundet sju år senare återkom i frågan, hade man ändrat krav och motivering – lika utbildning som missionärerna för sammanhållningens skull. Styrelsen var också då, av ekonomiska och principiella skäl, obenägen att ge sitt bifall.

2. Predikantförbundets organ Förkunnaren

Mot bakgrund av det växande ämbetsmedvetandet i predikantkåren omkring år 1950 bör vi se tillkomsten av predikantförbundets organ Förkunnaren. Tanken var, som vi tidigare sett, inte ny. När frågan 1950, efter 12 års vila, på nytt väcktes i predikantförbundet av teologiska institutets rektor, var tiden mogen för handling.[33] På grundval av ett "provnummer", som iordningställts, be-

[29] Hofgren 1963, s 31. EFSPP 10.3 1947, § ej ang. EFSA.
[30] EFSP 15.6 1954, § 2. EFSPP 15.6 1954, § 2. EFSA.
[31] Förkunnaren nr 2 1954, s 9 f.
[32] EFSP 4.11 1954, § 279. EFSA
[33] EFSPP 28.1 1938, § 6. 13.6 1950, § 5, 17. EFSA.

slutade årsmötet 1952 att utge en tidskrift med fyra nummer per år. Syftet sades vara, att få "ett forum för fritt och ocensurerat tankeutbyte mellan i första hand Stiftelsens predikanter och missionärer - - -".[34] I tidskriften kom emellertid också för EFS i stort vitala frågor om kyrka och ämbetssyn, rätt förkunnelse o.s.v. att framtonas. Övervägande antalet artiklar under den första tiden bars emellertid av den grundstämning av själv- och ämbetsmedvetande, som rådde i predikantkåren. Tidskriften präglades, helt naturligt, av den predikant som skötte redaktörskapet.[35]

Trots att tidskriften tillkom för att kanalisera predikanters och missionärers synpunkter i brännande frågor, förekom t.ex. inga referat eller kommentarer från de spänningsfyllda medarbetarmötena 1952 och 1953. Problematiken var för het och berördes därför endast allmänt. 1954 skrev dock redaktören i sin kommentar till olika tidningsröster en besk anmärkning på EFS styrelse. Anledningen var, att han mött "en allvarlig beskyllning över Stiftelsens predikantkår" för splittrande sekterism. Beskyllningen hade gjorts av den högkyrklige prästen E. Segelberg i tidningen Aftonbladet. Redaktör A. Marklunds ord till styrelsen löd: "Intet svar har EFS styrelse haft att ge: om den menar på enahanda sätt som pastor Segelberg eller ej vet man därför inte."[36] Anmärkningen var befogad, eftersom predikanterna fick vänta på styrelsens ord, tills Segelberg ett år senare gjort en ännu skarpare anklagelse mot EFS predikanter. Förkunnarens anmärkning är ett exempel på predikanternas otålighet gentemot styrelsen.

En av de få artiklar som bars av en kritisk syn på den friare utvecklingen i predikantkåren var dåvarande missionären P. Juliussons artikel om "Stiftelsen och kyrkan" 1955. Författaren ville slå vakt om EFS som en inomkyrklig lekmannarörelse. Där EFS övergivit denna sin ursprungliga position, hade behovet av en egen kyrklig struktur framträtt. "Så har inom EFS på sina håll tillkommit egen förmiddagsgudstjänst, lekmän (predikanter) önskar pastorstitel och prästrock, vigselrätt och nattvardsrätt - - -", skrev Juliusson. Han lade skulden på EFS styrelse, som underlåtit "att hävda Stiftelsens gamla linje - - -".[37] Artikeln fick ett kraftigt bemötande av Förkunnarens dåvarande redaktör, J. Lundmark.

Sammanfattningsvis kan konstateras, att Förkunnaren i stort gick förbi EFS brännande interna frågor. Dessa behandlades endast allmänt och principiellt.

[34] Förkunnaren nr 1 1953, Anmälan. Redaktör blev dåvarande distriktsföreståndaren E. Svensson och redaktionsutskott distriktsföreståndare E. Larsson och predikanterna B. Wikström och J. Lundmark.

[35] Redaktörer: 1953 E. Svensson, 1954 A. Marklund, 1955–1960 J. Lundmark, 1960–1967 O. Wallin, 1968–1972 I. Hellström.

[36] Förkunnaren nr 4 1954, s 16.

[37] Förkunnaren nr 1 1955, s 14. Artikeln hade hållits som föredrag inför missionärskåren i Indien.

Däremot var tidskriften vassare i sitt ställningstagande till externa företeelser, som stred mot lågkyrkligt och evangeliskt synsätt.

Tidskriften blev således inte något predikantförbundets kamporgan, men den speglade den grundstämning som rådde i predikantkåren vid samma tid.

3. Predikanternas titel, ämbetsdräkt och vigselrätt

De nämnda faktorerna, teologiska argument och den nya religionsfrihetslagen, samverkade till ett ökat ämbetsmedvetande i EFS predikantkår. Därmed föddes också behovet av konkreta manifestationer av detta medvetande. Vi skall i detta avsnitt se vilka bekräftelser predikanterna önskade, och i vilken utsträckning de lyckades få EFS ledning godkännande.

Titelfrågan

I predikantförbundets styrelse hade man redan 1943 talat om titeln pastor i stället för predikant. Tiden ansågs emellertid inte mogen för en framställning i frågan."[a] Hösten 1947, efter riksmötet på Sundsgården, återkom predikantförbundet i titelfrågan. Då gällde det närmast att få en mera enhetlig och adekvat titel. Predikanterna i större föreningar i städer hade, till skillnad från predikanter i landsortsföreningar, titulerats "stadsmissionär". Den befattning, som vi i vår undersökning kallat distriktsföreståndare, hade benämnts distriktssekreterare. I predikantförbundets styrelse nämndes också denna gång titeln pastor. I sin framställning till EFS styrelse yrkade man emellertid endast att alla predikanter skulle ha samma titel, oavsett anställningsort, och att titeln distriktsföreståndare skulle ersätta titeln distriktssekreterare, vilket styrelsen beviljade med verkan fr.o.m. framförliggande årsskifte."[b]

Titelbeslutet var emellertid knappast något adekvat uttryck för de stämningar av ämbetsmedvetande, som väckts i predikantkåren i slutet av 1940-talet. Många, både predikanter och föreningsmedlemmar, tyckte att predikanterna saknade "socialt anseende". Dåvarande distriktsföreståndaren E. Svensson fann det underligt, "att prästen, frälsningsofficeren och i viss mån frikyrkopastorn fått social placering", medan predikanten saknade sådan. Det var inte utsagt men underförstått att titeln spelade en roll härvidlag. Svensson tillstod, att predikanten "inte var andligare" än att han i viss mån räknade med sådana faktorer."[c]

Mot denna bakgrund kan det förhållande ses, att predikanten i vissa föreningar i städer och ute i landet kallades pastor. När föreningsrepresentanter eller predikanterna själva skrev mötesreferat till EFS tidningar, användes i dessa ibland titeln pastor. EFS styrelse kunde inte godkänna detta och påbjöd 1950

[a] EFSPP 25.1 1943, § 15. EFSA.
[b] EFSP 30.10 1947, § 20. EFSA.
[c] Wallin–Westman 1950, s 207.

sina tidningsorgans redaktioner, att "titeln predikant alltid skall användas om Stiftelsens predikanter, ej pastor".[37d] Förbudet kom att gälla i femton år, men det skedde en gradvis uppmjukning.

Ämbetsdräkten

Frågan om eventuell ämbetsdräkt för predikanter väcktes i predikantförbundet redan 1945.[38] I november 1951 diskuterade styrelsen tillsammans med distriktsföreståndarna framställningen från predikantförbundets årsmöte i juni om ämbetsdräkt för predikanter. Motiveringen var av praktisk art: "- - - då predikanterna ofta är i rådvillhet om hur de skall uppträda i olika sammanhang, som tjänsten ställer dem i". Ämbetsdräktsfrågan berörde i minst lika hög grad distriktsföreståndarna, som p.g.a. sin predikantstatus inte hade tjänstedräkt men som ofta i sin ledarställning i distrikten måste representera. Frågan föranledde inte någon debatt, utan man enades om att "hemställa om att styrelsen vill uttala, att den ingenting har att invända emot att Stiftelsens predikanter anskaffar och använder ämbetsdräkt". Det skulle noteras, att hemställan skedde "på missionsföreståndarens förslag". Med ämbetsdräkt avsågs kaftan utan prästkrage.[39]

Styrelsens beslut i frågan gick snabbt, därför att missionsföreståndaren tillstyrkt framställan. Men å andra sidan var formuleringen av godkännandet mycket passiv. Någon månad senare fick därför styrelsen en anhållan från Norrbottens Predikantförbund om att "- - - få styrelsens stöd inför vännerna, så att de ej behöva tro, att det är något påhitt av predikanterna i fråga". Stödet skulle ges i form av information i tidningen Budbäraren. Styrelsen tillmötesgick önskemålet. Vid samma tidpunkt hade emellertid bl.a. missionsföreståndaren blivit klar över att diakondräkten skulle passa bättre till ämbetsdräkt för predikanterna. Utifrån ett förevisat foto ändrade styrelsen sitt tidigare beslut och fastställde diakondräkt.[40] Beslutet revs emellertid upp en andra gång i maj för utredning, och i juni fastställdes slutgiltigt, att man skulle ha den först beslutade kaftanen.[41]

Beslutet kom mycket lägligt. Vid den p.g.a. spänningarna inkallade extra medarbetardagen kunde missionsföreståndaren meddela beslutet i ämbetsdräktsfrågan, vilket "mottogs med gillande".[42] Precis ett år senare presente-

[37d] EFSP 4.5 1950, § 102. EFSA.

[38] EFSPP 12.6 1945, § 18. EFSA.

[39] EFSP 1.11 1951, § 1. EFSA.

[40] EFSP 17.4 1952, § 88. EFSA. Budbäraren 15–22.6 1952, s 388. "- - - den predikant, som önskar bära ämbetsdräkt, har rätt därtill - - -. Den må dock ej bäras annat än vid högtider - - - med hänsyn till lokala förhållanden."

[41] EFSP 8.5 1952, § 166. 5.6 1952, § 199. EFSA.

[42] EFSP 10.6 1952, § 3. EFSA.

rades i Budbäraren för första gången för EFS-folket en predikant iförd ämbetsdräkt.[43]

EFS styrelse tillmötesgick således, om än motvilligt, distriktsföreståndarnas och predikanternas önskemål om rätt att bära ämbetsdräkt.

Vigselrättsfrågan

En fråga som tilldrog sig predikanternas intresse var den vigselrätt som den nya religionsfrihetslagen tillerkände de fria samfunden. Vid den inkallade extra medarbetaredagen i samband med årskonferensen 1952 fanns frågan med som nr 3 på dagordningen, men p.g.a. tidsbrist blev den inte föremål för någon behandling.[44] Före konferensen nästkommande år nämndes den i styrelsen men blev också då bordlagd p.g.a. tidsbrist.[45] Efter ytterligare ett halvt år kom den upp igen i form av verkställande utskottets förslag, att styrelsen hos Kungl. Maj:t skulle begära vigselrätt för predikanterna. Utskottet hade inte velat föreslå begränsning till "någon viss kategori", därför att man trodde att EFS medlemmar nog skulle "välja predikanter som kunde utföra akten på ett värdigt sätt".[46] Utskottet tänkte sig således en generell vigselrätt för alla predikanter, även om inte alla ansågs kunna förrätta en vigsel på värdigt sätt.

Resonemanget i EFS styrelse utifrån förslaget löd: "- - - då lagen nu giver Stiftelsen och dess predikanter denna rätt - - - kunna vi svårligen säga nej till predikanternas önskemål att erhålla denna rätt". Man var dock klar över att ett ja-beslut kunde "- - - tolkas som ett steg av Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen i frikyrklig riktning". Trots detta beslöt man att begära vigselrätt för sina predikanter. Styrelseledamoten E. Larsson, som också var predikantförbundets ordförande, framförde omedelbart på förbundets vägnar ett tack för beslutet.[47]

Styrelsen fattade således sitt beslut motvilligt och p.g.a. den press, som den nya lagens möjligheter i detta avseende medförde och vilka predikanterna ville utnyttja. Styrelsen var klar över att vigselrättsbeslutet avsåg predikanterna, inklusive distriktsföreståndarna, samt att det implicerade ett steg i samfundsetablerande riktning. Tidpunkten för beslutet var emellertid strategiskt lämplig. EFS ledning kunde nämligen vid det p.g.a. oron i predikantkåren inkallade mötet på Hagabergs folkhögskola några dagar senare meddela predikanterna, att styrelsen beslutat att begära vigselrätt.

Kungl. Maj:t tillerkände genom resolution ett halvt år senare, den 11 juni 1954, EFS predikanter vigselrätt, vilket meddelades styrelsen vid dess sammanträde några dagar senare. Samtidigt beslöt styrelsen begära fullmakt om

[43] Budbäraren 7.6 1953, s 336.
[44] EFSP 10.6 1952, protokoll från medarbetarmötet. EFSA.
[45] EFSP 7.5 1953, § 167. EFSA.
[46] EFSVU 3.12 1953, § 113. EFSA.
[47] EFSP 10.12 1953, § 321. EFSA.

behörighet att förrätta vigsel för EFS nye sekreterare i inre missionen, E. Svensson, samt för sina tolv distriktsföreståndare, "vilka av styrelsen prövats som lämpliga att erhålla i uppdrag att vara vigselförrättare".[48] Styrelsen begränsade således i detta skede, utan motivering, vigselrätten till att gälla endast distriktsföreståndarna. Anledningen till detta var förmodligen, att dessa utan någon prövning kunde förklaras lämpliga samt att man därmed inte tagit något steg, som stärkte predikanternas ämbetsmedvetande.

Predikanterna hörde emellertid omedelbart av sig med ansökningar om vigselrätt. Styrelsen fattade därför beslut om att vänta med vidare handläggning av ansökningar, tills den fattat principbeslut om vilka predikanter som skulle anses "lämpliga".[49]

Vid det gemensamma sammanträdet med distriktsföreståndarna och styrelsen i november 1954 höll distriktsföreståndaren E. Larsson ett inledningsanförande om principerna för predikanternas vigselrätt. Den allmänna uppfattningen vid samtalet därefter var, att predikantbetyget borde vara utslagsgivande. Distriktsföreståndaren i Västerbotten, J. Nygren, som avböjt vigselrätt för sin egen del, var emot att predikanter skulle få vigselrätt, därför att han fruktade att det skulle få oöverskådliga konsekvenser. Han reserverade sig därför mot sammanträdets framställning till styrelsen och en utredning om principerna.[50] Dagen efter beslutade styrelsen att genom distriktsföreståndarna tillfråga kretsföreningarnas styrelser, om det var önskvärt, att predikanterna inom respektive områden erhöll vigselrätt.[51] Den berörda predikantkåren skulle däremot inte, vare sig som enskilda medlemmar, som distriktsförbund eller som riksförbund, höras om sin uppfattning i vigselfrågan.

Vid samma sammanträde framlade styrelseledamoten A. Furberg, Skellefteå, med anledning av vigselrättens principiella innebörd två alternativa förslag som implicerade en hårdare styrelsens hållning. Därmed var reaktionen mot predikanternas ökade ämbetsbefogenheter i gång på Västerbottens initiativ.

När kretsföreningarnas remissyttrande i vigselfrågan förelåg, visade det sig, att de allra flesta hade tillstyrkt, men "från något håll" var man direkt avvisande. Detta gällde främst Västerbotten. Styrelsen upplevde detta som en orsak att bordlägga frågan, under motivering att man ville "- - - undvika en ytterligare kategoriklyvning inom Stiftelsens medarbetarekår - - -".[52] Frågan togs dock upp av distriktsföreståndaren i Norrbotten, E. Backlund, vid styrelsens och

[48] EFSP 18.6 1954, § 201. EFSA. Distriktsföreståndaren i Norrbotten var p.g.a. sjukdom inte i stånd att vara vigselförrättare, och därför söktes vigselrätten bara för tolv.

[49] EFSP 10.8 1954, § 231. EFSA.

[50] EFSP 3.11 1954, § 11. EFSA.

[51] EFSP 4.11 1954, § 257. EFSA.

[52] EFSP 11.1 1955, § 6. EFSA.

distriktsföreståndarnas gemensamma sammanträde i november 1955. Men när distriktsföreståndarna hört styrelserepresentanternas synpunkter i vigselfrågan, enades man om att låta den bli "vilande". Detta blev också det svar som styrelsen dagen efter beslutade att ge Ångermanlands predikantförbund och alla de enskilda predikanter, som anhållit om vigselrätt. Motiveringen var "det ytterst labila läge", som rådde med anledning av vigselfrågan." Vigselfrågan fick sedan för styrelsens del vila i fem år.

EFS styrelse fick således, genom reaktionen från Västerbotten, hjälp att under många år förhindra verkningarna av det beslut som man motvilligt fattat om att ge predikanterna vigselrätt. Och predikanterna fick under denna tid vänta på den vigselrätt, som de gladdes över att samhället i princip tillerkänt dem.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera, att det främst var i tre avseenden som predikanterna önskade få sitt ämbetsmedvetande manifesterat. Man önskade egentligen bli titulerad pastor, därför att det upplevdes som en mera adekvat beteckning för den tjänst man hade, men man gjorde ingen formell framställning i frågan. När titeln ändå användes, fann sig styrelsen föranlåten att förbjuda den i sina officiella organ.

Predikanterna önskade vidare ämbetsdräkt. I vilka sammanhang den skulle användas var inte utsagt, men styrelsens precisering till "högtider" kunde naturligtvis avse både förrättningshögtider och högtidsgudstjänster. Styrelsen medgav rätten att bära ämbetsdräkt. Men det skedde motvilligt, vilket framgick av försöket att ändra beslutet till diakondräkt samt av den passiva formuleringen i medgivandet. Beslutet kunde användas taktiskt som ett styrelsens tillmötesgående vid det extra predikantmötet 1952.

Den nya religionsfrihetslagens vigselrätt för samfundens pastorer räknades av EFS predikanter som ett samhällets officiella erkännande. EFS ledning var klar över att vigselrätten innebar ett steg i samfundsbildande riktning. Det var därför motvilligt och efter fördröjande som man begärde principiell vigselrätt för predikanterna. Reaktionen från Västerbotten mot den av Kungl. Maj:t meddelade vigselrätten blev sedan anledning till att styrelsen lät frågan vila i många år.

Den yttersta anledningen till styrelsens restriktiva hållning till predikanternas önskemål var, att de ansågs stärka deras ställning som ämbetsinnehavare, vilket i sin tur skulle påverka EFS inomkyrkliga ställning.

" EFSP 2.11 1955, § 3. 3.11 1955, § 296. EFSA.

D. EFS lednings linje och åtgärder

Vår uppgift blir nu att undersöka, vad som var ledningens linje för EFS i den spänningsfyllda situation som rådde. Vi skall vidare se, om man kunde upprätthålla sin linje, samt vilka åtgärder man vidtog.

1. Samråd med biskopar

Vid tidpunkten för predikantförbundets riksmöte på Sundsgården 1947 stod det klart för styrelsen, att den inte längre bara kunde säga nej till predikanters medverkan vid nattvard. Man beslöt därför att inbjuda några personer till "samtalsmöte om Stiftelsens kyrkliga ställning".[4] Formuleringen vittnar om var problematiken fokuserades. Missionssekreterare J. Karlssons förslag till samtalsfrågor speglade den faktiska situationen i EFS föreningar, vilken innebar en konflikt med kyrklig ordning.

> "- - - Är det tillrådligt för EFS styrelse att genom beslut godkänna nattvardsförvaltning av lekman? Är det möjligt att utan skada för Stiftelsen ändra dess praxis i förhållande till den kyrkliga ordningen, även om det sker genom lokalföreningarnas beslut? I vilka avseenden äro Stiftelsens principer sådana att en predikant har rätt att bryta sitt lojalitetslöfte? Vad har Stiftelsens ledning att iakttaga för att förening som enhälligt ordnat sin nattvardsfråga med hjälp av lekman inte behöver känna sig utstött ur gemenskapen? - - -"[5]

Det är uppenbart att Karlsson här, i sin egenskap av predikant/lekman, främst formulerade predikanternas och föreningarnas frågor.

Vid samtalsmötet framfördes de kyrkolojalas respektive de i kyrkligt avseende friares synpunkter av distriktsföreståndarna J. Nygren respektive D. Karlsson. Det talades om "predikantämbetet" såsom något som med "exegetiskt underlag" också inkluderade sakramentsförvaltning. Man påpekade det tveksamma med EFS nattvardsfirande i "oinvigda missionshus med betjäning av präster, som inte av kyrkolagen tillerkändes kyrklig rätt därtill". Härmed avsågs de ovan nämnda prästvigda missionärerna, vars ämbete skulle vara nedlagt i hemlandet men som uppenbarligen utförde prästerliga tjänster.

P.g.a. de olikartade strukturerna av EFS verksamhet menade man, att lokalföreningarna borde få ordna sitt nattvardsfirande själva. – Samtalsmötet sammanfattades i två yrkanden till EFS styrelse:

> 1) att styrelsen skulle söka få till stånd samråd med biskopar i frågan, och 2) "att EFS styrelse bör kunna söka framkomliga vägar för att där behovet så påkallar möjligheten att åtnjuta Herrens heliga nattvard utvidgas. *Först* må de eventuella möjligheterna att nå sådan utveckling genom hänvändelse till kyrkans myndigheter prövas. *I andra hand* och efter att försöken i ovan antydd riktning lämnat negativt resultat, må andra möjligheter prövas."

[4] EFSP 8.4 1948, § 43. EFSA.
[5] EFSP 10.6 1948, § 28. EFSA.

Anteckningarna var förda av distriktsföreståndaren E. Svensson, som också tackade för styrelsens inbjudan. Protokollet var inte justerat av presiderande ordföranden S. Lodin eller någon annan deltagare.[56]

I enlighet med förslaget beslutade styrelsen, att söka få ett sammanträffande med biskoparna men att dessförinnan missionsföreståndaren och styrelsens ordförande, S. Lodin, skulle sammanträffa med biskop T. Ysander och domprosten E. Malmeström för att förbereda frågan. Det blev emellertid inre missionens sekreterare J. Karlsson, som verkställde denna förberedande kontakt. Önskemålet hade angetts vara "predikanters rätt att medverka vid nattvardsgång".[57]

Biskopsmötet å sin sida hade uppdragit åt biskoparna B. Jonzon och T. Ysander att inleda förhandlingar med EFS representanter. Man hade också utsett nämnda biskopar samt biskopen G. Hultgren att undersöka möjligheten för lekman att medverka vid nattvard, närmast genom ett veniaförfarande. Kommittérades undersökningsresultat löd emellertid: "- - - biskop saknar laglig befogenhet att meddela lekman tillstånd att medverka vid nattvardens förvaltning."[58]

Senare under året 1948 tillställde biskopsmötet EFS styrelse en skrivelse, i vilken man konstaterade EFS vilja att upprätthålla kontakter med kyrkan. Men man konstaterade också tecken, som tydde på "en allmän utveckling av stiftelsens och kyrkans inbördes förhållande som kunde leda till en ödesdiger kris". Biskopsmötet föreslog därför en gemensam delegation, som fritt och förutsättningslöst skulle undersöka hela komplexet.[59]

I den skrift, som sedan redovisade denna delegations förhandlingar, gav dess redaktörer Dahlberg-Jonzon en sammanfattande översikt. Man konstaterade att EFS "utvecklat sig till en allt fastare sammansluten organisation med en storslagen verksamhet för inre och yttre mission, - - - en organisation *inom* kyrkan men *utan* organisatorisk förbindelse med kyrkan". Det enda, som man inte hade men som man begärde, var "rätten att fira nattvard i bönhusen och med predikanten som officiant". Man konstaterade också, att utvecklingen i EFS gått snabbt. 1948 begärde EFS representanter att "ett begränsat antal predikanter" skulle få "biträda vid nattvardsdistribution- - -". Tre år senare meddelade EFS delegerade, att "biträda vid nattvard" inte kunde betraktas som verklig lösning på EFS nattvardsfråga.[60]

[56] EFSP 10.6 1948, bilaga Anteckningar förda vid sammanträde - - - 14.5 1948. EFSA.
[57] EFSP 10.6 1948, § 28. 16.12 1948, § 8. EFSA.
[58] EFSP 16.12 1948, § 8. EFSA. Dahlberg–Jonzon 1953, s 6.
[59] Dahlberg–Jonzon 1953, s 7 f. Den gemensamma delegationen kom att bestå av för biskopsmötet: biskoparna G. Hultgren, B. Jonzon, T. Ysander samt kontraktsprost A. Lindström och kyrkoh. S. Holmström, och för EFS: lektor S. Lodin, socialkamrer A. Furberg, missionsförest. N. Dahlberg, inremissionssekr. J. Karlsson, distriktsförest. E. Larsson – samtliga i styrelsen – samt distriktsförest. O. Wallin.
[60] Dahlberg–Jonzon 1953, s. 12, 15, 22.

De två delegationsparterna framlade vid förhandlingarnas slut 1952 var sitt åttapunktsförslag till grunder för relationerna EFS-Svenska kyrkan. Biskopsmötets förslag gick ut på ett "intimt samarbete" EFS-Svenska kyrkan, främst genom ömsesidig information. Man skulle ha representanter i varandras beslutande organ. Rikskollekt skulle upptagas till EFS båda missionsgrenar. Predikanterna skulle vigas av biskop, i den utsträckning man kunde garantera deras löner. Föreningarna skulle uppfattas som inomkyrkliga "arbetsorgan" och, liksom i 1940 års meddelande, verka för att stärka kyrkans lokalförsamlingar. EFS skulle behålla sin organisatoriska självständighet.

EFS delegerades förslag innehöll i huvudsak detsamma som biskopsmötets fast i mera modifierad form. "Intimt samarbete" var ersatt av "samarbete" o.s.v. Enda skillnaderna var, att någon predikantvigning av biskop inte var omnämnd och att EFS styrelse skulle välja en biskop till styrelsen i stället för biskopsförslagets två. De båda förslagen sammanjämkades sedan till ett förslag, som skulle föreläggas de två parterna.[61]

Omedelbart efter det extra predikantmötet vid 1952 års konferens skrev tre av EFS delegerade, S. Lodin, N. Dahlberg och A. Furberg, en personlig vädjan till höstens biskopsmöte och betonade "situationens allvar". Man uttryckte förhoppning om en snabb lösning inom en "vidgad kyrklig ordnings ram". Vid predikantmötet hade nämligen en omröstning i nattvardsfrågan visat, att majoriteten av predikanterna önskade, att lokalföreningarna skulle få bestämma formen för nattvard.[62]

Biskopsmötets behandling av de delegerades förslag resulterade i att man utan vidare kunde godtaga fyra av punkterna. Övriga punkter kunde bli föremål för ytterligare överläggningar. Man kunde dock inte finna skäl för den omfattande förändring, som självständig nattvardsrätt för predikanter skulle innebära. EFS å sin sida kände sig inte redo för någon överenskommelse med de vittgående konsekvenser, som förslaget innebar. Samtidigt deklarerade man, att man ville fortsätta sin verksamhet enligt "de gamla principerna" men att man inte skulle vidtaga "disciplinära åtgärder" mot dem som gick en annan väg.[63] Styrelsen vågade således inte denna gång, i motsats till förhållandet 1940, göra någon som helst överenskommelse med kyrkans representanter. EFS delegerades skisserade förslag uttryckte dock en långtgående beredskap till samarbete med kyrkliga organ.

I de delegerades slutrapport, daterad den 24 mars 1953, påpekades förskjutningen i EFS önskemål. Vidare fastslogs, att en allmännare utveckling för EFS i den antydda riktningen innebar en "frikyrkobildning".[64] Biskopsmötet i april

[61] Dahlberg–Jonzon 1953, s 17–22.
[62] EFSP 10.6 1952, protokoll från medarbetarmötet. EFSA.
[63] EFSP 12.2 1953, § 58. EFSA.
[64] Dahlberg–Jonzon 1953, s 25 ff.

följande år gjorde ännu ett uttalande i frågan. Man bekräftade EFS beslut att stå fast vid den "hittillsvarande ordningen", och man ville att frågan om ickeprästvigds medverkan vid nattvard ytterligare skulle bli "föremål för omsorgsfull prövning". Man lämnade därmed dörren öppen, trots att förhandlingarna strandat. Vidare vädjades till alla berörda att avstå från splittrande åtgärder och i stället söka främja sambandet EFS-Svenska kyrkan.[65]

I denna vädjan och förhoppning instämde förvisso också EFS ledning. Den friare grupperingen inom EFS ansåg emellertid inte, som majoriteten av förhandlingsdelegerade, att förskjutningen i EFS begäran nödvändigtvis innebar någon kursändring mot "frikyrkobildning". Det man önskade borde kunna inkluderas i kyrklig ordning, om man gav begreppet en generös tolkning.

2. En kompromisslösning

Eftersom det förslag till grundval för förhandlingar och samverkan, som nämnda arbetsgrupp kommit fram till, låg så långt ifrån den fria riktningens intentioner, blev EFS styrelse tvungen att fatta det beslut, som innebar att man strandat överläggningarna med biskopsmötets representanter. I denna situation fick styrelsen en påminnelse från Norrbottens predikantförbund om att det var ovisst, om man överhuvud önskade några överläggningar med kyrkans representanter. Man hemställde därför, att innan några eventuellt nya förhandlingar skulle inledas, alla distrikt och predikantförbund skulle få uttala sig om huruvida man önskade sådana förhandlingar. Dessa synpunkter delades sannolikt av merparten i den friare riktningen.

Från Västerbotten kom samtidigt en reaktion mot de separatistiska strömningarna. En av dess representanter i styrelsen, A. Furberg, föreslog styrelsen att tillgripa korrigerande åtgärder.[66]

Styrelsen lämnade de två riktningarnas framställningar utan åtgärd och lät dem således neutralisera varandra.

I stället föreslog missionsföreståndaren i september styrelsen att inbjuda till "Uppbyggelse- och samtalsdagar på Hagaberg" redan i december samma år. Styrelsen godkände förslaget och fastställde vid sitt novembersammanträde de samtalsfrågor, som man skulle behandla vid mötet. Den första av dessa löd: "Vilken är den största och aktuellaste frågan för oss medarbetare inom Stiftelsen med hänsyn till det andliga läget bland oss, samt inom de kristna kretsarna och inom vårt folk i allmänhet." Den andra och tredje frågan handlade om EFS olika linjer och om relationerna predikanter/föreningar och församlingspräster.[67]

Vid styrelsens gemensamma sammanträde med distriktsföreståndarna, som

[65] Dahlberg–Jonzon 1953, s 26 f.
[66] EFSP 10.9 1953, § 262, 277. EFSA.
[67] EFSP 9.11 1953, § 306. EFSA.

för ovanlighetens skull kom dagen efter styrelsesammanträdet, framförde bl.a. distriktsföreståndaren E. Lind, Gotland, för predikanterna mera konkreta och brännande frågor, som skulle ha kunnat bli föremål för samtal på Hagaberg.[68] Men styrelsen ville genom det fastställda programmet lösa upp problematiken på en religiös väg. Man ville att predikanterna skulle lämna de praktiska frågorna och koncentrera sig på den andliga uppgiften.

Inför det stundande Hagabergsmötet och i den ytterst labila och spänningsfyllda situationen skrev predikantförbundets ordförande, styrelseledamoten och distriktsföreståndaren E. Larsson, i oktober till missionsföreståndare Dahlberg om att de två måste tillsammans söka "finna linjen". Larsson menade, att Dahlberg hade de kyrkolojalas öra och han själv i någon mån predikanternas öra.[69] Han var angelägen om missionsföreståndarens initiativ och stöd – liksom i frågan om ämbetsdräkt – och att de två skulle få komma överens om realiserbara åtgärder. Som reaktion på denna framställning kan man se den nämnda dagordningen. Något annat skriftligt svar på Larssons framställning gavs inte.

Mötet på Hagaberg fick en dominerande religiös prägel med bön och nattvard och detta p.g.a. prioriteringen i programmet. Därmed sköts de praktiska frågorna åt sidan till predikanternas besvikelse.[70] Några protokollsanteckningar från mötet gjordes inte. EFS ledning, och främst missionsföreståndaren, sökte en lösning genom självbesinning och detta p.g.a. "det andliga läget", som man betecknade som mycket mörkt. Med det "andliga läget" avsågs främst den nya kultursituationen. Att i denna situation också interna krafter uppträdde splittrande bekymrade EFS ledning.

I årsboken för 1953 gjorde man ett klarläggande om den aktuella situationen. År 1953 betecknades som ett orons år, detta delvis p.g.a. expeditionens flyttning men främst p.g.a. "en oro av annat slag- - -. Det är stiftelsens kyrkopolitiska ställning som debatteras." Styrelsen kände sig pressad p.g.a. beskyllningar för att ha slagit in på en "ny linje". – Härmed avsågs beslutet att upphöra med "disciplinära åtgärder" mot dem som inte var lojala mot kyrklig ordning samt eftergiften till predikanterna beträffande ämbetsdräkten.

I klarläggandet fastslog man två saker om sin linje och sitt mönster: "1) att EFS huvudlinje är: nattvard i Svenska kyrkan även om man inte annars har någon gemenskap. Allt ifrån EFS början har det parallellt med huvudlinjen funnits några fria nattvardsföreningar. 2) EFS är inte en kyrka, utan ett missionssällskap - - -."[71] Uttrycket "huvudlinje" angav den officiella relationen till kyrkan, vilken fokuserades i nattvardsfrågan. Relationen behövde inte

[68] EFSP 10.11 1953, § 2, 3, 4. EFSA.
[69] EFS korrespondens 10.10 1953, E. Larsson–N. Dahlberg. EFSA.
[70] Förf. deltog i mötet.
[71] EFSÅ 1954, s 12 f.

grundas på samhörighet och var således av mera formell art. Man förnekade att EFS hade någon samfundsmässig status. Man erkände öppet förekomsten av föreningar med fri nattvard, något som man inte gjort förut. Ja, man försvarade utåt deras existens med att sådana alltid förekommit. Det som sammanhöll de båda grupperingarna var bekännelsen och missionsuppgiften."[72]

Definitionen i klarläggandet om EFS linje innebar en gränsdragning mot alla tre parterna, Svenska kyrkan, EFS friare riktning och de strikt kyrkolojala. Man hade alltså valt en mellanväg. Denna mellanväg innebar emellertid inte någon som helst lösning av den aktuella samfundsproblematiken utan ökade den snarare. Den kyrkolojala reaktionen från Västerbotten skärptes, främst p.g.a. vigselfrågan. Västerbottens tre representanter i styrelsen framlade så kritiska synpunkter, att hela styrelsen från Västerbotten fick företräde för EFS styrelse i januari 1955. Anledningarna till oron i Västerbotten angavs vara föreningars fria nattvard, predikanters ämbetsdräkt, pastorstitel och vigselrätt. EFS styrelse frågade Västerbottens representanter, om de krävde, att styrelsen skulle upphäva sina tidigare beslut om att "icke vidtaga disciplinära åtgärder", att bejaka ämbetsdräkt för predikanter och att tillerkänna distriktsföreståndarna vigselrätt. På denna fråga svarade man nej, men man krävde samtidigt "status quo".[73] Kravet innebar närmast, att inga predikanter skulle få vigselrätt.

Trots att Västerbotten inte representerade någon majoritet i EFS, fastän det var det största EFS-distriktet, lyssnade EFS ledning till dess synpunkter, och detta därför att de låg mer i linje med de egna intentionerna. Gentemot den friare riktningens predikanter hade man en mera restriktiv hållning. Dessa uppmanades av styrelsen genom missionsföreståndaren att inte eftertrakta pastorala förrättningar utan "vidbliva sin kallelse att verka som predikanter i EFS tjänst".[74] Uppmaningen var dock inte enbart föranledd av predikanternas ämbetsmedvetna ambitioner utan också av att ett antal missionärer och predikanter lämnat EFS och övergått till kyrklig tjänst.[75]

En faktor som gav styrelsens linje och sammanhållande strävan sitt stöd var EFS 100-årsjubileum 1956. I och genom detta manifesterades EFS uppgift. I årskonferensen påmindes om det mörka "andliga läget" i landet och behovet av en enig insats.[76] Full enighet rådde om denna lägesbedömning i religiöst avseende. Jubiléet hade således en sammanhållande verkan.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera, att EFS ledning 1948 lät den interna problematiken fokuseras i nattvardsfrågan. Man tog dock inte de inkallade representanternas rapporter och önskemål på allvar utan sökte en lösning, som

[72] Ibid.
[73] EFSP 11.1 1955, § 3. EFSA.
[74] EFSP 4.8 1955, § 246. EFSA.
[75] EFSP 11.1 1955, § 9, 14.4 1955, § 88. 17.6 1955, § 176, 184. EFSA.
[76] Se ovan, kap. II. A.

de berörda predikanterna och föreningarna knappast ville ha. När situationen 1951 tillspetsades, blev man därför tvungen att meddela biskopsmötets representanter, att den begärda rätten för predikanter att få "biträda" vid nattvardsdistribution var inaktuell. Man måste här också beakta, att det skedde en markant stegring i predikanternas krav, vilket omröstningen i nattvardsfrågan 1952 bekräftade för styrelsen. Styrelsen hade för att möta denna situation tillmötesgått predikanterna i ämbetsdräktsfrågan. I detta läge sökte styrelsen genom missionsföreståndaren lösa upp spänningarna genom att mana till andlig besinning, men de praktiska problemen kvarstod.

Sitt ställningstagande i den nya situationen angav styrelsen med att man som "huvudlinje" höll fast vid en kyrkolojal linje. Därtill gav man ett tyst accepterande åt föreningar och predikanter, som inte följde denna linje.

Därmed hade styrelsen gått in för att praktisera, vad missionsföreståndaren antytt tio år tidigare, nämligen att stadgarnas formulering gav utrymme för en varierande hållning till kyrkan, betingad av vad konkreta förhållanden krävde.

Styrelsen hade i och med klarläggandet 1954 avstått från sin överhetsmässiga ledning och kontroll av EFS utveckling. Utvecklingen i predikantkåren såg man såsom icke önskvärd, även om man inte kunde eliminera den. Genom att mana till andlig besinning och genom stödet från Västerbotten kunde man dock även i fortsättningen i stort förmå predikanterna att avstå från pastorala ämbetshandlingar.

Något initiativ för att lösa det som predikanterna upplevde som problem tog man inte, därför att man inte erkände själva problematiken. Man menade, att problemen skulle upphöra av sig själva, om predikanterna rätt förstod sin uppgift.

E. En fri linje

Brännpunkten i EFS samfundsproblematik var 1952, liksom när styrelsen ingrep 1948, nattvardsfrågan. Detta bevisades bl.a. genom att av de många brännande frågorna vid den extra medarbetaredagen 1952 tog nattvardsfrågan all tid i anspråk. Inte mindre än 43 inlägg i nattvardsdebatten finns protokollförda. Vid omröstningen uttalade sig 76 av de 175 närvarande predikanterna för en framställning till EFS styrelse om att lokalföreningarna skulle få avgöra formen för nattvard. 52 röstade för motförslaget, nämligen fortsatt bundenhet till kyrklig ordning."

Nattvarden var för EFS-folket de troendes måltid. Det tedde sig därför naturligt, att predikanten som gruppernas förkunnare och själavårdare också skulle förvalta nattvarden. Denna praktiska konsekvens av ett religiöst förhål-

" EFSP 10.6 1952, protokoll från medarbetarmötet. EFSA.

lande vägde tyngre för predikanter och föreningar än en formell lojalitet mot kyrklig ordning. Principiellt var ett sådant synsätt nytt i EFS, eftersom den formella lojaliteten mot kyrklig ordning dittills varit ett axiom.

Efter medarbetardagen 1952 började man tala om "den gamla linjen" och "den nya/fria linjen". Innebörden var inte preciserad, men den kyrkolojala delen räknade sig som den gamla linjen, och den gav den friare riktningen beteckningen "nya" med värderande innebörd.

Detta tedde sig emellertid konstruerat och oandligt för den friare riktningen. Distriktsföreståndaren i Dalarna-Uppland, D. Karlsson, som betecknade 1952 som "en ny milstolpe för Stiftelsen" p.g.a. den nya religionsfrihetslagen, menade tvärtom, att de nya strömningarna var friskhetstecken och bådade en ny tid. Han uttryckte det angelägna i att utifrån den nya lagen finna "en funktionsduglig verksamhetslinje --- en klar, rak Stiftelselinje".[78] Karlssons uppfattning delades sannolikt av den fria riktningen i stort, som därför upplevde diskrimineringen som felaktig.

Norrbottens predikantförbund påtalade problemet i sin ovan nämnda skrivelse till EFS styrelse 1953. Man hävdade, att uttryck som att "hålla på den gamla linjen" borde komma under prövning, "för att vi i Stiftelsen må kunna vara fullt ärliga beträffande våra uttalanden och de verkliga förhållandena i Stiftelsen". I konsekvens härmed borde man också ompröva stadgarnas formulering av relationerna till kyrkan.[79]

Framställningen föranledde inte någon styrelsens åtgärd i önskad riktning, vilket vi påpekat ovan. Men de från Norrbotten angivna "verkliga förhållandena i Stiftelsen" tvingade dock EFS ledning till klarläggandet 1954. Observeras bör emellertid, att detta inte var gjort av styrelsen utan av årsbokens redaktion.

Före beslutet 1953 om att upphöra med diciplinära åtgärder var det få föreningar, som gick in för fri nattvard. I Borås t.ex. var frågan aktuell redan 1948, men det blev dock endast sporadiskt nattvardsfirande fram till 1953, då man mera officiellt kunde gå in härför.[80] Föreningen i Gullänget, Ångermanland, hade fri nattvard redan 1950, vilket meddelades styrelsen indirekt genom Ångermanlands prästförenings anmälan.[81] Den nämnde distriktsföreståndaren D. Karlsson arbetade för fri nattvard i bl.a. Stora Tuna och Siljansnäs i Dalarna. I Siljansnäs, där det närmast gällde ett sporadiskt tillfälle vid kretsföreningens årsmöte, vilket naturligtvis hade betydelse för anslutna föreningar, erbjöd sig missionsföreståndare Dahlberg att officiera, men Karlsson avvisade förslaget, eftersom inte, som planerat, två predikanter fick medverka. Följder-

[78] Kretsbladet nr 1 1952, s 3 f.
[79] EFSP 10.9 1953, § 262. EFSA.
[80] EFSP 16.9 1948, § 6. 9.11 1953, § 283, 11.2 1954, § 29. EFSA.
[81] EFSP 2.11 1950, § 263. EFSA.

na av detta blev, att Karlsson själv som EFS förtroendeman förbjöds att medverka vid fria nattvardsgudstjänster.[82]

Efter beslutet 1953, varigenom den disciplinära aspekten kom bort, blev anmälningarna liksom styrelsens behandling av liknande ärenden mera sporadiska. Utvecklingen fortsatte dock, om än inte i någon större omfattning. Förutom i de nämnda distrikten var det främst i Norrbotten, Ångermanland och västra Skåne som enstaka föreningar började hålla fri nattvard. Norrbottens prästsällskap rapporterade till EFS styrelse att sex EFS-predikanter deltagit i sådan nattvard.[83] Antalet predikanter som deltagit var större än antalet föreningar, p.g.a. att flera predikanter kunde besöka samma förening.

Det finns således, enligt ovanstående, skäl att tala om en i förhållande till kyrklig ordning fri linje i EFS efter religionsfrihetslagen 1951. Ett klart uttryck fick denna i predikanternas omröstning i nattvardsfrågan 1952. Predikanterna menade, i likhet med EFS ledning, att fritt nattvardsfirande skulle kunna rymmas inom kyrklig ordning, predikanterna av teologiska skäl och ledningen undantagsvis av praktiska skäl. Antalet föreningar som utnyttjade denna predikanternas villighet att officiera vid nattvard var inte stort men dock tilltagande.

[82] EFSP 17.4 1952, § 90. 6.11 1952, § 347. 9.6 1953, § 195. 12.6 1953, § 226. EFSA.
[83] EFSP 5.6 1954, § 167. EFSA.

F. EFS och högkyrkligheten

Under den period som vi här analyserar fanns i svenskt kyrkoliv en företeelse, som på det närmaste berörde EFS, nämligen den högkyrkliga väckelsen. Denna verkade för fördjupat nattvardsliv i församlingarna och betonade kyrkans ämbetes betydelse.

Något försök till djupare analys av denna strömning inom kyrkan gjordes inte av EFS, utan bedömningarna skedde huvudsakligen utifrån den egna pietistiska fromhetstypen, som lade vikt vid individens personliga omvändelse, tro och fromhet. Den sanna kyrkan uppfattades inte som institutionell utan som ecclesiologisk.

Konsekvenserna av dessa fromhetsdrag blev, att kyrkliga traditioner och liturgier, betoning av ämbete, vigningar och kyrkan såsom en gudomlig institution inte tillmättes någon positiv betydelse utan snarare tvärtom. Om vi dessutom beaktar EFS ställning som lekmannarörelse, där i stället det s.k. allmänna prästadömet tillmättes avgörande betydelse och där också icke teologiskt utbildade eller avskilda kunde medverka som predikanter och gudstjänstledare, så framstår den kyrklighet som framtonade prästämbetet med nödvändighet som dess markanta motsats.

Vid rikspredikantmötet 1947 hade Valen-Sendstad formulerat denna hållning i sin föreläsning om kyrkan och ämbetet. Valen-Sendstad menade, att det "nya kyrkliga medvetandet" tycktes ta form i en högkyrklighet och sakramentalism, som kunde bli "ett hot mot evangeliskt kyrkoliv". Han ansåg, att den teologiska grunden för den romersk-katolska kyrkans ämbete såsom en förvaltning av "Kristi översteprästerliga, profetiska och konungsliga makt på jorden" var svag, ja, t.o.m. "teologiskt illegitim".[84]

Det är inget tvivel om att hela EFS ställde sig bakom ett sådant synsätt, även om inte EFS ledning och de kyrkolojala drog samma konsekvenser därav som predikanterna gjorde. EFS i stort intog samma negativa hållning till nämnda ämbetssyn som t.ex. pingströrelsen gjorde.[85]

Eftersom vi i detta kapitel behandlar spänningarna i relationerna EFS styrelse-predikanterna åren 1947–1956, är det befogat att i sammanhanget undersöka, vilken inverkan högkyrkligheten hade på dessa relationer.

Ett styrelseärende 1952 vittnar om vilken känslighet och vaksamhet mot högkyrkliga yttringar också inom den egna rörelsen, som fanns hos den fria riktningen. Västergötlands kretsförenings styrelse anmärkte i en skrivelse på "att mässkrud använts vid en stiftelsemissionärs avskiljning" och att Stockholms biskop, som predikat vid Betlehemskyrkans missionsförenings 75-års-

[84] Valen–Sendstad 1949, s 128 ff, 131, 135.
[85] Sahlberg 1977, s 133.

jubileum, skulle ha burit "högtidsskrud".[86] Missionärsavskiljningen hade skett i Lövångers kyrka i Västerbotten och förrättats av missionens sekreterare J. Hagner. I tidningsreferatet i Budbäraren fanns ett foto av denne iförd mässkrud vid altaret. Beträffande "högtidsskrud" i Betlehemskyrkan hade sådan inte förekommit, utan det hela berodde på en felaktig tolkning av referatet i samma tidning. Ärendet är ett exempel på hur känslig man var också inför vanliga liturgiska företeelser. Observeras bör, att "mässkrud" och "högtidsskrud", vilket torde avse samma sak, i Västergötland uppfattades som opassande i EFS sammanhang, även om lokalen var en församlingskyrka. Detta innebar, att EFS-präster borde vägra använda mässkrud. I Västerbotten däremot kunde en EFS-präst bära sådan.

Den verkliga sammanstötningen mellan EFS och högkyrkligheten skedde 1955. Inledningen var nog så abrupt och bestod av den högkyrklige pastor E. Segelbergs utmanande artikel "Högkyrklighet och lågkyrklighet" i Örnsköldsviks Allahanda 1955.[87] Artikeln utgjorde en skarp anklagelse mot de EFS-predikanter, som förrättade nattvard.

Missionsföreståndare Dahlberg publicerade efter några veckor en bemötande artikel med samma rubrik i EFS tidning Budbäraren, alltså inte i Örnsköldsviks Allehanda, där anklagelsen varit införd. Han förvånades över att tidningen, som ansågs som en "ansedd tidning" och med många EFS-medlemmar som prenumeranter, tagit in artikeln, som betecknades som uttryck för "oanständig och högkyrklig fanatism". EFS medlemmar uppmanades att ompröva förnyad prenumeration. Dahlberg gick inte i detaljerat svaromål på anklagelsen mot predikanters nattvardsförvaltning utan citerade, vad Segelberg skrivit därom, och lämnade därmed saken till läsarnas omdöme.

> "Om en predikant firar mässa bryter han sig ut ur församlingens gemenskap, han tager ledningen av församlingen i sina egna händer. Han är då att betrakta som en inkräktare på kungatronen. Vad han åstadkommer är något av den förödelsens styggelse på heligt rum, som Skriften talar om. Ty den synd som heter splittringens synd, är nära nog den svåraste som kan begås."

Dahlberg solidariserade sig dock helt med de anklagade predikanterna och skrev i vi-form om EFS som kollektiv. Den gemensamma uppgiften var "att förkunna Guds ord". Han hävdade att EFS hade "en kallelse från Gud", som vägde långt mer än den som någon kyrklig/biskoplig överhet kunde ge. Följaktligen avvisade han också beskyllningen att predikanterna inte var "rätteli-

[86] EFSP 6.11 1952, § 337. EFSA. Budbäraren 21–28.4 1952, s 493. Budbäraren 11.5 1952, s 296. "- - - vid söndagens högtidsgudstjänst som förrättades enligt Svenska kyrkans ritual." Kyrkans pastor J. Öberg var liturg, och predikan hölls av biskop M. Björkqvist.

[87] Örnsköldsviks Allehanda 11.10 1955.

gen kallade". Likaledes avvisades "den apostoliska successionen" såsom "obiblisk".[88]

Dahlberg meddelade också, att han anmält Segelberg för Strängnäs domkapitel och för ärkebiskopen. Domkapitlet meddelade emellertid året efter, att man "icke funnit anledning till åtgärd m.a.a. EFS inlaga". Man beklagade visserligen uttrycken men hänvisade till att de var Segelbergs personliga uppfattning. Dahlberg ansåg, att Segelberg borde ha bett predikanterna om förlåtelse, och han förväntade, att man skulle förehålla Segelberg det olämpliga i artikeln. Han fann det tragiskt, att det i kyrkan fanns många fler med Segelbergs uppfattning, vilket han såg såsom "en av de allvarligaste farorna för kyrkan".[89]

Dahlbergs genmäle var utifrån sett okomplicerat och starkt. Ingen behövde vara oviss om hans och EFS syn på det för högkyrkligheten viktiga ämbetstänkandet. Däremot var bemötandet knappast klarläggande inåt. Vilken innebörd hade det för de anklagade predikanterna? Inkluderade uppgiften "att förkunna Guds ord" också förvaltningen av nattvarden? Därom lämnade artikeln intet besked.

I predikantförbundets organ Förkunnaren bemöttes Segelbergs artikel utförligt av dess redaktör J. Lundmark under rubriken Pressklipp.[90] Lundmark ville, liksom Dahlberg, förelägga ärkebiskopen den teologi, som Segelberg levererade från "högkyrklighetens orörbara pelare". Han bemötte särskilt påståendena, att predikant saknade laglig kallelse, var lekman som av bestämd förening kallats att predika just som lekman, samt att det fordrades vigning av biskop till präst för att man skulle vara "rite vocatus". Lundmark formulerade sitt bemötande med hänvisning till luthersk ämbetssyn enligt docent G. Hök: "Vigningen, om sådan förekommer, är enligt Luther icke konstituerande. Den som mottagit rätt kallelse, innehar ämbetet oberoende av vigning. Vigningen är - - - endast en offentlig bekräftelse på kallelsen."[91]

Segelberg hade styrkt sin dom över predikanterna med bibelanvisningar. Detta var att "tolka Skriften in absurdum", menade Lundmark. Högkyrkligheten var här "biblicistisk" för att säkra "prästernas makt". Annars var den rädd för biblicism. Lundmark försäkrade, att predikanterna inte var rädda för att man i Uppsalas högkyrkliga kretsar målade "djävulen på väggen". Han stödde sig här också på professor G. Wingrens i Lund uppfattning, att högkyrkligheten grundade sig på en utifrån importerad ämbetsteologi, som stred mot kyrkans bekännelse.

Segelberg hade också tänkt på dem som deltog i av predikant förrättad natt-

[88] Budbäraren 6.11 1955, s 635.

[89] Budbäraren 15.4 1956, s 221.

[90] Förkunnaren nr 4 1955, s 14 f. Tonen var inte fri från raljerande inslag i stil med: "Ne-ej, lilla vän, den gubben går inte! - - - Sitt ner, herr Segelberg!"

[91] Hök 1951, s 145.

vard, medvetna om att det kunde vara "orätt att så handhava sakramenten". Ovissheten förtog i så fall välsignelsen. Detta vände Lundmark mot Segelberg och högkyrkligheten. Var det rätt att deltaga i nattvardsfirande av romersktkatolskt snitt i Svenska kyrkan? Men hans slutsats var generös: "Vi sätter inte likhetstecken mellan Kyrkan och Segelberg, liksom vi icke gör mellan predikanterna och Stiftelsen".[92]

Segelberg hade vidrört en ömtålig punkt i EFS, frågan om predikanternas ämbetsmässiga ställning. Majoriteten av EFS styrelse delade förvisso Segelbergs uppfattning, att predikanterna inte var "rite vocatus", rätteligen kallade, till något ämbete, som inkluderade sakramentsförvaltning. Man förbehöll sig å andra sidan rätten, att utifrån EFS allmänna kallelse själv tillerkänna predikant ställningen som "rite vocatus" till att predika. Segelberg underkände på den punkten EFS rätt och menade, att predikanterna såsom lekmän borde ha biskops venia.

EFS ledning arbetade med ett delat ämbetsbegrepp från kyrklig ämbetssynpunkt sett. I konfrontationen med kyrklig ordning menade EFS ledning, att predikanterna var lekmän, men inför det egna folket betonade man, att de hade en högre kallelse, som vägde mer än den biskopliga vigningen. Majoriteten av predikanterna drog av detta större slutsatser än ledningen avsåg. Man såg liksom Segelberg predikoämbetet som en helhet. Detta inkluderade också sakramentsförvaltning. Segelbergs kritik beträffande kallelse och vigning drabbade således egentligen EFS ledning, som inte ombesörjt rätt vigning för sina som man ansåg rätteligen kallade predikanter. Möjligen var det Segelbergs avsikt att skapa en klyfta mellan EFS ledning och predikanterna, vilka därmed skulle bringas till reträtt i nattvardsförvaltningen. Det var nämligen inte av en tillfällighet som Segelbergs artikel publicerades i Örnsköldsviks Allehanda, utan p.g.a. det ovan nämnda fria nattvardsfirandet.

I sitt försvar mot det högkyrkliga anfallet gick både Dahlberg som EFS ledningsföreträdare och Lundmark som predikanternas förespråkare förbi denna EFS ämbetsproblematik. – Det gemensamma försvaret fick således en sammanhållande effekt för EFS. Detta var dock bara inledningen på motsättningarna mellan EFS ämbetssyn och högkyrklig ämbetssyn, vilket vi återkommer till nedan.

Kapitelsammanfattning

Problematiken i detta kapitel har rört sig omkring predikanterna, arten av deras tjänst och deras ställning i EFS och i samhället. Genom Valen-Sendstads föreläsningar för predikanterna 1947 fick de en teologiskt formulerad grund för att

[92] Förkunnaren nr 4 1955, s 15 ff.

de egentligen var innehavare av ett pastoralt ämbete likvärdigt med prästerskapets. EFS ledning ville inte sprida ett sådant synsätt och vägrade därför att på EFS förlag utge föreläsningarna.

Ledningen insåg emellertid, att man måste handla, och man handlade snabbt. Man ställde nattvardsfrågan i centrum. För att lösa denna sökte man biskoplig venia för predikants medverkan vid nattvard. Detta var dock inte, vad det inkallade representantskapet och predikanterna egentligen avsåg, vilket snart blev uppenbart.

Den nya religionsfrihetslagen gav vind i seglen åt predikanternas förhoppningar. De uppfattade den som samhällets erkännande av deras pastorala tjänst. Detta var emellertid inte alls EFS lednings mening om lagen. Man hävdade att den saknade betydelse för EFS, som borde koncentrera sig på sin religiösa uppgift. Lagen skärpte således spänningarna mellan EFS ledning och predikanterna.

Predikanterna ville kvalificera sig för sin tjänst genom en utökad utbildning, och man önskade yttre bekräftelser på sin ställning. EFS ledning var här tvungen att göra vissa tillmötesgåenden, men det skedde motvilligt.

Genom omröstningen vid den av EFS styrelse inkallade extra medarbetardagen 1952 gav predikanterna klart besked om att majoriteten av dessa ansåg, att lokalföreningarna skulle få avgöra formen för nattvardsfirandet i EFS. Detta blev för styrelsen anledning till det beslut, genom vilket man strandade de med biskopsmötets representanter pågående överläggningarna om en grund för praktisk samverkan. Samtidigt förklarade styrelsen, att den skulle upphöra med att tillämpa disciplinära åtgärder mot föreningar och predikanter, som inte iakttog kyrklig ordning. Därmed hade styrelsen släppt den styrande kontrollen och bekräftat existensen av en fri linje.

Styrelsens eftergifter orsakade en reaktion, främst från Västerbotten. Man sökte då lösa upp spänningarna genom att inkalla medarbetarna till uppbyggelsedagar. Motsättningar kvarstod dock. Genom ledningens klarläggande 1954 bekräftades, att man valt en kompromissväg som den enda möjliga.

Sammanhållande faktorer i dessa tider med spänning och splittring var den framförliggande 100-årskonferensen och det högkyrkliga påhoppet på predikanterna, som gemensamt bemöttes av EFS ledning och predikantförbundets organ.

Sammanfattningsvis är det enligt ovanstående klart, att EFS ledning var ovillig att ge predikanterna någon pastoral ställning. De tillmötesgåenden som gjordes skedde av taktiska skäl. Styrelsen önskade inte ta upp till behandling den problematik som kyrklig ordning innebar beträffande predikanterna, huruvida de var lekmän eller hade ett pastoralt ämbete. Genom denna sin hållning motverkade styrelsen EFS utveckling i institutionell-samfundsmässig riktning men bidrog samtidigt till en stigande intern spänning.

Predikanternas övertygelse att de innehade ett pastoralt ämbete växte under

perioden, även om de fick fortsätta att vänta på sin pastorstitel, vigselrätt och utökade utbildning. Deras villighet att officiera vid föreningarnas nattvardsfirande utnyttjades dock i stigande utsträckning, före 1953 som icke accepterat och efter 1954 med tyst erkännande. Predikanterna fick således fortsätta att vara EFS "inofficiella prästerskap". Deras ambitioner syftade till att stärka EFS ställning som trossamfund.

Kapitel IV. EFS och befolkningsomflyttningen

Bland de faktorer som orsakade samhällsomdaningen efter kriget var en revolutionerande befolkningsomflyttning och urbanisering. 1946 bodde 58 % av landets befolkning på landsbygd. 1956 hade procenttalet sjunkit till 51 % och 1966 till 46 %. Städernas andel hade i motsvarande grad ökat från 42 % till 49 % respektive 54 %. Hela befolkningsökningen under 20-årsperioden på 1.1 miljoner plus ytterligare en betydande del av landsbygdens befolkning flyttade till städerna.[1]

Under tiden fram t.o.m. 1956 ägnade EFS inte någon uppmärksamhet åt denna sida av samhällsutvecklingen. Externa förhållanden som den nya kultursituationen och interna spänningar mellan ledningen och predikanterna tog helt EFS krafter i anspråk.

Vår uppgift blir nu att kartlägga EFS föreningars och medlemmars geografiska spridning och att undersöka om förändringar skedde i analogi med den allmänna befolkningsomflyttningen. Vår nästa uppgift blir att undersöka, hur EFS uppmärksammade urbaniseringen samt vilka åtgärder man vidtog.

Avslutningsvis skall vi se, hur den inledda konfrontationen med den högkyrkliga strömningen inom kyrkan i fortsättningen utvecklades och påverkade EFS.

[1] Statistisk Årsbok 1946, s 4, 1956, s 8, 1966, s 7.

A. EFS föreningars och medlemmars geografiska spridning

Föreningarnas förekomst och spridning år 1956 framgår av en karta i EFS jubileumsskrift. Bilaga 1. Föreningarna var koncentrerade till övre norrlandskusten, i andra hand Skåne, och för övrigt sporadiskt förekommande utöver landet.

I mitten av 1950-talet skedde en god föreningsökning, främst i Västerbotten. Av 42 nyanslutna föreningar 1956 var 36 därifrån.[1a] Förekomsten av föreningar ger emellertid en ofullständig bild av EFS, därför att medlemsantalet i föreningarna varierade.

Beträffande medlemsantalet i EFS som helhet förelåg, som vi redan konstaterat, under 1940- och 1950-talen en oklarhet. Denna återspeglades i runda tal i vissa statistikuppgifter.[2]

Vi skall, för att få en preciserad och jämförande bild av medlemmarnas antal och fördelning, använda en av EFS för år 1956 gjord undersökning om verksamhetens frekvens, omfattning och spridning, främst ur fördelningsaspekten städer–landsbygd.[3] För att få en jämförelse har vi efter utredningens principer gjort motsvarande undersökning för åren 1946, 1966 och 1971. Utifrån denna undersökning, se nedan, tabell 8, skall vi först se, hur stor EFS befolkningsandel var under åren 1946, 1956 och 1966.

Tabell 7. EFS befolkningsandel 1946–1966

Källor: Statistisk Årsbok för Sverige 1946, s 4, 47, 1956, s 8 1966, s 7, samt EFS årsböcker 1947, 1957 och 1967. Den bristande överensstämmelsen i adderingen[a)] beror på "områdesreglering" för städerna.

	1946			1956			1966		
	Totalbefolkning	EFS	%	Totalbefolkning	EFS	%	Totalbefolkning	EFS	%
Städer	2.772.245	13.701	0,49	3.604.027	15.259	0,42	4.177.212	15.061	0,36
Landsbygd	3.863.407	72.444	1,87	3.686.085	68.615	1,86	3.595.294	50.004	1,39
Totalt	6.673.956[a)]	86.145	1,29	7.290.112	83.874	1,15	7.772.506	65.065	0,83

Minskningen av EFS befolkningsandel under 20-årsperioden var således 35 %. Medlemsantalet i städerna hade ökat något, men procentandelen hade ändå minskat p.g.a. städernas snabba tillväxt. Anmärkningsvärt är att EFS, som var

[1a] EFSÅ 1947, s 18, 1957, s 19, 1967, s 11 f.
[2] Gustafsson 1971, s 25 f. EFSP 2.11 1949, § 3. EFSA. Förkunnaren nr 1 1953, s 9 f.
[3] Utredning om EFS verksamhet 1957, s 10. EFSA.

Tabell 8. EFS medlemsfördelning på städer – landsbygd 1946–1971.

Källor: EFS årsböcker 1947, 1957, 1967 och 1972.

Medlem i föreningen avser för åren 1946, 1956 medlemmar i missions- och ungdomsföreningar (DUF), och för åren 1966, 1971 medlemmar i missionsföreningar och ungdomsgrupper (UG). Det fanns UG med och utan medlemsanslutning. Distrikt 2 hade 1966 85 st. UG utan medlemsanslutning, vilket torde ha inneburit ca 1000 ungdomar, som således ej redovisats. Distrikt 8 hade också en sådan grupp. Medlemmar i syförening var vanligtvis inte redovisade, men vid tre tillfällen var så fallet: distrikt 13 åren 1946, 1956 och distrikt 4 år 1966.

Under barnverksamhet är medlemmar i Juniorgrupp (JG), Solglimt (SG), fr.o.m. 1966 i stället beteckningen Flickgrupp (FG), Pojkgrupp (PG), Söndagsskola (Ssk) och Barntimmar redovisade. Distrikt 13 hade 1971 inlemmats i distrikt 14.

	Städer								Landsbygd								Totala antalet medlemmar			
	Antal medlemmar i förening				Antal medlemmar i barnverksamhet				Antal medlemmar i förening				Antal medlemmar i barnverksamhet							
Distr.	1946	1956	1966	1971	1946	1956	1966	1971	1946	1956	1966	1971	1946	1956	1966	1971	1946	1956	1966	1971
1	347	410	640	694	420	737	731	585	4453	4381	3460	2931	5423	5426	3650	2804	10643	10954	8481	7014
2	856	893	1325	1789	746	1088	962	1253	11364	10982	9006	8055	10534	10807	6749	5087	23500	23770	18042	16184
3	275	332	488	514	311	383	381	465	3905	3627	2901	2520	5159	4880	3402	2822	9650	9222	7172	6322
4	80	123	201	209	92	241	205	250	1201	1086	1689	691	1849	2202	1601	994	3222	3652	3696	2144
5	267	205	149	177	233	292	193	158	1228	875	628	618	1679	1427	783	584	3407	2799	1753	1537
6	1113	1144	106	115	1081	1007	126	166	354	717	366	227	740	1372	611	390	3288	4240	1209	898
7	606	454	322	396	486	410	324	576	1590	1205	936	884	1420	1587	783	751	4102	3656	2365	2607
8	272	356	330	377	522	592	348	608	586	490	407	325	748	742	354	283	2128	2180	1439	1593
9	730	833	894	936	653	999	651	816	1149	876	1844	1047	1334	1770	853	1128	3866	4478	4242	3927
10	312	322	407	538	421	589	680	1055	851	1178	969	894	1774	2111	1074	1155	3358	4200	3130	3642
11	429	412	523	553	935	867	590	551	2921	1658	1783	1655	4665	2702	1727	1311	8950	5639	4623	4070
12	1098	914	942	933	1232	1330	877	1015	1753	1596	1637	1499	4124	3301	1843	1891	8207	7141	5299	5338
13	48	74	52	–	136	252	30	–	1119	1055	199	–	521	562	337	–	1824	1943	618	–
14	–	–	1482	1650	–	–	1102	1747	–	–	246	444	–	–	166	651	–	–	2996	4492
Summa	6433	6472	7861	8882	7268	8787	7200	9245	32474	29726	26071	20896	39970	38889	23933	19851	86145	83874	65065	59768

jämförelsevis stark på landsbygden, hade förlorat större procentandel där än i städerna, trots landsbygdens totala decimering.

Hur denna minskning slagit igenom i olika landsändar framgår av undersökningen, som följer EFS distriktsindelning. Viss justering av distriktsgränserna skedde under perioden 1946–1971.[1]

En god medlemsökning på 46 % skedde i norrlandsstäderna i distrikten 1–4, Norrbotten–Medelpad. Men minskningen på distriktens landsbygd var mycket större, så att det totalt blev en minskning på 32 %.

I den region, som omfattade distrikten 5–7, Gävleborgs län t.o.m. de mellansvenska landskapen Värmland, Dalsland, Närke, hade medlemsantalet i städerna minskat med 33 %, mest med avseende på barnverksamheten. Landsbygden uppvisade också här stor minskning, så att den totala minskningen under 25-årsperioden blev 53 %. Den nämnda distriktsjusteringen reducerade dock den egentliga minskningen något.

Nästa distriktsgrupp, 8–12, från Västergötland–Södermanland och söderut, låg bättre till. Medlemsantalet i städerna hade här ökat med 10 %, och minskningen på landsbygden var inte så stor som i de nämnda regionerna, så att den totala minskningen stannade vid 17 %.

En plusfaktor var det nybildade stockholmsdistriktet, nr 14, som under den 5-årsperiod som ryms i vår undersökningsperiod ökade med 33 %. Denna ökning reduceras dock något i verkligheten genom distriktsjusteringen.

Ovanstående antyder också EFS starkt regionala struktur. 1946 hade de fyra norrlandsdistrikten 1–4 54 % av EFS medlemsantal. Siffran var oförändrad 1971. De två skånedistrikten nr 11 och 12 hade 1946 20 % av medlemsantalet och 1971 16 %. Det nya stockholmsdistriktet hade 1971 nära 8 %.

Totalt minskade EFS under 25-årsperioden med drygt 30 %, eller 26.377 personer, medan medlemsantalet på landsbygden minskat med 30.803 personer, vilket således ätit upp städernas ökning på 4.426 personer.

[1] Se tabell 8. EFSÅ 1967, s 17, EFS distriktsindelning 1966:
Distrikt 1 Norrbottens län
Distrikt 2 Västerbottens län
Distrikt 3 Västernorrlands län
Distrikt 4 Jämtlands län
Distrikt 5 Gävleborgs län
Distrikt 6 Kopparbergs län och Västmanlands län
Distrikt 7 Värmland, Dalsland och Närke
Distrikt 8 Södermanland och Östergötland
Distrikt 9 Västergötland och Bohuslän
Distrikt 10 Småland och Öland
Distrikt 11 Kristianstads Traktatsällskaps område
Distrikt 12 Västra Skånes Missionsförenings område
Distrikt 13 Gotland
Distrikt 14 Stockholms stad, Stockholms län och Uppsala län

Mest markant var nedgången i landsbygdens barnverksamhet, där minskningen var 50 %, eller 20.119 deltagare. Detta uppslukade mångfaldigt den lilla ökningen i städernas barnverksamhet.[5]

Sammanfattningsvis kan vi konstatera, att EFS hade sina flesta föreningar och medlemmar i övre Norrlands kustområden. Merparten av medlemmarna var bosatta på landsbygd. Även om samma flyttningstrend fanns för EFS som för befolkningen i stort, hade man dock under 25-årsperioden i snitt 78 % av sina medlemmar på landsbygd. P.g.a. den allmänna avflyttningen från landsbygden gjorde EFS också sin största medlemsförlust där. Trots detta finns det starka skäl att beteckna EFS som en landsbygdsrörelse. Det finns också skäl att lägga till beteckningen regional, därför att EFS hade sina medlemmar koncentrerade till vissa regioner.

Den starka decimeringen av EFS medlemsantal på landsbygden p.g.a. avflyttningen medförde inte motsvarande ökning av städernas medlemsantal, vilket innebar att man förlorade ett stort antal medlemmar i omflyttningsproceduren.

[5] Se tabell 8.

B. Åtgärder för att möta urbaniseringen

EFS såg som sin viktigaste uppgift att genom evangelisering söka vinna enskilda människor för kristen tro, vilket gjorde att man inte omedelbart uppmärksammade befolkningsomflyttningen. I förhållande till de relativt små resurser, som man hade, fanns det överväldigande arbetsuppgifter. Den förändrade kultursituationen ökade dessa. Fram t.o.m. jubileumsåret reagerade man i huvudsak med protestuttalanden. Man hade dittills lyckats att i stort hålla barnverksamhetens omfattning konstant. 1946 var det 47.238 i barngrupperna, 1956 var siffran nästan exakt densamma, 47.676. 1966 hade antalet rasat till 31.133. Det väldiga raset efter 1956 hade, för söndagsskolans del, börjat redan 1952. För övriga grupper började den stora decimeringen omkring 1958.[6] Denna trend upptäcktes av DUF:s ungdomssekreterare vid en ledarkonferens 1956, och den blev anledningen till att man började uppmärksamma befolkningsomflyttningen som en orsak till decimeringen.

Förhållandet hade visserligen berörts redan 1945 vid styrelsens och distriktsföreståndarnas gemensamma sammanträde. Missionssekreterare J. Karlsson fäste då uppmärksamheten på EFS svaga representation i städerna. Anledningen ansågs vara den kyrkopolitiska hänsynen till kyrkan.[7] Andra brännande frågor kom emellertid i förgrunden, och ingenting hände förrän 1956.

En faktor av betydelse, när det gällde upptäckten av hur EFS berördes av den pågående urbaniseringen, var utan tvivel den generationsväxling, som skedde på EFS chefstjänstemannaposter den aktuella tiden. Fr.o.m. 1953 t.o.m. 1959 var det personalbyte på inre missionssekreterareposten, yttre missionssekreterareposten, redaktörsposten för MT-Budbäraren, förbundssekreterareposten för DUF och missionsföreståndareposten i nu nämnd ordning. De flesta avgående tjänstemännen hade innehaft sina tjänster under lång tid.[8] Vi skall nu se, hur EFS ville komma tillrätta med den vikande trenden i sin barnverksamhet och sin underrepresentation i städerna.

1. Omorganisation

Vi har i inledningen ovan sett hur EFS predikantförbund på distriktsföreståndare O. Wallins initiativ i början av 1940-talet förgäves gjorde framstötar om en omorganisation och samordning av EFS olika föreningstyper. När DUF:s ungdomssekreterare genom sin undersökning påvisat minskningen i barnverksamheten,[9] gjorde predikantförbundet i Västergötland-Bohuslän, där Wallin då var distriktsföreståndare, omedelbart en hänvändelse till EFS och DUF:s

[6] Organisationsplan för EFS 1961, s 5 f. Pärm EFSA. Se äv. tabell 8.
[7] EFSP 16.11 1945. § 1. EFSA.
[8] EFSP 10.2 1953, § ej ang. 14.4 1955, § 39. 8.3 1956, § 58. 4.11 1957, § 100. 11.12 1958, § 240. EFSA.
[9] EFS Barn- och Juniorarbete enligt Gallup - - - 1956–1957. EFSA.

styrelser om åtgärder. Man kände oro för tonårsungdomen. "Tar DUF:s lokalföreningar - - - vara på t.ex. 15-åringar, eller har man mer intresse för ungdomar över 30 år?", löd en utmanande fråga. Man föreslog styrelserna att ompröva åldersgränserna i ungdomsarbetet och att utreda missionsföreningarnas roll som huvudenhet på det lokala planet.[10]

DUF:s styrelse utökade omedelbart den kommitté, som gjort gallupundersökningen, och gav den i maj 1957 uppdrag att ytterligare bearbeta materialet och komma med förslag till åtgärder.[11] Denna gång var också EFS styrelse beredd att handla. Samma månad tillsatte man nämligen en kommitté med enahanda uppdrag.[12] De båda kommittéerna arbetade sedan tillsammans i ett 25-tal sammanträden.

Man kom fram till tre olika lösningsmöjligheter. Den ena var ett självständigt ungdomsförbund på riksplanet med egen styrelse, parallellt med EFS styrelse. De två andra förslagen gick ut på "total sammanslagning av EFS och DUF". Kommitterade gick i huvudsak in för första alternativet. Som motiv för omorganisation angav de, att den gällande organisationen var otillfredsställande.

Förslaget innebar, att missionsförening skulle finnas "på varje plats med ordnat Stiftelsearbete". Föreningen skulle kallas "EFS missionsförening i - - -". Där det tidigare bara funnits DUF-förening, skulle denna ombildas till missionsförening. Medlemskap skulle stå öppet även för "- - - troende ungdom, oavsett åldern". Även ungdom skulle ha yttrande- och rösträtt i missionsföreningen. Denna skulle vara ansvarig för hela EFS-verksamheten och vara ansluten till EFS centralt. Enskilt medlemskap i EFS eller DUF centralt skulle upphöra. DUF skulle ersättas av verkliga ungdomsgrupper, i vilka intresserade kunde bli medlemmar vid 16 år. Ungdomsgruppernas program skulle bygga på en "klar kristen målsättning" och taga "sikte på människan som helhet". Det skulle därför ha "aktuell anknytning till tiden och deltagarnas behov och intressen".[13]

Förslaget följde i princip predikantförbundets förslag från 1943. På riksplanet hade kommitterade emellertid valt att i princip behålla gällande organisation, vilket därför var speciellt väl motiverat med att ungdomarna behövde ett "särskilt forum", och att EFS styrelse inte kunde anslå erforderlig tid för ungdomsfrågor.[14]

Samtliga instanser, som fått förslaget på remiss, var i princip positiva till omorganisation. Några var dock ängsliga för den nya ungdomsgruppens öppna at-

[10] DUFP 7.5 1957, § 60. Skrivelse "Till EFS och DUF:s styrelser - - -". EFSA.
[11] DUFP 7.5 1957, § 66. EFSA.
[12] EFSP 23.5 1957, § 109. EFSA.
[13] Förslag till omorganisation 1960. Pärm EFSA.
[14] Organisationsplan för EFS 1961, s 2, 23 f. Pärm EFSA.

tityd mot bl.a. film och idrott. Andra ville sätta en nedre gräns för medlemskap i missionsförening, 16 år eller 18 år, samt att styrelseledamöterna för ungdomsgrupp skulle ha "en personlig tro". Ett mindre antal föreningar ansåg, att namnet inte skulle vara EFS missionsförening i - - -, utan EFS (missions) församling i - - -. Distriktsföreståndaren i Värmland, G. Bogren, ansåg att förslaget var för lite radikalt. Det var bara en "namnändring". Felet var, enligt Bogren, att man ville behålla en centralstyrelse för ungdomsgrupperna. Samma kritik framförde representanterna för Kristianstads Traktatsällskap. Man befarade således dels världsligt inflytande och dels centralstyrning.

Representanterna för kretsföreningen i Norrbotten hade uppmärksammat förslagets principiella innebörd. Man påpekade att utredningen gav en klar bild av EFS aktuella situation, som i mycket avvek från EFS ursprungliga form. Detta borde man öppet erkänna men inte be om ursäkt för. Det var nödvändigt med en omorganisation i stil med den föreslagna, som man tillstyrkte. EFS ledning borde emellertid vara klar över, att förslaget var "ett ytterligare steg till större enhetlighet, men därmed även till större självständighet" (i förhållande till Svenska kyrkan).[15] Bakom påpekandet låg konkreta konflikterfarenheter från 1954, då Norrbottens södra prästkonvent, såväl som enskilda präster, protesterat mot lokala föreningars fria nattvardsfirande.[16]

Förslaget och remisserna behandlades sedan av utredningskommittéerna samt av en revideringskommitté, innan det godtogs av de två styrelserna vid nyår 1961.[17]

Därmed var det 18 år tidigare framlagda förslaget i stort accepterat. Grundtanken i den nya organisationen var enhetlighet. Och den slog igenom starkast i den lokala enheten, missionsföreningen, enligt följande två skisser.

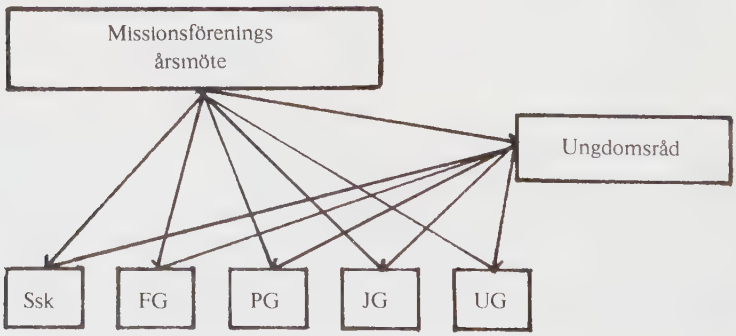

Organisationsplan för EFS 1961, s 11, 13, 17. Förkortningar, se ovan tabell 8.

[15] Remissuttalanden på Förslag till omorganisation 1960. Pärm EFSA.
[16] EFSP 6.5 1954, § 130. 15.6 1954, § 167. 18.6 1954, § 201. 10.8 1954, § 217. EFSA.
[17] EFSP 2.2 1961, § 28, DUF 15.12 1960, § 3. EFSA.

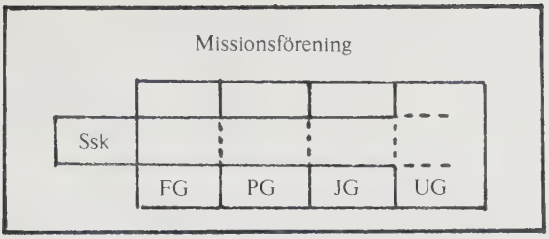

På distriktsplanet skulle samma princip gälla med kretsföreningen som huvudman och en av dess årsmöte utsedd ungdomskommitté som ledare för distriktets barn- och ungdomsarbete.

Organisationen på riksplanet förblev i stort oberörd av förändringen. Namnet DUF utbyttes mot EFU (EFS Ungdom), men funktionen blev densamma. De lokala ungdomsgrupperna (UG) blev representerade vid EFU:s årsmöte.

Omorganisationen 1961 utgjorde ett konkret försök att hejda barnverksamhetens nedåtgående statistik. Utan denna motivering är det ovisst, om EFS styrelse skulle ha godkänt omorganisationen. Att förändringen kunde medföra "större självständighet" för föreningarna inte bara visavi kyrkan utan också visavi EFS styrelse var man säkert inte blind för, men man var beredd att ta den risken.

För den pådrivande parten, predikantförbundet i distrikt 9, angavs motiveringen vara att få en effektivare barn- och ungdomsverksamhet. Man kan dock inte utesluta, att också motivet från 1943 om en mera enhetlig och församlingsliknande organisation fanns med. Denna innebörd uppmärksammades och välkomnades av det strukturellt likartade EFS i Norrbotten.

2. Utredningar

Den vid ungdomssekreterarekonferensen 1956 påpekade trenden i barnverksamheten väckte omedelbar respons i EFS styrelse, och man relaterade förhållandet till befolkningsomflyttningen. Det var således inte först med Västergötlands predikantförbunds skrivelse i maj som förhållandet uppmärksammades. Redan vid januarisammanträdet 1957 samtalade man om "verksamheten i städer och tätorter", och man beslutade att göra en "grundlig utredning". Utredningskommitterade var missionssekreterare E. Svensson, sekreteraren för DUF, Å. Dyberg, samt predikanterna H. Jacobsson och K. Mossberg.[18] Kommitténs majoritet hade sympatier med den friare riktningen av EFS. Utredarna arbetade snabbt och framlade sin rapport redan i november samma år.[19]

[18] EFSP 9.1 1957, § 24. EFSA.
[19] EFSP 7.11 1957, bilaga Utredning om EFS verksamhet 1957. EFSA.

I rapporten angavs utredningens motivering vara folkförflyttningen från landsbygden till städer och tätorter och dess uppgift att ge förslag till åtgärder. Det konstaterades och belades med siffror, att EFS verksamhet var "proportionellt sett mycket svag i städer och tätorter". Förutom det låga medlemsantalet i städerna var också medlemmarnas medelålder relativt hög. Ett försök som gjorts för att möta behoven i städerna var den s.k. utpostverksamheten, som bestod i att man i förhyrda lokaler i städernas utkanter hade barnverksamhet. Man ansåg nämligen, att vissa EFS-lokaler i städerna låg "för centralt" med tanke på de växande ytterområdena. Andra "lovvärda försök" som gjorts för att nå "utomstående" var, dels att inbjuda målgrupper till EFS-lokalen och dels att ordna "attackkvällar" i profana lokaler.

Utredarna hade funnit, att orsakerna till EFS svaga verksamhet i städerna var tre: 1) predikantkårens rekrytering, 2) EFS kyrkopolitiska ställning och 3) medlemmarnas bristande ansvarskänsla för den egna verksamheten.

Med anledning av den starka urbaniseringen ställde man frågan, varifrån EFS i framtiden skulle få sina predikanter. De flesta av dessa var nämligen födda på landsbygden och saknade därför erfarenhet av "fri kristen verksamhet under tätortsförhållanden". Man menade, att utbildningen på Johannelund inte beaktat de förändrade samhällsförhållandena. Den måste inriktas på "församlingsvård", om än inte med kyrkopolitisk innebörd.

Med avseende på den andra orsaken menade utredarna, att rädslan för allt som kunde ge sken av "konkurrens med Kyrkans gudstjänst" hade varit ett "handikapp", då det gällt att utveckla verksamheten i städerna. Förhållandet ansågs föranlett av en alltför slavisk bindning till överenskommelsen 1940.[20] Söndag förmiddag ansågs som den "lämpligaste tiden" för söndagsgudstjänsterna.

Beträffande den tredje orsaken, som hörde samman med att EFS p.g.a. sin inomkyrkliga ställning hade en dubbellojalitet, menade utredarna, att "det ursprungliga programmet" för EFS att "göra sig själv överflödig" borde omprövas. Som en följd av nämnda ställning hade inte EFS lyckats fostra sina medlemmar till "den ansvarskänsla - - - som är ett utmärkande drag för andra samfund".

Utredningen mynnade ut i sex förslagspunkter, av vilka två handlade om predikanterna, som borde få förlängd utbildning, och de övriga om mera befolkningsrelaterad planering av EFS verksamhet. EFS samfundsproblematik, som tagit stort utrymme i utredningen, nämndes inte i förslagspunkterna.[21]

Utredarna konstaterade således, att EFS inte följt med i samhällets befolkningsomflyttning och att detta delvis berott på egen försumlighet men framförallt på EFS inomkyrkliga ställning med därav följande hänsyn. Man relate-

[20] Se kap. II.B.2.

[21] Utredning om EFS verksamhet 1957, s 11–15. EFSA.

rade således problemen till EFS samfundsproblematik som ett hinder för den egna identiteten.

Utredningens förslag skapade emellertid inte den klarhet som styrelsen ville ha beträffande befolkningsomflyttningen, urbaniseringen och dess orsaker. En möjlig orsak till styrelsens tveksamhet var, att man befarade att kommittén tolkat förhållandena utifrån sitt friare synsätt. Styrelsen tillsatte därför en ny och större kommitté, "Tätortskommittén", som två år senare lade fram sin rapport.[22]

Innan vi konstaterar dess resultat, skall vi som bakgrund se olika reaktioner i EFS på inriktningen på städer och tätorter. I tidningen Budbäraren fanns 1958 en artikel av predikanten R. Anderzon om EFS arbete i framtiden. Han räknade med att många skulle "ilskna till", när man förde in statistik och prognoser i samtalet om EFS arbete, och mena att det var "otro".[23] Skribenten vågade dock förutse, att landsbygdens bönhus kunde stå tomma i framtiden. Anderzons konstruktiva förslag var, att predikantdistrikten skulle centreras runt tätort, där predikanten skulle bo och där man kunde ha månatliga storsamlingar.

Anderzons tal om risken med prognoser var inte obefogad. Många i väckelserörelsen EFS räknade mer med en efterlängtad religiös väckelse än med en prognosstyrd planering. Det fanns därtill andra känsliga faktorer, t.ex. viljan att ge kollekter, som kunde äventyras. Signaturen "En landsbygdens vän" frågade med anledning av Anderzons artikel, var EFS proportionellt samlade mest folk och fick de största kollekterna, i städer eller på landsbygden? Svaret var klart till landsbygdens fördel.[24] I samma nummer och föranledd av samma artikel skrev H. Nygren "Om centralbönhusen": "Men det får inte bli så - - - att vi glömmer samhörigheten med vår evangelisk lutherska kyrkoförsamling, ty därmed förlorar ju EFS sin karaktär av inomkyrklig missionsorganisation." Om "centralbönhusen" blev en ersättning för församlingskyrkan med dess nattvardsfirande, hade EFS gjort sig självt överflödigt, menade Nygren.[25]

Här fanns alltså inre motsättningar beträffande omdisponering och omstrukturering av EFS resurser med hänsyn till folkomflyttningen. I vidare perspektiv företräder de tre artiklarna tre olika strömningar inom EFS och uttrycker dess samfundsproblematik. Nygren var språkrör för företrädesvis vissa föreningar i Västerbotten, som ville betraktas som komplement till kyrkan. "En landsbygdens vän" var representant för merparten av EFS medlemmar och ekonomiska stödjare. Anderzon representerade predikanterna och den

[22] EFSP 12.4 1962, § 72, 28.5 1964, § 135. EFSA. 1962 års Tätortskommitté. EFSA. Kommitterade var sekr. G. Fallman, distriktsförest. U. Eklund, folkskoll. G. Bernspång, ing. O. Emgård, pred. R. Anderzon, tulltjänstem. S.O. Ohlsson, ing. R. Eriksson, med civiling. S.E. Westin och pred. L.O. Jennebo som suppleanter.

[23] Budbäraren 9.11 1958, s 671.

[24] Budbäraren 8.2 1959, s 9 f, rubriken "Vi diskuterar".

[25] Ibid.

friare riktningen, som arbetade för en självständigare linje i förhållande till kyrkan.

Tätortsutredningens resultat framlades i ett åttapunktsprogram med förslag till åtgärder.[26] Man föreslog att tätortskommittéer skulle tillsättas inom varje distrikt, som skett bl.a. i Västerbotten.[27]

EFS målsättning för tätorterna skulle vara, att de blev huvudplatser för EFS verksamhet. Beträffande förmiddagsgudstjänsterna föreslog man, att styrelsen skulle rekommendera tätorternas föreningar att anordna sådana, enligt förklaringen av år 1941.[28] Under kontaktskapande verksamhet nämndes predikanternas deltagande i skolans kristendomsundervisning samt medverkan med fritidsverksamhet och morgonsamlingar. I tätorterna och universitetsstäderna borde EFS ha "skolhem", respektive "studenthem i Stiftelseanda - - -". Man föreslog vidare utbildning av redan yrkesutbildade till ungdomsledare, vilka efter en tid kunde återgå till sitt yrke. Dessa "specialarbetare" skulle arbeta främst med nystart av barnverksamhet i tätorter. För att finansiera liknande verksamhet föreslog kommitterade, att EFS skulle avsätta en 1/2 % av sina inkomster till en fond.[29]

Tätortskommitténs rapport vittnar om en grundlig bearbetning av EFS situation i omflyttningssamhället. Man hade dock inte kommit fram till något principiellt nytt utan bara föreslagit ytterligare effektivisering av åtgärderna. Relationerna och hänsynen till Svenska kyrkan upplevdes även av denna kommitté som hämmande för EFS.

Tillsättandet av nämnda kommitté vittnar om att EFS styrelse på allvar börjat inse de problem, som det sekulariserade svenska tätortssamhället medförde. Vad man däremot inte heller genom denna andra utredning blivit klar över var, vilken som var EFS väg i den nya situationen, i synnerhet med avseende på relationerna till kyrkan. De båda kommittéernas förslag gick nämligen i samma separatistiska riktning, vilket för styrelsen inte framstod som någon önskvärd väg. Man tillsatte därför omedelbart en tredje kommitté "för utredning av EFS linje". Denna ville söka lösningar i samförstånd med Svenska kyrkan, dels genom samarbete i småkyrkor och dels genom kyrklig legitimering av också den fria riktningen av EFS.[30]

3. Utbildning och socialt ansvar

För de ungdomssekreterare, som observerat trenden i barnversamheten, tedde sig behovet av en utbildning av de frivilliga ungdomsledarna som det som först

[26] 1962 års Tätortskommitté, s 31 f. EFSA.
[27] Vårt Budskap, juli 1964, s 3 f.
[28] Se kap. II.B.2.
[29] 1962 års Tätortskommitté, s 32–41.
[30] EFSP 28.5 1964, § 135. EFSA. Utredningskommitterade var distriktsförest. J. Nygren och O. Wallin samt rekt. T. Nilsson. Stiftelsen och dess arbete, odat. EFSA.

måste tillgodoses. Detta skulle ske genom en mera systematisk ledarutbildning, där också den pedagogiska sidan beaktades. Ungdomssekreterarkonferensen gav därför några kommittérade i uppgift att göra ett ledarutbildningsförslag att föreläggas DUF:s styrelse. I juli 1958 presenterades de nya riktlinjerna för ledarutbildningen. Syftet angavs vara, att "främja vårt ungdomsarbete och i någon mån avhjälpa den ödesdigra ledarbristen".[31] I och med det nya utbildningsprogrammet hade man erkänt, att den religiösa inspirationen inte räckte till för att möta det nya tätortssamhällets behov.

Som en åtgärd för att avhjälpa den påtalade ledarbristen började man år 1960 att anordna s.k. "Tid-åt-Gud"-kurser på Hagabergs Folkhögskola. Erfarenheterna av den första kursen var goda, och styrelsen anslog därför medel till verksamhetens fortsättning.[32]

Den vikande trenden i barnverksamhetens medlemssiffror fortsatte emellertid, trots vidtagna åtgärder. Man sökte då att möta utvecklingen med, dels en kvantitativ mobilisering – att ha "fullständig ungdomsverksamhet", d.v.s. grupper för alla åldrar på en och samma plats – och dels en kvalitativ förbättring genom kursplansreglerad kristen undervisning i barngrupperna och genom kristendomsskolor."

Den av 1957 års utredning påpekade bristen i predikanternas utbildning avhjälptes genom EFS styrelses beslut i juni 1959 om att predikantutbildningen skulle omfatta fyra år.[34] Därmed tillgodosågs predikanternas sedan 1940-talet upprepade önskemål men av delvis nya skäl. Motiveringen var nu barnverksamhetens och tätortssamhällets behov.

Beslutet om ett års förlängning av predikantutbildningen förändrade emellertid inte automatiskt utbildningens innehåll. Den 1962 nytillträdde rektorn för Johannelund, T. Nilsson, påpekade på hösten samma år för EFS styrelse och distriktsföreståndare, att utbildningen vid institutet var "i viss mån föråldrad och måste läggas om".[35] Hur den borde utformas var han emellertid ännu året efter, vid institutets 100-årsjubileum, oviss om. Hela samhälls- och samfundssituationen och framförallt EFS ställning gjorde det ovisst, för vilket ändamål predikanterna skulle utbildas. Nilsson lutade åt att predikanterna borde få en mera teologiskt-pastoral utbildning och att vid deras sida medlemmar skulle utbildas genom kortare kurser för det frivilliga föreningsarbetet.[36] Intentionen var således, att predikanterna skulle kvalificeras för pastoral tjänst i linje med prästerskapets.

[31] Budbäraren 6–13.7 1958, s 417
[32] EFSP 7.4 1960, § 50. 16.6 1961, § 176. 20.5 1965, § 28, 10.12 1965, § 311. EFSA.
[33] 1962 års Tätortskommitté, s 36. Stiftelsen och dess arbete, s 25, EFSA.
[34] EFSP 21.5 1959, § 90. 12.6 1959, § 103. EFSA.
[35] EFSP 24.10 1962, § 7. EFSA.
[36] Hofgren 1963, s 68–71.

I samband med utbildningsfrågan i EFS kom också en ny aspekt in, nämligen det sociala ansvaret. Redan i rapporten om den första "Tid-åt-Gud"-kursen 1960 framkom önskemål om att kurserna skulle få omfatta även sådana, som var villiga att arbeta som hemvårdarinnor, närmast med "besöksverksamheten bland gamla och sjuka". Syftet angavs vara att föra människor i kontakt med kristen verksamhet i EFS regi.[37]

För att bevaka den sociala sidan av samhällsutvecklingen samt komma med förslag om åtgärder tillsatte EFS styrelse 1959 ett socialutskott. Fr.o.m. januari 1961 fick man en anställd socialsekreterare.[38] Socialutskottet tog bl.a. initiativ till en rådgivningsverksamhet, som under några år bedrevs på frivillig basis av missionsföreningen i Betlehemskyrkan, Stockholm.[39] Denna förening förverkligade också, samtidigt med att tankarna aktualiserades i EFS utredningar, hemsystertjänst och pensionärshem för äldre medlemmar.[40]

För de stora immigrantskarorna kände man också ansvar. Man ville "förkunna evangelium för dem" och fungera som goda medmänniskor.[41] Också den grannlaga kontakten med utlänningar med varierande livsåskådningar skulle således ske i evangeliserande syfte.

Det var således först fr.o.m. 1956 som man i EFS blev klar över att det nya tätortssamhället krävde nya åtgärder och att det inte räckte med andlig inspiration. Den väckande faktorn var vikande statistik. De som skulle möta de nya behoven måste ha fått utbildning och förberedelse. I predikanternas utbildningssituation fortsatte emellertid osäkerheten p.g.a. oklarhet om vad som var deras uppgift i den nya situationen.

EFS upptäckte också, att det fanns nya grupper, som man måste ta ansvar för, bl.a. ensamma, gamla och utlänningar. Också för kontakten med dessa kategorier sökte man utbilda sina frivilliga medarbetare, vilkas främsta uppgift var den religiösa kontakten.

Enligt utredningarnas förslag inledde man således en serie åtgärder, omorganisation, utbildning m.m. De första utredningarna ökade emellertid EFS styrelses osäkerhet om vilken linje man skulle följa, därför att de aktualiserade EFS samfundsproblematik.

[37] EFSP 7.4 1960, § 50. EFSA.

[38] EFSP 3.9 1959, § 181. 8.9 1960, § 259. EFSA.

[39] EFSP 10.10 1959, § 287. EFSA. Månadsblad för EFS i Stor-Stockholm mars 1962, s 18.

[40] Månadsblad för EFS i Stor-Stockholm sept. 1963, s 69, jan. 1964, s 4. jan. 1965, s 93, april 1965, s 32. Stiftelsen och dess arbete, s 32 f. EFSA.

[41] Stiftelsen och dess arbete, s 35. EFSA.

C. EFS protest mot högkyrklig ämbetssyn

Vi har inte tidigare i detta kapitel haft anledning att tala om några spänningar mellan EFS styrelse och dess predikanter av den art, som vi mötte i förra kapitlet. Detta berodde delvis på att man gemensamt sökte möta det nya urbaniseringsproblemet och delvis på att predikanterna fick två av sina tidigare framförda önskemål uppfyllda, nämligen en omorganisation och en förlängd utbildning. Huruvida EFS relation till den högkyrkliga rörelsen i kyrkan också i fortsättningen spelade en sammanhållande roll för relationerna EFS ledning – predikanterna skall vi se i detta avsnitt.

1957 kom dåvarande komminister S.A. Onsäters bok "Högkyrkligheten – kyrklig förnyelse eller en fara för kyrkan".[42] Vid den tidpunkten pågick debatten om huruvida kvinnan skulle få tillträde till prästämbetet i Svenska kyrkan. Detta var dock icke något huvudtema i boken, som med front mot högkyrkligheten behandlade prästämbetet som sådant.

Boken rönte stor uppmärksamhet och uppskattning i EFS. Pastor B. Wallin menade, att Onsäters "allra egentligaste ärende" var att försvara predikans plats och den lutherska materialprincipen i Svenska kyrkan.[43] Budbärarens redaktör K. Björk hoppades att "klyftan mellan högkyrkligheten och evangelisk-luthersk kristendom" skulle djupna och vidgas, så att en "förnyad andens enhet" skulle kunna uppstå på den evangelisk-lutherska sidan mellan dess präster och den fria EFS-verksamheten. Detta skulle konkret innebära, att präst och predikant skulle tillsammans distribuera nattvarden. Men kyrkan fick inte göra sig någon illusion om att EFS skulle inordna sig. Allt skulle ske "- - -utan sammanblandning i organisatoriskt avseende".[44] Den citerade kyrkoherde G. Wikmark instämde knappast i de konsekvenser Björk drog.[45] Björk hoppades på en kyrklig splittring och att EFS därigenom skulle få kyrklig funktion.

Komminister Onsäter inbjöds att tala vid predikantförbundets årsmöte i samband med årskonferensen 1958. Men dessförinnan gjorde Budbäraren en intervju för att presentera honom. Onsäter uttalade sig då mycket försiktigt om

[42] Onsäter 1957.

[43] Budbäraren 8.9 1957, s 342. B. Wallin var lärare vid EFS teologiska institut.

[44] Budbäraren 15.12 1957, s 499. Björk citerade kyrkoherde G. Wikmarks recension i Örnsköldsviks Allehanda, där det hette: "Högkyrkligheten gör anspråk på att slå vakt om bekännelsen. - - - Men många i högkyrklighetens led har hamnat i en statisk uppfattning av bekännelseskrifterna, som har sina rötter i romersk-katolsk auktoritetslydnad. - - - Den högkyrkliga nattvardsuppfattningen är oevangelisk materialistisk. - - - Högkyrklighetens uppfattning av prästämbetet står i omedelbart samband med dess nattvardsuppfattning."

[45] Wikmark 1968, s 208 f.

att han inte hade något personligt agg mot sina högkyrkliga ämbetsbröder men att han var mot de "katolicerande tendenserna" i kyrkan.[46]

Onsäters föredrag "vann djup sympati" hos predikanterna.[47] Föredraget infördes i Budbäraren in extenso.[48] Det förhållandet att Onsäters bok och föredrag ägnades så stor uppmärksamhet i EFS visar, att man upplevde hans uppfattning som en förhoppningsfull fläkt i kyrkan. Dessutom upplevdes uppenbarligen Onsäters synsätt av både EFS ledning och predikanterna som ett teologiskt uttryck för en rätt ämbetssyn. Orsaken till denna samstämmighet var, att Onsäter hela tiden strikt bemött högkyrkligheten och inte berört EFS praktiska situation.

Tydligt är emellertid också, att EFS upplevde ämbetsproblematiken, som för kyrkans del alltmer fokuserades kring kvinnoprästfrågan, som alltför komplicerad för något djupare engagemang. När 1957 års kyrkomöte var över, skrev J. Lundmark om "Högkyrkligt och Lågkyrkligt".[49] Han menade att Onsäter och kyrkomötet "stuckit hål på bulnaden" i Svenska kyrkan. Motsättningarna hade kommit i dagen. Kvinnoprästfrågan hade dominerat hela kyrkomötet, medan motionen om lekmans medverkan vid nattvard, vilken var högaktuell för EFS, kommit i skymundan och avfärdats med ett "blankt nej". Lundmark citerade kyrkliga talesmän, som alla menade, att kyrkomötesdebatten aktualiserat frågan om hur man tolkade Bibeln. Lundmark, som skrev utifrån "det lågkyrkliga bibeltroende lägret", såg dessa uttalanden som hoppfulla, men han respekterade inte den bibelexeges, som i kyrkomötesdebatten hade tolkat 1 Kor. 14:34, 35 så, att det förbjöd kvinna att bli prästvigd med åtföljande rätt till sakramentsförvaltning.[50] Lundmark fann, att det "icke var troheten mot bibelordet" det var fråga om utan trohet mot ett romerskt ämbetsbegrepp.[51]

Men Lundmark vände sig också i motsatt riktning. "Det är nog inte bara evangelisk frihet, som vill tala i kvinnoprästfrågan. Det vill också liberalismen." Och i det sällskapet ville han och EFS inte heller vara. Han ansåg därför att EFS befann sig i "en ganska penibel situation". Genom sin "ortodoxi" hamnade man i sällskap med de högkyrkliga och genom sin kritik mot dessa bland "den kvarlevande liberala teologin". Detta var säkert anledningen till att man, när biskopsmötet erbjöd EFS styrelse att uttala sig i kvinnoprästfrågan, helt avstod härifrån.[52]

Utifrån Lundmarks artikel är det dock klart, att fronten mot högkyrklighe-

[46] Budbäraren 5.6 1958, s 273.
[47] EFSPP 11.6 1958, § 17. EFSA.
[48] Budbäraren 8.3 1959, s 3, 15.3 1959, s 3, 5.4 1959, s 4.
[49] Förkunnaren nr 4 1957, s 6 f.
[50] Bibeltexten lyder: "Såsom kvinnorna tiga i alla andra de heligas församlingar, så må de ock tiga i edra församlingar - - -".
[51] Se not 49.
[52] EFSP 9.4 1958, § 45. EFSA.

tens ämbetssyn var den avgörande faktorn och innebar att man underkände dess motivering för avvisande av kvinnans rätt till prästämbetet. Majoriteten av EFS delade förmodligen detta synsätt. I EFS hade man för övrigt ingenting mot liberalism, bara den inte sammanblandades med teologi.

Kritiken mot högkyrkligheten fortsatte. Dåvarande predikanten i Malmö, K. Mossberg, försökte se EFS "från högkyrklighetens synpunkt", och resultatet blev, att predikanterna och hela EFS och dess inre mission saknade existensberättigande. Men han föll tillbaka på en särskild auktorisation; inte det katolska arvets, inte reformationens eller den rosenianska väckelsens, utan "ett urkristet arv", som bestod i kallelsen att frimodigt vinna "själar för Gud". Mossberg fann det beklagligt, att Bibeltrogna Vänners ledare A. B. Svensson kunde applådera högkyrkligheten "å renlärighetens vägnar".[53]

I jämförelse med EFS reaktion på händelser i samband med 1957 års kyrkomöte, var reaktionen efter 1958 års kyrkomöte och riksdag, då kvinna fick rätt att bli präst, nästan obefintlig i EFS-organen. Anledningen därtill var sannolikt den som redaktör Lundmark nämnt i Förkunnaren, nämligen själva beteckningen "präst". EFS ifrågasatte med Lundmark om högkyrklighetens prästideal var nytestamentligt riktigt. Först när man fått svar på den frågan kunde man taga ställning till huruvida reaktionen mot beslutet om kvinnliga präster var befogad eller ej.[54]

Med anledning av nämnda beslut 1958 kom de högkyrkliga, som då kallade sig Kyrklig Samling, med ett handlingsprogram, som Budbärarens nye ledarskribent T. Nilsson kommenterade. Han menade att Kyrklig Samling "just utifrån sina egna utgångspunkter "svek Skriften och bekännelsen och bekämpade könet i stället för villfarelsen. Så länge handlingsprogrammets bojkott gällde gudstjänster, där kvinnliga präster tjänstgjorde, vägrade Nilsson tro Kyrklig Samlings försäkringar, att det inte gällde ämbetet utan Skriften. Det andra som Nilsson reagerade mot i handlingsprogrammet var, att herdarna sköt "fåren framför sig", genom att lekmännen uppmanades att bojkotta de kvinnliga prästerna. Det var inte de tre kvinnliga prästerna, som var bovarna, utan biskopsmötets representanter, som överlade med Kyrklig Samling "i all vänskaplighet".[55]

I en artikelserie i Budbäraren analyserade Nilsson det kyrkliga läget i Sverige. Han menade, att när den liberala teologin lade under sig största delen av Svenska kyrkans prästerskap, var det framförallt väckelsefolket som bjöd motstånd. Nu åter beskylldes detta för att ha blivit "liberaler", inte därför att man accepterat en liberal bibelsyn utan för att man inte accepterade en tolkning av Bibeln och bekännelsen i den "katoliserande anda", som då var på modet. Nilsson

[53] Förkunnaren nr 2 1958, s 15 f.
[54] Förkunnaren nr 4 1958, s 19.
[55] Budbäraren 7.2 1960, s 3.

konkluderade med att EFS måste säga nej till både kapitulation för och flykt från Svenska kyrkan. EFS insats var livsviktig för kyrkan, och det som skedde med kyrkan var viktigare än det som skedde med frikyrkorna."[6]

T. Nilsson företrädde således i Budbäraren samma syn på högkyrkligheten som företrädaren Björk men med den skillnaden, att han ville påverka kyrkan i positiv riktning.

EFS präster var de som mest konfronterades med "högkyrklig praxis", när de medverkade vid möten och konferenser med nattvardsfirande ute i landet. Vid EFS styrelses sammanträde i december 1958 meddelades därför, att några av prästerna beslutat att inte medverka, varken som diakon eller officiant, vid sådana nattvardsgångar. Styrelsen godkände åtgärden men överlämnade i övrigt avgörandet åt den enskilde prästen. Man beslöt emellertid att hemställa till biskopsmötet om "förståelse för Stiftelsens inställning" i frågan."[7]

Två år senare var samma problematik uppe i styrelsen med anledning av ett gemensamt präst- och predikantmöte i EFS distrikt 5, Gävleborgs län. P.g.a. ovisshet om vad man skulle bekämpa som oevangeliskt beslöt man att genom därtill "lämplig person - - - utarbeta ett på Evangelisk Luthersk läro- och nattvardsuppfattning grundat förslag som motargument till oevangeliska tendenser" som förekom, "särskilt på högkyrkohåll - - -".[8] De två styrelseärendena bör ses mot bakgrund av det kollegiala lojalitetskrav mot värdförsamlingens ordinarie prästerskap, som de besökande EFS-prästerna ställdes inför.

Av det anförda har framgått, att högkyrkligheten med dess framtoning av prästämbetet berörde det lågkyrkliga EFS mycket djupt. För att ge uttryck åt sin oro för och sitt avståndstagande från "en oluthersk ämbets- och sakramentsuppfattning", antog därför 1963 års konferens ett uttalande i frågan."[9]

Uttalandet nämnde inledningsvis det allmänt mörka "andliga läget" i Sveriges folk, för vilket EFS inte fritog sig från skuld. Så mycket allvarligare var det därför, att Svenska kyrkan hängav sig åt förödande meningsmotsättningar genom att "vilja fästa alltför stor vikt vid kyrka och ämbete". Man gav högkyrkligheten en stor del av skulden till de rådande förhållandena. EFS hade, för att inte "göra ont värre", dittills avstått från offentliga uttalanden. Men nu fann man det nödvändigt att "i all blygsamhet" göra ett sådant. I uttalandets första punkt uttryckte man, såsom den "organisation som så aktivt deltog i striden mot den s.k. liberala teologin", sin glädje över det ökade åberopandet av Skrif-

[6] Budbäraren 11.12 1960, s 5, 8.1 1961, s 5, 15.1 1961, s 5. Artikelserien var föranledd av att kardinal J. H. Newmans självbiografiska verk kommit ut på svenska, och i det fann Nilsson problematiken högkyrkligt-lågkyrkligt.

[7] EFSP 11.12 1958, § 237, EFSA.

[8] EFSP 26.10 1960, § 7. EFSA. Den föreslagne pastor B. Wallin ville emellertid ej åtaga sig uppdraget.

[9] EFSÅ 1964, s 12. EFSKP 15.6 1963, bilaga Uttalande av Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens årskonferens 1963. EFSA.

ten. I den andra punkten markerade man sitt avståndstagande från "det ensidiga intresse för kyrka och prästämbete", som fanns inom Svenska kyrkan. Man tog avstånd från uppfattningen, att prästämbetet var "en direkt fortsättning av apostlaämbetet, där den apostoliska makten och auktoriteten förmedlats vid vigningen". Viktigare än "det rätta ämbetet" var en rätt förkunnelse. Viktigare än vem som förkunnade var vad som förkunnades. Likaledes vände man sig mot en hierarkisk församlingsbild, med "församlingen som bestående av en skara lekmän under ledning av ett invigt ämbete - - - trappstegsvis uppbyggt", såsom varande icke skriftenlig.

I tredje punkten talade man om prästämbetet såsom apostoliskt, inte därför att det är identiskt med något i Nya Testamentet omnämnt ämbete utan p.g.a. uppdraget "att förkunna det apostoliska evangeliet". Kvinnor hade både inom kyrka och frikyrka sedan lång tid verkat som förkunnare. När man därför påstod, att det var "obibliskt med kvinnliga präster, så berodde det på att man ansåg att ämbetet var avgörande och inte förkunnelsen". Därmed hade man "i hemlighet infört ett ämbetsbegrepp", som var främmande för Nya Testamentet.

Den fjärde punkten gällde den liturgiska rörelsen, som man inte helt avfärdade, men man protesterade dels mot den "okänslighet för kyrkfolkets mening" med vilken den genomfördes och dels mot att den användes för att sprida en oevangelisk ämbets- och nattvardssyn.

Uttalandet gjordes med förhoppning att Svenska kyrkan inte skulle svika sitt reformatoriska arv och att människor, som sökte andlig vägledning, inte skulle behöva vända sig förgäves till kyrkan.[60]

Uttalandet hade ingen adressat men var genom sitt innehåll riktat till Svenska kyrkan med spets mot den högkyrkliga rörelsen inom denna. Uttalandet var betydelsefullt, dels därför att det var antaget av en enig konferens, i vilken EFS olika riktningar var representerade, och dels därför att det var det första officiella uttrycket för EFS synsätt i ämbetsfrågan.

Huvudvikten lades på att vederlägga den högkyrkliga ämbetsuppfattningen. Man avvisade markeringen av skillnaden mellan lekmän och ämbetsinnehavare. Man förnekade ett speciellt prästämbete med motsvarighet i Nya Testamentet och att man fick del av detta genom apostolisk succession. Därför att en sådan ämbetsbild var falsk och obiblisk, underkände man den också som grund för motstånd mot kvinnliga präster. Uttalandet påminde i sina formuleringar om Valen-Sendstads formuleringar från 1947 fast med mindre skarp udd.[61] I fråga om formulering av en rätt ämbetssyn hänvisade man till reformatorernas synsätt. Den ämbetssyn som uttalandet gav uttryck för var närmast lågkyrkligt-karismatisk.

[60] Ibid.
[61] Se kap. III. A.

Av vad som framförts i detta avsnitt framgår klart, att EFS under den period vi har i blickpunkten, 1957–1962, hade en medveten front mot högkyrkligheten inom kyrkan och i synnerhet mot dess ämbetssyn. Inga divergerande uppfattningar kom härvidlag till uttryck. Enigheten stadfästes genom konferensuttalandet i ämbetsfrågan 1963. EFS räknade med ett officiellt kyrkligt ämbete, och detta var ett predikoämbete. Underförstått innehade predikanterna sådant ämbete. De praktiska konsekvenserna av detta drogs i denna situation varken av EFS ledning eller av predikanterna. Det är emellertid uppenbart, att EFS ledning nu intog en positivare hållning i frågan om predikanternas ämbetsstatus än under 1940- och 1950-talen. Det enhälliga avvisandet av den högkyrkliga riktningen inom Svenska kyrkan bidrog till ökad sammanhållning inom EFS.

Kapitelsammanfattning

Kartläggningen av EFS föreningars och medlemmars geografiska spridning har visat, att EFS hade en mycket dominerande landsbygdsförankring. Denna landsbygdsdominans var dessutom starkt regionalt koncentrerad, främst till de fyra norrlandslänen, där 54 % av EFS medlemmar fanns. Statistiken för 25-årsperioden 1946–1971 visar viss följsamhet för EFS del med den allmänna befolkningsomflyttningen, men medlemsökningen i städer och tätorter följde långt ifrån urbaniseringen. Den allmänna avflyttningen från landsbygdsregionerna gjorde att EFS procentuella decimering där blev mycket stor och mångfaldigt uppslukade den lilla medlemsökning, som vissa städer uppvisade. Detta innebar en kraftig medlemsminskning för EFS.

EFS uppmärksammade denna allvarliga situation och dess orsaker mycket sent. När frågan först aktualiserades, vann den inget gehör. Den direkta anledningen till att man observerade urbaniseringen var sjunkande statistik för barnverksamheten. En av orsakerna till att man inte tidigare uppmärksammat sin statistiksituation var, att den ofta i officiella sammanhang angivits i generella, alltför höga tal. En annan faktor av betydelse var den generationsväxling som skedde på de flesta av EFS chefsposter den aktuella tiden.

I samband med förnyat påpekande från predikanthåll blev EFS ledning klar över att en av orsakerna till medlemsstagnationen var den otillfredsställande organisationen. Nu var tiden mogen för missionsföreningen att bli den samlande enheten för all EFS verksamhet på lokalplanet. På riksplanet valde man dock en konservativ väg och behöll ett parallellorgan till EFS; man fick EFU i stället för DUF.

EFS ledning insåg också, att religiös inspiration inte räckte för att möta den nya tidens, utbildningssamhällets och tätortssamhällets behov. Man gjorde därför upp riktlinjer för systematisk utbildning av de frivilliga ungdomsledarna

och skapade möjligheter för utbildning av övriga frivilligarbetare. Man tillmötesgick också predikanternas gamla krav på ett års förlängd utbildning.

Beträffande vilka vägar man skulle välja i den nya situationen rådde dock osäkerhet och oklarhet i EFS styrelse. Man tillsatte därför hela tre utredningar i följd. Den första utredningen kom fram till att en grundorsak till EFS svaga representation i städer och tätorter var den inomkyrkliga ställningen, med åtföljande hänsyn till Svenska kyrkan. Man gjorde dock inga förslag utifrån detta utredningsresultat. Den andra utredningen kom fram till samma slutsatser, och den föreslog större självständighet för EFS i gudstjänstavseende samt en rad praktiska åtgärder. Båda utredningarna aktualiserade EFS samfundsproblematik och pekade i separatistisk riktning, vilket emellertid inte övertygade EFS styrelse. Man tillsatte därför utredningen om EFS linje i förhållande till kyrkan.

Den högkyrkliga rörelsen inom kyrkan uppmärksammades av EFS under hela den aktuella perioden. Det var främst predikanterna som engagerade sig genom uppslutning omkring A. Onsäters bok. EFS präster reagerade också starkt mot högkyrkliga bruk. Detta medförde, att EFS-folket blev införsatt i frågeställningarna. Vid 1963 års konferens antogs, som bekräftelse på EFS enhetliga hållning i frågan, ett uttalande riktat mot den högkyrkliga riktningens ämbetsuppfattning. EFS gav därvid för första gången officiellt uttryck för sin mera karismatiska ämbetsuppfattning. De praktiska konsekvenserna av denna för predikanternas del var för tillfället undanstoppade. Den högkyrkliga rörelsen hade således en sammanhållande effekt på EFS.

Kapitel V. Initiativ för att bryta dödläget EFS–Svenska kyrkan

Vi har i kapitel III sett, hur överläggningarna mellan EFS styrelses och biskopsmötets representanter i nattvardsfrågan strandade 1953. Relationerna mellan EFS och Svenska kyrkan i övrigt var dock oförändrade, även om dialogen i denna fråga var avbruten.

För EFS del präglades åren efter 1953 av spänning och splittring kring nattvardsfrågan och vigselfrågan. Detta resulterade i att förhållandevis många av EFS anställda begärde avsked. Under 1950-talet övergick 11 predikanter, 13 missionärer och 6 sjömanspastorer till "annan tjänst", vilket i de allra flesta fall innebar tjänst i Svenska kyrkan.[1]

Spänningarna med anledning av EFS samfundsproblematik fanns där således hela tiden, även om de, som framgått av föregående kapitel, tillfälligtvis förträngdes av problemen omkring urbaniseringen och av frontställningen mot högkyrkligheten.

Denna spänning och dödläget i relationerna till kyrkan var otillfredsställande för alla berörda parter.

Vår uppgift är nu att undersöka, vilka förändringar som inträffade åren 1961–1966, vilka initiativ till att bryta dödläget EFS–Svenska kyrkan som togs, vilka lösningar man ville uppnå samt hur berörda parter, predikanter och missionsföreningar, reagerade på förslagen.

[1] EFSP 5.11 1959, § 11. EFSA.

A. Överläggningar EFS och Svenska kyrkan

Av föregående kapitel har framgått, att EFS styrelse genom utredningar sökte bli klar över sin linje i den nya samhällssituationen. Det var också styrelsen som 1963 för konferensen presenterade förslaget till uttalande i ämbetsfrågan.[2] De två åtgärderna var uttryck för dels en omprövande och dels en markerande hållning till kyrkan. Vi skall nu se vad som låg bakom denna hållning.

1. Initiativ till överläggningar

I maj 1959 utnämnde EFS styrelse sekreteraren för EFS yttre mission, E. Thurfjell, till efterträdare åt missionsföreståndare N. Dahlberg, som då innehaft befattningen i 26 år. Efter olika missionärsuppdrag i Indien och Afrika hade Thurfjell efter hemkomsten 1948 innehaft olika uppdrag i hemlandet.[3]

Den nye missionsföreståndaren var besvärad av "ställningskriget" mellan EFS och kyrkan. Han tog därför, tillsammans med sin företrädare, kontakt med ärkebiskop G. Hultgren för att bryta dödläget.[4] Thurfjells åtgärd innebar ett inofficiellt initiativ till överläggningar.

I EFS styrelse bröt sig emellertid uppfattningarna i frågan om samråd med kyrkan. Styrelsen tvingades att beträffande EFS inomkyrkliga ställning konstatera två linjer, en "konservativ" och en friare, vad gällde "uppfattningen av stadgarna".[5] Vid ett senare sammanträde beslutade man att kommitterade, missionsföreståndaren, inre missionens sekreterare E. Svensson och distriktsföreståndare E. Larsson, skulle sammanträffa med ärkebiskopen angående "problem i samarbetet".[6] Därmed hade EFS styrelse officiellt tagit initiativet till nya överläggningar med kyrkan.

Ärkebiskop Hultgren informerade biskopsmötet om sina personliga överläggningar med representanter för EFS, och han framförde också deras förslag om att tillsätta ett "samarbetsråd", som skulle taga upp aktuella frågor och förarbeta en lösning på längre sikt. Rådet skulle sammanträda minst en gång om året eller när så ansågs nödvändigt.[7] Biskopsmötet biföll ärkebiskopens förslag, men ledamöterna utsågs först vid följande biskopsmöte.[8]

En annan uppfordran till överläggningar EFS–Svenska kyrkan togs av Budbärarens ledarskribent, T. Nilsson, som säkert inte var okunnig om ansatserna till nya förhandlingar. Nilsson skrev under år 1961 en serie ledare, som behand-

[2] EFSP 30.5 1963, § 122. EFSA.
[3] EFSP 21.5 1959, § 3. EFSA.
[4] Förf. intervju med missionsföreståndare Thurfjell 29.4 1977.
[5] EFSP 2.2 1961, § 32. EFSA.
[6] EFSP 13.4 1961, § 41. EFSA.
[7] BMP 21.4 1961, § 20. ÄSA.
[8] BMP 25, 26.9 1961, § 13. ÄSA.

lade olika aspekter av relationerna. Han påtalade båda parternas högfärd. Kyrkan hade ofta självbelåtet påpekat väckelserörelsernas svagheter och försyndelser, men den hade själv en synd, som väl uppvägde dem alla, nämligen "vanekristendom", menade Nilsson. Samma fara ansågs emellertid också lura på väckelserörelserna, i samma mån som de förkyrkligades. Inga kyrkor "kan existera som andliga samfund utan väckelse". Därför behövde kyrkan och väckelserörelserna varandra.[9] Nilsson trodde att Gud hade en stor uppgift för EFS i svenskt kyrkoliv. Men den bestod inte i att "ytterligare berika samfundsfloran" utan i att aktivare samverka med Svenska kyrkan.[10]

Nämnda ledarserie i Budbäraren var en förberedelse för den klimax, som ledaren "Öppet brev till Svenska kyrkans biskopar och präster - - -" var.[11] Nilsson nämnde de utbrytningar ur kyrkan som skett och som gjort att andlig kraft gått till spillo. Orsakerna hade ibland varit "kyrkans egendomliga oförmåga att bevara sina egna barn i fadershuset". Författaren förklarade sedan, vad han menade med "återerövra" EFS. Det betydde inte att "övervältiga, behärska, dirigera" utan samma sak, som föräldrar kände och gjorde, när barnen gled ifrån dem. Det behövdes en återerövringsoffensiv, som knöt "förtroendets och solidaritetens band". Av kyrkans ledande män förväntade han, att de handlade som "vidsynta statsmän i Guds rike och inte som småskurna korpraler". Från EFS sida, menade han, var man beredd att "förbehållslöst" bejaka, vad kyrkan kunde vänta i motprestation.

Kyrkans invändning, att EFS redan var en frikyrka, fann Nilsson obefogad, eftersom EFS medlemmar var döpta inom Svenska kyrkan, och utan dop blev det ju ingen kyrka. Orsaken till de "fria nattvardsgångarna" var, enligt Nilsson, att en del av EFS folk inte kände sig hemma i kyrkan. Därför borde deras nattvardsfirande i bönhusen tolereras. Annars blev de nattvardslösa. Men dessa föreningars handlingssätt löste inte EFS nattvardsfråga. Den krävde förtroende. Nilsson uppmanade biskoparna, att vid sina visitationer inte förbise "Stiftelsens inrättningar".[12]

Efteråt konstaterade Nilsson, att brevet väckt debatt och att man från kyrkligt håll var avvaktande positiv till uppfordringen. Vissa kommentarer var något syrliga men ansåg dock utmaningen som "en utsträckt hand – låt vara en liten aning knuten".[13]

Någon egentlig reaktion i EFS organ Budbäraren och Förkunnaren väckte inte det öppna brevet. Men betydelsen av ledarserien i Budbäraren kan knappast överskattas, när det gällde EFS relationer till Svenska kyrkan. Den var en ansats till en öppnare attityd, som kunde inrymma egna svagheter och som

[9] Budbäraren 9.4 1961, s 3.
[10] Budbäraren 30.4 1961, s 3.
[11] Budbäraren 26.11 1961, s 3.
[12] Ibid.
[13] Budbäraren 7.1 1962, s 3.

mindre ängsligt bevakade de egna positionerna. Själva formen i det öppna brevet spelade säkert också en positiv roll. Den offentliga, frejdiga utmaningen, kryddad med satir och utfästelser, inbjöd till reaktion. Beträffande utfästelsen att EFS förbehållslöst skulle bejaka, vad kyrkan kunde fordra som motprestation, var detta en journalistisk frihet utan EFS lednings stöd."

Initiativen till de nya överläggningarna kom således från ledande EFS-håll.

2. Samarbetsråd

Förhandlingsdelegerade, som var utsedda av biskopsmötet respektive EFS styrelse och som kallade sig "Samarbetsrådet", höll sitt första sammanträde i februari 1962.[15] Biskop I. Hylander uppmanade EFS ledamöter att redogöra för det som framför allt motiverat initiativet. Missionsföreståndare E. Thurfjell angav då dels nattvardsfrågan inom EFS och önskemålet att få behörighet för predikanterna att medverka vid nattvard och dels den högkyrkliga nattvardsseden. Dagens samtal kom att röra sig om det senare ämnet. Rektor H. Lagerström var här, med kyrkoherde H.B. Hammars instämmande, "helt på EFS sida", medan Hylander ansåg, att den högkyrkliga faran var överdriven. Rådet beslöt, att Hammar skulle utreda nattvardsritualens liturgiska aspekt och att Thurfjell skulle utreda bakgrunden till framväxten av fria nattvardsgångar inom EFS.

Vid samarbetsrådets andra sammanträde kom samtalet att helt gälla nattvardsfrågan. Utifrån sina kontakter med kyrkliga representanter föreslog distriktsföreståndare E. Larsson "någon slags kyrklig vigning av predikanterna", som skulle ge dem behörighet att medverka vid nattvard enligt kyrklig ordning. Kyrkoherde Hammar och prosten J. Hedqvist menade, att diakonvigning av enskilda predikanter i så fall vore lämplig. Förhållandena i de övriga nordiska länderna kunde, enligt rektor Lagerström, bli till ledning. Professor P.E. Persson påpekade, att EFS ville ha ett "generellt medgivande", som man sedan efter prövning kunde tilldela de enskilda predikanterna. Rådet enades om att kalla professor Å. Andrén att tala om den lutherska nattvardsuppfattningen. Man skulle vidare utreda olika vigningsmöjligheter samt söka precisera, vad man menade med "samarbete".[16]

[14] Budbäraren 17.1 1960 s 3.

[15] SRP 8.2 1962. EFSA. Lokal var Diakonistyrelsens styrelserum, och närvarande var de utsedda ordinarie ledamöterna, för Svenska kyrkan biskop I. Hylander, rektor H. Lagerström och kyrkoh. H.B. Hammar, och för EFS missionsförest. E. Thurfjell, missionssekr. E. Svensson och distriktsförest. E. Larsson. Ordföranden skulle i princip "utses från den organisation i vars lokaler sammanträdet hålles". Biskop Hylander var därför ordförande. Man utsåg inte sekreterare, utan var och en fick "göra nödiga anteckningar". Här används de för EFS gjorda anteckningarna. Man beslöt att i fortsättningen kalla även suppleanterna prof. P.E. Persson, prosten J. Hedqvist för kyrkan och assessor B. Sandin och rektor T. Nilsson för EFS.

[16] SRP 13.4 1962. EFSA.

Enligt anteckningarna var inläggen rättframma och uppriktiga, och rätt stora meningsmotsättningar kom i dagen. Bägge parterna var rädda för att gå utöver sin grundposition. För kyrkans representanter gällde det gällande kyrklig ordning, och för EFS del gällde det vakthållningen om den självständiga ställningen. Anmärkningsvärt var att distriktsföreståndaren E. Larsson inte var främmande för "någon slags kyrklig vigning", vilken rimligen skulle förrättas av biskop.

Sammanträdet med rådet i maj ägnades nästan uteslutande åt professor Andréns föredrag om luthersk nattvardspraxis samt ledamöters rapporter om nattvardspraxis i övriga nordiska länder.[17]

På hösten 1962 hölls endast ett sammanträde, och då samtalade man utifrån distriktsföreståndare Larssons anförande om samarbete "inom ramen för nuvarande lagstiftning". Denna gav predikanterna möjlighet att ha jordfästning och vigsel. EFS representanter menade, att prästerna borde utnyttja detta. Prosten Hedqvist menade dock, att kyrklig praxis och registrering var försvårande faktorer. Kyrkoherde Hammar ansåg, att EFS väl kunde förrätta jordfästningar men inte vigslar, som kunde innebära att man var inne på "vägen till splittring". Rektor T. Nilsson, som var med för första gången, tyckte att kyrkan, i synnerhet i storstäderna, borde betrakta och använda EFS som sitt komplement. Biskop Hylander avslöjade, att liksom det talades om en förtroendekris från EFS sida mot Svenska kyrkan, så fanns det också inom Svenska kyrkan en förtroendekris gentemot EFS "då man märkt vissa frikyrkliga tendenser - - -".[18] Vid dessa två sammanträden sökte man således kartlägga parternas positioner.

Under 1963 hölls endast ett sammanträde, vid vilket biskop Hylander meddelade, att han avgivit rapport till biskopsmötet om rådets verksamhet. Biskopsmötet ville ta upp tanken om utvidgat veniainstitut, som skulle gälla även medverkan vid nattvard, och hade därför uppdragit åt biskoparna Hylander och R. Askmark att vid kommande kyrkomöte motionera i frågan.[19] Vid påföljande sammanträde redogjorde biskop Hylander för hur kyrkomötet med knapp majoritet givit motionen sitt bifall. I statsrådet hade den dock inte föranlett någon åtgärd. Biskop B. Giertz, som i kyrkomötet talat mot motionen, hade i stället tillställt biskopsmötet en promemoria med "förslag till lösning på lång sikt" av Svenska kyrkans och EFS samarbetsproblem.[20] Förslaget innebar, att EFS med bibehållen självständighet skulle inordnas i Svenska kyrkan och därmed kyrkligt legitimeras. En del av predikanterna skulle prästvigas och den övriga delen få ställning liknande pastorsdiakonerna. Detta ansågs bättre än

[17] SRP 14.5 1962, § 2, 3. EFSA. Man hade då för första gången en sekreterare, nämligen rektor Lagerström, som sedan fanns "vid protokollet" åtskilliga sammanträden.

[18] SRP 28.11 1962, § 2, 3. EFSA.

[19] SRP 21.5 1963, § 2. EFSA.

[20] PM för biskopsmötet 1964 av Bo Giertz. EFSA.

den "halvmesyr", som en utökad lekmannavenia skulle skapa. Giertz gick nämligen ut ifrån att EFS inte längre var en lekmannarörelse utan en "kyrkoorganisation". Biskop Hylander och prosten Hedqvist var positiva till förslaget, och de menade, att EFS därigenom skulle få en inomkyrklig ställning liknande Israelsmissionen och Kyrkobrödrarörelsen. EFS representanter Thurfjell och Svensson var också positiva till förslaget i stort men frågande inför den föreslagna "vigningen" och de rättsliga konsekvenser detta skulle få. Rektor Nilsson vidhöll, att de således prästvigda predikanterna alltfort "måste stå under EFS jurisdiktion".[21]

När professor Persson sedan redogjorde för de kyrkorättsliga konsekvenserna av Giertz' förslag, anmälde distriktsföreståndare Larsson tveksamhet, huruvida det var en godtagbar lösning. Övriga ledamöter i rådet var inte främmande för en lösning i föreslagen riktning. Som en befrämjande faktor upplyste rektor Nilsson om att predikanterna i framtiden förmodligen skulle ha samma utbildning som prästerna.

Inför den stundande EFS-konferensen 1964 ville missionsföreståndare Thurfjell veta, vad han kunde få meddela denna om överläggningarna. Svaret löd: "Vi arbetar efter vigningslinjen och att EFS självständighet skall hävdas även i framtiden".[22] Vid samma tillfälle beslutade rådet att förorda, att samarbetsråd tillsattes i varje stift. På biskop Hylanders förslag beslutade man t.o.m. att starta "försöksplanering" i Luleå och Lunds stift.[23]

Någon rapport från samarbetsrådets överläggningar och dess trevare till lösning gavs inte av missionsföreståndare Thurfjell vid EFS årsmöte men väl vid predikantförbundets. Som det mest betydelsefulla som dittills skett i rådet betecknade Thurfjell biskop Giertz' förslag med dess positiva syn på predikanterna. Förslaget behövde dock bearbetas. Thurfjell framhöll, att två punkter var givna och gällde som respektive parters villkor: 1) att EFS självständighet skulle bevaras och 2) att prästvigning av predikanterna var ofrånkomlig. Det var kyrkolagen och inte biskoparnas ovilja, som underkände predikanternas vigning. Thurfjells information orsakade livlig debatt.[24] Många predikanter upplevde, att samarbetsrådets arbete skedde över deras huvuden, detta främst p.g.a. bristande information – förhandlingarna var nämligen i princip sekretessbelagda.

Också vid EFS styrelses gemensamma sammanträde med distriktsförestån-

[21] SRP 10.4 1964 § 2, 3. EFSA. Professor Persson, rektor Nilsson och docent P.O. Ahrén skulle "undersöka de kyrkorättsliga och administrativa konsekvenserna" av Giertz förslag.

[22] SRP 5.6 1964, § 2,5. EFSA.

[23] SRP 5.6 1964, § 9. EFSA. Planeringsråd för Luleå blev delegerade Hylander, Thurfjell och Nilsson, och för Lund Svensson, Hammar och Persson. De direkta anledningarna till dessa råd var ansatser till samarbete i Luleå och Hässleholm.

[24] EFSPP 10.6 1964, § 6,25. EFSA.

darna i november informerade Thurfjell om samarbetsrådets idéer och predikanternas och missionärernas reaktion på dessa. Thurfjell framförde denna gång rådets planer på att hälften av predikanterna skulle kunna prästvigas och resten erhålla venia. Här hade man alltså frångått Giertz' förslag, att den andra hälften skulle få pastorsdiakons ställning. Thurfjell omnämnde också planerna på ett samarbete i stadsdelen Sätra i Hägerstens församling, Stockholm. Distriktsföreståndaren för det nya Stockholmsområdet, K. Mossberg, anmälde dock rädsla för att detta skulle medföra "missivering" och ville därför ha en annan lösning på samarbetet i Sätra.[25] EFS ledning, med missionsföreståndaren i spetsen, sökte således lösa predikanternas nattvardsmedverkan genom kyrklig vigning eller venia, något som predikanterna själva var dåligt informerade om, än mindre tillfrågade om.

Vid samarbetsrådets vårsammanträde meddelade missionsföreståndare Thurfjell, att man tillsammans med Hägerstens församling redan upprättat förslag till samarbetsavtal. Enligt detta skulle EFS bygga småkyrka i stadsdelen Sätra och taga ansvar för församlingsarbetet där under ledning av en präst, som skulle tillsättas och avlönas av EFS. Det framhölls, att EFS på detta sätt kunde både "bidraga till att avhjälpa prästbristen och föra in väckelsen i kyrkan".[26]

Vid påföljande sammanträde utsåg man en "utredigeringskommitté", som dels skulle utarbeta en redogörelse för rådets verksamhet, dels upprätta ett förslag till riktlinjer för samarbete att föreläggas respektive uppdragsgivare.[27]

Härmed var samarbetsrådets fyraåriga initialskede avslutat, och man kunde till sina respektive huvudmän lämna dels förslag till principiella riktlinjer för samarbete och dels en praktisk modell för hur sådant samarbete kunde komma till stånd.

3. Förslag till samarbete

Inledningen till samarbetsrådets redogörelse och förslag ger intryck av samhörighet och vilja till samarbete.[28] Man motiverade detta med att hänvisa till tre faktorer, "den gemensamma lärogrunden", urbaniseringen och kristendomskritiken, som tillsammans påkallade en missionsinsats. Kyrkoförsamlingarna hade svårt att tillgodose de hastigt växande storstädernas och tätorternas behov, och EFS traditionella struktur hade små möjligheter i samma miljö. Dessa två faktorer, lärogrunden och missionsuppgiften, utgjorde därför punkt ett och två i avsnittet om målsättningen. Den tredje punkten angav det dubbla villkoret: EFS organisatoriska frihet och kyrklig ordning.

[25] EFSP 14,15.11 1964, § 3. 14.1 1965 § 14. EFSA.
[26] SRP 25.5 1965, § 4,5,6. EFSA.
[27] SRP 19.11 1965, § 6. EFSA.
[28] Redogörelse och Förslag från - - - Samarbetsrådet 1965. EFSA.

Men redan i efterföljande avsnitt om "föreningsverksamhet i hittillsvarande form" kom vad som många ansåg som organisatorisk frihet för föreningar i kläm. Föreningar med församlingsstruktur och egen nattvard var inte ens omnämnda. Samarbetsrådet hade här helt förbisett kravet på kyrklig legitimering av EFS fria församlingsverksamhet, som utredningen om EFS linje med skärpa framhållit.[29]

Beträffande predikanterna och problemen rörande vigningen såg man både prästvigning och predikantvigning som "offentliga kallelseakter", som endast varierade i omfattning. Predikanten var avskild för det område, som EFS organisation och stadgar angav, och prästen för "den vidare ramen av Svenska kyrkans alla legala ordningar". Predikanten skulle emellertid genom venia, som om möjligt också inkluderade medverkan vid nattvardsdistribution, kunna medverka inom den vidare ramen. Rätten till självständig nattvardsförvaltning för predikanter var utesluten.

Det både för EFS och kyrkan nya var förslaget till "verksamhet av småkyrkokaraktär". Detta innebar, att lokalförsamling och missionsförening träffade avtal om att föreningen skulle bedriva församlingsverksamheten inom visst område mot skälig ekonomisk ersättning och under ledning av präst, utsedd av EFS och godkänd av domkapitlet. Denne skulle vara ansvarig inför EFS respektive instanser såväl som inför domkapitlet samt ha informationsskyldighet till kyrkoherden. Som bilaga till samarbetsrådets redogörelse och förslag bifogades ett PM om vad kyrklig ordning innebar.[30]

Hur ställde sig då uppdragsgivarna till redogörelsen och förslaget? I biskopsmötet i januari 1966 presenterade biskop Hylander resultatet, som dock inte ägnades någon speciell uppmärksamhet. Ordföranden skulle taga kontakt med EFS missionsföreståndare om de föreslagna åtgärderna, men i övrigt bordlades frågan.[31]

Vid sammanträde i april fattade biskopsmötet beslut om "att i princip ställa sig positiv till rapporten och förslagen", att bereda kyrkliga myndigheter tillfälle att yttra sig samt att utforma förslag till venia.[32] Biskopsmötet i augusti förklarade sig berett att efter vederbörligt dispensförfarande söka ordna prästvigning för predikanter, som skulle gå in i samarbete.[33] I april 1967 uttalade man sin tillfredsställse över att grunden blivit lagd och "vägar blivit anvisade för ett fördjupat och vidgat samarbete" mellan kyrkan och EFS.[34] Biskops-

[29] Stiftelsen och dess arbete, s 43. EFSP 28.5 1964, § 135. EFSA.

[30] Se not 28.

[31] BMP 17–20.1 1966, § 47. ÄSA.

[32] BMP 18,19.4 1966, § 20. ÄSA.

[33] BMP 29–31.8 1966, § 14, 16–19.1 1967, § 48. ÄSA. Det rapporterades att samarbete var under uppbyggnad i Visby, Nordmaling, Norrköping, Jönköping, Malmö och Solna.

[34] BMP 19.4 1967, § 27. ÄSA.

mötet tillägnade sig således samarbetsrådets rapport under drygt ett års tid och fann dess förslag alltmer befogat och värdefullt.

EFS styrelse konfronterades med rapporten vid en studiedag i februari 1966, då en av arbetsgrupperna bearbetade materialet. Man hakade här upp sig på att förslaget helt förbigick föreningar med fri nattvard och ansåg, att även dessa borde få kyrklig legitimering, vilket blev styrelsens beslut. Distriktsföreståndare O. Wallin reserverade sig emellertid för att styrelsen skulle öppet auktorisera predikanterna som sakramentsförvaltare. Styrelsen gav också sitt godkännande åt förslaget om småkyrkoverksamhet, främst i nya stadsdelar."

Styrelsen ställde sig alltså bakom samarbetsrådets förslag, samtidigt som den krävde att den fria församlingsverksamheten skulle ges kyrklig legitimering. Samarbetspartnerns grundvillkor – upprätthållande av kyrklig ordning – respekterades inte som okränkbart. I princip återkom också vid denna förhandlingsomgångs slut det förhållande, som resulterat i sammanbrott av förhandlingarna 1953, nämligen att EFS delegerade fick bakläxa för att de utelämnat den fria riktningen. Styrelsen var denna gång tvingad att ställa sig bakom också den fria delen av EFS för att få godkännande för samarbetet med kyrkan. Styrelsen kunde således i denna situation inte driva någon bestämd linje men tvingades ändå att precisera kraven visavi kyrkan. Förhållandet omkring EFS styrelses behandling av samarbetsrådets rapport och förslag är ett uttryck för oklarheten i EFS relationer till kyrkan och för dess samfundsproblematik.

Av avsnittet har framgått, att EFS nye missionsföreståndare och EFS ledning i övrigt önskade förnyade överläggningar med representanter för Svenska kyrkan i början av 1960-talet. T. Nilssons ledarartiklar i Budbäraren 1961 var i detta avseende av förberedande betydelse för EFS-folkets del.

Enligt denna sin intention lät EFS styrelse genom de ovan nämnda utredningarna testa läget i EFS. Då de två första av dessa visade en separatistisk tendens, tillsatte man utredningen om EFS linje. Denna gick mera i kyrklig riktning på så sätt, att den påfordrade kyrklig legitimering också av den fria föreningsverksamheten. Mot denna bakgrund framträder det nämnda konferensuttalandet i ämbetsfrågan dels som en markering mot kyrkan p.g.a. den högkyrkliga rörelsen inom denna och dels som ett rättfärdigande av den friare riktningen inom EFS.

Överläggningarna 1962–1965 i samarbetsrådet för EFS och Svenska kyrkan hade egentligen samma orsak som 1948, nämligen styrelsens önskan att skapa möjlighet för predikanterna att medverka vid nattvard under kyrkligt legitima former. Detta kunde endast ske genom någon form av kyrklig vigning eller genom lekmannavenia, enligt kyrkans sätt att se. Det mest radikala förslaget, som kom från biskop B. Giertz, gick ut på att EFS med bibehållen självständig-

" EFSP 25.2 1966, § 9. EFSA.

het skulle inordnas i kyrkan, varigenom predikanterna skulle få status av kyrkliga ämbetsinnehavare.

Det slutliga förslaget gick på en mindre radikal väg och var orienterat utifrån förslaget om lokalt samarbete i nya tätortsområden. Det var här inte fråga om någon mera allmän prästvigning av predikanter. Slagkraften i förslaget bestod i att man hade ett praktiskt exempel på lokalt samarbete, det s.k. Sätraprojektet i Stockholm.

I viss mån fördes även dessa förhandlingar utan att man dragit in predikanterna i diskussionen. Även om de var representerade i samarbetsrådet, hade de inte tillfrågats om sina önskemål. EFS representanter i rådet kunde inte hävda predikanternas och de i kyrkligt avseende fria föreningarnas talan, varför denna del av EFS helt utelämnats i förslaget.

Vi skall i följande avsnitt se, hur de berörda predikanterna och missionsföreningarna reagerade på samarbetsrådets förslag.

B. Predikanternas reaktion på EFS överläggningar med biskoparna

Den tystnad, som vi har konstaterat rådde under senare delen av 1950-talet med avseende på frågor som rörde predikantkårens ställning och ämbete, berodde snarast på en allmän osäkerhet om hur problemen skulle angripas. Många predikanter var besvikna över att EFS styrelse inte ville utnyttja de möjligheter som den nya religionsfrihetslagen tillerkände de fria samfunden. För detta talar bl.a. ett par uttalanden av predikantförbundets ordförande E. Larsson. Han betecknade det som "reaktionism utan liv", att, som skedde i EFS, söka upprätthålla fullkomlig uniformitet enligt kyrklig ordning i formerna för EFS nattvardsfirande.[36] Vid sin avgång som ordförande 1960 gav Larsson uttryck för predikanternas känsla att vara den eftersatta gruppen, inte minst i förhållande till missionärerna, men han manade ändå predikanterna att följa med i utvecklingen.[37] Distriktsföreståndare O. Wallin manade också predikanterna att vara vid gott mod.[38] Dessa uttalanden och artiklar var symptom på otillfredsställelse och missmod i predikantkåren vid det nya decenniets ingång.

Vår uppgift blir nu att se, vad som låg bakom dessa uppmaningar och hur predikanterna reagerade på EFS lednings överläggningar med kyrkan.

1. Stämningar i predikantkåren

1961 fick predikantförbundets styrelse en skrivelse från en predikant, som föreslog en objektiv utredning om "EFS kyrkopolitiska läge". Styrelsen remitterade skrivelsen till predikantförbundets årsmöte, möjligen i förhoppningen att den där skulle föranleda någon åtgärd. Som svar informerade inre missionens sekreterare E. Svensson om EFS lednings avsikt att inleda överläggningar med kyrkans representanter.[39] Härmed åsyftades det planerade samarbetsrådet. EFS ledning fäste således vissa förhoppningar vid de planerade överläggningarna, men man ville sköta frågan, utan att predikanterna drogs in i debatten.

Vid sitt sammanträde i april 1963 hade EFS styrelse på sitt bord tre ärenden, som rörde aktuella frågor i predikantkåren. Det första av dessa gällde två medarbetares avskedsansökan.[40] Inom de följande tio månaderna begärde ytter-

[36] Förkunnaren nr 1 1956, s 1 f.
[37] Förkunnaren nr 3 1960, s 5 f.
[38] Förkunnaren nr 1, 2 och 4 1956, nr 2 1957. Wallin återkom med liknande artiklar, när han 1960 blev Förkunnarens redaktör.
[39] EFSPP 13.6 1961, § 5. 14.6 1961, § 16. EFSA.
[40] EFSP 4.4 1963, § 82. EFSA.

ligare tolv medarbetare avsked.[41] Det andra ärendet var en framställning om prästvigning av en predikant, som hade sin tjänst i förening med nattvardsfirande enligt kyrklig ordning. Styrelsen menade emellertid, att förslaget av "principiella och formella skäl" inte var genomförbart.[42] Ärendet kom upp på nytt i maj månad men föranledde då ingen åtgärd. När vederbörande missionsförening ändå sökte och erhöll Kungl. Maj:ts dispens för prästvigning, beklagade EFS styrelse detta. Motiveringen var, att man inte ville föregripa, att frågan om predikanternas sakramentsförvaltning löstes på "ett generellt och slutligt sätt".[43] Åtgärden upplevdes således av EFS styrelse som en otillbörlig inblandning och en fara för integriteten. Predikantförbundet och dess styrelse reagerade också starkt mot den nämnda prästvigningen, som man ansåg ytterligare försvårade situationen.[44]

Det tredje ärendet gällde en skrivelse från predikantförbundet i distrikt 9, Västergötland och Bohuslän, om oron och otryggheten inom predikantkåren. EFS styrelse såg i detta läge allvarligt på förhållandet och hade för avsikt att kartlägga situationen genom en enkät, men man remitterade först frågan till predikantförbundets styrelse, som tillstyrkte den planerade åtgärden och föreslog, att ett frågeformulär skulle sändas ut till predikanterna.[45]

Distriktsföreståndare O. Wallin gjorde på våren 1964 på eget initiativ ett utspel i predikantfrågan genom att uppmana biskoparna att "erkänna EFS predikanter som sakramentsförvaltare". Wallin menade, att även om kyrkolagen förbjöd detta, så borde det enligt "sedvanerätt" kunna accepteras.[46] Det öppna brevet var utan tvivel representativt för de synpunkter, som merparten av predikanterna hade, men ändå framfördes det vid predikantförbundets årsmöte viss kritik mot åtgärden.

Vid nämnda årsmöte i juni 1964 gav missionsföreståndare E. Thurfjell, som ovan nämnts, en första orientering om samarbetsrådets förhandlingar, och denna pekade i annan riktning än Wallins. En prästvigning av predikanterna var ofrånkomlig, om de skulle förvalta nattvarden, hette det. Den efterföljande debatten i frågan visade, att det var fråga om två divergerande lösningsförslag.[47] Predikanterna ville inte ha någon kyrklig vigning, medan EFS styrelses delegerade sökte en lösning i denna riktning.

Dagen före denna debatt hade EFS medarbetare "samtalsdag" om sin arbetssituation utifrån de inkomna svaren i nämnda enkät. Vi skall nu undersöka, vilken bild dessa ger av predikanternas situation.

[41] EFSP 14.6 1963, § 183, 197. 31.10 1963, § 257, 12.12 1963, § 305, 306, 323. 16.2 1964, § 8, 50. EFSA.
[42] EFSP 4.4 1963, § 89. EFSA.
[43] EFSP 9.4 1964, § 104. EFSA.
[44] EFSPP 7.3 1964, § 14. 15. EFSA.
[45] EFSPP 12.6 1963, § 3. EFSA.
[46] Förkunnaren nr 2 1964, s 1 f. O. Wallin var nybliven ordf. i predikantförbundet.
[47] EFSPP 10.6 1964, § 6, 25. EFSA.

Tabell 9. EFS predikanternas trivsel 1964

Källa: EFS-predikanternas trivsel 1964.
Procenttalen av 273 anställda predikanter, varav 183 besvarat enkäten.

Huvudfråga	Fråga (bearbetad och något förkortad)	Antal ja-svar	%	Antal nej-svar	%	Antal vet ej	%	Antal ej-svar	%
1. Kallelsevisshet	Har du i din gärning burits av visshet om att Gud kallat dig?	169	61,9	7	2,6	–		97	35,5
2. Bikt och själavård	Fungerar bikt och själavård tillfredsställande inom EFS?	18	6,6	128	46,9	6	2,2	121	44,3
3. Förhållande till EFS vänner och medarbetare	Har du fått missionsvännernas stöd?	125	45,8	29	10,6	22	8,1	97	35,5
	Har du frivilliga medarbetare?	149	54,6	14	5,1	9	3,3	101	37,0
	Lider du av bristande sammanhållning mellan vänner och medarbetare?	48	17,6	108	39,6	5	1,8	112	41,0
	Plågas du av fordringar man ställer på dig?	63	23,1	98	35,9	2	0,7	110	40,3
4. Förhållande till präst	Har du samarbete med präster inom ditt område?	83	30,4	67	24,5	23	8,5	100	36,6
5. Bredvidtjänst	Har du förvärvsarbete vid sidan av predikantuppgiften?	38	13,9	135	49,4	4	1,5	96	35,2
	Ingår vaktmästarsyssla i din uppgift?	44	16,1	129	47,3	2	0,7	98	35,9
6. Tjänsten i EFS	Är du tillfredsställd med anställningsförhållandena?	102	37,4	52	19,0	17	6,2	102	37,4
	Borde EFS anordna informations- och fortbildningskurser?	152	55,7	9	3,3			112	41,0
7. Synen på EFS ställning	Är EFS ställning ändamålsenlig?	67	24,6	85	31,1	8	2,9	113	41,4
	Är nattvardsfrågan ett problem?	79	28,9	82	30,1	12	4,4	100	36,6

Svaren på fråga 1 som löd: Har du i din gärning burits av visshet om att Gud kallat dig till din uppgift? uppvisar den största positiva enigheten, 62 % ja-svar. Bara 3 % svarade nej och resten avstod. Här bestyrkes, vad vi nämnde i kapitlets inledning om synen på medarbetareuppgiften som ett Guds kall. – Frågorna 2, 4 och 7 behandlas i samband med tabellerna nedan.

Svaren på fråga 3 om förhållandet till EFS vänner/föreningsmedlemmar och medarbetare företer en relativt positiv bild, och förhållandena i de olika distrikten är ganska likartade. Merparten av predikanterna upplevde sig ha medlemmarnas stöd samt hjälp av en frivillig medarbetarestab, men ändå led en betydande del av "kiv och bristande sammanhållning" i kretsen av föreningsmedlemmar och medarbetare. 23 % av predikanterna plågades av föreningarnas och dess medlemmars fordringar på sin predikant. Det är dessutom sannolikt, att en okänd del av de 40 % som inte svarat delade dessa erfarenheter. Ett betydande antal predikanter upplevde således sin situation som pressande. Man kan emellertid inte här utesluta möjligheten, att bakom detta förhållande låg predikanternas alltför högt ställda krav på sig själva.

Fråga 5 handlade om predikanternas ekonomiska villkor. Deras lön betraktades allmänt som minimal. Ändå hade jämnt hälften av kåren inte något extra förvärvsarbete. Endast 14 % sade sig ha bredvidtjänst, oftast i form av timlärartjänst i grundskolan eller på någon folkhögskola tillhörig EFS. De som hade sådan tjänst fann det naturligt och kontaktskapande. Inte så få predikanter var emellertid principiellt emot bredvidtjänst. Delfrågan om predikanten hade vaktmästartjänst i gudstjänstlokalen fick ungefär samma svar som huvudfrågan.

Fråga 6 om huruvida man var nöjd med anställningsförhållandena besvarade 37 % av kåren med ja. Samma antal hade avstått från att svara och 19 % svarade nej. Den generella slutsatsen måste bli, att en betydande del av predikantkåren inte var tillfreds med anställningsförhållandena. De som svarat nekande fick i delfrågor ange orsakerna. På frågan om det var p.g.a. otillräcklig lön svarade 10 % av kåren ja, 16 % nej. Den kyrkopolitiska situationen angavs av 24 % som orsak, medan 9 % svarade nej på frågan. Bristen på stöd från EFS styrelse och ledning såg 13 % som orsak, medan nästan lika många, 12 %, inte kände det så.

Samtliga alternativa orsaker, utom den kyrkopolitiska situationen, betydde således i och för sig mindre än vad som rymdes bakom de sammantagna svaren. Trots det låga procenttalet beträffande lönerna fanns dock i denna fråga en oro, vilken predikanterna emellertid sökte balansera med förtröstan på Guds omsorg.[48] De kyrkopolitiska förhållandena var de mest irriterande, vilket

[48] EFS-predikanternas trivsel 1964, fråga 6, kommentarer. EFSA.

framgår inte minst av kommentarerna till frågorna.[49] Den mest entydiga anledningen – 56 % – till de otillfredsställande anställningsförhållandena var predikanternas behov av information och fortbildning från EFS. Här bestyrkes vad vi påvisat tidigare, att merparten av predikanterna upplevde sig som den eftersatta och förbigångna gruppen.

Anmärkningsvärt är det höga antalet icke-svarande, i genomsnitt 38 %. Orsakerna till detta framgår i viss mån av svaren på enkätfråga 2, tabell 10.

Svaren på frågorna 2, 4 och 7 varierade betydligt i olika distrikt, varför vi utifrån distriktsindelningen gjort särskilda tabeller över dessa.

Tabell 10. Bikt och själavård i EFS predikantkår

Källa: EFS-predikanternas trivsel 1964.
Enkätfrågan nr 2: "Anser du att bikt och själavård fungerar tillfredsställande inom EFS?" Resepredikanter var anställda av EFS centralt och saknade lokalt predikantdistrikt. Övriga = predikanter som inte angett namn eller distrikt. Distriktsindelning, se kapitel IV, not 4.

Distr.	Antal pred.	Antal Ja	%	Antal Nej	%	Antal Ej-svar	%
1	23	2	8,7	9	39,1	12	52,2
2	54	5	9,3	17	31,9	32	58,8
3	34	–	–	24	70,6	10	29,4
4	13	2	15,4	2	15,4	9	69,2
5	12	1	8,3	8	66,7	3	25,0
6	7	–	–	5	71,4	2	28,6
7	17	1	5,9	8	47,1	8	47,0
8	8	1	12,5	3	37,5	4	50,0
9	14	1	7,1	7	50,0	6	42,9
10	17	1	5,9	7	41,2	9	52,9
11	20	1	5,0	9	45,0	10	50,0
12	22	2	9,1	10	45,5	10	45,4
13	5	–	–	2	40,0	3	60,0
14	8	–	–	5	62,5	3	37,5
Resepred.	19	1	5,3	6	31,6	12	63,1
Övr.		–	–	6	2,2	6	–
Summa	273	18	6,6	128	46,9	127	46,5

[49] 22 av dem som svarat på fråga 7 skrev dessutom kommentarer: Nr 32: "- - - varken fågel eller fisk". Nr 47: "- - - predikanten i allra bästa fall får vara springpojke till prästerna". Nr 77: "- - - känna sig som att befinna sig på något slags ingenmansland, inklämd mellan Svenska kyrkan och Frikyrkan".

Knappt 7 % av predikanterna ansåg, att själavården fungerade tillfredsställande för deras egen del, medan nästan hälften uttalade som sin erfarenhet och uppfattning, att så inte var fallet. Det nästan lika stora antalet ej-svarande är anmärkningsvärt och rymmer möjligheten till förstärkning av den senare gruppen. Man kan nämligen antaga viss tvekan inför att uttala sig i form av ett klart nejbesked.

Det var i ett bälte fr.o.m. Ångermanland t.o.m. Mälarlandskapen samt i Västergötland-Bohuslän, som nejsvaren dominerade. Detta var samtidigt merparten av de områden, i vilka den fria riktningen av EFS hade sina sympatisörer bland predikanterna. Dessa upplevde således en brist på själavårdande intresse från EFS lednings sida, vilken var föranledd av sympatierna i fri riktning.

Beträffande en här utelämnad delfråga, huruvida EFS ledning borde taga initiativ till själavårdssamtal och bikt, svarade endast 30 % i norrlandsdistrikten 1–4 ja, medan distrikten i övrigt hade 58 % i genomsnitt. Detta förhållande i Norrland torde dels bero på att man i dess mera kyrkliga områden upplevde sig mindre pressad än i landet i övrigt och dels på att man i dess mera fria områden inte ställde stora förhoppningar på EFS ledning.

Rent allmänt tyckte mindre än hälften av predikanterna, 44 %, att EFS ledning skulle vidtaga åtgärder för bättre själavård och bikt, samtidigt som 47 % menade, att dessa inte fungerade. I kommentarerna till svaren framkom vissa förslag till hur bristerna kunde avhjälpas.[50] Predikanterna knöt således inte särskilt stora förhoppningar till EFS ledning i detta avseende.

Tabell 11 nedan visar, att de vanliga gränslinjerna mellan EFS olika strukturer inte upprätthölls, när det gällde predikanters samarbete med präster. Antalet ej-svarande var också här högt. Att resepredikanter inte svarat är naturligt, då de inte hade lokala förankringar. Därnäst kom det i kyrkligt avseende fria Norrbotten med 57 % tätt följt av det mera kyrkliga Jämtland med 54 %.

Endast 37 % av predikanterna i det kyrkliga Västerbotten hade samarbete med präst, medan 15 % sade sig inte ha det. Distrikten 5 och 6, Gävleborgs och Kopparbergs län, som rymde grupper med friare inriktning, toppade samarbetsprocenttalet med 58 respektive 57 %. Här måste man emellertid räkna med vad som nämns i tabell 11, nämligen att man kan ha uppfattat begreppet "samarbete" olika.

Många predikanter skrev kommentarer till sina svar, och dessa var oftast av

[50] EFS-predikanternas trivsel 1964, fråga 2c, kommentarer. EFSA.

Tabell 11. Predikanternas samarbete med prästerna

Källa: EFS-predikanternas trivsel 1964.
Enkätfrågan nr 4: "Har du samarbete med präst inom ditt område"?
Beteckningar, antal predikanter i distrikt, se tabell 10. En del predikanter hade angett osäkerhet om innebörden av "samarbete" och därför svarat vet ej.

Distr.	Antal Ja	%	Antal Nej	%	Antal Vet-ej	Antal Ej-svar	%
1	2	8,7	7	30,4	1	13	56,6
2	20	37,0	8	14,8	1	25	46,3
3	9	26,5	12	35,3	5	8	23,5
4	5	38,5	1	7,7	–	7	53,8
5	7	58,4	1	8,3	1	3	25,0
6	4	57,1	1	14,3	1	1	14,3
7	6	35,3	4	23,5	1	6	35,3
8	3	37,5	2	25,0	–	3	37,5
9	4	28,6	5	35,7	1	4	28,6
10	7	41,2	4	23,5	1	5	29,4
11	2	10,0	7	35,0	3	8	40,0
12	4	18,2	7	31,8	3	8	36,4
13	1	20,0	–	–	2	2	40,0
14	3	37,5	3	37,5	–	2	25,0
Resepred.	3	15,8	3	15,8	2	11	57,9
Övr.	3	1,1	2	0,7	1	6	–
Summa	83	30,4	67	24,5	23	100	36,7

negativ och kyrkokritisk karaktär.[1] Det huvudintryck man får av svaren är, att samarbete i begränsad omfattning existerade mellan predikant och präst. Predikanterna var dock i ringa omfattning intresserade av samarbete, p.g.a. att de misstrodde prästernas avsikter och att samarbete inte kunde ske på jämbördig nivå. Existerande samarbete förekom därför ofta endast av taktiska skäl. Undantag fanns i form av en positiv inställning, men de var få och lågmälda. Predikanternas avvaktande hållning i denna fråga var betingad av den osäkerhet som rådde om deras ämbetsställning, ur kyrklig synpunkt sett. Denna osäkerhet resulterade i vakthållning omkring den egna identiteten.

[1] EFS-predikanternas trivsel 1964, fråga 4, kommentarer. EFSA Nr 5, "- - - man tröttnar att gå på knä", därför ville vederbörande inte kalla kontakterna för samarbete. Nr 7, "Svårast är det nog, när vi möter f.d. EFS predikanter som präster". Nr 30, "Samarbete i ordets fulla mening har jag inte med prästerna". Nr 31, "Samförstånd är ett lämpligare uttryck för min del än samarbete". Nr 44, "Jag känner inte till annat samarbete än sådant som går ut på att ta kål på EFS, och det är jag inte alls intresserad av". – Flera liknande kommentarer fanns. Men också motsatta uppfattningar: Nr 64, "Ett klart ja (beträffande samarbete med präster). Trots andra bröders nej. - - - når utanför fromhetsvallen."

Fråga 7 gällde predikanternas syn på EFS ställning. Vi skall här behandla delfrågorna a och b, som gällde för predikanterna mycket viktiga förhållanden.[51]

Av svaren på frågan huruvida EFS ställning var ändamålsenlig framgår de provinsiella olikheterna i EFS struktur mycket tydligt. Norrbotten hade högsta procenttalet ej-svarande, 65 %, och lägsta antal ja-svar, 4 %. Västerbotten med sina 31 % ja-svar överflyglades av Småland, 35 %, och Gotland, 40 %. Ångermanland-Medelpad hade nästan 30 % ja-svar och 35 nej. En markantare bild visade Västergötland-Bohuslän med 14 % ja-svar och 43 % nej. Mest profilerat var distrikt 5, Gävleborgs län, med 58 % nej på frågan om EFS ställning var ändamålsenlig och inga ja-svar.

I svaren på följdfrågorna a1) om EFS borde intaga en självständigare hållning till kyrkan, och a2) om steg i motsatt riktning, stod sig tendensen och profilerades än mer. I Norrbotten och Ångermanland önskade 39 % respektive 44 % en utveckling enligt det förra alternativet. I Västerbotten fanns inga sådana önskemål uttalade. Endast 24 % av predikanterna där önskade emellertid någon fastare anslutning till kyrkan. I Norrbotten och Ångermanland saknades nästan helt sådana önskemål.

Beträffande fråga b) om nattvarden, var den för i medeltal 29 % ett problem och för 30 % inte något problem. 41 % uttalade inte någon uppfattning. På vilket sätt nattvarden utgjorde ett problem framgick av svaren på följdfrågorna. Tendensen i de tre norrlandsdistrikten var densamma som i fråga a), men olikheterna var mindre markanta. Mest problemfri upplevdes nattvarden i distrikt 6, Kopparbergs län, med hela 71 % nej-svar. Där hade man i stort gått in för att anlita predikanterna som nattvardsförvaltare. Mest problematisk upplevdes EFS nattvardssituation av stockholmsdistriktets åtta predikanter. Förhållandet hörde samman med regionens tätortsstruktur och behovet av verksamhet av församlingstyp. Eftersom regionen saknade stark EFS-tradition, var behovet av kyrklig legitimering vitalt, men denna legitimering saknade predikanterna.

Sammanfattningsvis kan sägas, att den oro som fanns i predikantkåren i början av 1950-talet låg latent till början av 1960-talet, då den p.g.a. olika faktorer kom i dagen. Utlösande orsaker var bl.a. det förhållandet, att predikanternas förhoppningar om nattvardsfrågans generella lösning i fri riktning fått ett alternativ i samarbetsrådets och EFS lednings förslag om kyrklig vigning för predikanter. Förslaget meddelades visserligen predikanterna officiellt först 1964, men det torde inte ha varit obekant för dem även dessförinnan, att förhandlingarna gick i denna riktning.

Den undersökning, som EFS styrelse lät göra med anledning av oron i predikantkåren, visade emellertid på andra interna orsaker än de utlösande faktorerna. Mest påtagligt upplevdes bristen på personalvård i EFS i form av bikt och

[51] Se bilaga 2.

själavård. Möjligen hade predikanterna p.g.a. sin religiösa grundsyn i detta avseende orealistiskt höga krav på EFS ledning. Av svaren på frågan om anställningsförhållandena framgick, att det framförallt var bristande information från EFS ledning samt behov av fortbildning, som avsågs med klagomålet på bristande själavård. Man upplevde sig som en grupp, som ledningen inte frågade efter.

Predikanterna upplevde också EFS kyrkopolitiska situation, främst med avseende på nattvarden, som otillfredsställande. Att EFS ledning i stort i detta avseende självklart höll fast vid den ursprungliga kyrkliga ordningen upplevdes av många predikanter som bristande vilja att anpassa EFS till de nya samhällsförhållandena, vilket i sin tur väckte otillfredsställelse. Å andra sidan var en del predikanter, främst i Västerbotten, tveksamma inför vissa av enkätens frågeställningar, men man gjorde ändå inte någon kyrkolojal markering med sina svar.

I förhållande till EFS ledning led således kåren i sin helhet av en förtroendekris, som resulterade i att hela 38 % inte svarade på styrelsens enkätfrågor. Det förelåg en klyfta i relationerna EFS ledning–predikanterna, och denna var ett uttryck för EFS samfundsproblematik. EFS ledning sökte hålla en kyrkolojal linje och finna lösningar i denna riktning, medan predikanterna önskade en lösning, som innebar större frihet i förhållande till kyrkan. Ledningen ansåg sig vid denna tid inte kunna taga hänsyn till detta, vilket resulterade i den nämnda oron och missmodet i predikantkåren.

Lägger man därtill det förhållandet, att nära 25 % av predikanterna upplevde sig pressade av föreningsmedlemmarnas fordringar, framstår deras situation som svår och utsatt.

2. Styrelsen tillmötesgår vissa av predikanternas önskemål

EFS ledning sökte, som vi sett ovan, efter någon form av kyrklig legitimering för EFS predikanter. Man hade därmed dels erkänt det befogade i predikanternas önskan om ett officiellt erkännande och dels hållit fast vid det gamla synsättet att predikanterna var lekmän. Predikanterna å sin sida ville inte betala ett officiellt erkännande med priset av ett underkännande av sin pastorala ställning. Styrelsen hade dock blivit känsligare än tidigare för predikanternas önskemål och synpunkter. Detta bevisades bl.a. av att styrelsen i maj 1960 på nytt lät frågan om predikanternas vigselrätt gå till omröstning. Fem ledamöter yrkade då avslag och sex bordläggning.[53] Vigselfrågan kunde således komma upp till behandling igen, vilket skedde i september samma år, då styrelsen fått ett antal nya ledamöter. Man beslutade då med liten majoritet, att upphäva vig-

[53] EFSP 19.5 1960, § 90. EFSA.

selrättens begränsning till att endast gälla distriktsföreståndare. Predikanter skulle efter prövning i varje enskilt fall få vigselrätt.[54]

Vid det därpå följande sammanträdet fastställdes villkoren för predikanternas vigselrätt. Predikanten ifråga skulle ha fullbordat sin utbildning vid teologiska institutet eller skaffat sig likvärdig utbildning, fullgjort två års församlingstjänst och erhållit EFS styrelses predikantbetyg.[55] Uttrycket "församlingstjänst" vittnar om att man använt den officiella formuleringen för vigselvillkor. De allra flesta predikanter med två års tjänst uppfyllde utan vidare dessa krav.

I februari 1961 fick de första predikanterna, 64 till antalet, sin i många fall gamla ansökan om vigselrätt beviljad.[56] Men månaden innan hade en enhällig protest kommit från Västerbottens predikantförbund, som meddelat styrelsen, att man tog "avstånd från det av styrelsen fattade beslutet" om att tilldela de predikanter, som önskade det, vigselrätt.[57] Därigenom hade EFS uppdelning i två linjer, en "konservativ" och en friare linje, också kommit till uttryck i predikantkåren.

1960 återupptogs också predikanternas titelfråga av styrelsen. Efter nio års vila aktualiserades frågan vid styrelsens sammanträde med distriktsföreståndarna 1960 av distriktsföreståndaren i Norrbotten, E. Backlund. Han yrkade på att förbudet mot titeln pastor skulle upphävas. Man enades om att föreslå styrelsen detta.[58] Yrkandet föranledde emellertid inte då någon åtgärd av styrelsen.

1966 gjorde predikantförbunden i distrikten 6 och 14 en ny framstött i titelfrågan. Motiveringen var att titeln predikant var "otidsenlig". En titeländring från predikant till pastor skulle "- - - utjämna motsättningar mellan prästvigda och icke-prästvigda".[59] EFS styrelse lät denna gång de olika distriktens styrelser och predikantförbund uttala sig i frågan. 18 kretsföreningars styrelser uttalade sig för att predikant skulle tituleras pastor. Samtliga distrikts predikantförbund, utom Västerbottens, tillstyrkte också förslaget, även om några enskilda predikanter avstyrkte. Västerbottens distriktsstyrelse avstyrkte enhälligt framställningen. Dess predikantförbund yrkade t.o.m. avslag på friheten att i olika

[54] EFSP 8.9 1960, § 235. EFSA. Styrelsen hade under den senaste 3-årsperioden fått 6 nya ledamöter, varav 3 vid senaste årsmötet i juni 1960. 3 av de nya ledamöterna lade ner sina röster. Västerbottensrepresentanterna J. Nygren och S. Bodin reserverade sig mot beslutet, därför att de ansåg frågan för lite utredd, att den skulle befrämja föreställningen att EFS var ett "samfund vid sidan av Svenska kyrkan" och att årskonferensen, och inte styrelsen, skulle besluta i frågan.

[55] EFSP 27.10 1960, § 283. EFSA.

[56] EFSP 2.2 1961, § 35. EFSA.

[57] EFSP 12.1 1961, § 23. EFSA.

[58] EFSP 26.10 1960, § 8. EFSA.

[59] EFS Styrelsehandlingar 1966, Predikantförb. i distr. 6 och 14, 25.2 1966. EFSA.

distrikt använda den titel man ville. Motiveringen var, att titeln pastor hörde ihop med församling och att EFS inte var församlingsbildande. Huvudlinjen i EFS var "lekmannagemenskap", hette det.[60]

Utifrån de inkomna svaren, som således visade en klar och medveten majoritet för en officiell titeländring till pastor, och en lika bestämd opposition i EFS största distrikt mot förslaget, fattade EFS styrelse 1967 ett beslut, som innebar, att man från styrelsens sida avstod från att ge "direktiv" men inte motsatte sig att båda titlarna användes.[61] Beslutet innebar en eftergift åt den fria riktningen inom EFS. Styrelse tog hänsyn till majoritetens uppfattning och överlät åt de olika distrikten att använda önskad titel. Därmed tog man ett steg på väg mot en kongregationalistisk organisation.

Installation i olika tjänster var en företeelse, som hörde ihop med predikanternas behov av att stärka sin sociala och pastorala ställning såväl som med vad man ansåg som en biblisk församlingsordning. Den i kapitel I nämnda avskiljningen av predikanterna räknades inte som en egentlig vigning.[62] Därför växte behovet av en förstärkning i detta avseende genom installation vid tillträde av ny tjänst. En av de första installationerna skedde, när predikanten B. Wikström, som den förste icke-prästvigde på lång tid i Betlehemskyrkan, Stockholm, tillträdde sin tjänst 1961. Installationen förrättades på missionsföreningens uppdrag av missionsföreståndaren E. Thurfjell. Några assistenter deltog inte i akten.[63] Nämnda förening fortsatte sedan att praktisera installation, men förekomsten var i övrigt sporadisk.

Först fem år senare, 1966, väcktes frågan på styrelsenivå. Det gällde då i första hand installation av distriktsföreståndare.[64] Efter ett år fick missionssekreteraren G. Fallman i uppdrag att utreda ärendet, som efter ytterligare ett år utökades till att gälla även predikanter.[65] Styrelsen avfärdade således inte nu, som man ofta gjort tidigare, den av distriktsföreståndarna väckta frågan.

Ovanstående åtgärder, som innebar att styrelsen tillmötesgick vissa av predikanternas önskemål, gav emellertid samtidigt uttryck för en komplicerande sida i styrelsens syn på sina predikanter. Man ansåg dem som lekmän, för vilka man dock sökte officiell legitimering genom kyrklig vigning och beviljade dem vigselrätt och pastorstitel.

[60] EFS Styrelsehandlingar 1966, Predikantförb. i distr. 2, 7.11 1966. EFSA Predikant H. Forsman, som invalts i EFS styrelse samma år men som var förhindrad att närvara vid sammanträdet, uppmanade i odaterat brev till missionssekr. K. Mossberg styrelsen "- - - att tänka sig för innan den går emot den styrelse och de predikanter som representerar det största distriktet i landet".

[61] EFSP 16.3 1967, § 82. EFSA.

[62] Förkunnaren nr 3 1960, s 5 f.

[63] Månadsblad nr 5 1961, s 42.

[64] EFSP 28.10 1966, § 3. 29.10 1966, § 238. EFSA.

[65] Utredning angående ordning vid installation, 1968. EFSA.

C. Riksmöte inkallas. Missionsföreningars reaktion.

Under de pågående överläggningarna i samarbetsrådet tillsatte EFS styrelse sin utredning om "EFS linje". Man var således klar över den bristande överensstämmelsen mellan sina tidigare utredningar och inriktningen i samarbetsrådet. Styrelsen var inställd på att nå en lösning beträffande EFS kyrkliga ställning, och man sökte den i riktning mot större samförstånd med kyrkan. EFS styrelse begärde därför 1965 ett "preciserat förslag" från samarbetsrådet.[66]

EFS linjeutredning och samarbetsrådets förslag hade två viktiga punkter gemensamt, nämligen dels strävan att genom venia bereda predikanter möjlighet att medverka vid nattvard – samma förslag som avvisats av predikanterna 14 år tidigare – och dels lokalt samarbete, typ Sätraprojektet, där förhållandena motiverade detta. EFS linjeutredning betonade därtill nödvändigheten av kyrklig legalisering också av den föreningsverksamhet, som rymde fri nattvardsförvaltning, vilket förslag styrelsen nödgades stödja.[67]

EFS styrelse, som infordrat underlag för sitt ställningstagande, stod här inför ett svårt val. Styrelsen kände sig därför inte kapabel att ensam fatta beslut utan ansåg, att förslagen måste konfronteras med ett större forum. Detta borde stadgeenligt ha varit konferensen, men den ansågs som "ett alltför svårmanövrerat organ - - -".[68] Styrelsen beslöt därför inkalla ett riksmöte och gav expeditionen i uppdrag att förbereda ett sådant med "representanter för föreningar, predikanter och missionärer - - -". Vid ett senare sammanträde fastställdes principerna för inbjudan, vilka skulle vara desamma som vid årsmöte.[69] Förutom nämnda representation hade styrelsen inbjudit EFU:s styrelse, distriktsföreståndarna och expeditionens tjänstemän samt fyra pensionerade tjänstemän. Riksmötets sammansättning framgår av följande tabell.

[66] EFSP 20.5 1965, § 120. EFSA.

[67] Stiftelsen och dess arbete, s 43. EFSA. Se äv. not 35 ovan.

[68] Förord till skrift om riksmötet, K. Mossberg, Pärm om Riksmötet 1966. EFSA. Budbäraren 29.3 1966, s 3.

[69] EFSP 18.6 1965, § 174. 28.10 1965, § 253. 9–10.12 1965, § 290. EFSA. EFSÅ 1966. s 8, 9, § 9. Kretsförening/distrikt skulle representeras med 1 per påbörjat 3.000-tal medlemmar. Distriktens predikantförbund med 1 per påbörjat 20-tal ordinarie predikanter. Missionärskåren med 1 per påbörjat 10-tal aktiva missionärer på respektive fält och sjömansmissionen med 1 representant.

Tabell 12. Sammansättning av riksmötet 1966

Källa: Pärm om riksmötet 1966. EFSA

EFS styrelse	16 personer	(frånv. 2)
EFU:s styrelse	3 personer	(frånv. 9)
Distriktsföreståndarna	14 personer	
Expeditionen	15 personer	
	48 personer	
Kretsföreningar och distrikt	37 personer	
Predikantförbundet	23 personer	
Missionärerna	15 personer	
	75 personer	
Tillsammans	123 personer	

Vad som kom bort i denna sammansättning var den först beslutade föreningsrepresentationen, vilken naturligtvis skulle ha inneburit att hela årsmötesrepresentationen hade inbjudits. Missionsföreningarna representerades nu genom de av distriktsstyrelserna utsedda ombuden, vilket innebar, att merparten missionsföreningar inte blev representerade och att de inte utsett ombuden. Som representation för EFS-folket ute i missionsföreningarna var riksmötet, sett ur demokratisk synpunkt inte tillfredsställande. Däremot kunde det anses såsom en kvalificerad rådgivande församling till styrelsen.

Riksmötets motivering och uppgift presenterades – i förebyggande syfte – i Budbäraren.[*] T. Nilsson behandlade i huvudsak samarbetsrådets förslag med dess tre grundprinciper: den gemensamma bekännelsen, den gemensamma missionsuppgiften och de två grundvillkoren, EFS frihet-kyrklig ordning. Endast de två av kyrkan accepterade arbetsformerna nämndes, således inte föreningar med fri nattvard. Man ville via venia bestämma "predikantens ställning som en erkänd arbetare i evangelium inom kyrkan". Anknytningen till linje-utredningen, vilken Nilsson själv medverkat i, formulerades så: "- - - att Stiftelsen kan finna sin plats i ett radikalt förändrat socialt och ekumeniskt klimat - - -". Artikeln måste uppfattas som en rekommendation till de två utredningarnas förslag.

Vi skall nu se, hur missionsföreningarna reagerade på det inkallade riksmötet, dess sammansättning och uppgift.

[*] Budbäraren 1.5 1966, s 3, "Samarbetsrådets förslag", ledare av T. Nilsson.

Reaktionen kom snabbt. Nio missionsföreningar i Nordingrå, Ångermanland, bildade ett arbetsutskott, som författade en protestskrivelse.[1]

Kritiken riktades inte främst mot innehållet i de två förslagen utan mot EFS styrelses handläggning av frågan. Anledningen till mötet betecknade man som "omorganisation", och detta främst utifrån de två förslagens punkt om lokalt samarbete. Man påpekade, att det s.k. Sätra-projektet var ett faktum och att man på flera håll arbetade i samma riktning. Att detta, enligt båda förslagen, bara var en alternativ verksamhetsform utelämnades helt. Skrivelsen gav intrycket, att EFS styrelse med hjälp av "ett egenhändigt komponerat riksmöte", som saknade grund i EFS stadgar, ville genomdriva en omorganisation, som innebar ett ökat beroendeförhållande till kyrkan. Samarbetsrådets förslag om utökad veniarätt för predikanter för att kunna medverka i nattvardsförvaltning sammankopplades, via den nämnda diakonvigningen, med högkyrklighetens nattvardspraxis med officiant och diakon. Skrivelsens tolkning av förslaget var således tendentiös och förmedlade en felaktig bild.

Huvudkritiken riktades emellertid mot styrelsens handläggning. En fråga som denna borde avgöras av konferensen, helst vid två på varandra följande konferenser, och detta efter att först ha behandlats i distriktens styrelser och på dess årsmöten. Dessförinnan borde varje missionsförening ha haft möjlighet att taga del av förslagen samt att ge sina ombud vid EFS årsmöte direktiv att rösta enligt föreningens åsikt. Vid det nu inkallade riksmötet hade föreningarna, som var "EFS organisatoriska grund", inga ombud. De av de olika distriktsstyrelserna valda ombuden ansågs nämligen "inte känna föreningarnas ståndpunkt". Styrelsens handlingssätt kallades för "en kupp", där man med åsidosättande av konferensen velat genomföra utredningarnas förslag och konfirmera den påbörjade samarbetskyrkoverksamheten.

Skrivelsen mynnade ut i fem krav: 1) att styrelsen inte, utan konferensens medgivande, skulle få fortsätta samarbete med kyrkan, 2) att varje missionsförenings ordförande skulle få båda förslagen med instruktion om hur föreningen skulle behandla frågan och meddela sitt svar, 3) att konferensen inte skulle få behandla frågan, förrän föreningarnas svar inkommit, 4) att röstning i

[1] Skrivelse från Nordingrå EFS Arbetsutskott, Pärm om Riksmötet 1966. EFSA. Arbetsutskottets ordf. och drivande kraft var direktorn R. Perbo vid gästhemmet Måviken, ägt av Ångermanlands Kretsförening. De nio föreningarna var Häggviks, Mjälloms, Mädans, Näs, Omnes, Salsåkers, Själands, Valtos och Ådals missionsföreningar. Skrivelsen var daterad 9.5 1966 och försedd med en talong för instämmande samt adresserad till EFS styrelse. Skrivelsen distribuerades till EFS och EFU:s styrelser, styrelsen i Ångermanlands EFS-förbund, predikanter, distriktsföreståndare och missionsföreningar i distrikt 3. I intervjuartikeln "EFS:are i Nordingrå ger Riksstyrelsen besk kritik", i Örnsköldsviks Allehanda 12.5 1966, framförde Perbo samma synpunkter som i skrivelsen. Missionsförest. E. Thurfjell bemötte i samma tidning, 18.5 1966, Perbos uttalanden genom tillrättaläggande information.

konferensen skulle ske med slutna sedlar, 5) att riksmötet skulle betraktas som "ett led i utredningen" och att det icke skulle vara beslutsunderlag för styrelsens slutliga avgörande.[72]

När det gällde föreningarnas reaktion och instämmande, skall man observera, att missionsföreningar utanför Ångermanland endast kunde få vetskap om skrivelsen genom sin distriktsföreståndare och genom de ledamöter i EFS respektive EFU:s styrelser, som hade kontakt med distriktet. Tiden för reaktion och handling var också mycket knapp, en månad. Omfattningen av antalet föreningar som reagerade framgår av följande tabell.

Tabell 13. Protesten mot riksmötet

Källor: EFSÅ 1966, resp. distr. Pärm om Riksmötet 1966. EFSA. Distriktsindelning, se kap. IV, not 4.

Distr.	Antal fören.	Antal för-en. i distr.	% instämmande
1 Ja till hela skrivelsen	4	72	5.6
Ja till punkt 5	1		1.4
			7.0
3 Ja till hela skrivelsen	44	109	40.4
Ja till mer information	2		1.8
Ja till punkt 1–5	1		0.9
			43.1
4 Ja i princip	1	45	2.2
6 Ja till hela skrivelsen	3	21	14.3
7 Ja till hela skrivelsen	1	52	1.9
9 Ja till hela skrivelsen	13	39	33.3
Ja i princip	2		5.1
			38.3
11 Ja till hela skrivelsen	2	56	3.6
Summa	67 hela, 7 delv.	394	18.8

Omfattningen av reaktionerna måste betecknas som relativt stor med tanke på de ovan nämnda förutsättningarna. Många av de insända talongerna åtföljdes av personliga brev, som uttryckte oro och indignation.[73]

[72] Ibid.
[73] Pärm om Riksmötet 1966. EFSA.

Riksmötet genomfördes dock enligt planerna i samband med 1966 års konferens. Deltagarna bearbetade gruppvis de olika förslagen. En grupp utarbetade utkastet till en resolutionstext med erkännande av EFS två olika traditioner, vilken först antogs i riksmötets plenarsamling, därefter meddelades den samlade konferensen och överlämnades till styrelsen.[74] Resolutionen blev ett viktigt resultat av riksmötet, men inte det enda. Ett år senare förelåg en av expeditionen gjord sammanställning, som visade, att man under året gått in för att förverkliga 16 olika initiativ, som presenterats vid riksmötet.[75]

Missionsföreståndare E. Thurfjell redogjorde för riksmötet i tidningen Budbäraren. Det hade inneburit "saklig information om EFS situation" och "samråd om riktlinjer". Resolutionen om EFS två linjer infördes i sin helhet, efter styrelsens godkännande, "vilket härmed tillkännagives för alla Stiftelsens vänner". Samtliga övriga förslag hade också vunnit "riksmötets fulla anslutning". Men mötet hade också betonat, att förslagen bara var att betrakta som riktlinjer och handlingsmodeller och att de inte var avsedda "att söka påtvinga någon förening en verksamhetsform som denna inte önskar".[76]

Budbärarens ledarskribent T. Nilsson menade, att man kommit fram till en ny målsättning, som inte var identisk med vare sig den gamla linjen eller den nya, friare linjen, utan bestod i att man med ömsesidig respekt ville söka förverkliga sin gemensamma uppgift."

Både Thurfjell och Nilsson bedömde således riksmötets resultat som positivt. Den fria linjens föreningars verksamhetsformer skulle respekteras, och deras insatser i den gemensamma uppgiften var fullvärdiga. Å andra sidan förpliktades dessa föreningar till motsvarande respekt och uppskattning för den föreningsverksamhet, som bedrevs i samarbete med Svenska kyrkan. Här hade således något principiellt viktigt uppnåtts, nämligen rätt för föreningarna att bedriva verksamhet efter lokala förutsättningar. Än så länge skulle det dock nödgas ske utan stadgarnas stöd. I praktiken hade man emellertid redan, i organisatoriskt avseende, tagit ett steg i kongregationalistisk riktning, vilket var EFS nya linje.

Hur uppfattades då riksmötet i Ångermanland, där man tagit initiativet till protest? Distriktsföreståndare P. Karlzon tyckte, att man som aldrig förr hade

[74] EFSÅ 1967, s 14. Resolutionen löd: "Vi konstaterar existensen av två olika traditioner inom Stiftelsen, föreningsverksamhet i traditionell mening och mer församlingsbetonad verksamhet. Vi förklarar oss också eniga om att göra allvarliga försök att erhålla kyrkligt erkännande för den föreningsverksamhet som inrymmer nattvardsförvaltning. På väg mot den enhet som vi alla önskar och ber om vill vi under ömsesidig respekt söka förverkliga den gemensamma uppgift som givits Stiftelsen i dess inre och yttre mission."

[75] Sammanställning om riksmötet, Pärm om Riksmötet 1966. EFSA.

[76] Budbäraren 3.7 1966, s 3.

[77] Budbäraren 10.7 1966, s 3.

kunnat samtala "sakligt och broderligt" om EFS kyrkopolitiska ställning. Mötet hade präglats av "en underbar kärlekens och fridens ande - - -". Innebörden av resolutionens uttryck om "kyrkligt erkännande" tolkade Karlzon så: "Med kyrkligt erkännande avses här att Stiftelsens predikanter av Svenska kyrkan erkännes som sakramentsförvaltare". Karlzon upplyste om att EFS styrelse redan skrivit till biskopsmötet om detta. Han påvisade också för Ångermanlands Missionsblads läsare, att den oro man känt var obefogad, eftersom styrelsens beslut aldrig kunde "inkräkta på föreningarnas självständighet". Ett närmande till kyrkan kunde inte kommenderas fram. Det måste byggas på lokalt förtroende parterna emellan. Något sådant räknade dock knappast Karlzon med utan ville i stället vänta på det kyrkliga erkännandet av den fria "livslinjen".[78]

I Västerbottens distriktsorgan gavs en något annorlunda tolkning av riksmötet.[79] Utifrån resolutionens uttryck: "På väg mot den enhet, som vi alla önskar - - -" drog recensenten H. Forsman den slutsatsen, att EFS två linjer genom riksmötet "riktats mot varandra, med en slutlig enhet som mål". Rätt tillämpat innebar detta, att "en spärr" upprättats mot spridning av fritt nattvardsfirande till platser, där sådant tidigare inte förekommit. EFS styrelse borde därför med skärpa "vidtaga åtgärder" mot nya initiativ i fri riktning.

Karlzons och Forsmans tolkningar av riksmötet är i sig exempel på EFS två divergerande traditioner. Karlzon betonade föreningarnas frihet och Forsman styrelsens åtgärder. Forsman var fjärmare från andan i riksmötets beslut och resolution men förmodligen närmare EFS lednings intention med mötet.

Protestgruppen från Nordingrå och dess sympatisörer var dock inte tillfreds med riksmötets resultat och rapporterna därifrån. Arbetsutskottets ordförande, R. Perbo, vidhöll i skrivelse till EFS missionsföreståndare kritiken mot EFS ledning. Kritiken fokuserades nu bl.a. mot den nya samarbetskyrkoverksamheten och prästvigning av predikanter för sådan tjänst.[80] Man framlade därför till 1967 års konferens en motion om stopp för vidare utbyggnad av denna verksamhet.[81] Nordingrågruppen aktualiserade också andra frågor av ekonomisk och teologisk art, t.ex. teologiska institutets flyttning till Uppsala, vilket skulle både bli dyrt och medföra vissa teologiska risker.[82] För att EFS-folket och föreningarna skulle få komma till tals i de viktiga frågorna, föreslog Perbo en "folkomröstning". I syfte att söka klara upp förhållandena beslutade EFS styrelse att sända tre representanter till ett sammanträffande med Nordingrå-

[78] Ångermanlands Missionsblad nr 7, 8, 1966, s 2 f.
[79] Vårt Budskap, nr 7, 8, 1966, s 2.
[80] Brev Perbo-Thurfjell, 16.11 1966. 17.12 1966. Pärm om Riksmötet 1966. EFSA.
[81] EFSP 10–11.5 1967, § 228, 247, 279. 21.9 1967, § 408. EFSA.
[82] EFSP 10–11.5 1967, § 205. EFSA.

gruppen.[81] Genom detta sammanträffande modifierade gruppen sitt krav till styrelsen. I stället för "folkomröstning" önskade man en debattdag vid konferensen. Styrelsen uppmanades vidare att "i viktigare frågor" inhämta kretsföreningars och missionsföreningars yttrande.

EFS lednings avsikt och förhoppningar att med ett extra riksmöte få en bred förankring för ett ställningstagande i frågan om EFS inomkyrkliga ställning och för ökat samarbete med Svenska kyrkan infriades knappast, så som man tänkt sig. Genom riksmötets resolution och överenskommelse om inre solidaritet måste EFS styrelse i sin roll som samarbetspartner med Svenska kyrkan i viss mån framträda med förändrad identitet.

Orsaken härtill var missionsföreningarnas reaktion på Nordingrågruppens initiativ. Reaktionen var jämförelsevis liten men utifrån sina förutsättningar nog så omfattande och betydande. Detta framgick av att riksmötets beslut mera gick i Nordingrågruppens riktning än i EFS lednings. Gruppen var således en utlösande faktor. Resultatet blev en markering av missionsföreningarnas betydelse. Missionsförening skulle ha full insyn i och möjlighet att påverka avgörandet av för EFS "viktiga frågor".

Ytterligare ett resultat uppnåddes för föreningarna, nämligen en praktisk legitimering av EFS två linjer såsom likaberättigade och fullvärdiga. De båda linjernas föreningar förpliktades till ömsesidig respekt och uppskattning. Här utnyttjades således EFS lednings behov av stöd för det inledda nya lokala samarbetet med kyrkoförsamlingar till att utverka en erkänd ställning också för den fria föreningsverksamheten. Enligt Budbärarens tolkning innebar detta en ny identitet för EFS, där det gemensamma för föreningarna inte låg i att alla hade samma struktur utan i att de hade en gemensam uppgift. EFS hade därmed, om än så länge bara i praktiken, i organisatoriskt avseende tagit ett viktigt steg i kongregationalistisk riktning, d.v.s. mot lokalföreningarnas suveränitet.

Kapitelsammanfattning

Relationerna EFS–Svenska kyrkan befann sig under senare delen av 1950-talet i ett labilt läge. Inom EFS rådde oklarhet om hur man skulle kunna upprätthålla både organisatorisk frihet och kyrklig ordning, utan att någon av dessa principer uppgavs. Initiativ till att bryta detta dödläge togs av EFS nye missionsföreståndare E. Thurfjell, understödd av Budbärarens ledarskribent T. Nilsson.

Man sökte genom samråd med biskopsmötets delegerade en lösning i riktning mot större samförstånd. Den springande punkten var, liksom 1948, möjlighet för predikant att under kyrkligt legala former deltaga i nattvardsförvalt-

[81] Rapport om sammanträde med Nordingrå-gruppen, 10.2 1967, Pärm om Riksmötet. EFSA.

ningen. Någon form av kyrklig vigning framstod här som den mest framkomliga vägen.

Liksom 1948 var denna lösning inte förankrad i uttalade önskemål från predikanternas sida. Tvärtom uppfattade de planerna på en kyrklig vigning som ett underkännande av deras faktiska status. Vad man ville uppnå var i stället ett kyrkligt erkännande av denna.

Tillsammans med andra faktorer utlöste denna fråga en kris i predikantkåren. Av den undersökning om predikanternas trivsel som EFS styrelse lät göra framgick, att den egentliga orsaken till krisen var bristen på själavård och information från EFS ledning. Konsekvenserna av EFS inomkyrkliga ställning upplevdes också av många som besvärande. Antalet som inte svarade på enkäten var procentuellt mycket högt. Förhoppningarna om lösning på problemen från EFS ledning var små. Undersökningen visade således på fortsatt modlöshet och otrivsel i predikantkåren. EFS styrelse tillmötesgick emellertid under perioden predikanternas önskemål om vigselrätt och pastorstitel.

De förändrade samhällsförhållandena, främst urbaniseringen, hade medfört behovet av en missionsinsats, som vare sig kyrkan eller EFS ensam var mäktig att uppfylla. Därför föddes i samarbetsrådet, på EFS representanters initiativ, tanken på lokalt samarbete av småkyrkokaraktär, det s.k. Sätra-projektet.

För EFS styrelse innebar överläggningarna i samarbetsrådet, den egna utredningen om EFS linje och krisen i predikantkåren en konfliktsituation. För att få ett brett beslutsunderlag för sitt ställningstagande beslöt man att inkalla ett extra s.k. riksmöte 1966. Mötet var ursprungligen tänkt att innehålla också en direkt föreningsrepresentation, men av praktiska skäl avstod man från en sådan. Sammansättningen av riksmötet talar för att man ville ha ett kvalificerat råd och inte något demokratiskt ställningstagande.

Styrelsens åtgärd väckte emellertid stark reaktion i Nordingrå, Ångermanland, och på aktionsgruppens initiativ instämde ett betydande antal föreningar i Norrbotten, Ångermanland, Dalarna och Västergötland i protesten mot vad man ansåg vara en omorganisation av EFS till ökat kyrkligt beroende. Man hade emellertid i detta avseende feltolkat förslagets innebörd och omfattning.

Riksmötet, som ägde rum i samband med årskonferensen 1966, blev emellertid en framgång för den friare gruppering inom EFS, till vilken Nordingrågruppen hörde, medan det knappast kan betecknas som uppfyllelse av EFS styrelses intentioner med mötet. Man fick nämligen stöd för samarbetsplanerna till priset av sitt fulla erkännande åt de fria föreningarna. Genom denna åtgärd manifesterades den lokala missionsföreningens betydelse visavi EFS styrelse.

EFS fick efter riksmötet i praktiken en delvis ny identitet, där föreningarnas uppslutning omkring den gemensamma missionsuppgiften, och inte en enhetlig struktur enligt kyrklig ordning, blev det som utgjorde identiteten.

Kapitel VI. EFS nyorienterar sig

Förra kapitlet visade, att EFS lednings försök att på ett konstruktivt sätt uppnå resultat av överläggningarna med kyrkan mottogs med blandade känslor. Predikanterna var inte tilltalade av vigningsförslagen och kände sig överkörda av samarbetsrådets överläggningar. Riksmötet resulterade i ett modus vivendi, som inte överensstämde med stadgarnas formulering av relationerna till kyrkosamfundet. EFS hade således inte lyckats lösa sin samfundsproblematik.

I detta läge aktualiserades ytterligare ett gammalt problem, nämligen bibelsynsfrågan. Vi skall nu undersöka, varför denna kom upp, vad den innebar och hur den relaterades till och påverkade EFS interna samfundsproblematik. Vi skall vidare granska, hur man ville komma tillrätta med den bristande överensstämmelsen mellan riksmötets proklamation om de två linjerna och stadgarnas första paragraf om förhållandet till kyrkan samt vilken roll predikantmötena, som nu inkallades, spelade i dessa frågor. Slutligen skall vi undersöka, hur missionsföreningarnas emancipation utvecklades.

A. EFS bibelteologiska grundsyn omprövas

EFS reaktion mot vad man betecknade som "liberal teologi", vilket också berörde inställningen till bibeltexten, var av gammalt datum. Den hade blossat upp bl.a. i samband med Bibeltrogna Vänners tillkomst i början av seklet.[1] Under den tidigare delen av vår period inträffade endast små reaktioner av detta slag.[2]

EFS bibelteologiska grundsyn var bestämd av dess pietistiska arv och koncentrerades på frälsningsfrågan och den subjektiva erfarenheten. Teologisk kunskap ansågs "förutsätta den pånyttföddes erfarenhet - - -".[3] Avsaknad av sådan erfarenhet eller prioritering av den rent kunskapsmässiga sidan ansågs ge falsk insikt. Denna grundinställning medförde en skeptisk hållning till den akademiska teologutbildningen och universitetens bibelforskning med historiskkritiska aspekter.

Bibeln var för EFS fromhet klar, enkel och ofelbar i alla sina utsagor. Den var Guds ord och som sådant livsomskapande, vilket var personligt upplevt av EFS-folket. Denna upplevelse var beviset för Bibelns ofelbarhet. Någon skillnad mellan Bibelns form och dess innehåll, mellan ord och budskap, räknade man inte med i lekmannarörelsen EFS. Man hade således "en oreflekterad bibelsyn".[4] Att hysa eller yppa tvivel på ordens bokstavliga innehåll, eller att anlägga textkritiska synpunkter, blev därför tecken på felaktig tro.

EFS predikantutbildning hade skett i denna anda. Detta hade bl.a. till följd, att man hade svårt att få tag på läroboksliteratur för undervisningen. Litteratur som fanns och användes vid de teologiska fakulteterna ansågs vara influerad av textkritiska och liberala tendenser. Vid predikantutbildningen ställdes följaktligen stora krav på lärarna, som själva i många fall var akademiker.[5]

Vi har tidigare i vår undersökning mött predikanternas krav på utökad utbildning. Även om huvudargumentet härför var det ovan nämnda, var den förändrade utbildningssituationen också en bidragande orsak. I den nya skolan avskrevs den konfessionella kristendomsundervisningen och ersattes med religionskunskap om olika livsåskådningar och religioner, inklusive kristendomen. Sanningsfrågan lämnades öppen för enskilt ställningstagande. Utbildningen vid EFS teologiska institut var inte utformad efter de frågeställningar en sådan skola skapade.

Under mitten av 1960-talet blev det klart, att teologiska institutet måste flytta från Johannelund. Efter åtskilligt sökande i Stockholmsregionen efter nya

[1] Lundqvist 1977, s 229 f.

[2] Budbäraren nr 45 1940, s 565 f. Nr 21 1941, s 321. Församlingsbladet nr 1 1941, s 1, 5, 8, 9. EFSP 12.6 1953, § 223. EFSA.

[3] Hägglund 1975, s 306 ff.

[4] Lundqvist 1977, s 230.

[5] Hofgren 1963, s 67, 68.

lokaler stannade styrelsen slutligen för nybyggnad i Uppsala. Med tanke på att detta skulle innebära kontakt med universitetsutbildningen, begärde T. Nilsson, som var rektor vid institutet och ledamot i EFS styrelse, att frågan om EFS bibelsyn skulle få behandlas i EFS styrelse.[6] Dagarna före styrelsesammanträdet publicerades i Budbäraren för andra gången styrelsens uttalande i bibel- och bekännelsefrågan en månad tidigare.[7] Anledningen till uttalandet angavs vara samhällets sekularisering och strömningar i kyrkan, som hotade att upplösa "Skriftens centrala vittnesbörd om Jesus Kristus". Styrelsen ville i denna situation stå fast vid "ett oavkortat bibliskt budskap". Uttalandet hade helt utelämnat den problematik, som T. Nilsson avsåg att aktualisera.

Tidpunkten för publiceringen av uttalandet, att det dessutom skedde för andra gången och att T. Nilsson, som väckt frågan i styrelsen, också var ledarskribent i Budbäraren antyder något av den vikt frågan tillmättes. T. Nilsson var emellertid inte den ende, som aktualiserade problematiken. Distriktsföreståndare O. Wallin, ordförande i predikantförbundet och redaktör för Förkunnaren, tog upp frågeställningen i nämnda tidskrift senare under år 1967. Wallin skisserade två synsätt på främst Nya Testamentet: Det ena, att bibelordet är tidlöst och skall tros i sin helhet och bokstavligt "som det står"; det andra, att evangeliet om Kristus är det allt överordnade i Nya Testamentet och att dess praktiska anvisningar och förordningar i varje tid måste prövas inför evangeliet och hur det främjar detta.[8] Författaren visade, att det var omöjligt att konsekvent handla enligt det första alternativet i alla angivna situationer. Det andra alternativet överensstämde med luthersk grundsyn och borde därför självklart tillämpas i EFS. Wallin manade sina läsare att tänka igenom frågan, så att man inte bekände sig till ett synsätt och handlade efter ett annat. Wallin preformerade med denna sin artikel den kommande bibelsynsdebatten, och hans synpunkter kom utan tvivel att få betydelse för predikanternas ställningstagande i frågan.

Behovet av språklig modernisering av Bibeln erkändes av EFS, vars bokförlag utgivit D. Hedegårds översättning av Nya testamentet.[9] Hedegårds översättning var vid den aktuella tidpunkten tryckt i 100.000 exemplar och hade blivit en succé för förlaget. Översättningen hade bl.a. mottagits med tillfredsställelse i många skolor. D. Hedegård åtnjöt, delvis som följd härav, stort förtroende i EFS som kunnig och texttrogen översättare, exeget och teolog.

I Bibelkommissionens betänkande 1968 hade emellertid B. Olsson, vilken var lärare vid EFS teologiska institut och sekreterare i nämnda kommission, i en artikel karaktäriserat Hedegårds översättning såsom en i viss mån fri över-

[6] EFSP 12.1 1967, § 7. EFSA.
[7] Budbäraren 5.1 1967, s 3.
[8] Förkunnaren nr 4 1967, s 1 f.
[9] Nya testamentet på vår tids språk 1964, 1965.

sättning. Hedegård ansågs ha kommit den s.k. normalupplagan nära men ändå omskrivit "originalets språkliga form" i större utsträckning än 1917 års kyrkobibel.[9] Detta var naturligtvis en allvarlig anmärkning, eftersom den absoluta närheten och troheten till originaltexten av EFS ansågs vara ett grundvillkor för tillförlitligheten.

Rektor T. Nilsson var också medlem i en bibelkommission, nämligen den av biskopsmötet tillsatta kommissionen. Denna sysslade bl.a. med frågan om i vilken mening Bibeln var Guds ord.[10] Denna frågeställning var inte utan vidare relevant inom EFS, och medlemskapet var därför diskutabelt.

Bibelsynsfrågans formella behandling framgår överskådligast av följande tidsschema.

10.5 1967 T. Nilssons föredrag inför styrelsen och några adjungerade tjänstemän över ämnet: "Förhållandet mellan Bibelns ofelbarhet och den historisk-kritiska bibelforskningen."[11]

21.9 1967 EFS expeditions förslag till bibelsynsfrågans behandling vid distriktsföreståndare- respektive ungdomsinstruktörskonferenser. – Styrelsens utbildningskommitté för teologiska institutet föreslår, att T. Nilsson kallas till rektor också för nya institutet. Bordläggning.[12]

25.10 1967 EFS styrelses beslut om bibelsynsfrågans behandling vid extra distriktsföreståndaresammanträde hösten 1958.[13]

7.12 1967 På utbildningskommitténs förslag kallas "enhälligt" kollegium till det nya teologiska institutet, rektor T. Nilsson till rektor, missionssekr. K. Åberg till direktor och teol. lic. B. Olsson till ordinarie lärare.[14]

19.10 1968 Rapport i EFS styrelse från distriktsföreståndaresammanträdet i bibelsynsfrågan. – B. Olsson får uppdrag att skriva informerande artiklar i frågan för predikanterna i Förkunnaren. – Predikanterna skall vidare informeras vid distriktens predikantmöten.[15]

[9] SOU 1968:65, s 3 f, 265.

[10] Borgenstierna 1970, s 5, 81 f. Gerhardsson 1970, s 90 f, 100 f.

[11] EFSP 10.5 1967, § 205. EFSA.

[12] EFSP 21.9 1967, § 417. EFSA. Förslag förelåg att vänta med rektorsfrågan till efter bibelsynsdebatten. Likaledes förelåg förslag att ha ett speciellt sammanträde med styrelsen och distriktsföreståndarna den 3, 4 januari 1968 och att till dess distribuera Nilssons föredrag, om denne medgav detta. Nilsson medgav inte detta men erbjöd sig i stället att hålla föredrag i ämnet vid det planerade januarisammanträdet, vilket inte blev av.

[13] EFSP 25.10 1967, § 6. EFSA.

[14] EFSP 7.12 1967, § 479, EFSA. Utbildningskommitterade var styrelsens ordf. docent S. Behrens, folkhögskolerekt. L. Eklöv och ing. O. Emgård.

[15] EFSP 19.10 1968, § 317. EFSA.

15.3 1969 Styrelseledamoten ing. O. Emgård efterlyser under sittande sammanträde styrelsens ställningstagande i bibelsynsfrågan.[17]

5.5 1969 B. Olsson och T. Nilsson begär i skrivelse till EFS styrelses arbetsutskott (AU), i vilket Emgård satt, besked om hur utskottet tolkade styrelsens enhälliga kallelse av kollegium till teologiska institutet. Emgård reserverar sig för att kallelsen bara gällde personerna, inte deras bibelsyn.[18]

16.5 1969 O. Emgård redogör inför styrelsen för sin bibelsyn. Styrelsen vill ha rum för "divergerande uppfattningar" i bibelsynsfrågan och ålägger teologiska institutets kollegium att iakttaga speciella hänsyn p.g.a. bibelsynsfrågans "ömtåliga karaktär". – Missionsföreståndaren skall svara på frågor i ärendet. O. Emgård och K. Åberg skall informera EFS-folket.[19]

4.10 1969 T. Nilsson begär avsked från sina uppdrag i EFS. – Styrelsen beslutar ett uttalande i bibelsynsfrågan. – Styrelsen fastställer kursplan för nya teologiska institutet, i vilken universitetets grundkurs i religionskunskap är inarbetad.[20]

18.10 1969 Styrelsen fastställer sitt uttalande i bibelsynsfrågan. Fyra ledamöter reserverar sig med eget uttalande.[21]

1. Den nya bibelsynen

Den egentliga redovisningen av det som kallades "den nya bibelsynen" gav B. Olsson och T. Nilsson 1970 i skriften "Bibeltext och bibeltolkning", som i sin helhet publicerades i predikanternas tidskrift Förkunnaren.[22] Redovisningen kom således efter den egentliga krisen och debatten, vilket naturligtvis hade en negativ effekt för bibelsynsdebattens saklighet. Förhållandet förklaras sannolikt av att skriftens författare ursprungligen inte hade för avsikt att publicera sig.

[17] EFSP 15.3 1969, § 77. EFSA.
[18] EFSAU 5.5 1969, § 151. EFSA.
[19] EFSP 16.5 1969, § 119. EFSA.
[20] EFSP 4.10 1969, § 308. EFSA. Till sammanträdet hade inkommit ett stort antal brev från enskilda EFS-medlemmar och predikanter samt från fyra distriktpredikantförbund till T. Nilssons förmån. EFS predikantförbunds styrelse gjorde ett uttalande till EFS styrelse, i vilket man uttalade sin stora uppskattning av T. Nilssons insats i EFS och sitt odelade förtroende för honom. Man upplevde, att de anklagelser som riktades mot honom också var riktade mot predikantförbundets styrelse, som delade "den tro och de åsikter" han framfört. Man hoppades att den "fria debatt", som T. Nilsson inlett, inte på nytt skulle behöva förbytas i tystnad. Förkunnaren nr 4 1969, s 14 f.
[21] EFSP 18.10 1969, § 329. EFSA.
[22] Olsson-Nilsson 1970. Förkunnaren nr 3 1970.

Utifrån sitt inledande påstående "- - - bibelfrågan kan inte lösas på annat sätt än genom en ingående analys av bibeltexten - - -", ville Olsson belysa bibeltextens verkliga struktur. Detta inte därför att det ensamt ansågs lösa bibelsynsfrågan, men därför att det var en nödvändig förutsättning för en lösning. Olsson uppehöll sig vid den s.k. mänskliga sidan av Bibelns ursprung. Denna saknar inte uppenbara felaktigheter. Bibelöversättaren måste också välja mellan olika handskrifter, vilka har blivit fler genom fynd och forskning. Bibeltolkaren måste känna till Bibelns olika litteraturarter, dess litterära kontext och byggnad och dessutom förstå den tidshistoriska bakgrunden. Dessa insikter säger inte utan vidare, hur man skall predika, utan främst vad som inte skall predikas. Olsson sammanfattade: "Den bibel Gud gett oss är alltså inte lätt att läsa och förstå." Detta problem kunde man inte lösa genom att skära bort det som är svårt att förstå eller överlämna tolkningen åt teologiska auktoriteter utan genom att man fann "bestämda tolkningsnycklar" till Bibeln." Vilka dessa "nycklar" var framgick inte direkt av artikeln ifråga.

Nilsson rubricerade sin utläggning "Vad är det fråga om i bibelsynsdebatten?", och han redovisade sin inställning i form av svar på tänkta kritiska invändningar mot hans synsätt." Han förklarade, vad han menade med uttrycket bibelsyn genom att påminna om olika sätt att läsa Gamla Testamentet. Judendomen läste det utifrån lagens synpunkt, medan urkyrkan läste det som en skrift, som handlade om Kristus. Judiska lärare var mer trogna än t.ex. Paulus mot den bokstavliga texten, men de såg inte som han Kristus i skrifterna. Urkyrkan hade lärt sig sitt synsätt av Jesus själv. Det var fråga om en tydning eller tolkning, en grundinställning till Bibeln, och detta var vad Nilsson menade med uttrycket bibelsyn. Och hans tydningsnyckel var personen Jesus och budskapet om honom. – På samma sätt som judendomen och urkyrkan hade också högmedeltiden, reformationen och pietismen skapat sin bibelsyn utifrån sina förutsättningar och sin grundsyn.

Nilsson slog fast, att Bibeln är Guds ord i betydelsen Guds budskap till människor. – Detta gällde i synnerhet det som upplevdes som Guds tilltal. Men Guds ord är ändå inte detsamma som Bibeln. Guds ord var, inte minst i Gamla Testamentet, det talade och personligt adresserade ordet, inte det skrivna. Det som gav Nya Testamentet den avgörande auktoriteten "var inga märkvärdiga egenskaper" hos dess skrifter utan det enkla faktum, att det innehöll och förmedlade budskapet om Jesu ord och gärningar. De apostoliska breven ville Nilsson ge samma dignitet som evangelierna, genom "härledd auktoritet" – Jesu lära genom sina apostlar.

Läran om Bibelns inspiration, menade Nilsson, är liktydig med upplevelsen av det bibliska budskapet som "ett Guds ord till sig". Detta implicerade emellertid inte någon verbalinspirationslära.

" Olsson-Nilsson 1970, s 4–15.
" Olsson-Nilsson 1970, s 16 f.

Den i EFS kretsar ofta ställda frågan, om Bibeln är ofelbar, ville Nilsson inte besvara med ett enkelt ja eller nej. Svaret måste utvecklas. Egentligen var inte ens grundtexten ofelbar, eftersom man måste fråga: Vilken grundtext? Vilken handskrift?

En annan testfråga: Är Bibeln sann? besvarade Nilsson med att hänvisa till exemplet från Domarboken: "- - - träden gingo en gång åstad för att smörja en konung över sig." Utsagan är inte bokstavligt sann, men bildligt. Nilsson definierade sitt svar på frågan: "En viss text är sann, om den korrekt överför till mottagaren det budskap som avsändaren vill förmedla." Och avsändaren har ett religiöst budskap, som svarar mot religiösa behov. Därför är Bibeln en religiös text, som lämnar t.ex. vetenskapliga frågor om jordens tillblivelse obesvarade. Det är således inte någon konflikt mellan Bibel och vetenskap, skapelseberättelse och utvecklingslära."

Nilsson förde inte någon djupgående teoretisk-teologisk bevisföring utan gav genom punktuella, dynamiska skisser uttryck för sitt synsätt på Bibeln. Genom sin framställning bekände han sig till en moderat historisk-kritisk bibelforskning som en metod att förstå det skrivna ordet. Ordets innehåll tolkade han kristologiskt och soterologiskt, d v s i frälsningsavsikt.

Som framgått ovan, beskrev Olsson själva bibeltextens problematik, medan Nilsson förde ut konsekvenserna därav på det praktiska kristenlivets plan.

Nilsson, som var medveten om svårigheten i att presentera det nya synsättet utan att komma i konflikt med EFS lekmannafromhet, hade avstått från att göra det i EFS organ Budbäraren. Han menade, att ämnet krävde ett "kvalificerat forum", t.ex. predikantmöten. Han räknade med att EFS styrelse, som ansvarig för EFS ledning, var ett kvalificerat forum och utvecklade därför här sin bibelsyn i ett tre timmar långt föredrag. I den första delen av sitt föredrag hade han rullat upp problematiken i bibeltexten, främst i Gamla Testamentet. I föredragets senare del framställde han sin bibelsyn med svar och problemlösningar, vilka han menade, att vilken troende som helst kunde instämma i. Den förra delen var tacksam att använda i kritiserande syfte, vilket också skedde.[24]

Redan under hösten 1968, när frågan formellt vilade, uttalade sig styrelseledamoten O. Emgård i en artikel i Budbäraren mycket kritiskt mot den bibelsyn, som Nilsson företrädde.[25] Han betecknade den nya bibelsynen som en ny och farligare variant av den liberala teologin.

Emgård tog avstånd från den av Nilsson och Olsson anförda motiveringen för omprövning av bibelsynen. Den nya skolan, ett föränderligt samhälle och

[23] Ibid.

[24] EFS styrelsehandlingar 1969, T. Nilssons avskedsansökan med bilaga.

[25] Budbäraren 12.12.1968, s. 5 f. O. Emgård var byggnadsingenjör och direktör för egen firma i Västergötland.

forskningens landvinningar var inte tillräckliga skäl för att inte "tro som det står". Han hävdade också den klassiska theologia regenitorum, d.v.s. att endast troende människor kunde ha en rätt bibelförståelse.[28]

Emgårds artikel saknade bevisföring och förankring i Bibelns empiriska sida och var främst en citering av kända auktoriteter. Emgård skrev emellertid utifrån en i EFS oantastbar plattform – troheten mot Skriften. Han upplevdes därför helt visst av merparten av EFS lekfolk som en orädd försvarare av den bibliska sanningen. T. Nilsson var inte namngiven i artikeln, men han uppfattade den som ett försök att teckna hans och teologiska institutets kollegiums bibelsyn.

Nilsson upplevde artikeln som ett angrepp. När han dessutom blev klar över att hans bibelsynsföredrag inför styrelsen cirkulerade och citerades ute i landet, utan att styrelsen vidtagit någon åtgärd, frågade han tillsammans med B. Olsson styrelsens arbetsutskott om innebörden av kallelsen till dem.

Trots principen att inte debattera frågan i Budbäraren skrev T. Nilsson ändå före årskonferensen 1969 en klarläggande artikel, i vilken han påvisade att samstämmigheten i EFS bibelsyn trots allt var jämförelsevis stor. Han visade detta genom att nämna de för läsarna inte helt okända personerna och förhållandena i Kyrklig Samling. Dess båda ledargestalter, biskop B. Giertz och domprosten G.A. Danell, betraktade båda Bibeln som Guds ord. Giertz menade dock, att den inte gjorde anspråk på ofelbarhet utanför sitt "intentionsområde", som var att ge undervisning till frälsning. Danell däremot höll på Bibelns ofelbarhet på alla områden. Mellan dessa två ståndpunkter rymdes, enligt Nilsson, EFS varierande bibelsyn till 100%. Samstämmigheten var således jämförelsevis stor.[29]

I påföljande nummer av Budbäraren, som kom samtidigt med årskonferensen, lämnade ledamöterna O. Emgård och K. Åberg sin redogörelse för bibelfrågans behandling i EFS styrelse.[30] Den första hälften av artikeln handlade emellertid om Bibelns undanträngda plats i Sverige och i västerlandet i allmänhet. Detta förhållande tjänade syftet att tona ner problematiken för icke-initierade läsare. Det viktiga i artikeln var meddelandet i dess senare del, att man i styrelsen till synes kommit till en konsensus: Absolut enighet om Bibelns frälsande budskap och tolerans i frågan om Bibelns absoluta ofelbarhet, vilket innebar att den nya bibelsynen inrymdes däri.

De nämnda artiklarna i Budbäraren, i vilka de två huvudpersonerna i debatten medverkat, vittnar om att man kommit fram till ett modus vivendi i bibelsynsfrågan, som kunde ha blivit grunden för fortsatt enhet. Men genom impulser utifrån väcktes nu i stället debatten ute i landet, och man riktade sig med uppfordringar och frågor till EFS styrelse.

[28] Ibid.
[29] Budbäraren 6.6 1969, s 3 f.
[30] Budbäraren 20.6 1969, s 5.

2. David Hedegårds kritik av den nya bibelsynen

Ledare för kritiken mot T. Nilsson som den nya bibelsynens upphovsman och mot EFS styrelse för dess eftergivenhet i frågan var dr D. Hedegård. I tidskriften "För Biblisk Tro", för vilken han var redaktör och ansvarig utgivare, behandlade han i ett antal artiklar bibelsynsfrågan i EFS. En del av dessa artiklar publicerades också i tidskriften "Nya Väktaren", vars redaktör och ansvarige utgivare var domprosten G. A. Danell.

Hedegård meddelade först, att man som motvikt mot tendenserna inom EFS bildat en stiftelse, "Biblicum".[31] Målgrupper för dess verksamhet var kristna i allmänhet, lärare, ungdomsledare och präster. Stiftelsen vann en del anhängare från EFS, inte minst i Västerbotten.[32]

Hedegård började sina inlägg i bibelsynsfrågan med att utifrån O. Emgårds nämnda artikel i Budbäraren utveckla vad den nya bibelsynen innebar.[33] Han publicerade också ett brev till EFS styrelse, i vilket han begärde "en offentlig deklaration" i frågan. Han ville ha styrelsens svar på frågan, huruvida Bibeln alltigenom var tillförlitlig.[34] EFS styrelse sände som svar och för publicering i Hedegårds tidskrift sitt uttalande från 1967 i frågan. Hedegård fann dock intet svar på sin fråga däri.[35]

Hedegård hade sedan i en lång artikel en uppgörelse med den nya bibelsynen.[36] Han sade sig genom Emgård ha fått del av T. Nilssons föredrag inför styrelsen, vilket för EFS innebar en "ny syn på Bibeln". Nilsson beskylldes också för att vilja lägga sin nya bibelsyn till grund för både predikantutbildningen och bokförlagets utgivningspolitik.[37]

Beträffande predikantutbildningens koppling till vissa universitetskurser var Hedegård mycket kritisk. Han påpekade, att man vid universitetets teologiska fakultet inte hade någon förpliktelse till kyrkans bekännelse, vilket däremot EFS hade. Vid universitetet kunde t.o.m "en ateist bli professor i teologi". Hedegård stödde således Emgårds konfessionella linje.

[31] För Biblisk Tro nr 5 1968, s 223 f. Stiftelsen bestod av sju personer: domprost G.A.Danell, Växjö, ordf., kyrkoh. L. Engqvist, Råneå, lektor I. Franck, Mariestad, past. I. Hector, Hjelmseryd, teol. dr. D. Hedegård, Uppsala, gen.sekr. (i studentrörelsen SESG, som stod EFS nära) T. Josephsson, Södertälje, och lärov.adj. S. Svensson, Uppsala.

[32] EFSP 4.10 1969, § 309. Pred. Tore Nilsson, som begärde avsked från EFS p.g.a. styrelsens ståndpunkt i bibelsynsfrågan, samt två av reservanterna i styrelsen, se not 21, kom från Västerbotten och stod Biblicum nära.

[33] För Biblisk Tro nr 1 1969, s 22–25.

[34] För Biblisk Tro nr 2 1969, s 64 f.

[35] För Biblisk Tro nr 3 1969, s 113 f.

[36] För Biblisk Tro nr 4 1969, s 175–187. Artikeln publicerades också i Nya Väktaren.

[37] EFSÅ 1969, s 105. T. Nilsson var medlem i EFS bokförlagsutskott t.o.m. verksamhetsår 1968. D. Hedegård berömde förlagschefen A. Hofgrens utgivningsmålsättning enligt Förlagskatalog 1956, s 6.

Han sammanfattade sin uppfattning om Nilssons bibelsyn sålunda: "en bibel som inte är Guds inspirerade ord, utan ett rent mänskligt dokument, en bok som är full av alla möjliga fel och där även evangeliernas framställning om Jesu liv är en blandning av dikt och sanning."

Med anledning av Nilssons synsätt fann Hedegård det befogat med vissa personangrepp samt upplysning om hans förklenande värdering av EFS-folket. Anledningen till att Nilsson inte velat debattera i Budbäraren ansågs vara, att han fegt fallit undan för vad han ansåg vara "en okunnig opinion". Hedegård krävde såsom EFS styrelses "ofrånkomliga skyldighet", att den skulle låta publicera Nilssons föredrag inför styrelsen oavkortat, så att alla kunde få veta vad han innerst stod för.[38]

Dr Hedegårds kritik riktade sig således mot T. Nilsson personligen. B. Olsson, som t.o.m. påvisat att Hedegård själv i praktiken tillämpade samma synsätt som den s.k. nya bibelsynen, gick helt fri. Anledningen till detta var, att Hedegård underkände Nilssons kompetens.

3. Styrelsens ställning i bibelsynsfrågan

T. Nilsson begärde avsked från sina uppdrag i EFS i oktober 1969. Anledningen var, enligt en intervju i Förkunnaren, inte ohälsa, inte den teologiska kritiken, inte Hedegårds artiklar, utan att förutsättningen för hans kallelse till rektor, styrelsens enhälliga beslut, inte längre förelåg. Trots att styrelsen uttalat sitt fulla förtroende för honom, hade anklagelserna fortsatt. Han ansåg det därför nödvändigt för styrelsens förtroende och för sig själv att begära avsked.[39]

Att styrelsen inte längre var enhällig i frågan framgick av redovisningen i Budbäraren, där tolv ledamöters uttalande om odelat förtroende för T. Nilsson och avståndstagande från de osanna och kränkande rykten, som utspritts om honom, samt fyra ledamöters reservation mot detta uttalande, var införda.[40]

Reservationen, som på de övrigas uppdrag var skriven av Emgård, gick ut på att styrelsen inte klargjort fakta i frågan, att frågan fördröjts och inte kunnat behandlas i predikantkåren och distriktsstyrelserna, samt att föredraget, som man fattade som en "programförklaring" för predikantutbildningen, inte fått publiceras.

Styrelsemajoriteten ställde sig bakom "det bärande i Torsten Nilssons syn". Man konstaterade att enighet rådde om "det centrala", varmed man avsåg de bibliska undren och Kristi död och uppståndelse, och att det i mera perifera frågor måste finnas rum för olika uppfattningar. Vad detta synsätt innebar klar-

[38] Se not 36. D. Hedegård anmärkte på att T. Nilsson "inte avlagt den enklaste teologiska examen".

[39] Förkunnaren nr 4 1969, s 15 f.

[40] Budbäraren 7.11 1969, s 3. Den 17:e ledamoten befann sig i utlandstjänst, enligt s 7. Av de 12 ledamöterna var åtminstone 7 teologiskt skolade. Samtliga reservanter var i teologiskt avseende lekmän.

gjorde man genom ett citat ur Nilssons föredrag för styrelsen.[41] Man höll fast vid att Nilsson enhälligt kallats till rektor för det nya institutet efter det att styrelsen hört hans föredrag, och att frågan därmed var nöjaktigt behandlad. Nilsson hade nämligen inte, som Hedegård påstod, krävt att man skulle acceptera någon ny bibelsyn utan endast informerat styrelsen om sin och kollegiets grundsyn. Styrelsen hade sedan med sin enhälliga kallelse accepterat denna. Styrelsen avvisade också kritikernas beskyllning mot Nilsson, att han var "liberal teolog".[42]

Sedan styrelsens splittrade ställningstagande i bibelsynsfrågan förts ut till EFS-folket genom Budbäraren, gav missionssekreteraren K. Mossberg en längre klarläggande kommentar i samma tidning och försvarade styrelsemajoritetens ställningstagande.[43]

EFS styrelses och lednings öppna redovisning av motsättningarna i bibelsynsfrågan kom dock först när krisen kulminerat och resulterat i T. Nilssons avgång. En ström av insändare och brev, fyllda med indignation och bestörtning, inkom till Budbäraren och EFS styrelse. Man påtalade att "fotfolket inom EFS - - - länge på avstånd hört vapenskrammel" men inte fått information om vad saken egentligen gällde. EFS styrelse borde långt tidigare ha öppet redovisat konfliktsituationen. Nu hade man i viss utsträckning informerats genom andra organ, där Hedegård med "paranoid energi" förföljde T. Nilsson.[44] Påpekandet var viktigt och antyder, att det i EFS fanns strömningar och grupper, som såg Hedegårds tidning som orädd förespråkare för Bibelns ofelbarhet.

EFS styrelses fulla klarläggande i bibelsynsfrågan var således otillräckligt

[41] Budbäraren 7.11 1969, s 3, ur styrelsens uttalande. Citat ur T. Nilssons skiss till bibelsyn: "Respekt för det gudomliga handlandet i historien. – Utrymme för uppenbarelsens verklighet och undrens möjlighet. – Jag måste tro på under, därför att hörnstenen i min kristna tro är ett under, som överskuggar alla andra: Kristi uppståndelse. – Bibeln berättar en uppenbarelsehistoria. – Sanningshalten i denna uppenbarelsehistoria kan inte uppges utan att den kristna tron blir utan mening. Det finns genom Gamla Testamentet en historia berättad, som mynnar ut i Kristus, hans död och uppståndelse. – Om detta icke har hänt är den kristna tron en bluff. – Med uppenbarelsehistoria menar jag då inte alla detaljer av matematisk, naturvetenskaplig eller annan karaktär. – Att det är en uppenbarelsehistoria säger, att allt inte är fixt och färdigt från början. – Gamla Testamentet måste förstås utifrån Kristusuppenbarelsen. – För Nya Testamentet har Gamla Testamentet bara ett budskap: det handlar om Kristus. – Varje text måste förstås utifrån de begrepp, som gällde då den skrevs. Texternas litterära typ är avgörande för deras tolkning. – Församlingen har inte låtit sitt förnuft sätta gränser för vad som skulle tas med i evangelierna eller inte. – Den har med imponerande trohet bevarat även ord, som den hade svårt att förstå. – Eftersom Bibelns uppenbarelsehistoria når sin kulmen i Kristi uppståndelse, står och faller hela Bibelns karaktär av gudomlig uppenbarelse med sanningen av denna."

[42] Se not 40.

[43] Budbäraren 14.11 1969, s 3.

[44] Budbäraren 28.11 1969, s 8.

och alltför senkommet. Dess tidigare information var inbäddad och tillrättalagd. Under tiden Hedegårds anklagelser pågick mot T. Nilsson, gjorde styrelsen inget uttalande i klartext. Anledningen till detta var naturligtvis, att man inte ville väcka oro men sannolikt också, att det innebar risker att inför EFS-folket öppet taga ställning mot Hedegård och för Nilsson. De två riktningar, som styrelsen var sammansatt av och som representerades av Nilsson och Emgård, ville båda hålla fast vid EFS gamla, evangeliska linje. Osäkerhet rådde emellertid om hur denna skulle definieras med avseende på bibelsynen och den nya samhällssituationen.

Sammanfattning. EFS ville, enligt sin självförståelse, slå vakt om det evangeliska och bibelorienterade i kristen tro och lära. Den förändrade utbildningssituationen och flyttningen av det teologiska institutet Johannelund till Uppsala innebar en ny miljö för denna uppgift. T. Nilsson ansåg det därför nödvändigt att i styrelsen definiera EFS bibelsyn. Att det redan då fanns spänningar kring frågan är uppenbart, bl.a. av det skälet, att det inte var självklart, att Nilsson skulle vara rektor också för det nya institutet.

T. Nilsson ville delge styrelsen sin bibelsyn, innan kollegiefrågan var fastställd av styrelsen. Den tillsatta utbildningskommittén var emellertid angelägen att denna skulle avgöras och föreslog ett halvår senare en kollegiesammansättning med Nilsson som rektor, vilket styrelsen enhälligt godkände. Styrelsen som helhet ansåg, att bibelsynsfrågan därmed var avgjord, d.v.s. att man gav utrymme för det synsätt som Nilsson presenterat. Vad som återstod var att ge information i frågan.

För några av ledamöterna med ingenjör O. Emgård i spetsen, samtliga lekmän, framstod efterhand det nya synsättet som ett ödesdigert svek mot EFS traditionella grundsyn. Denna reaktion fick stöd av krafter utanför styrelsen, främst av dr D. Hedegård, som p.g.a. sin bibelöversättning på EFS-förlaget åtnjöt EFS-folkets förtroende. Oppositionen hade därmed fått en teologisk legitimation.

Styrelsen var emellertid tyst om vad saken egentligen gällde. Först efter Nilssons avsägelse av sina uppdrag i EFS gjorde man ett klart uttalande i bibelsynsfrågan och redovisade konflikten och splittringen. EFS-folket påtalade denna bristande information och uttryckte sitt stöd för T. Nilsson och bestörtning över hans avgång.

Styrelsen uttalade sig inte för någon speciell bibelsyn. Krisen resulterade i en fokusering på Bibelns frälsningshistoriska karaktär. Därför skulle tolerans finnas för olika synsätt. Därmed hade en viss förskjutning i problemställningen skett, från det formella till det innehållsmässiga. EFS bekräftade sin kristocentriska koncentration och gav, efter en kort och intensiv konflikt, plats för en moderat historisk-kritisk hållning till Bibelns mänskliga sida. EFS som helhet

hade därmed gjort en försiktig men betydelsefull anpassning till det nya samhällets utbildningssituation.

En fjärdedel av styrelsen var emellertid inte tillfreds med det nya synsättet. Sannolikt sympatiserade en betydligt större andel av EFS medlemmar med den gamla ofelbarhetstron.

Vi har i undersökningen inte funnit någon protest från predikanternas sida mot den nya bibelsynen eller mot det ställningstagande, som styrelsemajoriteten gjorde i denna fråga. Att bibelsynsfrågan, som så nära var förbunden med predikanternas utbildning och predikouppgift, för deras del förlöpte så tyst, hörde samman med predikanternas roll i frågan, vilken vi skall undersöka i nästföljande avsnitt.

B. Missionsföreningarna och EFS stadgar

Vi har i förra kapitlet sett, hur vissa missionsföreningars reaktion mot styrelsens förslag till samarbete med kyrkoförsamlingar resulterade i resolutionen om att EFS bestod av två likvärdiga linjer. Detta förhållande överensstämde inte med intentionen i stadgarnas första paragraf. Vi skall nu se, hur styrelsen, som fick mottaga resolutionen, handlade i frågan och hur man i EFS kom tillrätta med differensen.

Redan före resolutionen, i januari 1965, beslutade styrelsen om en översyn av stadgarna, främst ur språklig och redaktionell synvinkel. Strax före detta beslut hade en betydelsefull stadgeändring skett, som medfört en mera demokratisk representation.[45] EFS predikantförbund, som förmodligen kände till beslutet om stadgeöversyn, inkom påpassligt med ett förslag om ändring av § 5, så att man för valbarhet till styrelsen måste vara "verksam medlem i lokalförening". Möjligheten för enskild medlem att vara direktansluten till EFS borde elimineras. Förslaget, som remitterades till styrelsens arbetsutskott, innebar att ombud måste ha missionsförenings mandat.[46]

Med anledning av predikantförbundets initiativ lade styrelsen redan vid årsmötet samma år 1965 fram ett eget förslag, som innebar att distrikten kunde utse ledamöter till en valkommitté vilket årsmötet godkände.[47] Genom denna ändring ansåg styrelsen, att predikantförbundets intention var förverkligad. Man tog däremot 1967 upp förslaget ur en annan synvinkel och föreslog årsmötet en klarare formulering av § 6: "Valbar som ombud är var och en vars ståndpunkt överensstämmer med paragraf 1 i Stiftelsens stadgar." Förslaget antogs av årsmötet.[48] Man kan i dessa förslag, predikantförbundets respektive styrelsens, skönja två olika tendenser och farhågor. Predikantförbundet ville inte att EFS medlemmar ute i landet, som stod vid sidan av den lokala föreningen, skulle nomineras till styrelsen. Denna å sin sida betonade, att endast personer, som var lojala med § 1, kunde nomineras.

När styrelsens stadgekommitté i slutet av år 1968 kunde lägga fram sitt förslag till reviderade stadgar, innehöll detta ingen ändring av § 1.[49] Strax innan hade emellertid styrelseledamoten T. Nilsson genom ett brev till styrelsen föreslagit en förändring av formuleringen i § 1. Förslaget syftade till att ge fullt erkännande också åt de föreningar, som hade egen nattvard med predikanten som officiant. Nilsson motiverade sitt initiativ, dels med att det var en moralisk förpliktelse för styrelsen att finna en väg för officiellt erkännande av faktiska

[45] EFSKP 15.6 1963, § 9, 12.6 1964, § 11. EFSA.
[46] EFSP 14.1 1965, § 6. 9.9 1965, § 214. EFSA.
[47] EFSKP 18.6 1965, § 11. EFSA. EFSÅ 1966, s 15 f.
[48] EFSP 13.4 1967, § 166. EFSA. EFSÅ 1969, s 94.
[49] EFSP 14.12 1968, § 394. EFSA.

förhållanden dels med det ekumeniska klimatet i samtiden.[50] Ännu ett alternativ till nyformulering av § 1 tillställdes styrelsen av EFS dåvarande sekreterare för yttre missionen M. Lundgren. Förslaget hade ungefär samma syfte som Nilssons men betonade mera sambandet med kyrkan. I styrelsen väcktes också tanken att helt stryka passusen i § 1 om förhållandet till kyrkan.[51]

De olikartade lösningsmodellerna resulterade i att styrelsen inte ansåg sig kunna lägga fram något förslag, förrän man inhämtat predikanternas inställning i frågan, vilket skedde genom regionala predikantmöten i december 1969.[52]

Parallellt med stadgekommittén arbetade en annan kommitté på ett integreringsförslag, som innebar ungdomsavdelningens integrering i EFS. Under 1970 samordnades de båda kommittéförslagen.[53] Formuleringen av § 1 i det slutgiltiga förslaget hade lydelsen: "Denna uppgift vill EFS utföra i samverkan med Svenska kyrkan med frihet för anslutna föreningar att utforma arbetet efter lokala förhållanden." Detta förslag skulle till remissinstanserna åtföljas av en alternativ formulering. Styrelsen sade sig lägga fram det nya stadgeförslaget på grund av tre faktorer: 1) den beslutade integrationen, 2) den stilistiska och redaktionella bearbetningen, 3) de regionala predikantmötenas önskan.[54]

Stadgeförslaget antogs av årsmötet 1971 med den nödvändiga 2/3 majoriteten utom beträffande moment 2 i § 1, där ett reservationsförslag segrade med 241 röster mot styrelsens formulering, som fick 236 röster.[55] Årsmötet 1972 bekräftade slutgiltigt stadgeformuleringen.

Om motiveringen till T. Nilssons förslag 1968, att legalisera också den fria verksamheten, rådde det i alla instanser fram till och med det beslutande årsmötet full enighet. Detta berodde på att det allmänt ansågs som en moralisk förpliktelse att officiellt erkänna de faktiska förhållandena och att det var ett villkor för EFS sammanhållning. När det gällde själva formuleringen av relationerna till Svenska kyrkan var samstämmigheten mindre, vilket framgår av röstningsresultatet ovan, samt av följande sammanställning av förslagen.

T. Nilsson:	Denna	missions	uppgift	vill	EFS	utföra i fri samverkan,
M. Lundgren:	Denna	missions	uppgift	vill	EFS	utföra – – –
Styrelsen:	Denna	–	uppgift	vill	EFS	utföra i – samverkan
S:s altern:	Denna	–	uppgift	vill	EFS	utföra – – –
Årsmötet:	Denna	–	uppgift	vill	EFS	utföra – – –

[50] EFS styrelsehandlingar 1968, T. Nilssons skrivelse - - - i nov. 1968. EFSAU 5.12 1968, § 479. EFSP 11.1 1969, § 20. EFSA.

[51] Wiberg 1970, s 72.

[52] Wiberg 1970, s 71, 97.

[53] EFSP 16.6 1970, § 229. 12.9 1970, § 274. EFSA.

[54] EFSP 15.1 1971, § 11. EFSA.

[55] EFSKP 18.6 1971, § 14. EFSA.

T. Nilsson:	betingad av lokala förhållanden, – – –
M. Lundgren:	– – – – som ett inomkyrkligt
Styrelsen:	– – – – – – –
S:s altern:	– – – – som en –
Årsmötet:	– – – – som en självständig
T. Nilsson:	– – med Svenska kyrkan.
M. Lundgren:	missions säliskap – – – med frihet för
Styrelsen:	– – med Svenska kyrkan med frihet för
S:s altern:	– organisation inom Svenska kyrkan med frihet för
Årsmötet:	– organisation inom Svenska kyrkan med frihet för
M. Lundgren:	lokala föreningar att antaga den struktur som betingas
Styrelsen:	anslutna föreningar att utforma arbetet efter lokala
S:s altern:	anslutna föreningar att utforma arbetet efter lokala
Årsmötet:	anslutna föreningar att utforma arbetet efter lokala
M. Lundgren:	av förhållandena på varje plats.
Styrelsen:	– förhållanden.
S:s altern:	– förhållanden.
Årsmötet:	– förhållanden.

Huvudintentionen hos både Nilsson och Lundgren var densamma, att legalisera den från kyrklig ordning avvikande delen av EFS föreningsverksamhet. Lundgrens förslag innebar emellertid en markering av EFS inomkyrkliga ställning, vilket också kom till uttryck i styrelsens alternativa förslag. Nilssons formulering innebar en friare hållning, där "fri samverkan" antyder EFS suveränitet. Detta framkom också i styrelsens huvudförslag och förstärktes i det slutliga konferensbeslutet i och med införandet av ordet "självständig", som inte funnits med i de andra förslagen. Denna slutliga version hade således tillkommit genom en inre brottning och måste anses vara väl förankrad i EFS.

Den nya formuleringen kan, såväl som den gamla, ha varierande innebörd, beroende på om man lägger tonvikten på "självständig" eller "inom Svenska kyrkan". Paragrafen är således alltjämt i behov av tolkning. På förekommen anledning fick styrelsen redan i april 1972 tolka paragrafens betydelse med avseende på predikanterna: "Angående pastorerna - - - innebär en möjlighet att förvalta sakramenten i enlighet med anställande förenings önskemål, men innebär ej en skyldighet."[56]

Sammanfattningsvis kan vi således konstatera, att omformuleringen av EFS stadgars § 1 innebar

1) att man gett fullt erkännande åt och stadgefäst också den del av EFS verksamhet som hade en från kyrklig ordning avvikande utformning,

2) att man uppgivit strävan att framstå som en enhetlig kyrkolojal organisation,

[56] EFSP 15.4 1972, § 103. EFSA.

3) att distrikten och framförallt de lokala missionsföreningarna fått frihet att bedriva sin verksamhet under former, som de fann mest effektiva,

4) att EFS därmed framträdde som en mångfasetterad samling föreningar,

5) samt att EFS därigenom i organisatoriskt avseende gått in för en kongregationalistisk struktur.

EFS var således enligt sina stadgar inte längre föreningspunkten för frivilliga krafter inom kyrkan i anslutning till kyrklig ordning utan en självständig missionsorganisation inom kyrkan, som inte primärt ville verka enligt kyrklig ordning utan i de former, som i varje situation framstod som de mest effektiva. Man hade därmed helt frigjort sig från att arbeta för det kyrkliga församlingslivets förstärkning och koncentrerat sig på sin egen gemenskap i arbetet/missionsuppgiften. Hur man såg på arten av denna gemenskap skall vi se i nästkommande avsnitt.

Uppenbart är, att den nya formuleringen tillkom i syfte att befria EFS från förpliktelsen till kyrklig ordning och att man således bröt det traditionella sambandet med Svenska kyrkan.

Hur kunde denna betydelsefulla förändring ske så pass smidigt? EFS styrelse som sådan var inte initiativtagare, och det var därför inte styrelsens förtjänst, annat än i det avseendet, att den vid den aktuella tidpunkten var lyhörd och följsam till föreningarnas och framförallt predikanternas önskemål och synpunkter och inte som tidigare sökte stävja dessa enligt gällande stadgeformulering. Förklaringen var helt enkelt den, att EFS genom de gradvisa medgivanden, styrelsen tidigare tvingats göra, utvecklats till den pluralitet och självständighet, som de nya stadgarna gav utrymme för.

C. EFS inkallar regionala predikantmöten

Många av de frågor som var aktuella vid riksmötet 1966, bl.a. predikanternas sakramentsförvaltning, levde vidare och pockade på en lösning. Nya frågekomplex av vital betydelse tillkom, t.ex. den ovan i detta kapitel behandlade bibelsynsfrågan och stadgefrågan. EFS styrelse fann det i denna situation befogat att inbjuda till fyra regionala predikantmöten, som hölls i december 1969 i Solviks Folkhögskola, Skellefteå, Sundsvall, Örebro och Sundsgårdens Folkhögskola, Hälsingborg. Syftet var att man i och med dessa skulle få "konsultativa organ", som kunde ge underlag för ställningstaganden i de olika frågorna.[57]

Antal deltagare i varje region var ca 75. Inbjudan att deltaga i predikantmötena hade gått ut till fyra kategorier: 1) samtliga ordinarie predikanter, instruktörer och konsulenter, 2) tjänstemän vid expeditionen i Stockholm, 3) representanter för styrelsen enligt styrelsens beslut, kretsföreningar och distrikt samt 4) hemmavarande missionärer i tjänst. Mötena kallades trots den övriga representationen predikantmöten, vilket understryker den betydelse man i de aktuella frågorna nu tillmätte predikantkåren.

Första dagens program ägnades åt de praktiska frågorna om EFS status/stadgar, struktur och målsättning, samt predikanternas sakramentsförvaltning. Andra dagen behandlades bibelsynsfrågan.[58]

När de regionala predikantmötena ägde rum, hade bibelsynsdebatten just kulminerat i T. Nilssons avsägelse av sina uppdrag i EFS och i den splittrade styrelsens ställningstagande. Vi har i avsnittet ovan om bibelsynsfrågan sett, att predikantförbundets representant redan i debattens början uttalade liknande tankegångar, som T. Nilsson och B. Olsson framförde, samt att många predikanter gav Nilsson sitt helhjärtade stöd. I predikantkåren fanns emellertid också kritiska aspekter på Nilssons bibelsyn.[59] Därför fann EFS styrelse det nödvändigt, att frågan behandlades vid predikantmötena.

Den ovan nämnde läraren vid teologiska institutet B. Olsson och institutets blivande rektor A. Nordlander höll båda inledande föredrag av exegetisk och isagogisk art, och de hade försett deltagarna med studiematerial till olika bibeltexter. Protokollsanteckningarna från grupparbetet i frågan var minimala, vilket kan tyda på att man inte hade så mycket att säga. Något motstånd mot den nya bibelsynen framkom inte. Det positiva resultatet bestod i att man fick taga del av och diskutera olika tolkningsmetoder beträffande Bibeln. Full enighet rådde om att Bibelns huvudintention är att ge svar på frälsningsfrågan.[60] Styrel-

[57] EFSP 16, 17.5 1969, § 119. EFSA. Förkunnaren nr 1 1970, s 10.
[58] Regionala predikantmöten 1969. Pärm EFSA.
[59] Förkunnaren nr 4 1970, s 16. Nr 1 1971, s 14 f, 20 f.
[60] Wiberg 1970, s 31 f, 79 f, 106. Förkunnaren nr 1 1970, s 11.

sen kunde efter detta räkna med predikanternas stöd för sitt ställningstagande i bibelsynsfrågan.

För bearbetningen av stadgefrågan hade deltagarna försetts med stadgekommitténs samt T. Nilssons och M. Lundgrens förslag. EFS ledning betonade, att man inte klarlagt innebörden av en eventuell ändring av § 1 och således inte hade något yrkande.

Full samstämmighet rådde vid samtliga predikantmöten om att § 1 i stadgarna måste ändras, så att "valet av modell för det lokala arbetet" kunde träffas på distrikts- och lokalplanet. Det fanns emellertid olika uppfattningar om hur den nya formuleringen skulle lyda. Sundsvallsmötet ville inte ha med "inomkyrklig" utan förordade, att EFS i paragrafen skulle betecknas som "trossamfund". Örebromötet ville i motsats härtill ha med beteckningen "inomkyrklig", med anledning av att man därigenom kunde få del av de kyrkliga servicebidragen.[61] Förhållandet förklaras av att det i denna region fanns ett antal småkyrkor. Styrelsen fick således klart besked om att predikanterna önskade och krävde en stadgeändring med det syfte, som T. Nilssons förslag avsåg.

Frågorna från 1966 om predikanternas sakramentsförvaltning fanns också med på arbetsprogrammet. Som underlag för samtalen hade man fått samarbetsrådets utredningsrapporter om möjligheten för predikanternas sakramentsförvaltning och om de praktiska och kyrkorättsliga konsekvenserna av prästvigning för predikanter. Dessutom hade man fått motionen till 1968 års kyrkomöte om utökade möjligheter till prästvigning. Gemensamt för detta material var, att prästvigning uppfattades som enda möjligheten att anförtro predikanterna sakramentsförvaltning och att prästvigningen förutsatte en kyrkorättslig lojalitet från både predikanternas och EFS sida.

Örebromötet förordade en skyndsam lösning av sakramentsfrågan genom bifall till förslaget om prästvigning, där man så önskade. Men dessutom borde EFS styrelse erkänna de predikanter som rättmätiga sakramentsförvaltare, vilka av sina föreningar kallades därtill. Sundsvallsmötet ansåg, att prästvigning inte var någon lösning. Man föreslog i stället stadgeändring såsom "en verklig lösning". Sundsgårds- och Solviksmötena var mera kritiska till prästvigning än Örebromötet men förordade dock öppenhet för bägge möjligheterna. Solviksmötets plenaruttalande innehöll en anmärkningsvärd önskan, att frågan om predikants ställning i första hand skulle lösas internt inom EFS och att styrelsen sedan skulle göra ett klart uttalande om sitt godkännande av predikant som sakramentsförvaltare. Sedan skulle man förhandla med Svenska kyrkan om kyrklig sanktion.[62] Att Norrbottens och Västerbottens predikanter kunde enas om ett sådant uttalande berodde förmodligen på att man inte nödvändigtvis lade in en rekommendation däri.

[61] Förkunnaren nr 1 1970, s 10. Wiberg 1970, s 98.
[62] Wiberg 1970, s 92 f.

Predikanternas ställningstagande angående sakramentsförvaltningen gav alltså även här styrelsen entydigt besked om att någon rättning i enlighet med kyrklig ordning inte kunde komma ifråga och att stadgarnas formulering av relationen till Svenska kyrkan måste ändras.

Det faktum att EFS styrelse 1969 sammankallade predikanterna som rådgivande organ vittnar om att styrelsen vid denna tidpunkt inte vågade fatta beslut, som berörde predikanterna och deras arbetssituation i föreningarna, utan att ha inhämtat deras mening och fått deras stöd.

Att styrelsen inte försökte med ännu ett riksmöte berodde inte enbart på att det förra hade rönt visst motstånd från föreningar utan också på att predikanterna var förankrade i de lokala föreningarna och kunde föra, inte bara sin egen, utan också föreningarnas talan. Någon protest från föreningar mot de regionala predikantmötena förekom nämligen inte. Predikanternas enighet om att den lokala strukturen skulle utformas av föreningsmedlemmarna och inte genom central dirigering tvingade styrelsen att lägga förslag om ändring även av § 1 i stadgarna, vilket framgick av styrelsens motivering. Samstämmigheten mellan predikanterna och föreningarna kom också till uttryck i årsmötets beslut angående nyformulering av § 1 i stadgarna.

Genom predikanternas stöd för styrelsens ställningstagande i bibelsynsfrågan kunde man undvika en uppslitande debatt i föreningarna.

D. Missionsföreningen församling?

Missionsföreningens roll och betydelse framhävdes genom omorganisationen 1961, på så sätt att missionsföreningen blev den samlande lokala enheten. Genom resolutionen 1966 erkändes officiellt att också den fria linjen med dess missionsföreningar var en fullvärdig gren av EFS. Detta praktiska erkännande bekräftades och stadgefästes genom konferensbeslutet 1971. De nämnda åtgärderna var av praktisk och organisatorisk art. Vår uppgift är nu att undersöka det teologiska resonemanget omkring missionsföreningens art och roll samt vilken funktion EFS ledning gav missionsföreningarna i det nya läget.

Vid 1971 års konferens, som antog stadgeändringen, antogs också ett dokument, som bekräftade de fyra centralstyrelsernas beslut om central integrering. Alla "spridda resurser inom EFS" skulle integreras på alla nivåer.[63] Genom detta beslut försvann det tio år tidigare välmotiverade, fristående ungdomsförbundet på central nivå. På lokal nivå skulle missionsföreningen i ännu högre grad bli den allt samlande och övergripande enheten.

Redan i integrationsdokumentet talades om "församlingen". Man betonade vikten av teologiskt arbete, som bl.a. skulle innefatta "undervisningen om församlingen".[64] EFS styrelse inledde detta med att dess hemlandsutskott gav sju personer i uppdrag att utifrån givna frågor skriva var sin uppsats om den kristna församlingen. De sju skribenterna utgjordes av predikanter och präster, som tjänstgjorde i olika EFS-funktioner.[65] Syftet var att få en grund för samtal i styrelsen i församlingsfrågan. Man vände sig således inte till teologisk expertis för att få underlag utan till sina egna anställda med erfarenhet av varierande former av kristen verksamhet.

De sju uppsatserna divergerade starkt, trots de givna frågorna. Styrelsen gav

[63] EFSÅ 1972, s 16 f. De fyra styrelserna var, förutom EFS, ungdomsförbundets (EFU), studieförbundets (EFSS), musikförbundets (EFSM). Integrationsbeslutet hade förberetts och kompletterats av ett omfattande studie- och grupparbete.

[64] EFSÅ 1972, s 16.

[65] EFSHU 58/1971. EFSA. De sju skrivarna var: P. Karlzon, distriktsförest. i Ångermanland, O. Emgård, ing., medlem i EFS styrelse 1965–1971, Å. Gröhn, teol. kand, folkhögskolelär., T. Nilsson, rektor, medlem i EFS styrelse 1963–1976, T. Guldbrandzén, präst i samarbetskyrka, red. för Förkunnaren, B. Hanberger, teol. kand., studentpräst i SESG, T. Nydevik, pred., pressombudsman i EFS. De två förstnämnda representerade den fria linjen, de tre nästkommande för samband med Svenska kyrkan, den sjätte för studentrörelsen på "Biblisk tro", och den sjunde såsom kunnig om nya gemenskapsformer, storfamilj, karismatiska grupper. – Direktiven till skrivarna upptog frågorna: 1. Vad är en kristen församling? 2. Vad är en missionsförening? 3. Vilka uppgifter har församlingen/föreningen? 4. Motivera medlemskap i missionsförening. 5. Hur förhåller sig EFS missionsförening till Svenska kyrkans a) territorialförsamling? b) gudstjänstförsamling? Hur förhåller sig missionsförening till a) frikyrkoförsamling? b) SESG? 7. När blir man medlem i a) församling? b) missionsförening?

därför ett teologiskt råd i uppgift att göra en sammanskrivning. T. Nilsson fick rådets uppdrag att redigera arbetet.[66]

Utgångspunkten i dokumentet var de sju skribenternas gemensamma uppfattning, att "församlingen (kyrkan) är det nya förbundets Gudsfolk". De lokala församlingarna och föreningarna sågs som "lokala nedslag" av detta. Man vände sig både mot det kongregationalistiska förnekandet av en "totalförsamling" och mot uppfattningen om den institutionella, hierarkiska kyrkan. Nya testamentets församling är "inte juridisk", heter det, utan en Guds skapelse. Den är synlig i sina "symbola" men osynlig vad gäller medlemmarnas tro. Församlingen är inte till för sin egen skull utan för världens, för att missionera och utöva diakoni.

Statsmaktens definiering av begreppet "trossamfund" ansåg man teologiskt otillfredsställande.

En EFS missionsförening är inte utan vidare en församling, dels därför att den är "helt och hållet synlig" och dels därför att den inte konstitueras som en församling. Inträde sker inte genom dopet, och sakramenten är inte konstituerande utan EFS stadgar.

Vad är då en missionsförening, som har egen och full sakramentsförvaltning? Den är inte en vanlig friförsamling, därför att den inte är ansluten till en frikyrka utan till ett missionssällskap inom Svenska kyrkan. Dokumentets svar löd: "En fri församling inom Svenska kyrkan."

Dokumentet menade, att EFS för framtiden egentligen bara har ett realistiskt alternativ, nämligen att göra allvar av sin placering inom kyrkan. Praktiskt samarbete i småkyrkor och i missionen sammanbinder redan de två parterna. Missionsföreningen bör betraktas som "en av flera gudstjänstförsamlingar inom territorialförsamlingen" och predikanten "i befintligt skick, d.v.s. även utan prästvigning, accepteras som en arbetare på kyrkans åkerteg". Medlemskap i missionsförening skall grundas på att man accepterar EFS grundsatser och inte på någon "trosprövning", enligt dokumentet.[67]

Dess grundsyn orienterades utifrån teologisk-praktisk synvinkel, inte utifrån de gällande kyrkliga församlingsförhållandena, som inte togs i beaktande. Det tedde sig naturligt, att EFS missionsförening fungerade och erkändes som församling i den territoriella församlingen, parallellt med dess gudstjänstförsamling. Här utgick man således ifrån de faktiska förhållandena i kyrkoförsamlingarna. Att en sådan EFS församling ur kyrklig ordnings synvinkel kunde te sig separatistisk ansågs inte utgöra något hinder.

Församlingssynen var således inte längre renodlat ecclesiologisk, d.v.s. en troendegruppens gemenskap, utan ecclesiastisk, församlingsmässig. Huruvida dokumentets synsätt var representativt är svårt att avgöra. Dess tillkomst pe-

[66] Förkunnaren nr 5 1972, s 2. Nr 6 1972, s 10.
[67] Förkunnaren nr 5 1972, s 3 f.

kar dock i denna riktning. T. Nilsson hade gjort en konsensus av de sju skribenternas församlingsuppfattning. Denna konsensus innebar en teologisk motivering och formulering av de faktiska förhållandena i EFS.

Tidningen Förkunnaren gjorde i november 1972 påpassligt ett temanummer om församlingssynsfrågan utifrån nämnda dokument. För att få större bredd på frågan hade tidningens redaktion gett lektor E. Petrén, verksam inom Svenska kyrkan och med högkyrkliga sympatier, och predikanten S. Gustafsson, som hörde till den friare riktningen inom EFS, tillfälle att kommentera dokumentet.

Lektor Petrén instämde i stort i Nilssons teologiskt motiverade församlingssyn men menade, att han hade en "obenägenhet att tala om det särskilda ämbetet" och avfärdade det alltför summariskt. Detta medförde en perspektivförträngning. Petrén ansåg också, att Nilsson gjort "en dygd" av det som från början var en nödvändighet för EFS, nämligen att arbeta utan "episkopal ämbetssuccession". Att placera EFS predikanter "i befintligt skick" bland kyrkans ämbetsinnehavare var "formlöst" och orealistiskt förenklat, enligt Petrén.[68]

Predikant Gustafsson började med att besvara artikelns rubrikfråga: "Vad är församlingen?" med tre negeringar. Församlingen är inte "ett geografiskt område - - - inte heller i första hand ett instrument för evangelisation - - - inte heller en sammanslutning av alla döpta". – I de två första negeringarna vände sig Gustafsson mot Nilssons skrivning beträffande territorialförsamlingen. Församlingen är, enligt Gustafsson, "en trosgemenskap", över vilken ingen annan än Kristus själv råder. Ingen organisation kan "utöva auktoritativ makt" över lokalförsamlingen.

Gustafsson var pessimist beträffande möjligheten för sådana rätta församlingar att kunna existera inom EFS eller Svenska kyrkan. Missionsföreningar med nattvard inom kyrkan var "en ofullkomlig anordning". Missionsföreningar med egen nattvard, vilka av Nilsson betraktats som fria församlingar inom kyrkan, ansågs möjliga endast om kyrkan var ett "geografiskt begrepp". Men Gustafsson menade, att kyrkans egentliga gränser var dess bekännelseskrifter och kyrkoordning, som utestängde icke prästvigd från sakramentsförvaltningen. Gustafsson förvånades över att EFS årskonferens röstat igenom stadgar med ny formulering av förhållandet till Svenska kyrkan i god tro att det skulle innebära "legitimation åt olika linjer" inom EFS. I stället hade EFS "knutits fastare" till kyrkans ordning. Därför borde föreningar med egen sakramentsförvaltning "utträda ur EFS organisationen" och stödja dess arbete utan förpliktelser.[69]

I T. Nilssons "kommentar till kommentarerna" uttryckte han sympati för

[68] Förkunnaren nr 5 1972, s 15 f.
[69] Förkunnaren nr 5 1972, s 20 f.

Petréns bibliskt orienterade församlingssyn men tillät sig ett "ironiskt småleende" mot talet om biskopsämbetet som tecken på kyrkans enhet.

Huvudinvändningen riktades mot Gustafssons framställning och hans missuppfattning av stadgeändringens innebörd. Nilsson höll fast vid att ändringen betydde, att varje förening hade fått full rätt att "utforma sin verksamhet precis som den ville i organisatoriskt och kyrkopolitiskt avseende". De konsekvenser, som Gustafsson drog av sitt resonemang, att man borde utträda ur EFS huvudorganisation för att få "ökad frihet", var enligt Nilsson helt orimliga.[70]

Artiklarna i Förkunnaren ger en bild av hur pass komplex frågan om föreningarnas art och församlingssynsfrågan var i EFS i början av 1970-talet, när missionsföreningarnas organisatoriska betydelse förstärktes genom stadgeändringen. Gustafsson förespråkade, genom sitt krav på lokal suveränitet i både läro- och organisationsavseende, en klart kongregationalistisk församlingssyn. Han representerade härvidlag en extrem variant av EFS fria linje. Nilsson fortsatte att försvara sin samförståndslinje, vars "helhetssyn" vann EFS lednings accepterande. EFS expedition och hemlandsutskott tyckte emellertid att det var fel, att Förkunnaren publicerat materialet, främst därför att dokumentets omfång och pedagogiska uppläggning inte utan vidare kunde bli föremål för styrelsens ställningstagande och presentation inför EFS-folket. Man gav därför missionssekreterare G. Fallman i uppdrag att i samråd med teologiska rådet revidera Nilssons skrivning i dokumentet.[71]

Fallmans sammanfattning blev inledningskapitlet i en "handbok i organisationskunskap" för EFS 1973. Man lägger här för första gången märke till beteckningen "församlingen" såsom något självklart. Redan i förordet betonade missionsföreståndare T. Wiberg, att "en levande församling behöver en god organisation - - -".[72]

Fallman tog, i likhet med dem som tidigare arbetat med frågan, sin utgångspunkt i församlingen som gudsfolket. Församlingen "består bara av dem som äger en levande, frälsande tro på Jesus". Den är synlig i ord och sakrament och i gemenskapsgrupperna omkring dessa. De döpta barnen tillhör församlingen. Den "sanna församlingen" finns inom tre kretsar, de döptas, den gudstjänstfirande församlingens och de bekännandes, men den är inte identisk med någon av dessa. Det som i egentlig mening konstituerar församlingen är således individernas tro, men man strävade inte efter att avgränsa eller synliggöra detta.

[70] Förkunnaren nr 6 1972, s 9 f.

[71] EFSP 11.11 1972, § 323. EFSA. Sammanställning i församlingsfrågan av Lingwert-Olsson. EFSA.

[72] EFS är vi 1973, s 2.

Den svenska kyrkan ses som en bekännelsekyrka, som mera betonar det som skapar församlingen än det som skapas, de troende. Ett sådant synsätt anses medföra risk för "viss ensidighet". EFS kan som inomkyrklig mission här vara ett komplement med "själavårdande gemenskap". EFS centrala arbete är byggt på "en samhörighet med Svenska kyrkan". Villkoret för att föreningarna, som fått frihet att utforma arbetet efter lokala förhållanden, skall vinna anslutning till EFS centralt, är accepterande av "den evangelisk-lutherska bekännelsen", d.v.s. kyrkans bekännelseskrifter.

Fallman citerade beträffande medlemskapet i missionsförening de gamla, striktare formuleringarna, enligt vilka krav på "personlig avgörelse för Kristus" kunde ställas. Likaså kunde formuleringen om "sann kristlig vandel" innebära kyrkotukt och uteslutning ur förening. Divergensen visavi Nilssons tidigare nämnda skrivning, liksom de i samma bok införda stadgarna för missionsförening, är här uppenbar. De nya stadgarnas villkorsformulering är betydligt mildare och allmännare: "Som direkt medlem kan antas var och en som omfattar och vill verka för föreningens målsättning." Dessutom kunde man vara med i aktivitet utan villkor. Anledningen till Fallmans erinran var förmodligen en önskan att de gamla normerna skulle gälla, även om de inte var uttryckta i de nya stadgarna. Samma sak måste i så fall gälla EFS styrelse och expedition, som godkänt organisationsskriften.

Fallman angav tre skäl till att bli medlem i en EFS missionsförening: gemenskap, uppgift, inflytande. Även om inte alla missionsföreningar svarade mot det givna församlingsbegreppet, gav dock en missionsförening en församlingsgemenskap. Fallman slutade sin artikel med att utifrån "luthersk församlingssyn" besvara frågan: "Är missionsföreningen en församling?" För föreningar med egen nattvardsförvaltning var svaret ja. Föreningar utan sådan var en del av en större församling med sakramentsförvaltning. Enligt skälen för medlemskap i missionsförening fungerade emellertid även dessa missionsföreningar som församlingar."

Grundsynen i den av Fallman reviderade skrivningen i församlingsfrågan var densamma som i Nilssons ursprungliga sammanskrivning i teologiska rådets dokument. Fallman drog ut församlingssynens konsekvenser på det praktiska planet. EFS centralt sågs under aspekten av inomkyrklig mission och föreningarna i teologisk mening och i praktisk funktion som församlingar. Medlemmarna i missionsförening borde vara personligt troende och leva i enlighet med sin tro. Detta innebar inte, att man satte likhetstecken mellan missionsföreningen som församling och församlingen av sant troende, vilken var osynlig i sina gränser, men man uttryckte en strävan efter kongruens.

Även om Fallman formellt sett endast personligen stod för denna aspekt på missionsföreningarna, blev dock skrivningen EFS officiella ståndpunkt i och

" EFS är vi 1973, s 3–13.

med att den togs in i häftet om EFS nya organisation och funktion. T. Nilsson var inte nämnd i detta häfte, men det är uppenbart, att han var idégivaren till det nya synsättet på missionsföreningarna. Hans intention var dock att missionsföreningarna skulle vara av öppnare art än den som kom till uttryck i Fallmans skrivning. Differensen i häftet mellan denna skrivning och villkorsformuleringen i de nya stadgarna för missionsförening täckte emellertid väl in den olika betoningen i Nilssons och Fallmans synsätt.

Full enighet rådde om helhetssynen, vilken också EFS styrelse accepterat, nämligen att betrakta EFS missionsföreningar under församlingsaspekt. Detta innebar en principiellt ny församlingssyn för EFS, där man drog ett streck över kyrkans "territorialförsamling" som rätt kristen församling. Att man frimodigt kunde göra detta berodde på att man, dels på praktiska grunder och dels genom ett teologiskt studium, kommit fram till att denna art och funktion för missionsföreningarna var i enlighet med evangelisk-luthersk församlingssyn.

Detta var den första självständiga omprövning och precisering i församlingssynsfrågan, som skett i EFS, och den orienterades utifrån den praktiska frågan om missionsföreningens art och funktion. Det resultat man kom fram till innebar en glidning från synen på missionsföreningarna som troendegrupper i lokalförsamlingen till en självständig församling, från ecclesiola till ecclesia.

Kapitelsammanfattning

Undersökningen i detta kapitel har visat, att det fr.o.m. mitten av 1960-talet fram t.o.m. 1972 skedde en betydande nyorientering och omdaning i EFS. Grundläggande var här den bibelteologiska grundsynen. För EFS hörde denna samman med den egna identiteten och självförståelsen.

Den bibelteologiska nyorienteringen var föranledd av den förändrade utbildningssituationen i samhället och predikanternas behov av att bli förberedda för denna. Initiativtagare var teologiska institutets rektor, T. Nilsson. Hans skiss av den bibelteologiska problematiken och av en ny, mer öppen bibelsyn accepterades av EFS styrelsemajoritet. Några styrelsemedlemmar ansåg emellertid, att det nya synsättet var ödesdigert för EFS. Styrelsens beslut innebar, att man lämnade rum för en moderat historisk-kritisk bibeltolkning. Samtidigt betonades Bibelns betydelse som frälsande budskap. Detta innebar en förskjutning i betoningen från Bibelns formella sida till dess innehållsmässiga sida. Man hade alltså både bevarat sin skrifttrohet och gjort en anpassning till samtidens synsätt.

Utifrån denna teoretiska grundval kunde man sedan gå vidare till de praktiska frågorna om förhållandet till kyrkan och synen på missionsföreningarnas art och funktion.

Den redaktionella bearbetningen av EFS stadgar under början av 1960-talet medförde också en förstärkt demokratisk representation i styrelsen. Någon avsikt att göra principiella ändringar i den grundläggande § 1 fanns inte. Rektor T. Nilsson inlämnade emellertid här ett förslag om ändring av § 1, varigenom den fria föreningsverksamheten kunde bli fullt erkänd.

För att få stöd och råd i nämnda två frågor inkallade styrelsen alla predikanter. Förutom det önskade stödet för ställningstagandet i bibelsynsfrågan fick styrelsen från predikanterna också klart besked om att prästvigning för dessa och större anpassning till kyrklig ordning inte sågs som någon lösning på EFS samfundsproblematik. Dessa lösningar kunde dock accepteras i vissa lokala situationer, under förutsättning att den fria riktningen av EFS också fick stadgemässigt erkännande.

Styrelsen ansåg sig i det uppkomna läget tvingad att förelägga årsmötet det förslag om ändring av § 1, som löste upp den formella förpliktelsen till kyrklig ordning. Årsmötet godkände förslaget. Det här helt nya var tillägget, att lokalföreningarna hade frihet att strukturera sin verksamhet så att maximal effekt kunde uppnås. Härmed stadgefästes ett kongregationalistiskt organisationsmönster i EFS.

Den lösning på samfundsproblematiken, som man uppnådde, bestod således i att de brännande frågorna om bl.a. predikanternas status och sakramentsförvaltning och föreningarnas art och funktion överflyttades från EFS centralt till det lokala planet.

Samtidigt med årsmötets antagande av nya stadgar 1971 godkändes också det integrationsdokument, som syftade till full integrering av EFS olika verksamhetsgrenar på alla nivåer. Genom denna omorganisation förstärktes ytterligare missionsföreningens roll och betydelse. EFS missionsföreningar uppfattas som verkliga församlingar, om de har egen sakramentsförvaltning. Saknas sådan, är de ändå till funktionen församlingar, genom att de är de troendes gemenskap. Kyrkoförsamlingsrelationen saknar därmed betydelse.

Genom studiearbetet i denna fråga hade man kommit fram till att det nya synsättet på missionsföreningarna överensstämde med evangelisk-luthersk församlingssyn. Den förenande relation, som återstod mellan såväl lokalföreningarna och EFS centralt som mellan EFS och Svenska kyrkan, var den gemensamma bekännelsen. Synsättet var nytt, både i förhållande till den officiella kyrkliga församlingsstrukturen och till EFS tidigare grundsyn.

Också en fjärde förändring skall noteras, nämligen den ökade betydelse som EFS styrelse tillmätte predikantkåren. Styrelsen hade därmed intagit en mera följsam roll i förhållande till opinionen i EFS. Som helhet svek emellertid EFS sina predikanter i ett vitalt avseende. Dessa fick nämligen inte det officiella uppdrag de önskat, att i egenskap av pastorer förvalta också sakramenten. Där deras tjänst innebar detta, förblev de ur kyrklig ordnings synpunkt separatistiska, medan EFS som helhet ville framträda som kyrkolojal.

Den omdaning av EFS, som vi påvisat i detta kapitel, innebar en strukturförändring, som främst kunde komma till uttryck på lokalplanet. Här framträdde EFS som kongregationalistiskt trossamfund, för vilket den förpliktande relationen till Svenska kyrkan inte längre fanns. Att detta förhållande inte heller för EFS centralt saknade betydelse är uppenbart, även om inte de nya stadgarna uttryckte någon större förändring härvidlag.

Den framställning vi gett av EFS lokalt i detta kapitel är dock inte hela bilden. Den olikartade utformningen av den lokala verksamheten gav även rum för samarbete med kyrkoförsamlingar, vilket vi skall undersöka i följande kapitel.

Kapitel VII. Partiellt samarbete EFS–Svenska kyrkan

Av föregående kapitel har framgått, hur EFS markerade sin självständighet i förhållande till Svenska kyrkan och hur detta manifesterades i stadgeändringen 1972. Hur denna markering påverkade kyrkans relationer till EFS faller utanför vår undersökning.

Parallellt med denna utveckling etablerades emellertid visst samarbete mellan EFS och Svenska kyrkan och detta främst i två avseenden: samarbetskyrkor inom kyrkoförsamlings ram och samordning av utlandsinsatser.

A. Samarbetskyrkor

I detta avsnitt skall vi söka orsakerna till samarbetskyrkans tillkomst, se hur verksamheten i samarbetskyrkan ser ut samt se hur den nya verksamhetsformen upplevdes av EFS i stort. Undersökningsmaterialet är dels en av författaren vid två tillfällen gjord enkät till samarbetskyrkorna och dels material från två samarbetskyrkokonferenser.

Den ursprungliga beteckningen för verksamhet av detta slag var inte samarbetskyrka utan den här tidigare använda "småkyrka". Denna benämning användes inom Svenska kyrkan på de kyrkolokaler i mindre format än församlingskyrkan, som byggdes i de expanderande församlingarnas nya bostadsområden.[1] Eftersom lokaliseringen av den verksamhet, som vi här skall behandla, avsåg just sådana områden, blev beteckningen också densamma. Benämningen samarbetskyrka användes tidigt i Stockholmsdistriktet, men först några år efter vår undersökningsperiods slut slog beteckningen samarbetskyrkor igenom i EFS i stort. Vi använder här denna mera adekvata beteckning.

1. Samarbetskyrkans uppkomst – Sätraprojektet

Samarbetskyrkotanken uppkom genom ett konkret behov i Stockholm, och den vidareutvecklades vid samarbetsrådets överläggningar.

Missionsföreningen i Stockholm ansåg sig ha behov av ett pensionärshem. 1963 tilldelades man en byggnadstomt för ett sådant med en insprängd gudstjänstlokal. Önskemål framkom emellertid om att gudstjänstlokalen skulle bli en fristående kyrka.[2] Vid samma tidpunkt inleddes samtal med Hägerstens församling, som hade planer på att inom samma område bygga en kyrka. För undvikande av dubblering och konkurrens erbjöd sig församlingen att avstå från detta, om man kunde etablera samarbete.[3]

I samarbetsrådet framförde rektor T. Nilsson redan hösten 1962 tanken om samarbete, i synnerhet i storstäderna, där EFS missionsförening kunde vara en kyrkans "förlängda arm" och predikanten få "ett slags kyrklig sanktion".[4] Samarbetsrådet hölls sedan informerat om utvecklingen av projektet i Hägersten. Samarbetet i stadsdelen Sätra kom att framstå som en modell för denna form av verksamhet och kallades Sätraprojektet.

Samarbetskyrkotanken föddes således ur praktiska och konkreta omständigheter för att undvika dubblering och konkurrens. Men detta blev inte den enda orsaken. De nya bostadsområdena behövde få bli egna kyrkodistrikt med småkyrkoverksamhet. För detta behövdes inte bara präst och anställda försam-

[1] Gustafsson 1955.
[2] BKP 24.2 1962, § 18, 18.4 1963, § 21. BKA. Med sikte på framtiden 1977, s 35, 42.
[3] BKP 10.4 1964, § 4. 17.2 1965, § 10. BKA.
[4] SRP 28.11 1962, § 3. EFSP 14.1 1965, § 14. EFSA.

lingsarbetare utan också en grupp frivilliga och aktiva lekmän. Kyrkoförsamlingen led ofta brist på bådadera. EFS å sin sida hade viss tillgång i sina predikanter och medlemmar, vilka ville göra en evangeliserande insats. Man hade emellertid vissa svårigheter med att etablera sig i de nya tätorterna. Det tedde sig därför ur praktisk synpunkt riktigt med samarbete. Men för kyrkoförsamlingen, som genom lag var ansvarig för den andliga vården inom sitt territorium,[4] var det viktigt, att den gällande kyrkliga ordningen garanterades. I samarbetsrådet utarbetades därför riktlinjer för samarbetet.

Grunden för detta var den gemensamma "evangelisk-lutherska bekännelsen", och ändamålet angavs vara att "främja den gemensamma uppgiften".[6] Två villkor måste uppfyllas, för att verksamheten skulle motsvara kyrkans ansvar: Högmässogudstjänst skulle hållas enligt den svenska kyrkohandbokens ordning, och den svenska psalmboken skulle användas i högmässan. Samma principer förväntades gälla för kyrkliga förrättningar, i och med att de skulle utföras endast av prästvigd tjänsteförrättare. Övriga gudstjänster, liksom barn- och ungdomsverksamheten, fick organiseras enligt EFS tradition och organisation.

Den andra huvudpunkten gällde pastorn, som måste vara prästvigd i Svenska kyrkan. Han skulle "utses" av EFS och "godkännas" av domkapitlet vilket innebar, att han fick missiv från domkapitlet. Man räknade med att pastorn var EFS predikant, som skulle prästvigas efter dispens från teol. kand.-examen. Den första samarbetskyrkopastorn var dock teol. kand.[7] Pastorn skulle helst avlönas av EFS, i andra hand med kyrkomedel. Han skulle ha vanligt prästerligt ansvar i sitt distrikt samt dessutom "ansvaret för Stiftelsens verksamhet - - -". Han fick därmed dubbel lojalitet och fler arbetsuppgifter, vilket ansågs kompenserat av den hjälp han fick genom EFS-medlemmarnas frivilliga insats i församlingsarbetet.

EFS skulle tillhandahålla och äga gudstjänst- och församlingslokaler, och kyrkoförsamlingen skulle ge skälig ekonomisk ersättning därför.[8]

Kyrkoförsamlingen köpte på så sätt tjänster av EFS, och hade därmed inte frånhänt sig sitt lagstadgade ansvar. EFS hade, så länge och i den utsträckning man stod som anställande part, fullt bevarad självständighet. Det blev dock ganska snart – 1966 – aktuellt med alternativ två beträffande avlöning av pastor liksom av övriga anställda.[9] Detta innebar naturligtvis en välkommen ekonomisk avlastning för EFS men samtidigt också viss inskränkning i suveräniteten. EFS styrelse tvekade därför att ge klartecken för detta alternativ.

[4] Hassler 1967, s 17 f.
[6] Redogörelser och förslag 1965, s 8 f. EFSA. Se ovan kap. V.A.3.
[7] Månadsblad 1965, s 74.
[8] Se not 6.
[9] EFSP 14.4 1966, § 57. 20.10 1966, § 274. 16.5 1968, § 168. 19.9 1968, § 289. 19.10 1968, § 351. EFSA.

Det nya Stockholmsdistriktet, som hade många samarbetskyrkor, återkom i början av 1970 i frågan. Denna blev emellertid vilande i EFS styrelse tills omorganisationen 1972 med dess decentralisering, genom vilken distrikten blev beslutsinstanser i liknande frågor. I samarbetsrådets förslag till riktlinjer hade man förutsett, att nämnda situation kunde uppstå och därför begränsat pastorns kyrkliga befordringsmöjligheter till extra respektive extra-ordinarie prästtjänst. Den förste samarbetskyrkoprästen, som fick ordinarie prästtjänst, lämnade därför sin samarbetskyrkotjänst.[10] När distrikten efter 1972 kunde besluta i liknande frågor, tillät först och främst Stockholmsdistriktet samarbetskyrkopräster att inneha ordinarie prästtjänst.

2. Samarbetskyrkornas antal utökas

Hösten 1969 infordrade EFS ledning, inför de regionala predikantmötena, rapporter från samarbetskyrkorna, som då fanns på sju platser nämligen i:[11]

Nyåker, Nordmalings församling	distrikt 2
Norrköping, Borgs församling	distrikt 8
Jönköping, Sofia församling	distrikt 10
Hässleholm, Hässleholms församling	distrikt 11
Enköping, Enköpings församling	distrikt 14
Solna, Råsunda församling	distrikt 14
Sätra, Hägerstens församling	distrikt 14

samt tre samarbetskyrkor under uppbyggnad i:

Linköping, Domkyrkoförsamlingen	distrikt 8
Uppsala, Gamla Uppsala församling	distrikt 14
Visby, Domkyrkoförsamlingen	distrikt 14

Rapporterna, som var lämnade av samarbetskyrkornas pastorer, gav ett övervägande positivt intryck. Samarbetet gick bra på samtliga platser, utom i Hässleholm, där kyrkoförsamlingen av principiella och praktiska skäl var emot samarbete. Att visst samarbete dock hade inletts berodde på rekommendationer från samarbetsrådet. Stiftets biskop var också positiv till samarbetet.

Till fördelarna med samarbetet hörde att EFS verksamhets omfång kraftigt utökades genom nya kontakter, flera gudstjänstbesökare, utökad barn- och ungdomsverksamhet och "normalt församlingsliv med möjlighet till sakramentsbruk och förrättningar i (vår) egen kyrka - - -". Viss reservation mot samarbetet från EFS medlemmars sida noterades i Solna. Detta berodde förmodligen på att man där låg nära två andra kyrkor med genuin och omfattande EFS-verksamhet, nämligen Betlehemskyrkan och Hammarbykyrkan i Stock-

[10] EFSP 19.10 1968, § 351. EFSA. Månadsblad 1969, s 62.
[11] EFS småkyrkoarbete 1969, EFSA.

holm. Förhållandet tyder på att EFS medlemmar i en valsituation föredrog att vara med i en genuin EFS-verksamhet framför en samarbetskyrkas.

Beträffande anställningsförhållandena hade två kyrkor – Nyåker och Sätra – kyrkofondslön till pastor, organist och vaktmästare. I övriga kyrkor utgick lönebidrag från kyrkoförsamlingen till EFS, som därmed kunde stå som anställare och avlöna enligt sitt eget löneregelmente, vilket för den anställde innebar en lägre lönesättning.

1970 gjorde författaren en enkät med de sju ovan nämda samarbetskyrkorna. Frågeformuläret ställdes dels till kykoherdarna i de aktuella församlingarna och dels till prästerna i samarbetskyrkorna.

Under denna undersöknings gång, år 1977, utsände författaren likalydande frågeformulär till representanterna för samarbetskyrkorna, vars antal då ökat till 21.[12]

Samstämmigheten i de lämnade svaren är påtaglig. En kyrkoherde svarade med att hänvisa till samarbetskyrkoprästens svar, och i ett fall undertecknade båda parterna samma svar. En del differenser i formuleringar och sifferuppgifter fanns dock, men de flesta saknade principiell betydelse. Det som genomgående karaktäriserade skiljaktigheterna var att båda sidornas uppgifter gynnade den egna partens roll. Detta gällde inte minst frågan om vem som varit initiativtagare, vilket tyder på viss stolthet över samarbetet. Samma tendens gällde skillnaderna i de ekonomiska frågorna och uppgifterna om gudstjänstordning m.m.

Differenserna gällde inte olika värderingar av samarbetet. Samtliga svarande, utom en, tyckte att samarbetet "löpt tillfredsställande", och verksamheten bedömdes såsom bättre än vad den skulle ha varit utan samarbete. Divergensen kan tyda på otillfredsställande information, viss oklarhet i detaljöverenskommelser samt varierande synsätt.

Spridningen av EFS samarbetskyrkor sammanföll inte med förekomsten av EFS verksamhet i landet.[13] Tätast förekom de i Mellansverige och var nästan uteslutande lokaliserade till större tätorter. Se karta nedan.

Anledningarna till att man inlett samarbete angavs i enkäten med varierande formuleringar, men dessa kan innehållsmässigt sammanföras till tre huvudmotiveringar: 1) sanering, 2) praktiska skäl, 3) ökade evangelisationsmöjligheter. Av de 21 kyrkor, som växt fram t.o.m. 1977, hade 8 kommit till p.g.a. sanering, lika många av praktiska skäl och 5 för att få bättre evangelisationsmöjligheter.

Det var i stor utsträckning omstruktureringen av gamla stadskärnor, där

[12] Enkät 1970 och 1977. Hos förf. 1977 fanns samarbetskyrkoverksamhet, förutom på de ovan nämnda 10 platserna, i Boden, Arvidsjaur, Skellefteå, Gävle, Sandviken, Södertälje, Skövde, Oskarshamn, Västerås, Tumba och Akalla (Stockholm).

[13] Se ovan kap IV.A.

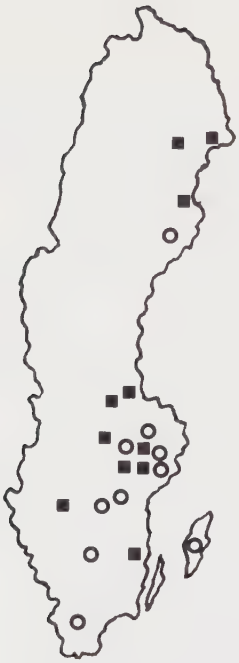

EFS tidigare hade sin lokal, som drev fram samarbetet. Därtill kom att båda parterna inte sällan blev anvisade byggnadstomt i samma distrikt av staden. Lägger vi härtill den andra orsaksgruppen, olika yttre faktorer, som gjorde att man fann det riktigast att söka samarbete, dominerar de praktiska orsakerna stort över den religiösa motiveringen till samarbetet. Därmed inte sagt att denna saknades.

EFS hade antingen stått ensam eller varit delaktig som initiativtagare vid samtliga tillfällen utom tre. Detta behöver emellertid inte betyda större samarbetsintresse från EFS sida än från kyrkans. I stor utsträckning hade EFS lokala missionsförening varit lokalförsamlingens förhandlingspartner. Det var i huvudsak i Stockholmsregionens nya kyrkor som distriktsorganisationen förhandlat, vilket berodde på att det där till stor del gällde nyetablering av EFS verksamhet. Skriftligt samarbetsavtal fanns i samtliga fall. Likaledes stod EFS i alla fall, utom ett, som ensam ägare till kyrkolokalerna. I nämnda fall hade parterna bildat en kyrkostiftelse.[14]

Liksom samarbetskyrkotanken i det s.k. Sätraprojektet föddes i en konkret situation, så var också den fortsatta tillkomsten av samarbetskyrkor främst betingad av praktiska förhållanden. Riktlinjernas intention att göra en bättre

[14] Enkät 1970 och 1977. Hos förf.

evangelisatorisk insats blev således endast indirekt en anledning till samarbete. Antalet samarbetskyrkor ökade med nära två per år. EFS-parten var i större utsträckning än kyrkoförsamlingarna initiativtagare till samarbetet, vilket får tillskrivas EFS större beroende av de yttre förhållandena.

3. Samarbetskyrkoverksamhetens struktur

Hur tedde sig samarbetskyrkoverksamheten utifrån, i fråga om ekonomi, gudstjänstordning och församlingsarbete? Var strukturen EFS-präglad, eller framträdde den som vanlig distriktskyrkoverksamhet? Enkäten ger svar på dessa frågor.

Samarbetskyrkoverksamheten implicerade för EFS del stora ekonomiska åtaganden. Nybygge av kyrko- och församlingslokaler kostade miljonbelopp, och lönekostnaderna innebar permanenta och stegrade utgifter. Enligt det första förslaget till riktlinjer räknades EFS med att driva verksamheten med hjälp av ekonomiska bidrag från kyrkoförsamlingarna. Hyres- och driftsbidragen var en förhandlingsfråga, och de kunde därför variera avsevärt från plats till plats. Vanligtvis utgick bidrag i procent av de totala omkostnaderna. Det rörde sig i allmänhet om 50–70 %. Förutom nämnda bidrag utgick löner eller bidrag till dessa. 1969 fick endast två av de sju samarbetskyrkorna sina löner genom kyrkofonden. 1976 avlönades de anställda i 14 av de 21 kyrkorna helt av kyrkan. I övriga kyrkor utgick bidrag med ca 50 % av EFS lönekostnader, medan Visby var helt utan lönebidrag, beroende på att man saknade präst.

Lönekostnaderna hade således i stigande grad avlastats från EFS och övertagits av kyrkan. För EFS, som i huvudsak var beroende av insamlade kollektmedel, var detta av stor betydelse. Förändringen vittnar om ett stigande förtroende från EFS distrikts och missionsföreningars sida för samarbetspartnern, eftersom den ursprungliga intentionen att själv avlöna var föranledd av behovet att genom anställning kunna leda verksamheten.

En ekonomisk fråga, där samarbetskyrkans särart i jämförelse med annan kyrklig församlingsverksamhet tydligt framträdde, var beträffande kollekter och insamlingar. Enligt riktlinjerna hette det: "Av fastställda rikskollekter upptages kollekterna till de fyra rikskyrkliga styrelserna. Beträffande övriga kollekter äger missionsföreningen besluta."[15] Riktlinjernas förslag bör betraktas som normerande, och de torde i huvudsak ha följts i samtliga samarbetskyrkor. Detta innebar att merparten av kollekterna gick till EFS olika arbetsgrenar i hemland och utland. Men eftersom EFS liksom Svenska kyrkan stöder självständiga systerkyrkor i utlandet, gick i praktiken betydande kollektbelopp till icke-EFS-ändamål. För den gudstjänstbesökande allmänheten framstod emellertid samarbetskyrkans starka kollektkoncentrering på EFS som en stor kontrast till kollektändamålen i kyrkoförsamlingen i övrigt.

[15] Redogörelser och förslag 1965, s 10. EFSA.

Ett annat område, där samarbetskyrkans särdrag framträdde, var gudstjänsten. Svenska kyrkans gudstjänstordning bärs av en lagstadgad liturgisk tradition. Mässkrud är t.ex. enligt 1686 års kyrkolag påbjuden vid gudstjänst med nattvard.[16] Kyrkohandboken säger emellertid ingenting därom, men praxis är att den användes vid nattvard. EFS har i egenskap av lågkyrklig rörelse en restriktiv hållning till liturgiska attribut, skrudar m.m. Vid enkäten 1970 fanns kaftan med som gudstjänstdräkt i fyra av de sju samarbetskyrkorna. 1977 dominerade alba-stola som gudstjänst- och förrättningsdräkt. I fyra av kyrkorna användes mässkrud, vilket betyder, att i de övriga förrättas nattvard utan mässkrud.

Vid högmässogudstjänst följde man i alla fungerande samarbetskyrkor kyrkohandbokens ordning. I den mån aftongudstjänster förekom, följde de nästan uteslutande EFS ordning, d.v.s. icke-formella, varierande möten. Gudstjänsterna i samarbetskyrkorna gav således bilden av gudstjänst enligt kyrklig ordning men oftast i lågkyrklig variant, d.v.s. i dess minst liturgiskt präglade utformning.

Barn- och ungdomsarbetet bedrevs nästan uteslutande i EFS regi, syföreningsverksamheten likaså. I hälften av kyrkorna stod kyrkoförsamlingen som medarrangör till pensionärsverksamheten, vilket innebar att församlingen ekonomiskt bar verksamheten och att den riktade sig till alla stadsdelens pensionärer. Nästan samtliga samarbetskyrkopräster hade konfirmandundervisning. Så gott som alla samarbetskyrkopräster hade också tjänstgöring vid pastorsexpeditionen varierande antal timmar.[17]

Beträffande församlingsarbetet i samarbetskyrkorna kan således sägas, att det har en dominerande EFS-prägel. Om vi inkluderar vad som sagts om ekonomi och gudstjänstordning, kan vi beträffande samarbetskyrkans yttre struktur konstatera, att verksamheten sker enligt kyrklig ordning, att den har en lågkyrklig prägel samt att den ekonomiskt i betydande utsträckning bärs upp av kyrkoförsamlingen.

Denna faktiska bild av samarbetskyrkan stämmer väl överens med riktlinjerna, som säger, att verksamheten som regel skall bedrivas i EFS lokal och av missionsförening, som är ansluten till EFS, samt att församlingen skall ge ekonomisk ersättning för den del av "- - - arbetet till församlingslivets uppbyggande - - -", som EFS utför.[18]

4. EFS och samarbetskyrkoverksamheten

Den fortgående ökningen av antalet samarbetskyrkor sågs inte med tillfredsställelse av hela EFS. Inom distrikt 3, Ångermanland-Medelpad, var man kri-

[16] Kjöllerström 1959, s 204.
[17] Enkät 1970 och 1977, Hos förf.
[18] Förslag till riktlinjer 1970, punkt 8 och 10. EFSA.

tisk. Distriktets predikantförbund och predikantförbundet i Norrbotten instämde i de kritiska synpunkterna. Man vände sig främst mot EFS styrelses tillåtelse och medverkan till prästvigning av predikanter för samarbetskyrkotjänst och man krävde att 1967 års konferens skulle besluta om "provstopp" under fem år för sådan prästvigning. Man ville också att årsmötet skulle rekommendera alla missionsföreningar, som tänkte inleda samarbete, att uppskjuta detta under samma tid. Motiveringen med förslaget var att man därigenom skulle kunna få en "uppfattning om arbetets karaktär och konsekvenser - - -".[19]

Konferensen avslog emellertid motionen med 187 röster mot 43. Detta trots att motionärerna då hade modifierat den föreslagna tidsperioden till tre år.[20] I stället för att upphöra med prästvigning medverkade EFS ledning till att fem predikanter prästvigdes under år 1967.[21] Detta berodde delvis på de just då rådande gynnsamma dispensförhållandena för prästvigning. EFS ledning höll dock ögonen på den nya verksamhetsformen, eftersom liknande synpunkter som de nämnda fortlevde inom EFS led.

I början av 1970-talet aktualiserades kritiken mot samarbetskyrkorna på nytt. Den kanaliserades då genom EFS ungdomsråd. Det rapporterades, att på en del platser med samarbetskyrkoverksamhet rådde missnöje bland ungdomarna över "de extremt formella högmässorna".[22] Det var dock inte högmässan som sådan, som kritiserades, utan just samarbetskyrkornas högmässa. Man efterlyste den frihet, glädje och spontanitet, som fanns "på sina håll" inom Svenska kyrkan. En del ungdomar sades "lämna samfundet" av nämnda anledning.

EFS stockholmsdistrikt, som hade de flesta samarbetskyrkorna, kallade i det läget till en konferens i Uppsala i mars 1972, där bl.a. de nämnda kritiska aspekterna uppmärksammades men betecknades som "övergångsfenomen". Beträffande EFS medlemmars påstådda utträde ur samarbetskyrkors missionsföreningar kunde något sådant inte beläggas inom distriktet.[23]

Konferensdagen hade ett dominerande offensivt drag. Distriktsföreståndare G. Josefsson betecknade samarbetskyrkorna för EFS del som "en ny arbetsmöjlighet, en chans - - - till ett kontinuerligt evangeliserande arbete". Därför borde EFS självfallet och engagerat gå in i sådant samarbete, där möjligheter fanns. Detta medförde också ett ansvar, som man inte fick förringa. EFS föreningsmedlemmar måste verka inte bara för sin missionsförening utan för allt folket i stadsdelen, och kyrkan måste fungera såsom "skänkt åt folket i stads-

[19] EFSP 10,11.5 1967, § 228, 247, 279. EFSA.
[20] EFSKP 16.6 1967, § 13. EFSA.
[21] EFSÅ 1968, s 6.
[22] EFSUP 29.1 1972, § 35. EFSA.
[23] Samarbetskyrkodag 1972. BKA.

delen", även om den ägdes av EFS. Detta för att också icke-EFS-medlemmar skulle ha "både andligt hem och möjlighet till kristet arbete" där.

Dessa tankegångar utvecklades vidare under deltagarnas överläggning i frågan. EFS i samarbetskyrkan måste fungera mera enligt "folkkyrkotanken", hette det. Det var nödvändigt att ur missionsperspektivets synvinkel "tona ner det typiskt pietistiska omvändelsekravet", om folkkyrkofromheten skulle känna sig hemma i samarbetskyrkan. Högmässogudstjänsterna måste anpassas efter "stadsdels-Svensson".

Ungdomarnas ovan nämnda önskemål om "glada och spontana gudstjänster" ansågs tjäna det syftet. Högmässoordningen ansågs medge spontana lekmannainslag. För informationens skull måste EFS medlemsmöten kompletteras med någon form av "stadsdelsmöten" eller "storforum". Beträffande medlemskapet i missionsförening ansåg man, att EFS i sina nya stadgar för missionsförening inte skulle ställa krav om "personlig bekännelse" som förutsättning för medlemskap. Detta för att underlätta för kyrkligt intresserade utan EFS-bakgrund att ansluta sig till missionsförening i samarbetskyrka.

Bakom denna progressiva uppfattning av samarbetskyrkorna låg bl.a. de rapporter som distriktet infordrat från samtliga sina samarbetskyrkors pastorer hösten 1970. Man hade då särskilt begärt synpunkter på "relationen EFS förening – församlingen".[24] Det konstaterades, att det var svårt att rekrytera medlemmar till missionsförening i samarbetskyrka. Detta berodde dels på viss tvekan från EFS medlemmar inom samarbetskyrkans område att engagera sig och dels på att "sympatisörerna och stödjarna i stadsdelen" inte upplevde sig motiverade för medlemskap i missionsföreningen. De sistnämnda hade dock, genom sitt engagemang i samarbetskyrkans verksamhet, gjort ett ställningstagande.

Missionsföreningarna borde, enligt konferensen, omstruktureras och mera få karaktär av "arbetsgemenskap". Detta innebar naturligtvis en risk för att det genuint EFS-betonade i samarbetskyrkorna skulle trängas tillbaka, men missionsföreningen borde se en kallelse att "ge ut sig själv, glömma sig själv, för att tjäna människor i stadsdelen i stället för att själv växa - - -".[25]

Denna inriktning delades inte av EFS breda lager, vilket var en anledning till att EFS styrelse hösten 1973 sammankallade en tredagars "småkyrkokonferens" med ett trettiotal representanter för såväl de olika samarbetskyrkorna i landet som för distrikt och föreningar utan sådan verksamhet. Sju av de 13 samarbetskyrkoprästerna deltog. Dessutom var tre representanter för Svenska kyrkan inbjudna.

Konferensen behandlade av EFS hemlandsutskott angivna frågeställningar i samarbetskyrkorna om EFS-profilen, förrättningarna, missionsföreningens

[24] Ibid.
[25] Ibid.

roll m.m. Hemlandsutskottet hade en ambitiös avsikt med konferensen, vilket bl.a. framgick av PM för samtalsgruppen om förrättningarna i samarbetskyrkorna. Om dopet hette det: "Kritik av nuvarande doppraxis i Svenska kyrkan. - - - Tystnar vi här, är det ett tecken på sömnaktighet och folkkyrklig nivellering. Våra småkyrkor borde vara föregångsmän, när det gäller att ifrågasätta slentriandop. Många högkyrkliga bröder väntar på understöd från oss."[26]

Av tre inledningsföredrag skall vi här endast referera två. Distriktsföreståndare G. Josefsson, som vid tillfället hade sex års erfarenhet av verksamhetsformen inom sitt Stockholmsdistrikt, gav utifrån denna erfarenhet en "analys och problemfixering", i vilken han skärpte sina synpunkter från samarbetskyrkodagen året innan. Han poängterade tre viktiga förhållanden. Det första gällde relationen till kyrkoförsamlingen. Dess ansvar enligt församlingsstyrelselagen kunde inte överlåtas på någon annan, men man kunde "köpa tjänster" avsedda för stadsdelen. På så sätt var EFS verksamhet i samarbetskyrkan underställd kyrkorådet, som dock i sin tur var bundet av träffat avtal. Det var första gången detta förhållande, som var känsligt med tanke på EFS suveränitet, framhölls för EFS del.

Josefsson pekade också på ett annat faktum, som var ömtåligt, därför att det gick emot EFS ursprungliga intention. Detta gällde ändringen av punkt 10 i riktlinjerna för samarbetsavtal, så att det naturliga blev att kyrkoförsamlingen, och inte EFS, stod för präst-, kyrkomusiker- och vaktmästarlön, där verksamheten utövades enligt intentionerna, d.v.s. att EFS utförde det huvudsakliga kyrkliga arbetet. Ändringen, som inte bekräftats av EFS styrelse, godtogs i samarbetsrådet 1971 av juridiska skäl. Rådet ansåg nämligen, att lön skulle utbetalas till person och inte som bidrag till förenings utbetalning av lön.

Josefsson tog också upp frågan om samarbetskyrkopersonalens dubbla lojalitetsförhållande. Man hade "i praktiken två arbetsgivare". Den nya arbetssituationen, som kunde göra vederbörande främmande i sin gamla EFS miljö och skapa känsla av ett "mitt emellan", måste behandlas med omsorg. Vidare borde rekryteringen av samarbetskyrkopräster ägnas uppmärksamhet, så att inte en akut brist uppstod.

Josefsson lyfte således fram frågeställningar, som aktualiserats genom samarbetssituationen och inte främst ur EFS intressesynpunkt. Detta gjorde däremot EFS sekreterare för hemlandsarbetet, G. Fallman, i sitt föredrag.

Fallman tog sin utgångspunkt i förväntningar från kyrkans sida om EFS "möjlighet och lämplighet" att bidraga med något för kyrkan väsentligt. Det gällde därför för EFS att finna sin profil, som förhoppningsvis bestod av 1) tilltro till Skriften, 2) förkunnelsens koncentrering på andra trosartikeln, 3) betoning av väckelsens nödvändighet, 4) själavårdande förkunnelse, 5) de troendes gemenskap och 6) det allmänna prästadömet och nådegåvornas funktion.

[26] Småkyrkokonferensen 1973, förrättningarna, grupp 2. EFSA.

Utifrån dessa särdrag skulle EFS bl.a. verka för "gudstjänstlivets förnyelse" och en doppraxis, som var mera anpassad efter "dagens missionssituation", samt arbeta för en mera luthersk församlingssyn. EFS medlemmar borde också aktivt engagera sig i kyrkofullmäktige och kyrkoråd.[27]

Fallmans inlägg i konferensen präglades således av stark tilltro till EFS förutsättningar att inplanta något nytt i kyrkans gudstjänst- och församlingsliv. Detta var också utan tvivel den enda acceptabla motiveringen för EFS i stort att engagera sig i samarbetskyrkoverksamhet.

Den grupp, som vid konferensen arbetade med de kyrkliga förrättningarna, betonade vikten och nödvändigheten av att dessa alltid föregicks av ett personligt samtal. Beträffande dopet var det önskvärt med församlingsdopfaddrar, som efter dopet höll kontakt med hemmen. Man befarade dock att EFS medlemmar inte skulle räcka till för de nya samarbetskyrkornas dopfrekvens. "Ställföreträdande undervisning", främst för dopbarnets föräldrar, ansåg man önskvärd men svårgenomförbar.[28] Frånskildas vigsel ansågs strida mot biblisk syn på äktenskapet, men man ville ändå lämna frågan öppen för respektive pastors ställningstagande.

Gruppen som arbetade med barn- och ungdomsarbetet påpekade, att merparten samarbetskyrkor använde den ekumeniska söndagsskolkommitténs material, som inte behandlade dopet. Man förordade därför att EFS, för att få ett enhetligt söndagsskolmaterial, borde gå över till samarbete med Svenska Kyrkans Centralråd.[29]

Till småkyrkokonferensen hade kommit ett par motioner från medlemmar och f.d. medlemmar i samarbetskyrkan i Linköping. Motionärerna tillerkände den nya verksamhetsformen vissa fördelar, men dess nackdelar ansågs så allvarliga, att de måste åtgärdas. De allvarligaste invändningarna var, att samarbetskyrkans missionsförening saknade profil och identitet, högmässogudstjänsterna var för stela och pastorn för upptagen av förrättningar för att hinna med EFS verksamhet. Man motionerade därför om: 1) Större plats för EFS i samarbetskyrkan, 2) direktiv för hur pastorn skulle fungera, 3) en EFS-profil för samarbetskyrkan, 4) nya inslag i högmässan, 5) evangeliska möten med vittnesbörd av lekmän på bästa gudstjänsttid, 6) offentlig kungörelse från predikstolen om samarbetet, där EFS-parten borde nämnas lika ofta som kyrkoförsamlingen, 7) offentlig kungörelse från predikstolen om de stora ekonomiska åtaganden som missionsföreningen åtagit sig genom samarbetet.

En av grupperna i konferensen arbetade med nämnda motionsmaterial. Gruppen gick dock inte motionärerna till mötes beträffande framtoningen av

[27] Småkyrkokonferensen 1973, Småkyrkan – En utmaning, G. Fallman. EFSA.

[28] Se not 26.

[29] Småkyrkokonferensen 1973, rapport från grupp 4. EFSA. EFS kom i stället att komplettera med ett särskilt doppaket.

EFS och direktiven för pastorn. Man ansåg att missionsföreningen borde vara "en värdgrupp i kyrkan - - - inte som en exklusiv församling i församlingen". Föreningens styrelse borde fungera som ett planeringsråd för stadsdelen. Motionärernas synpunkter på högmässan och evangeliska möten bejakades däremot av samtalsgruppen. Vidare borde icke-prästvigda predikanter utan krav på venia få predika i samarbetskyrkan, likaså andra lekmän efter kallelse från missionsföreningens styrelse.[30]

Några förslag eller uttalanden gjordes inte från konferensen, men materialet gick till EFS styrelse för bearbetning.[31] Betydelsen av konferensen låg inte minst däri, att de kritiska synpunkterna inom EFS mot samarbetskyrkan därigenom fick kanaliseras. Motionärernas önskemål om direktiv för pastorerna tillgodosågs inte direkt, men väl indirekt, genom att konferensen egentligen handlade om hur samarbetskyrkan skulle vara och fungera ur EFS synvinkel.

Man arbetade utifrån EFS som helhet, där samarbetskyrkan var en ny och ganska liten del. Syftet med konferensen angavs bl.a. vara, "att utvärdera verksamhetsformen, och att ge informationsunderlag".[32] De av representanter för samarbetskyrkorna framförda synpunkterna på de faktiska förhållandena ägnades mindre uppmärksamhet.

Framställningen ovan har visat, att samarbetskyrkotanken föddes i konkret situation i Stockholm. Den vanligaste anledningen till samarbetskyrkornas framväxt var sanering och omstrukturering av gamla stadskärnor, där EFS hade sin lokal. Man tvingades därmed att flytta till de nya bostadsområdena i städernas utkanter, där ett ömsesidigt behov av samarbete förelåg. Samarbetsrådets bearbetning av och riktlinjer för verksamheten spelade en positiv roll för samarbetskyrkornas tillkomst. Det var i huvudsak praktiska förhållanden, som blev anledning till samarbetet. Den evangeliserande motiveringen uppfylldes därmed indirekt.

Samarbetskyrkoidén innebär konkret, att en kyrkoförsamling överlåter åt en EFS missionsförening att bedriva det kyrkliga arbetet inom visst område under ledning av prästvigd tjänsteförrättare. Samarbetet regleras genom ingånget avtal. Den kyrkliga parten svarar ekonomiskt för den del av församlingsarbetet, som kan anses åvila församlingen enligt församlingsstyrelselagen. Gudstjänstverksamheten i samarbetskyrkorna har en lågkyrklig struktur. Barn- och ungdomsverksamheten är organiserad efter EFS riktlinjer.

Ur EFS synpunkt innebar samarbetskyrkan något nytt, som bl.a. aktualiserade missionsföreningens roll i denna. Detta var anledningen till konferenserna om samarbetskyrkorna. Vid den första av dessa betonades nödvändigheten av att i den nya situationen nedtona EFS-profilen och låta missionsföreningen

[30] Småkyrkokonferensen 1973, rapport från grupp 3. EFSA.
[31] Budbäraren 6.12 1973, s 16.
[32] Småkyrkokonferensen 1973, program. EFSA.

få en mera öppen karaktär, anpassad efter de faktiska förhållandena. Ett sådant synsätt låg inte i linje med EFS lednings intention med samarbetskyrkorna. P.g.a. intern kritik mot verksamhetsformen höll man denna under uppsikt och ville gestalta den så, att den kunde betecknas som genuin EFS-verksamhet. Den av EFS styrelses hemlandsutskott år 1973 sammankallade samarbetskyrkokonferensen präglades därför av intentionen att gestalta samarbetskyrkoverksamheten så, att den kunde försvaras ur EFS synvinkel.

Det ökande antalet samarbetskyrkor vittnar dock om att alltfler missionsföreningar fann det av praktiska och religiösa skäl riktigt att inleda samarbete med kyrkoförsamling. Procentuellt var dock detta antal föreningar mycket lågt, 1977 under 3 % av totala antalet.

B. Utveckling mot samarbete i missionen

Inom EFS fanns från dess allra första början intresse och ansvar för "utländsk mission".[13] EFS blev också den första svenska organisation, som tog upp självständig svensk mission. Vid EFS missions 100-årsjubileum 1966 kunde man se tillbaka på en betydande missionsinsats i Ostafrika och Indien.

Tio år tidigare hade man firat 100-årsjubiléet av EFS bildande och tre år tidigare teologiska institutets (tidigare missionsinstitutets) 100-årsjubileum. Tre år senare skulle man fira sjömansmissionens 100-årsjubileum. Genom dessa högtider fördes tankarna bakåt och då gärna till de ljusa och imponerande inslagen i EFS verksamhet. Jubiléernas tid var dock en annan, därför att de yttre betingelserna, både i hemlandet och utlandet, var under radikal förändring. Glansen över forna dagars insatser gjorde sig inte så bra i de förändrade förhållandena. En viss jubileumströtthet förmärktes, och jubiléerna upplevdes med visst vemod.[14]

Dessa stämningar gällde inte minst den utländska missionen, som vid tiden för missionsjubiléet kommit in i en radikalt förändrad situation. EFS stod då i begrepp att överlämna det sista och största av sina missionsfält åt den unga inhemska kyrkan.

Vi skall här granska den utveckling, som ledde fram till denna situation, samt se hur den påverkade EFS relationer till Svenska kyrkan och därmed också dess samfundsproblematik. Den ursprungliga strukturen av EFS mission bestod i att man upprättade och ägde missionsstationer och institutioner, skolor och sjukvårdsinrättningar och där bedrev verksamhet under ledning av utsända missionärer. Sådant arbete hade EFS sedan längre eller kortare tid upptagit i Eritrea, Etiopien, Indien, Somalia och Tanzania. EFS kunde tala om sin egen mission, som samtidigt genom de manliga missionärernas prästvigning i Svenska kyrkan var kyrkligt legaliserad svensk mission. Den politiska och nationella utvecklingen i EFS missionsländer i mitten av seklet gjorde dock att betydelsen av denna missionens struktur väsentligt minskades.

1. Missionen blir inhemska kyrkor

Indien. Det första av EFS missionsländer, där den nationella strukturen förändrades, var Indien, som blev självständig stat 1947. Nästan omedelbart härefter, 1949, sammanslogs och integrerades EFS mission med den inhemska kyrkan, The Evangelical Lutheran Church of Central Provinces. Denna kyrka hade bildats redan 1923 genom EFS och dess missionärers medverkan. Kyrkans författning var synodal med en president som ledare. Kyrkan svarade för

[13] Tafvelin-Lundmark 1974, s 26 f.
[14] Nilsson 1969, s 3, 4.

församlingsvården och dess finansiering genom kyrkoskatt. EFS svarade för sin egen administrering och kostnader, missionärslöner, institutioner o.s.v. Att en och samma evangeliska verksamhet således administrerades av två självständiga organisationer, kyrka och mission, upplevdes åtminstone från EFS sida fram till den nationella självständigheten 1947 såsom fullt normalt och tillfredsställande.[35]

Missionens integrering i kyrkan 1949 innebar, att institutioner och egendom överlämnades till kyrkan. För att tillvarataga missionärernas intressen utsåg EFS styrelse en fältsekreterare och en fältkommitté. Denna ledde missionärernas verksamhet och fungerade som ett EFS styrelseutskott. Missionärerna blev således inte direkt underställda den inhemska kyrkan.[36] Integreringen blev följaktligen inte total. EFS behöll, i förhållande till kyrkan och enligt konstitutionen, en viss överordnad ställning, vilket framförallt gällde tillsättning av kyrkans högsta ledare. Vi skall nu se hur kyrkan själv agerade i denna fråga.

Kyrkans högsta ledare var från början en president. Men redan i konstitutionen 1923 framstod det såsom önskvärt att "vid lämplig tid" införa episkopatet. Motiveringen var, att detta ämbete var "bibliskt". Den lämpliga tiden kom emellertid inte under de 26 åren fram till integrationen 1949. I den nya konstitutionen kvarstod passusen om episkopatet oförändrad.

1967, aderton år efter integrationen, väcktes frågan om biskopsämbetet inom kyrkans ledning, och årets synod beslutade att låta en kommission utreda intresset härför i kyrkans församlingar. Majoriteten av dessa var för episkopatets införande. 1968 års synod beslöt därför enhälligt, att kyrkan skulle övergå till episkopal ledning.

Vid den följande valproceduren ville synoden inte följa konstitutionens föreskrift, att val skulle ske med slutna sedlar och att dessa skulle sändas till EFS styrelse i Sverige, för att denna utifrån valet skulle utse president för fem år. Den avgående presidenten, EFS-missionären pastor R. Israelsson, påpekade avvikelsen från konstitutionen, men han vann inte gehör och godkände därför synodens yrkande om öppen omröstning. Israelsson valdes därefter enhälligt av synoden till kyrkans förste biskop. En verkställande kommitté beslöt strax efteråt, att biskopsvigningen skulle ske redan i januari 1969 och förrättas av den svenske biskopen i sydindiska Tamulkyrkan. I en officiell skrivelse till EFS styrelse hade den indiska kyrkan begärt att EFS skulle avstå från sitt medbestämmande i frågan om kyrkans ledare och låta den bli en intern fråga, som kyrkan själv fick taga ansvar för. Den hastigt uppkomna situationen och framförallt åsidosättandet av konstitutionen väckte förvåning och förvirring i EFS ledning i Sverige. – Styrelsen kunde dock inte ha varit helt okunnig om frågans

[35] Tafvelin--Lundmark 1974, s 304 f.

[36] EFSP 5.5 1949, § 107, bilaga Konstitutionen. EFSA. Tafvelin-Lundmark 1974, s 336 ff.

aktualitet i den indiska kyrkan, men man räknade tydligen med att den skulle regleras enligt konstitutionen.

Med anledning av den uppkomna situationen beslutade styrelsen att omedelbart sända missionsföreståndaren E. Thurfjell till Indien för att få utförlig information.[37] Efter missionsföreståndarens hemkomst behandlades ärendet omgående av styrelsen. Man hade tre huvudanmärkningar: att kyrkan åsidosatt konstitutionens procedurförfarande, att kyrkan i en så betydelsefull fråga underlåtit full konsultation med EFS styrelse samt att man inte omarbetat konstitutionen för anpassning till episkopatet. Styrelsen nöjde sig med dessa "erinringar" och beslöt för övrigt i en deklaration att för sin del erkänna kyrkan såsom fullt autonom samt att fr.o.m. införandet av episkopatet avstå från sin funktion att enligt konstitutionen utse ledare för kyrkan. Denna skulle i fortsättningen själv få utse och besluta om ställning och status för kyrkans ledare. Eftersom förändringen redan var fastställd, mottog styrelsen informationen endast som ett meddelande. Man skulle dock även i fortsättningen ge kyrkan ekonomiskt och personellt stöd, om den så önskade.[38]

Frågan var av mycket känslig art för såväl EFS ledning som dess missionsfolk. EFS lågkyrkliga struktur gjorde att man för den unga inhemska kyrkan, som man byggt upp, föredrog en synodal författning med en president som ledare framför en episkopal författning. Bevis för detta var, att man aldrig vidtagit någon åtgärd för att förverkliga konstitutionens passus om episkopatets införande. Utvecklingen i den indiska kyrkan kunde således för EFS-folket te sig otillfredsställande. Informationen i Budbäraren om episkopatets införande var därför en grannlaga fråga.

I den första rapporten i Budbäraren om den viktiga synoden i oktober 1968 nämndes inte ett ord om biskopsfrågan. Rapporten, som var skriven av en kvinnlig missionär, gav ett utförligt referat av synodens uppbyggliga inslag.[39] I samband med artikeln meddelade tidningens redaktion i en parentetisk notis, att en viktig fråga som gällde, om man skulle ha president eller biskop, behandlats och att man skulle återkomma därtill.

Detta skedde i missionsföreståndarens rapport om ärendet i januari 1969. Här redogjordes för skälen till den indiska synodens beslut och brådska med ärendet. Skälen var av praktisk art. – Konstitutionens ord om att episkopatet var bibliskt nämndes inte. – Ledningen av kyrkan och dess prästerskap nödvändiggjorde biskopsämbetet. Indiska myndigheter och det växande motståndet mot kyrkan accentuerade behovet. Det var lättare att få återresevisum för en missionär med biskops rang än för en vanlig missionär. Brådskan i frågan

[37] Tafvelin-Lundmark 1974, s 342 f. EFSP 14.12 1968, § 389. EFSA. Budbäraren 10.1.1969, s 6.

[38] EFSP 14.12 1968, § 389. EFSA. Nilsson 1971, s 52 ff.

[39] Budbäraren 21.11 1968, s 9.

hörde samman med det senast nämnda. Missionären, presidenten R. Israelsson, skulle hem till Sverige för viloperiod under våren 1969, och det ansågs viktigt för kyrkan, att han efteråt kunde återvända.

Missionsföreståndarens rapport till EFS-folket kastade ingen skugga över Israelsson, som hade skött sin svåra presidentuppgift så, att han tillvunnit sig hela kyrkans förtroende. Förebråelsen riktades mot kyrkans synod, och därmed var både EFS ledning och missionärer helt rättfärdigade i frågan.[40]

Samtidigt med episkopatets införande i den indiska kyrkan inträffade några tillfälliga men för frågans positiva bedömning viktiga händelser. Två f.d. EFS-missionärer med stort förtroende bland EFS-folket besökte dels strax före och dels samtidigt med synoden EFS mission i Indien, och de kunde i rapportartiklar i Budbäraren ge uppmuntrande underrättelser om kyrkans verksamhet. Tidningen Budbäraren kunde också i en stort upplagd artikel berätta, att man hade arrangerat en studieresa till fältet i Indien, där de 29 resenärerna bl.a. hade gästat den nyutnämnde biskopen. Intrycken från resan var mycket positiva och glädjande. I ovannämnda artiklar berördes emellertid bara i förbifarten, att en av EFS missionärer utsetts till biskop.[41] En recensionsartikel i Budbäraren av en av de besökande missionärerna efter biskopsvigningen handlade i förvånansvärt liten grad om betydelsen av episkopatets införande, som endast betecknades som en titeländring.[42]

Det faktum som man ställts inför i biskopsfrågan var en oangenäm överraskning för EFS ledning och folk, men man fogade sig och erkände kyrkan som helt autonom. För kyrkans egen del hade den ursprungliga teologiska motiveringen för episkopatet kommit i skymundan för praktiska skäl. De inrikespolitiska förhållandena i Indien motiverade förverkligandet av den ursprungliga intentionen. Förmodligen var det faktum, att EFS under 45 år inte sökt förverkliga den ursprungliga intentionen, en pådrivande faktor för kyrkan att införa episkopatet utan att rådfråga EFS styrelse. De kontrollerande band, som byggts in i den inhemska kyrkans konstitution, klipptes således av den beroende parten, som därigenom blev helt autonom.

*

Tanzania. 1938 sände EFS ut sina första missionärer till Tanzania, som således är EFS yngsta missionsfält. Nästan omedelbart därefter, 1940, blev man ombedd att gå in i det arbete som den tyska Berlinmissionen tvingats lämna p.g.a. krigsutvecklingen. Denna missionsverksamhet förklarades samtidigt som självständig kyrka, fast den knappast var mogen för självstyre. P.g.a. landets skiftande förflutna under olika kolonialmakter spirade självständighetskravet i alla läger i landet. EFS missionärer, främst fältordföranden M. Nord-

[40] Budbäraren 10.1 1969, s 6.
[41] Budbäraren 24.1 1969, s 8 f.
[42] Budbäraren 14.2 1969, s 10 ff.

feldt, arbetade sedan 1949 på ett förslag till konstitution för synoden i södra Tanzania. Denna konstitution var färdig 1959, då synoden som sin förste president valde missionären i EFS, J. Nilsson. Därmed fanns en inhemsk, autonom kyrka, under vilken missionen sorterade. 1965, sex år senare, valdes en av de infödda prästerna till president.

Flera liknande synodala kyrkobildningar fanns i olika delar av landet, bl.a. i nordvästra delen, där Svenska kyrkan övertagit ett annat av Berlinmissionens fält och arbetat för dess utveckling i samma riktning som på EFS fält. Fr.o.m. 1960 arbetades, inte minst genom Lutherska Världsförbundets tillskyndan, på en samordning av de lutherska grupperingarna. 1963 förenades de olika synoderna till Tanzanias Evangelisk Lutherska Kyrka. De provinsiella synoderna hade dels synodal författning med president, i likhet med EFS ursprungliga missionsfält i söder, och dels stift med biskop, som fallet var på Svenska kyrkans förra missionsfält.[43]

Den kyrkliga självständigheten gick således i Tanzania parallellt med det politiska oberoendet. EFS missionärer arbetade, tillsammans med andra lutherska missioner, för den inhemska kyrkans autonomi.

*

Etiopien. I Eritrea, som under den för oss aktuella tiden var en etiopisk provins, aktualiserades frågan om integration av EFS där bedrivna och allra äldsta mission i den inhemska kyrkan redan 1935. Det dröjde dock ända till 1971, innan det slutgiltiga integrationsdokumentet underskrevs och EFS överlämnade sin mission i Eritrea åt den inhemska kyrkan.[44]

I Etiopien fanns vid andra världskrigets slut ca 100.000 evangeliska kristna, som var förbundna med olika länders missioner, bl.a. med det svenska EFS. Dessa missioner inbjöds fr.o.m. 1944, med EFS-missionären E. Söderström som initiativtagare, till evangeliska konferenser, delvis i syfte att komma fram till en evangelisk kyrkobildning. I och med att man 1947 ifrågasatte vilken bekännelse man skulle ha, splittrades kyrkosträvandena. Från mitten av 1950-talet var endast de lutherska missionerna med i dessa konferenser. – Förhållandet understryker den vikt man tillmätte den konfessionella sidan.

Församlingen i Addis Abeba, som växt fram ur och stod EFS mission nära, hade redan efter kriget intagit en självständig hållning till missionen, och den räknades av de övriga missionsförsamlingarna såsom tongivande. Dess ledande män var också ledare i de olika lutherska missionernas rådsförhandlingar.[45] I mitten av 1950-talet kom en ny amerikansk luthersk mission in i bilden med en drivande kraft, dr H.G. Schaefer, som företrädare. Denne utarbetade en skiss till konstitution för en förenad luthersk kyrka, vilken antogs vid general-

[43] Tafvelin-Lundmark 1974, s 161, 165 f, 182–188.
[44] Tafvelin-Lundmark 1974, s 211.
[45] Saeverås 1974, s 37. Tafvelin-Lundmark 1974, s 202.

konventet i Addis Abeba i april 1958. Därmed hade fem lutherska missioners verksamhet, Norsk Luthersk Missionssamband, Dansk Evangelisk Mission, Tyska Hermannsburgmissionen, Amerikanska Lutherska Kyrkans mission och EFS mission, enats i en kyrka, som fick namnet The Ethiopian Evangelical Church – Mekane Yesus. Kyrkan var vid sin konstituering numerärt stor och stadd i stark tillväxt. Den räknade sig som ett etiopiernas eget verk, och den ville stå på egna ben.[46] Kvar i landet fanns emellertid också de fem missionerna, om vilkas relation till kyrkan ingenting var sagt i konstitutionen. – Vi lämnar här de icke-svenska missionerna för att se, hur EFS handlade i den nya situationen.

EFS missionärskonferens i Etiopien i november 1958 behandlade det uppkomna läget under frågan: "Hur ska vi fortsätta vårt arbete i Etiopien?" Man uppdrog åt fältordföranden, M. Lundgren, att till nästkommande missionärskonferens utarbeta ett dokument om relationerna kyrka-mission. Det blev ett 40 sidor långt aktstycke, vars innehåll enhälligt antogs av konferensen. Dess huvudprinciper var att kyrkan, som är *en* och Kristi kropp, är permanent, medan missionen är temporär. Den bör därför ge kyrkan chans att utvecklas och helt taga över missionens arbete. För att avhjälpa de svagheter, som fanns i kyrkans begynnelseskede, skulle missionen finnas kvar och ge sin hjälp, men den skulle vara inställd på att upphöra som en organisation vid sidan om kyrkan. Integreringen skulle inte ske brådstörtat utan förberedas noga. Missionärskonferensens beslut blev i översättning sänt till den nya kyrkans president och till de övriga lutherska missionerna.

1966 blev M. Lundgren, på den nya kyrkans kallelse, dess specielle rådgivare. Lundgren var känd som en etiopisk patriot, sedan han under kriget 1936 varit med i den svenska Röda Kors-expeditionen och därefter sedan 1945 verkat som EFS missionär i Etiopien.[47] 1968 efterträddes han på posten som kyrkans rådgivare av en annan EFS missionär, K.J. Lundström. Lundgren började omedelbart arbeta på ett memorandum till kyrkans ledning om relationerna till missionerna. Under 1967 hölls tre konferenser med representanter för kyrka och missioner i frågan. I april 1969 var integrationsdokumentet färdigt och undertecknades av kyrkans president och delegater för de lutherska missionerna. I och med detta upphörde missionerna som parallella organisationer vid kyrkans sida, och deras egendom och verksamhet tillföll kyrkan. Denna fick samtidigt officiell registrering och status.[48]

2. Missionens utveckling och EFS hemmasituation

Samtidigt med att integrationsdokumentet undertecknades i Addis Abeba 1969, meddelade missionär K.J. Lundström helt kort i en rapport i Budbäraren

[46] Saeverås 1974, s 101 f, 115.
[47] Saeverås 1974, s 116 f, 138 f.
[48] Tafvelin-Lundmark 1974, s 205, 213, Saeverås 1974, s 160 f.

från den etiopiska kyrkans generalförsamling, att man antagit en ny konstitution.[49] Att integreringen i praktiken innebar, att EFS överlämnade sin största mission med dess institutioner och egendom till den inhemska kyrkan, utsades inte. Rapporten är med vad den säger och inte säger typisk för missionsinformationen genom Budbäraren till EFS folk. Frågor om missionens organisatoriska utveckling på de olika fälten meddelades ofta endast i korta notiser. Missionens religiösa sida såväl som betydelsen av ekonomiskt stöd åt densamma gavs däremot större utrymme. Visserligen fanns det också andra informationskanaler än Budbäraren, som årskonferensen och informationsbrev, men dessa förändrade knappast bilden. 1971 kom T. Nilssons missionsskrift, som i klartext talade om de organisatoriska förändringarna, som då var ett fullbordat faktum.[50]

Efter att M. Lundgren 1968 lämnat sin tjänst som rådgivare åt den etiopiska kyrkan, tillträdde han tjänsten som sekreterare för EFS mission i utlandet. Utifrån denna befattning ansåg han det viktigt, att dels p.g.a. det förändrade missionsläget och dels för att stimulera EFS-folkets missionsintresse ge faktisk information. Han skrev därför en längre serie missionsartiklar i Budbäraren. Hans paroll var: inte mission 100, som innebar jubiléer och tillbakablickande, utan mission 70, som innebar framtidsplanering, närmast för 1970-talet. Lundgren förutspådde, att missionens utveckling på fälten skulle få betydande återverkningar också på hemlandsförhållandena och förhoppningsvis leda till självförståelse för EFS egen del, om dess plats och funktion i en ny tid. På frågan vad som höll samman det just då av bibelsynsdebatten skakade EFS svarade han: En gemensam historia och en gemensam uppgift.[51] Utifrån det förhållandet att EFS inte längre hade någon "egen mission" fastslog han, att 1970-talet måste bli "det gemensamma ansvarets missionstid", då EFS tillsammans med de unga kyrkorna och andra missionsorganisationer gjorde en gemensam insats i den ena missionen, Kristi kyrkas mission.[52]

De förändringar som skett innebar, att relationerna i utlandsmissionen blivit många fler och mera komplicerade. De unga kyrkorna upplevde sitt förhållande till de många olika missionsorganisationerna i skilda länder som förvirrande.[53] EFS missionsadministration var uppbyggd för passerade stadier i missionen, och att göra om hela administrationen var för kostsamt. Om EFS förstod sig själv som ett missionssällskap var det, enligt Lundgren, nödvändigt att "både etablera och deklarera en sådan kyrkoanslutning", att EFS kunde anses som "en funktion inom ett kyrkosamfund". Detta innebar i sina praktiska

[49] Budbäraren 18.4 1969, s 9.
[50] Nilsson 1971, s 16 f.
[51] Budbäraren 20–27.2 1970, s 3, 24. 6.3 1970, s 3. Jmfr. T. Nilsson 1966, kap. V, not 77.
[52] Budbäraren 13.3.1970, s 3,20.
[53] Budbäraren 20–27.3 1970, s 6.

konsekvenser, att man borde samordna det personella och ekonomiska stöd som EFS, Svenska kyrkan och Lutherhjälpen gav till samma kyrkor och distribuera det genom ett gemensamt organ. Artikelserien mynnade ut i förslag om gemensam personalrekrytering för och information om de inhemska systerkyrkorna.[54]

M. Lundgren uppfordrade således EFS till att på hemmaplan draga de praktiska konsekvenserna av de faktiska förhållanden, som uppstått på missionsfälten. Hans artikelserie berörde på det närmaste EFS relationer till Svenska kyrkan, även om han i det avseendet inte gav något konkret förslag. Lundgren ansåg, att EFS i förhållande till unga inhemska kyrkor inte borde uppträda som en egen kyrka utan som "en funktion" inom Svenska kyrkan. – Synpunkten bör sättas i samband med den då i EFS pågående revideringen av § 1 i EFS stadgar.

Budbäraren publicerade ungefär samtidigt missionsinformation också från annat håll. Man rapporterade om en stor internationell missionskonferens i Frankfurt, där bl.a. missionsprofessorn vid Tübingens universitet, P. Beyerhaus, i sina föreläsningar höll en sträng "vidräkning" med den missionssyn, som bl.a. kommit till uttryck vid Kyrkornas Världsråds generalförsamling i Uppsala 1968.[55] Under sommaren 1970 medverkade samme Beyerhaus i den nordiska missionskonferensen i Jönköping, där han också framförde kritik mot Lutherska Världsförbundet. Beyerhaus menade, att den kristna missionen var inne i en illavarslande kris. Synen på missionsuppgiften hade profanerats. Tidningen Budbäraren publicerade hela Beyerhaus' föredrag i Jönköping. Föredraget var starkt teologiskt präglat.[56]

M. Lundgren, som genom sin missionssekreterarebefattning hade att föra EFS missions talan, och T. Nilsson, som efter sin avsägelse i samband med bibelsynsdebatten endast var tillfällig kommentator i Budbäraren, skrev var sin kommentar till Beyerhaus' föredrag. Rubriken över Lundgrens artikel var "Missionens förmenta och verkliga kris", vilket utsade något om hans syn på Beyerhaus' framställning. Även om han instämde i det väsentliga i Beyerhaus' synsätt, ansåg han dock, att framställningen var alltför teologisk och att den fjärmade missionen från dess vänner. Den verkliga krisen för missionen bestod i att det "uppstått en farlig distans mellan den missionerande församlingen och missionens arbetsuppgifter".[57] Nilsson instämde också till väsentlig del i Beyerhaus' föredrag men protesterade mot dennes tal om ett särskilt livslångt missionärsämbete, som han betecknade som romersk-katolskt influerat. I sin ovan nämnda missionsskrift fronderade Nilsson i viss mån

[54] Budbäraren 3.4 1970, s 3.

[55] Budbäraren 11.12 1970, s. 7. 1–8.1 1971, s 5.

[56] Budbäraren 4.9 1970, s 3, 19. 18.9 1970, s 7, 18. 9.10 1970, s 8, 18.

[57] Budbäraren 18.9 1970, s 3. Lundgren slutade sin tjänst som missionssekreterare i EFS 15.2 1971 för tjänst i Lutherska Världsförbundet, EFSP 12.9.1970, § 237. EFSA.

mot Beyerhaus' synsätt. Han bejakade den utveckling som skett på missionens område såsom naturlig, samtidigt som han befarade att den skulle oroa EFS missionsfolk.[58]

Trots nämnda kritiska aspekter införde Budbärarens redaktör, L. Linder, hela den av Beyerhaus skisserade s.k. Frankfurtdeklarationen i tidningen. Översättningen var gjord av den från bibelsynsdebatten kände dr D. Hedegård.[59] Budbärarens publicering av denna externa missionsinformation innebar, att man ansåg att M. Lundgrens och T. Nilssons synsätt på missionen och mellankyrkliga relationer behövde kompletteras. Budbäraren tillgodosåg därmed de läsaresynpunkter, som ansåg att kontakten med andra kyrkor, missioner och kyrkofederationer medförde risker för EFS konfessionella identitet.

3. EFS och Svenska kyrkans samverkan i missionen

På nyåret 1971 rapporterade M. Lundgren i Budbäraren, att de praktiska konsekvenserna av Etiopienmissionens integrering förverkligats, genom att samtliga EFS missionsstationer överlämnats till den unga Mekane Yesus-kyrkan. Lundgren påminde också om att samma utveckling skett i Indien och Tanzania och pågick i Eritrea.[60] Förhållandet underströk vikten av vad han förordat i sina tidigare artiklar.

Under samma januari månad tog EFS styrelse ett beslut, som gick ännu längre än till samarbete med Svenska kyrkan. Man beslutade nämligen att på försök i två år integrera sin sjömansmission med kyrkans sjömansvård.[61] Beslutet skulle meddelas 1971 års konferens, och man fick dess fullmakt att fullfölja ärendet. Försöket blev permanent, och därmed hade EFS inte längre egen sjömansmission.

I februari informerade EFS nye missionsföreståndare T. Wiberg i Budbäraren om "Den nya missionssituationen och samtalen mellan Svenska kyrkans Missionsstyrelse och EFS". Wiberg ansåg, att det var nödvändigt med samordning av EFS, Svenska kyrkans och Lutherhjälpens insatser till samma kyrkor i Afrika och Indien, därför att dessa kyrkor krävde dylik samordning av biståndet. Att sådan samverkan inte hade negativ verkan för EFS del, utan tvärtom, belyste missionsföreståndaren med upplysningen om att Lutherhjälpen satsat stora belopp på projekt inom områden, som tidigare varit EFS missionsfält.[62] Artikeln var en förhandsavisering av det beslut som styrelsen fattade påföljande månad om samarbete med Svenska kyrkan i utlandsmissionen.[63]

[58] Budbäraren 23.10 1970, s 5. Nilsson 1971, s 40–42.
[59] Se not 55.
[60] Budbäraren 22.1 1971, s 8.
[61] EFSP 16.1 1971, § 10. EFSA.
[62] Budbäraren 12–19.2 1971, s 7.
[63] EFSP 13.3 1971, § 65–67. EFSA.

Innebörden av denna samverkan presenterades för EFS-folket i Budbäraren under rubriken "Nyhet för EFS". Tillsammans med Svenska kyrkan hade man på prov i två år upprättat ett gemensamt rekryterings- och utbildningskontor med en utbildningssekreterare från EFS och en rekryteringssekreterare från kyrkan.[64] Organet för samverkan var en samordningskommitté med representanter från EFS, Svenska kyrkan och Lutherhjälpen. EFS årsbok 1972 fastslog, att man i och med samordningskommittén fått "en fastare organisation" för det internationella samarbetet.[65] Med anledning av den då pågående stat-kyrka-utredningen, som också berörde kyrkans internationella åtaganden, beslöt denna samordningskommitté i november 1971 att göra en sammanställning av fakta kring de internationella förpliktelser, som kyrkan delade med Lutherhjälpen och EFS. Rapportören i Budbäraren ansåg det troligt, att varje förändring av relationerna stat-kyrka skulle komma "- - - att aktualisera behovet av vidare integrering i riktning mot en enhetlig organisation för kyrkans utlandsarbete och internationella åtaganden".[66] Med tanke på att EFS manliga missionärer alltsedan missionens början prästvigs i Svenska kyrkan, var inte arten av denna samverkan någon nyhet. Samordningskommittén, som bestod av tio representanter för de tre parterna, varav två för EFS, hade dock större ambitioner för praktisk samordning än vad EFS styrelse ansåg sig kunna acceptera. Utöver det ovan nämnda kom man dock att samverka även i informationsavseende och i produktion av AV-medel.[67]

Kapitelsammanfattning

Framställningen ovan har visat, att EFS mission, som under 100 år gjort en betydande traditionell missionsinsats, just vid tiden för jubiléet var inne i en organisatorisk omdaningsperiod. Resultatet av denna blev att församlingarna på fälten konstituerade sig som kyrkor, i vilka EFS mission efterhand integrerades. Utvecklingen på de fyra missionsfälten var inte helt parallell i tid och förlopp, men grundmönstret var detsamma.

I denna omdaning spelade EFS missionärer en betydande och självständig roll, och de hade styrelsens förtroende. Informationen till EFS-folket hemma

[64] Budbäraren 22.10.1971, s 8, 18.
[65] EFSÅ 1972, s 28.
[66] Budbäraren 11.8 1972, s 15, 16.
[67] EFSP 11.12 1971, § 392. EFSA. Samordningskommitténs; EFS, LVF/SS och SKM rapport av d. 11.11 1971, § 25, 29, 32, 34. Kommitténs ledamöter var: missionsf. T. Wiberg, missionssekr. B. Andreasson, direkt. E. Arvidsson, past. prim. Å. Kastlund, int. T. Månson, prost. G. Rudéus, missionsdir. T. Furberg, inform.sekr. U. Sjögren, kyrkoh. G. Weman.

om de organisatoriska förändringarna på missionsfälten var sparsam. Först 1970, när all mission i princip integrerats i de nya inhemska kyrkorna, informerades öppet om att EFS inte längre hade "egen mission".

Den nya missionssituationen väckte vissa farhågor inom EFS för missionens framtid, och dessa konkretiserades genom professor P. Beyerhaus' konservativa missionssyn, som presenterades för EFS-folket. Den tilltagande distans mellan missionens understödjare och de unga kyrkorna, som påpekats av EFS missionssekreterare, M. Lundgren, medförde dock, att någon missionsdebatt inte kom till stånd inom EFS. Man kan emellertid utifrån EFS struktur och fromhetstyp våga påståendet, att grupper av EFS-folket av konfessionella skäl inte var tillfreds med missionens utveckling till autonoma kyrkor, i vilka flera olika kyrkors och samfunds missioner var integrerade.

EFS ledning lyssnade dock till de unga kyrkornas önskemål om samordning av hjälpinsatserna. 1971 blev året då EFS och Svenska kyrkan gick in i organiserad samverkan i sitt utlandsarbete. Då tillsatte man samordningskommittén, öppnade gemensamt utbildnings- och rekryteringskontor och gemensam informationscentral. – Samma år integrerades EFS sjömansmission i kyrkans sjömansvård. Anledningen och drivkraften till denna samverkan var den i organisatoriskt avseende förändrade situationen på missionsfälten.

Slutsatsen av de två avsnitten ovan om samverkan EFS–Svenska kyrkan i samarbetskyrkor och utlandsarbete blir, att detta samarbete främst var föranlett av förändrade yttre förhållanden. För hemlandsarbetet angavs ökade evangelisationsmöjligheter som motivering, men där samarbete kom till stånd, berodde det främst på yttre omstruktureringsfaktorer. I utlandsarbetet innebar missionärernas medvetna medverkan i uppbyggnaden av autonoma, inhemska kyrkor, parad med respektive länders nationella och politiska utveckling, att EFS folket närmast ställdes inför fullbordat faktum. Men utifrån sitt förtroende för missionärerna accepterade man detta, liksom det därigenom uppkomna kravet på samverkan med Svenska kyrkan i fråga om hjälpinsatserna till de nya kyrkorna. Däremot var man inte villig att draga några konsekvenser för hemlandsarbetet av den nya missionssituationen.

Det samarbete, som faktiskt kom till stånd, var således för EFS del inte primärt föranlett av önskan om samarbete med Svenska kyrkan eller av strävan att få bättre evangelisationsmöjligheter utan av tvingande yttre omständigheter.

Sammanfattning

Enligt sin självförståelse såg EFS alltjämt vid vår undersökningsperiods början som sin uppgift att vara en väckelserörelse i anslutning till Svenska kyrkan. Någon intention att fungera som samfund och församling fanns inte.

Relationen till kyrkan var emellertid opreciserad. För merparten av EFS var det självklart, att relationen innebar lojalitet mot kyrklig ordning. Vad denna innebar konkret var inte helt klart, vilket kom till uttryck i frågorna om föreningarnas förhållande till kyrkoförsamlingen, nattvardsfirandet i bönhusen och missionärernas prästvigning.

Predikanterna aktualiserade den problematik som doldes i dessa frågor. I deras led fanns ett växande kårmedvetande, som strax före vår period hade manifesterats i bildandet av predikantförbundet. Även om inte någon öppen motsättning förelåg, fanns här ändå en begynnande spänning i förhållandet till EFS styrelse och expedition. Strukturen av dessa organ innebar möjligheter till en stegring av denna spänning.

Den nya kultur- och samhällssituationen i landet under 1940-talet, vilken av EFS i dess helhet upplevdes som oroväckande, spelade emellertid en sammanhållande roll. Man reagerade mot det nya med gemensamma protestuttalanden. Det nya samhället med dess ökade utbildning och förberedelserna för en ny dissenterlagstiftning aktualiserade EFS interna samfundsproblematik. Genom teologiska impulser väcktes i predikanternas led ett ämbetsmedvetande, som bl.a. medförde krav på en mera adekvat utbildning.

EFS ledning relaterade problematiken till nattvardsfrågan och inledde därför överläggningar med representanter för biskopsmötet om venia för predikanters nattvardsmedverkan. Man blev dock snart klar över att predikanterna inte nöjde sig med enbart "medverkan".

Det som bidrog till denna stegring i predikanternas önskemål var den nya religionsfrihetslagen 1951. De upplevde sig genom denna ha fått samhällets offentliga erkännande av sin pastorala ställning, främst genom den tillerkända vigselrätten.

För att stävja en sådan uppfattning, tolkade emellertid EFS ledning lagen så, att den närmast saknade betydelse för EFS.

Dessa divergerande tolkningar ökade spänningen och blev anledning till det hastigt inkallade extra predikantmötet 1952. Vid detta markerade merparten av predikanterna sin i kyrkligt avseende fria inställning. Styrelsen nödgades därför att avbryta överläggningarna med biskoparna och upphöra med att tillämpa disciplinära åtgärder mot föreningar och predikanter, som bröt mot kyrklig ordning. Det senare innebar, att en fri linje växte fram. Samtidigt bör-

jade också en reaktion emot denna, huvudsakligen från Västerbotten. Styrelsen valde i denna situation en kompromissväg, samtidigt som man uppmanade predikanterna till besinning och koncentrering på den religiösa uppgiften. Nämnda motsättningar i EFS avmattades emellertid i mitten på 1950-talet, dels p.g.a. det förestående 100-årsjubiléet och dels p.g.a. den gemensamma protesten mot högkyrkligheten.

Omedelbart efter 100-årsjubiléet uppmärksammade EFS, att befolkningsomflyttningen i det svenska samhället förorsakade en medlemsminskning. För att stoppa denna vidtog EFS ledning en serie åtgärder. 1961 genomfördes en omorganisation, genom vilken missionsföreningen blev den samlande enheten på lokalplanet, samma struktur som man avvisade i början av 1940-talet.

Man sökte också genom utredningar finna orsakerna till medlemsminskningen och den svaga EFS-representationen i tätorterna. Utredningarna pekade på relationerna till kyrkan som en väsentlig orsak och aktualiserade således EFS samfundsproblematik.

Genom generationsväxlingen på EFS ledande poster hade man emellertid fått en ny beredskap att återupptaga överläggningarna med biskopsmötet. 1962 bildades ett samarbetsråd av representanter för EFS styrelse och biskopsmötet. Även denna gång gällde frågan hur man skulle kunna bereda predikanterna möjlighet att medverka vid nattvard.

Efter fyra års arbete lade rådet fram sitt förslag, som gick ut på att man dels skulle söka utverka nattvardsvenia och dels söka upprätta samarbetskyrkor med prästvigd predikant. Den fria riktningen av EFS hade man helt utelämnat.

En lösning i denna riktning var inte heller denna gång förankrad i predikanternas önskemål. Överläggningarna om predikanterna, som skedde över deras huvuden, orsakade en förtroendekris i relationerna styrelsen – predikanterna. De egentliga orsakerna till denna avslöjades genom enkäten 1964. Predikanterna upplevde sig som den eftersatta gruppen, p.g.a. brist på information och själavård från EFS lednings sida. Trots att styrelsen dels 1961 beviljade predikanterna den tio år tidigare tillerkända vigselrätten och dels 1966 rätten att få tituleras pastor, gav den dock inget besked i frågan om predikanternas pastorala status. Anledningen därtill var att styrelsen alltjämt var låst av sitt traditionella teologiska och organisatoriska synsätt.

Att detta synsätt emellertid inte längre var självklart, blev uppenbart redan i styrelsens ställningstagande till samarbetsrådets förslag och ännu mer i det av styrelsen samma år, 1966, inkallade riksmötet. Som villkor för godkännande av den redan då inledda samarbetskyrkoverksamheten sattes styrelsens fulla erkännande av den fria riktningen av EFS, vilket blev styrelsens beslut.

EFS hade därmed i praktiken fått en kongregationalistisk organisation, där de lokala föreningarna hade tre olika strukturer: traditionella missionsföreningar, föreningar med församlingsstruktur och föreningar i samarbete med kyrkoförsamling.

Någon teoretisk bearbetning av den samfundsproblematik, som de ovan nämnda förändringarna är uttryck för, hade inte skett. Med anledning av bl.a. den förändrade utbildningssituationen i samhället och predikanternas behov av förberedelse för denna väckte teologiska institutets rektor 1967 frågan om EFS bibelteologiska grundsyn. Det ansågs, att EFS oreflekterade, verbalinspirerade bibelsyn måste bearbetas utifrån de nya förutsättningarna. Mot detta reagerade lekmannafromheten i EFS, som också fick teologiskt stöd av dr D. Hedegård. Styrelsemajoriteten gav emellertid rum i EFS och i dess utbildning för en moderat historisk-kritisk bibelsyn.

Efter denna omprövningskris, fokuserad på bibelsynen, kunde man gå vidare till de praktiska frågorna i samfundsproblematiken. För att få råd för lösningen av dessa inkallade EFS styrelse 1969 alla predikanter till regionala möten. Åtgärden vittnar om att styrelsen inte längre vågade besluta i ärenden, som gällde predikanterna, utan deras medverkan.

Förutom stöd för sitt ställningstagande i bibelsynsfrågan fick styrelsen också klart besked om att predikanterna inte ansåg prästvigning vara någon lösning på sakramentsförvaltningens problem i EFS. Anledningen var, att denna innebar ett underkännande av predikanternas aktuella status. Predikanterna accepterade dock prästvigning för samarbetskyrkoverksamhet. Men dessutom önskade man EFS styrelses officiella erkännande av sin pastorala ställning, vilket innebar rätt till sakramentsförvaltning. Samtliga predikantmöten tillstyrkte förslaget om ändring av § 1 i EFS stadgar i syfte att ge stadgemässigt erkännande åt den fria föreningsverksamheten. Predikanterna var emellertid inte klara över att det senare kunde förhindra det förra.

Med anledning av predikanternas yrkande, förelade EFS styrelse 1971 årsmötet ett förslag om stadgeändring i nämnda syfte. Stadgeändringen godkändes. De lokala missionsföreningarna var därmed fria att anmoda predikanter att förvalta sakramenten.

Genom denna förändring hade EFS samfundsproblematik blivit påtaglig på det lokala planet. Predikanterna blev därmed beroende av den varierande lokala strukturen. Frågan huruvida de var lekmannapredikanter, pastorer i frikyrklig mening eller lutherska präster lämnades obesvarad av EFS. Som helhet förblev emellertid EFS även i fortsättningen en "organisation inom kyrkan" men med beteckningen "självständig" inskriven i stadgarna.

Samtidigt med att EFS gav föreningarna nämnda självständighet, började man också se dessa som församlingar. Som grund för detta synsätt, som man ansåg vara i enlighet med luthersk församlingssyn, låg ett teologiskt studium.

Parallellt med denna markering i EFS förhållande till Svenska kyrkan utökades den inledda samarbetskyrkoverksamheten. I EFS i stort fanns emellertid en prövande hållning till verksamhetsformen, som man ansåg innebära risker för att EFS-profilen utplånades i samarbetskyrkorna.

P.g.a. att de unga, inhemska kyrkorna på EFS förra missionsfält önskade en

samordning av hjälpinsatserna från Sverige, inledde EFS 1971 visst samarbete med Svenska kyrkan också i sitt utlandsarbete. I båda fallen var det yttre och praktiska omständigheter, som förorsakade samarbetet. EFS samhörighet i övrigt med Svenska kyrkan var inte stark nog att ensam föranleda någon utökad samordning med kyrkan.

Vår slutsats är, att EFS under tiden 1940–1972 genomgick en betydande förändring, från inomkyrklig rörelse till självständigt trossamfund inom kyrkan. Detta innebar en institutionell konsolidering. I organisatoriskt avseende blev EFS lokala föreningar fria, enligt kongregationalistiskt mönster.

Den pådrivande faktorn i denna utveckling var predikanterna. Deras strävan hade under förra delen av vår undersökningsperiod en separatistisk inriktning. EFS samfundsproblematik kom därför att koncentreras omkring dem.

Idégivare och initiativtagare till den bibelteologiska och organisatoriska nyorientering, som skedde i slutet av perioden, var f. rektorn T. Nilsson. Trots att hans inriktning var kyrkligt orienterad, innebar dock de förändringar som skedde en uppluckring av sambandet med kyrkan.

Förändringarna medförde dock inte något officiellt pastoralt erkännande för predikanternas del. Anledningen härtill var oklarheten om EFS egen status. Trots sin här påvisade utveckling mot trossamfund ansåg man sig nämligen inte vara något sådant. EFS lever således vidare med en stegrad samfundsproblematik.

Bilaga 1.

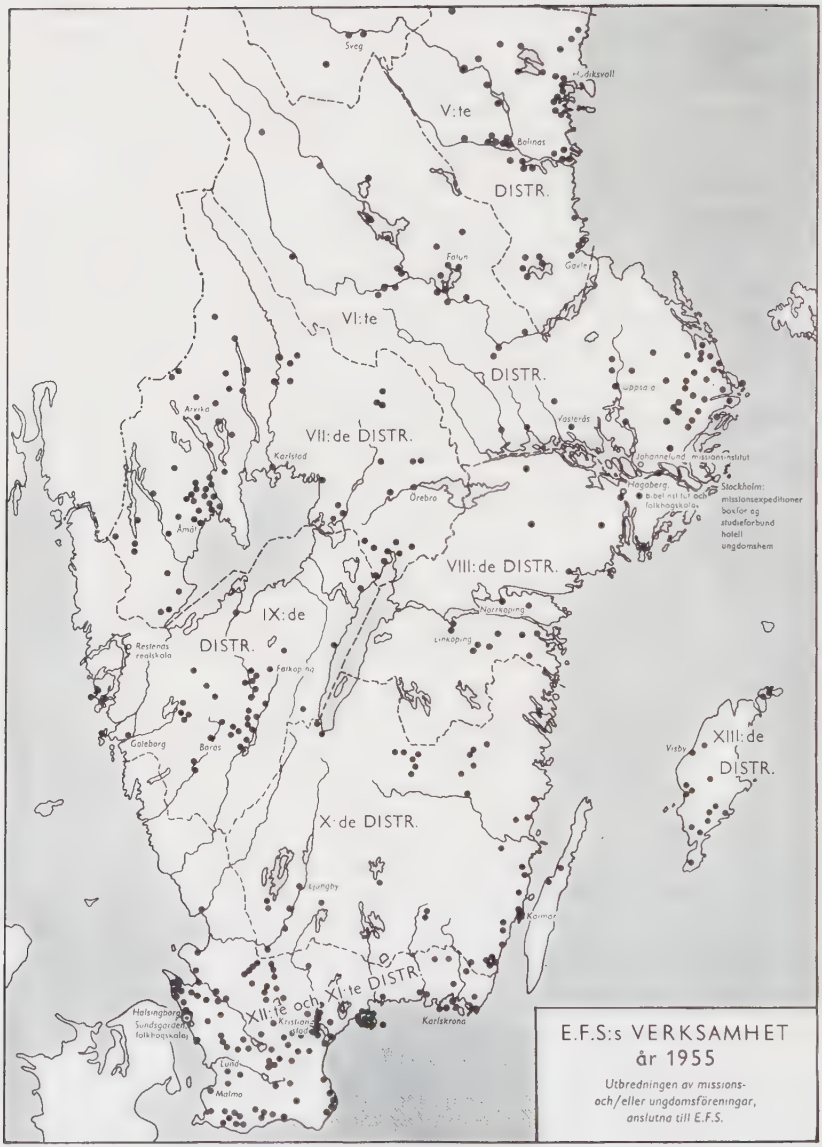
Sveg
Östersund-Frösö
Bollnäs
V:te
DISTR.
Falun
Gävle
VI:te
DISTR.
Uppsala
Arvika
Västerås
VII:de DISTR.
Karlstad
Johannelund missionsinstitut
Örebro
Göteborg, bibelinstitut och folkhögskola
Stockholm:
missionsexpeditioner
basfor og
studieforbund
hotell
ungdomshem
Åmål
VIII:de DISTR.
Norrköping
IX:de
DISTR.
Linköping
Restenäs realskola
Falköping
Visby
XIII:de
DISTR.
Göteborg
Borås
X:de DISTR.
Växjö
Kalmar
XI:te DISTR.
XII:te och
Halsingborg
Sundsgarden folkhögskola
Kristianstad
Karlskrona
Lund
Malmö
E.F.S:s VERKSAMHET
år 1955
Utbredningen av missions- och/eller ungdomsföreningar, anslutna till E.F.S.

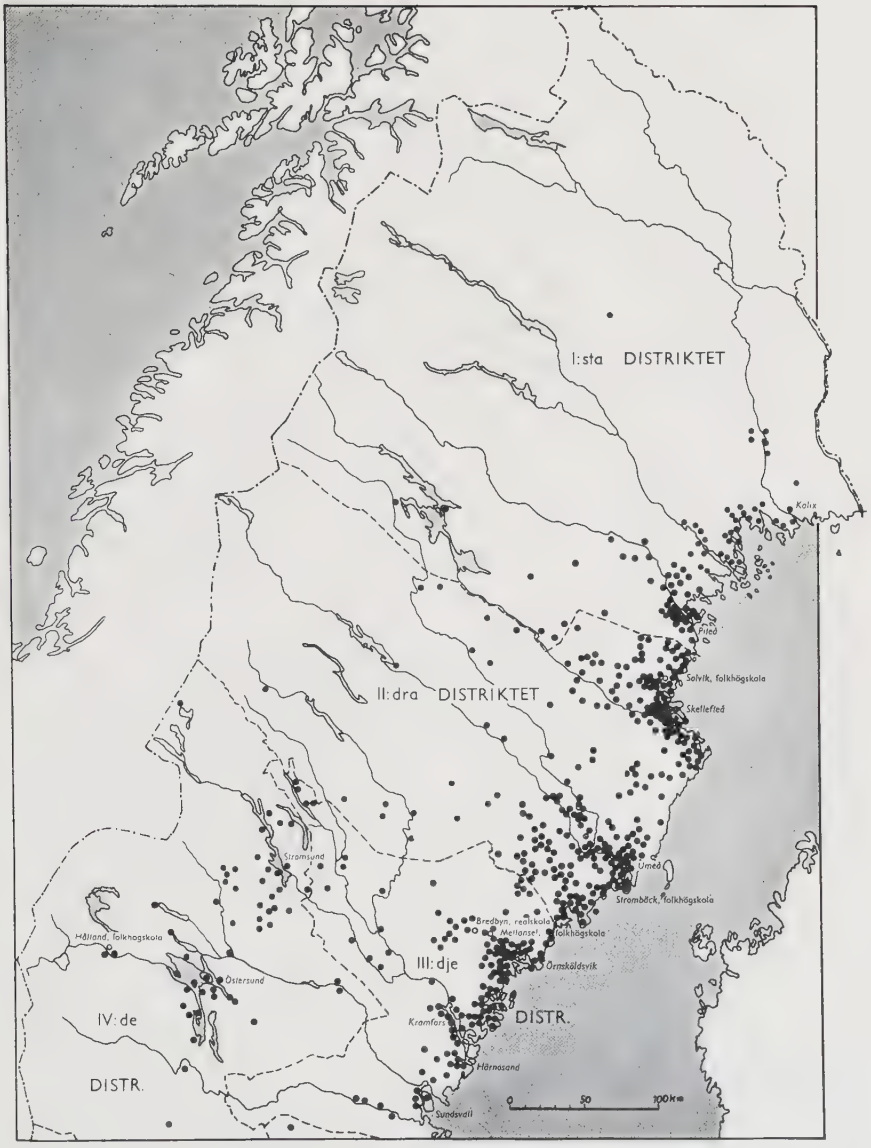
I:sta DISTRIKTET
II:dra DISTRIKTET
III:dje DISTRIKTET
IV:de DISTRIKTET
Kalix
Piteå
Solvik, folkhögskola
Skellefteå
Umeå
Strömbäck, folkhögskola
Bredbyn, realskola
Mellansel, folkhögskola
Örnsköldsvik
Kramfors
Härnosand
Sundsvall
Strömsund
Hållands folkhögskola
Östersund
50
100 km

Bilaga 2. Predikanternas syn på EFS ställning 1964

Källa: EFS-predikanternas trivsel 1964. Fråga 7 löd:
a) Är EFS nuvarande ställning ändamålsenlig för vårt missionssällskaps uppgift i vårt folk? För nej-svar följande följdfrågor:
a1) Borde EFS ställning vara mer självständig i förhållande till kyrkan? a2) Borde EFS ha en fastare anknytning till kyrkan?

b) Är nattvardsfrågan ett problem för dig? För ja-svar följdfrågorna:
b1) P.g.a. EFS försumlighet att bruka nattvarden? b2) P.g.a. delade meningar i EFS om sättet för nattvard?
Distriktsindelning, se kap. 4, not 4. Beteckningar, se tabell 10.

		a)					a1)				a2)			
Distr.	Antal pred.	Ja	%	Nej	%	% Ej svar	Ja	%	Nej	%	Ja	%	Nej	%
1	23	1	4,3	7	30,4	65,3	9	39,1	–	–	–	–	9	39,1
2	54	17	31,5	11	20.3	48,2	–	–	12	22,2	13	24,1	6	11,1
3	34	10	29,4	12	35,3	35,3	15	44,1	1	2,9	1	2,9	13	38,2
4	13	4	30,8	2	15,4	53,8	2	15,4	2	15,4	–	–	3	23,1
5	12	–	–	7	58,3	41,7	6	50	1	8,3	1	8,3	6	50
6	7	2	28,6	4	57,1	14,3	4	57,1	–	–	–	–	3	42,9
7	17	4	23,5	7	41,2	35,3	6	35,3	1	5,9	1	5,9	5	29.4
8	8	2	25	2	25	50	3	41,9	–	–	–	–	3	37,5
9	14	2	14,3	6	42,9	42,8	4	28,6	1	7,1	1	7,1	5	35,7
10	17	6	35,3	5	29,4	35,3	7	41,2	–	–	–	–	7	41,1
11	20	4	20	6	30	50	5	25	1	5	–	–	3	15
12	22	5	22,7	5	22,7	54,6	5	22,3	4	18,2	3	13,6	7	31,8

13	5	2	40	–	–	60	1	20	–	–	–	–	1	20
14	8	2	25	4	50	25	3	37,5	1	12,5	1	12,5	3	37,5
Resepr.	19	3	15,8	5	26,3	57,9	7	36,8	2	10,5	2	10,5	6	31,6
Övriga	–	3	1,1	2	0,7	–	2	0,7	1	0,4	1	0,4	2	0,7
Summa	273	67	24,5	85	31,1	44,4	79	28,9	27	9,9	24	8,8	82	30

		b)					b1)				b2)			
1	23	8	34,8	3	13	52,2	3	13	4	17,4	8	34,8	2	8,7
2	54	5	9,3	22	40,7	50	4	7,4	5	9,3	3	5,6	6	11,1
3	34	12	35,3	10	29,4	35,3	14	41,2	2	5,9	4	11,8	5	14,7
4	13	2	15,4	3	23,1	61,5	–	–	–	–	1	7,7	1	7,7
5	12	6	50	1	8,3	41,7	5	41,7	1	8,3	4	33,3	2	16,7
6	7	1	14,3	5	71,4	14,3	1	14,3	–	–	1	14,3	–	–
7	17	6	35,3	4	23,5	41,2	6	54,5	–	–	4	23,5	2	11,8
8	8	2	25	2	25	50	2	25	1	12,5	2	25	1	12,5
9	14	5	35,7	5	35,7	28,6	3	21,4	2	14,3	4	28,6	1	7,1
10	17	6	35,3	5	29,4	35,3	4	23,5	2	11,8	5	29,4	1	5,9
11	20	6	30	5	20	50	5	20	–	–	4	20	2	10
12	22	5	22,7	9	40,9	36,4	2	9,1	4	18,2	1	4,5	4	18,2
13	5	–	–	3	60	40	–	–	–	–	–	–	–	–
14	8	5	62,5	–	–	37,5	2	25	3	37,5	4	50	2	25
Resepr.	19	6	31,6	3	15,8	52,6	9	47,4	–	–	5	21,1	2	10,5
Övriga	–	4	1,5	2	0,7	–	4	1,5	1	0,4	4	1,5	1	0,4
Summa	273	79	28,9	82	30	41,1	64	23,4	25	9,2	54	19,8	32	11,7

Summary

PREACHER – CLERGYMAN

The Swedish Evangelical Mission Society and its denominational problem 1940–1972.

Introduction

Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen – EFS – is an association within the Church of Sweden, founded 1856. Its statutes which have given it its legal form, express the intentions of its founders. EFS was to be an independent union between those spiritually awakened within the Church – however, without founding any new denomination. The Church was considered to be a good framework for Evangelical activity, particularly because of its Evangelical Lutheran confession. It was intended to be a complementary organ within the Church but not submitted to the Church. In accordance with its religious structure its views of the Church were influenced by pietistic conceptions; the group of believers, the ecclesiola, being given a decisive role.

As early as around the turn of the century, when the Church of Sweden began to organize activities similar to those of EFS, one finds a more or less clearly expressed self-assertion in the relations of EFS to the Church.

The early workers of EFS, the colporteurs, were laymen, whose original task was to spread Lutheran literature. As they were encouraged also to preach and began to do so, they conflicted with the officially appointed clergy. The leaders of EFS did grant the colporteurs the right to preach but not to administer the sacraments. This was in accordance with what one of the founders of EFS, the lay preacher C.O. Rosenius, already practiced. For Communion EFS engaged "believing clergymen".

I. Changes in the organization of EFS

The original structure of the work of EFS, indicated above, was to a great extent intact by 1940, when our investigation begins. EFS was organized according to democratic principles with an annual conference as highest authority. The annual conferences elected a board, which in turn appointed heads of the various departments at its main office. During the earlier part of the period of our investigation the members of the board were elected repeatedly for very long terms. Many board members were also employees at the head office. This led

to a certain stability on the one hand but on the other also to very little sensitiveness to the changes within EFS and society in general.

During the years that had passed since EFS was founded new forms of associations for young people and children had been developed. The leaders of EFS were, however, not prepared to co-ordinate the various groups with the local mission societies as main units. The reason for this was their fear that it would lead to a church structure.

Up to the time of our investigation EFS-co-workers in Sweden were considered to be lay preachers with time-limited authorization. At the end of the thirties they attained a spiritual as well as organizational consolidation through a special dedication act, and through the forming of a preachers' union for the whole country. Before they were eligible for service in EFS, preachers generally had to go through a three years' training at the society's theological institute.

The Board of EFS stressed on their part the temporary character of the preachers' commission. Thus there existed an incipient tension in the relationship between board and employed preachers. Preachers were primarily recruited from the farm communities in northern Sweden, where the greater part of the work of EFS was located.

II. EFS in a new cultural situation

While World war II was still going on in Europe at the beginning of the fourties, a new cultural outlook was making headway in Swedish society. The old Christian, homogeneous social order was gradually breaking down. Education and other values in life were secularized. EFS was deeply concerned about this. Acting in line with its pietistic background, it protested and made a number of public statements, demanding that education as well as legislation should conform to the official confession of the nation.

Three internal problems were brought to the fore during this cultural transformation of Swedish society.

From the very beginning EFS had considered the Lord's Supper to be a fellowship solely of believers. This meant strained relations in regard to the communion practice of the Church. The traditional interpretation of the statutes of EFS implied that EFS-members should take part in the communion services arranged by their local parishes. Some societies wanted to celebrate communion in their own chapels. The board of EFS tried to gain assent to a compromise solution, which implied both satisfying the wishes of the local societies and complying with Church order. This was to be accomplished by dedicating mission chapels for communion with the consent of the chapters of the various dioceses. The conditions, that the Church on its part laid down for such dedication, were, however, that an ordained minister should officiate at every communion.

Another aspect concerning the relationship between EFS societies and Church parishes was brought up at this time in Västerbotten. To begin with the board of EFS agreed on issuing a statement together with the Church, that the local societies should back up local parishes with their activities. EFS-groups, particularly in Ångermanland and Västergötland, however, raised strong protests against the statement, so the board had to issue an "explanation", neutralizing the statement made.

Some of the people engaged in EFS-work, the missionaries, had of old been ordained in the Church of Sweden before they left for the mission fields. This meant that they were given a more respected standing than the preachers, and were allowed to administer the sacraments. After the district superintendents, having the same status as the preachers, had brought pressure to bear on the board in the fourties, the board found itself forced to limit the rights of the missionaries in this respect, while they were on furlough in Sweden.

The three questions mentioned above were expressions of EFS's denominational problems, which arose out of the new cultural situation.

III. The preachers – the "inofficial clergy" of EFS

Towards the end of the fourties these problems were aggravated – mostly within and through the body of preachers. The preachers' union invited a Norwegian theologian and philosopher, Dr. O. Valen-Sendstad, to hold a series of lectures. At that occasion the speaker expressed as his opinion, that the preachers of EFS ought to receive the acknowledgment of the Church of Sweden as an "inofficial clergy" – thus giving the preachers a theological support of their awakened ambitions of acquiring an offical position.

A factor which amplified this was the new law of religious freedom of 1951, which the preachers felt to be an acknowledgment by the State of their pastoral status. The leaders of EFS were not ready to agree to such an interpretation.

The preachers also wanted to have their official status manifested by a more qualified training, by the right to call themselves pastors, to wear cassocks, and to officiate at marriages (a right the state had granted the free denominations in the new law.)

In 1952 the tension between the leadership of EFS and the preachers had intensified, which induced the board to call the preachers to a day's extra meeting in connection with EFS'annual conference. Shortly before this the board had conceded, that the preachers be allowed to wear cassocks.

The communion question was voted on at this special gathering. The majority of the preachers were in favour of a solution on the lines of full liberty. Thereby they rejected an attempt by the board to secure venia for the preachers to assist at communion services by negotiations with the bishops.

In this situation the EFS board tried to persuade the preachers to come to their senses. However, it was compelled to make a compromise, declaring that it would not take any "disciplinary steps" against the preachers and societies, who violated Church order, while at the same time officially keeping to its traditional line.

IV. EFS and the population shift

Sweden experienced a revolutionary urbanization after the war. EFS had over 75% of its members out in the country, mainly in upper Norrland. The shifts of the population implied that the membership of EFS – including those participating in youth and children's work – declined from 86,000 in 1946 to 59,000 in 1971, or a reduction of 30 %.

This receding tendency did not attract attention until after EFS had celebrated its centennial in 1956. At about this time there was a generation-shift in the leadership of EFS. To abate the receding statistics the leaders of EFS now made a series of moves, of which the first one was a reorganization to meet the demands called for as early as 1943. The local mission society became the unit in which all activity groups were assembled.

Two investigation committees were appointed to throw light upon the needs of the population centers. These committees considered an acquiescence to the Church of Sweden a negative factor.

Due to a concentration on the urbanization-problems and on recruiting new members during the latter part of the fifties, the denominational problems of EFS were set aside. A uniting factor was a protest from the board and preachers alike against the high church view on the office of the priesthood, in evidence in the Church at this time.

V. Initiatives to break the deadlock between EFS – Church of Sweden

The leaders of EFS found the deadlock in the relations to the Church of Sweden very unsatisfactory. An initiative was therefore taken to resume negotiations with the bishops, and in 1962 a collaboration committee was formed for the purpose of opening the way for preachers to participate in the distribution of the sacraments. After four years of work this committee presented a recommendation. It seemed that the only feasible way was ordination of preachers by granting exemptions. A new form of activity for EFS was also suggested: starting church work in collaboration with local parishes.

Even when the matter was first dealt with by the board, a condition was laid down for accepting this form of activity: one ought to secure Church

acknowledgment also of work within EFS along free lines – something that the committee had omitted altogether.

As for the body of preachers, their problems from the early fifties remained unsolved. They felt themselves "run over" by the negotiations with the bishops. This caused a breach of confidence in their relations to the leadership of EFS. They lacked pastoral counsel and information from the leaders. During this period the board complied with the wishes of the preachers in regard to the right to officiate at marriages and be addressed as pastors.

In order to get a basis for their stand to the proposition about local co-operative churches, given by the collaboration committee, the board of EFS called together a respresentative assembly from the whole country. The local societies were, however, not directly represented at this occasion, which aroused protests from a number of societies. The board was accused of using a coup to make EFS more dependent on the Church.

The most important result of this national assembly was a resolution by which the "free line" was acknowledged as a valid part of EFS, at the same time as the new forms of activity were approved of. Thus the picture of EFS became more pluralistic.

VI. A new orientation

As things now stood, an old and important question for EFS was brought up again: the society's Biblical basis. The question concerned the identity and self-appraisal of EFS.

The question was raised by the principal of the Theological institute, who was of the opinion that the training of preachers should prepare them for the questions raised by a secular society. The old views of the Bible, based on the doctrine of verbal inspiration, therefore had to be modified. The majority of the board accepted the view of the Bible along the lines of a moderate form of historical criticism, and at the same time stressed the importance of the Bible as the true message of salvation. A few members of the board were, however, very critical of the new approach to the Bible, and this led to the principal's resignation of his own accord.

With this fundamental theological question as a starting point, EFS could now proceed in trying to solve its practical questions. The first one concerned the divergence of the standpoint of the free mission societies from § 1 in the statutes of EFS, which implied loyalty to Church order. The Board of EFS did not have in mind to make any changes in this fundamental paragraph. They proposed, however, to the conference a minor alteration of the wording of this paragraph to give statutory accreditation also of the independent work of the free

societies. The board had received a suggestion along these lines, and the preachers' conference had unanimously made a similar demand.

The EFS annual conference of 1972 made a final confirmation of the proposed alteration.

By now the board of EFS had begun to consider the mission societies as congregations. After a theological research of this question had been made, they came to the conclusion that this point of view was in accordance with Evangelical Lutheran ecclesiology. Thereby EFS had for the first time formulated its ecclesiastical view. In defining this it demonstrated the glide of the mission societies from ecclosiola to ecclesia.

VII. Partial collaboration EFS – Church of Sweden

In spite of the above-mentioned development, which resulted in a considerable weakening of the affinity with the local parishes, a certain co-operation was established with the Church of Sweden.

The collaboration between local societies and parishes in Church work continued to expand. During the twelve years since it started 21 mission societies have entered upon such co-operation. It is most common in the population centers of central Sweden.

The initial purpose of this kind of co-operation was to achieve better possibilities of evangelization, but most often the decisive factor has been of a more practical nature.

This co-operation between EFS-groups and the Church of Sweden means that an EFS local society erects a church building in a certain part of a parish, and receives the responsibility of carrying on Church work within this area under the leadership of its own ordained minister. The parish supplies with the funds needed to cover the costs of the Church part of this work.

To begin with there was within EFS a certain resistance towards co-operative churches, because people thought these would jeopardize the peculiar nature of EFS.

During the period we have dealt with the EFS-sponsored churches on the mission fields developed into independent, indigenous churches. Some of them received support also from the Church of Sweden and the Swedish Section of the Lutheran World Federation, and they now demanded that the aid given by EFS should be co-ordinated with that of the other organizations. For that reason a co-ordination committee was formed with representatives from the three parties involved. EFS was thereby engaged in co-operation with the Church also in its foreign missions. Even in this case the direct reason was of a practical nature.

Résumé

The conclusion of our investigation is that during the period 1940–1972 EFS has developed organizationally towards a congregational denomination. This implies that it has moved away from its function as a revival and mission movement within the Church of Sweden.

Time and again the developments within Swedish society were to a great extent responsible for bringing to the fore the denominational problem of EFS, arising from its relations to the Church of Sweden. Through the alterations in 1972 in the statutes of EFS, the local mission societies were released from their commitment to Church order.

This, however, did not solve the denominational problem of EFS but only moved it from a central to a local level. As a whole EFS thereby frustrated the wishes of its preachers, who wanted an official acknowledgment of their pastoral position. The question of lay preacher, pastor or clergyman thus remained unanswered.

This being so, EFS shows two parallel lines of development at the end of our period: one which is loyal to Church order and wants to carry on work through traditional mission societies as well as through the new co-operative churches, and the other, which has more the character of a free congregational church, with a chief concern to safeguard pietistic revival traditions.

Translated by *Lennart Linder*

Källor och litteratur

Otryckta källor och otryckt litteratur

Luleå
Luleå Stifts Arkiv (LSA)
Handlingar rörande Prästmötet i Luleå 1941–1947

Stockholm
Betlehemskyrkans Arkiv (BKA)
Betlehemskyrkostiftelsens protokoll (BKP) 1962–1965
EFS distrikt 14, protokoll (EFSP14) 1969–1971
EFS Korrespondens 1942–1959. (EFSA)
Samarbetskyrkodag i Uppsala. Anteckningar. Om samarbetskyrkans problem 1972

Stockholms Stadsarkiv (SSA)
Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens arkiv (EFSA)
EFS Centralarkiv
A. Protokoll
AI. Mötesprotokoll (årsmöteskonferenser). (EFSKP)
Vol. 7 1937–1945
Vol. 8 1946–1952
AIIa. Styrelseprotokoll (EFSP)
Vol. 1 1856 5.6–1858 25.3
1860 10.1–1861 26.8
Vol. 2 1856 8.7–1858 3.3
Vol. 5 1866 12.6–1870 1.3
Vol. 6 1870 8.3–1872 7.6
Vol. 7 1872 18.6–1876 19.9
Vol. 15 1901 8.10–1905 14.3
Vol. 17 1908 10.3–1910 14.6
Vol. 18 1910 12.7–1912 10.9
Vol. 22 1919 10.6–1921 15.12
Vol. 35 1938
Vol. 36 1939
Vol. 37 1940
Vol. 38 1941
Vol. 39 1942
Vol. 40 1943
Vol. 41 1944
Vol. 42 1945
Vol. 43 1946
Vol. 44 1947
Vol. 45 1948
Vol. 46 1949
Vol. 47 1950

AIIIb. Verkställande utskottets protokoll (EFSVU)
Vol. 17 1939
Vol. 18 1940
Vol. 19 1941
Vol. 20 1942
Vol. 21 1943
Vol. 22 1944
Vol. 23 1945
Vol. 24 1946
Vol. 25 1947
Vol. 26 1948

D. Liggare
DIV. Föreningsmatriklar
Vol. 1 1875–1909

E. Inkomna handlingar
EI. Brev
Vol. 431–442 1939
Vol. 443–453 1940
Vol. 454–464 1941

EFS Särarkiv
I:3 De Ungas Förbund (DUF)
AII. Protokoll
Vol. 1 1906–1924 13.3
Vol. 7 1941–1944

Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens arkiv (EFSA)
EFS mellanarkiv
Budbärarens redaktions korrespondens, pärm
EFS Bokförlagsutskotts protokoll (EFSBP) 1943–1972
EFS årsmöteskonferens protokoll (EFSKP) 1953–1972
EFS styrelses protokoll (EFSP) 1951–1973
EFS styrelses arbetsutskotts protokoll (EFSAU) 1952–1970
EFS styrelses verkställande utskotts protokoll (EFSVU) 1949–1951
EFS styrelses hemlandsutskotts protokoll (EFSHU) 1971, 1972
EFS styrelsehandlingar och korrespondens 1942–1972
EFS Medarbetareförbunds protokoll (EFSMP) 1971, 1972
EFS Predikantförbunds protokoll (EFSPP) 1935–1970
EFS ungdomsråds protokoll (EFSUP) 1972
EFS-predikanternas trivsel (enkät) 1964
EFS inför framtiden. Vägar, utvägar, avvägar, T. Nilsson 1971
EFS småkyrkoarbete, pärm Regionala predikantmöten 1969
DUF:s årsmöteskonferensers protokoll (DUFKP) 1950–1960
DUF:s styrelses protokoll (DUFP) 1945–1961
DUF:s handlingar om omorganisation 1956–1961
DUF. Omorganisationsplan för EFS i hemlandet 1961

Regionala predikantmöten 1969, pärm
Riksmötet 1966, pärm
Samarbetsrådets protokoll (SRP) 1962–1973
Samarbetsrådets Redogörelser och förslag till riktlinjer 1965
Samarbetsrådets riktlinjer 1970
Samarbetsrådet. PM för biskopsmötet 1964. B. Giertz
Småkyrkokonferens 1973, pärm
Stiftelsen och dess arbete i en ny tid (odat.)
Tätortskommitté, 1962 års
Utredning om EFS verksamhet 1957 med hänsyn till förhållandena mellan städer, tätorter och landsbygd
Utredning om ordning vid installation av EFS medarbetare 1968

Uppsala
Ärkestiftets arkiv (ÄSA)
Biskopsmötets protokoll 1961–1967

Örsundsbro
Siv Andersson
Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens Predikantkår 1960

Hos författaren
Enkät om EFS samarbetskyrkor 1970
Enkät om EFS samarbetskyrkor 1977
Intervju med ärkebiskop em. G. Hultgren 1.2 1977
Intervju med f. missionsföreståndare E. Thurfjell 29.4 1977

Tryckta källor och övrig använd litteratur

Borgenstierna, G. 1970. Bibelsyn och bibelbruk. Lund
Cornell, J. (red.) 1968. Den svenska historien. Stockholm
Dahlberg, N. - Jonzon. B. 1953. Kyrkan och Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen. Stockholm
Fellström, K.A. 1947. Fromhetslivet i Skelleftebygden. Skellefteå
Gerhardsson, B. 1970. Om en bibelkommission och några bibelproblem. Klippan
Gidlund, M. 1955. Kyrka och väckelse inom Härnösands stift från 1840-talet till omkring 1880. Uppsala
Gustafsson, B. 1955. Småkyrkorörelsen. Dess historiska bakgrund. Stockholm
Gustafsson, B. 1971. Svensk Kyrkogeografi. Lund
Gustafsson, S. 1962. Nyevangelismens kyrkokritik. Lund.
Göransson, S. 1975. Kyrkohistorisk årsskrift 75 år. (KÅ) Uppsala
Hansson, S. 1960. Kyrka och ämbetstvång vid den inre missionens framträdande i Sverige vid mitten av 1800-talet. (KÅ) Stockholm
Hassler, Å. 1967. Lagen om församlingsstyrelse. Stockholm
Hofgren, A. 1956. Med Gud och hans vänskap. EFS genom 100 år. En bokfilm. Stockholm
Hofgren, A. (red.) 1963. Johannelunds Teologiska Institut 1863–1963. Klippan.
Hyrenius, H. 1954. Prästkårens rekrytering. Stockholm
Hägglund, B. 1975. Teologins historia. Lund
Hök, G. 1951. En bok om kyrkans ämbete. Stockholm
Johansson, H. 1952. Folkrörelserna och det demokratiska statsskicket i Sverige. Karlstad
Järpenmo, S. 1977. Väckelse och kyrkans reform. Uppsala.
Kjöllerström, S. 1959. Praktisk teologi. Malmö
Landström, S-S. 1954. Svenska ämbetsmäns sociala ursprung. Uppsala
Levander, E (red.) 1931. EFS genom 75 år. Jubileumsskrift del I och II. Stockholm
Lodin, S. 1938. Boken om De Ungas Förbund. Stockholm
Lodin, S. 1956, C.O. Rosenius. Stockholm
Lundqvist, K.A. 1977. Organisation och bekännelse. Klippan
Lundkvist, S. 1977. Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920. Uppsala
Martling, C.H. 1958. Nattvardskrisen i Karlstads stift under 1880-talets senare hälft. Lund
Newman, E. 1939. Gemenskaps- och frihetssträvanden i Svenskt fromhetsliv 1809–1855. Lund
Nilsson, T. 1969. Lystring. Örnsköldsvik
Nilsson, T. 1971. Missionen är död – leve missionen. Klippan
Nya Testamentet på vår tids språk. D. Hedegård. 1964, 1965. Malmö
Olsson, B. – Nilsson, T. 1970. Bibeltext och Bibeltolkning. Klippan
Olsson, Th. (red.) 1973. EFS är vi. Stockholm
Onsäter, S.A. 1957. Högkyrkligheten. Stockholm
Rodén, N. 1961. Hans Jakob Lundborg. Klippan
Sahlberg, C.-E. 1977. Pingströrelsen och tidningen Dagen. Uppsala
Sekelskifte i Betlehemskyrkan. Med sikte på framtiden. 1977. Stockholm
Saeverås, O. 1974. On Church – Mission relations in Ethiopia 1944–1969. Drammen
Södergren, V. 1945. Vägar vi gått och vägen fram. Stockholm
Söderlind, J. 1927. Förkunnelsen inom vår Svenska Kyrka. Stockholm
Tafvelin, Th. – Lundmark. G. 1974. Ut i all världen. EFS mission i Afrika och Indien 1866–1973. Klippan

Wadström, B. 1898. Ur minnet och dagboken. Del I. Stockholm
Wadström, B. 1899. Ur minnet och dagboken. Del II. Stockholm
Walan, B. 1964. Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet. Stockholm
Valen-Sendstad, O. 1949. Ordet som icke kan dö. Hässleholm
Wallin, O. 1976. Bara en länk. Klippan
Wallin, O. – Westman, J.S. 1951. I Herrens tjänst. Stockholm
Wiberg, T. (red.) 1970. EFS på 1970-talet. Klippan
Wikmark, G. 1968. Kyrkan och Fosterlandsstiftelsen i norra Ångermanland. Stockholm
Wikström, O. 1975. Guds ledning. En psykologisk studie av ålderdomens fromhet. Uppsala

Periodica

Aktuellt från Svenska Kyrkans Centralråd 1976–1978
Budbäraren 1958–1972
Missionstidning (MT)-Budbäraren 1922, 1940–1957
De Ungas Tidning 1939–1957
Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens Årsbok (EFSÅ) 1922, 1940–1973
Förkunnaren 1952–1974
Förlagskatalog 1956
För Biblisk Tro 1968, 1969
Församlingsbladet 1941
Kretsblad för EFS distrikt 5 1952
Kyrkohistorisk Årsskrift (KÅ) 1960–1976
Kyrkomötets protokoll 1951
Månadsblad för verksamhet i Stockholm 1960–1969
Nya Väktaren 1968, 1969
Svensk Författningssamling. Religionsfrihetslag 1951
Statens offentliga utredningar – SOU 1949:20. 1964:13. 1964:16. 1968:65
Statistisk Årsbok 1946, 1956, 1966
Vi Juniorer 1943
Vårt Budskap för EFS distrikt 2 1964–1966
Örnsköldsviks Allehanda 1955

Förkortningar

BKA	Betlehemskyrkans arkiv
BKP	Betlehemskyrkostiftelsens protokoll
BMP	Biskopsmötets protokoll
DUF	De Ungas Förbund
DUFP	De Ungas Förbunds styrelses protokoll
DUFKP	De Ungas Förbunds årskonferens protokoll
DUT	De Ungas Tidning
EFS	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen
EFSA	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens arkiv
EFSAU	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens styrelses arbetsutskotts protokoll
EFSBP	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens styrelses bokförlagsutskotts protkoll
EFSH	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens styrelsehandlingar
EFSHU	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens styrelses hemlandsutskotts protokoll
EFSKP	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens årskonferens protokoll
EFSMP	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens Medarbetarförbunds protokoll
EFSP	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens styrelses protokoll
EFSP14	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens, distrikt 14 protokoll
EFSPP	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens Predikantförbunds protokoll
EFSUP	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens ungdomsråds protokoll
EFSVU	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens styrelses verkställande utskotts protokoll
EFSÅ	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens årsbok
KMP	Kyrkomötets protokoll
KÅ	Kyrkohistorisk årsskrift
LSA	Luleå stifts arkiv
MT	Missionstidning(-Budbäraren)
SESG	Sveriges Evangeliska Student- och Gymnasiströrelse
SRP	Samarbetsrådets protokoll
SSA	Stockholms stadsarkiv
ÄSA	Ärkestiftets arkiv

Personregister

Andersson, J. 68
Anderzon, R. 115
Andrén, Å. 129, 130
Askmark, R. 130

Backlund, E. 88, 145
Beyerhaus, P. 204, 205, 207
Björk, K. 38, 53, 54, 56, 63, 119, 122
Block, C. 52, 53
Bogren, G. 112
Bohlin, T. 56–58
Brilioth, Y. 70

Cullberg, J. 58

Dahlberg, N. 29, 52, 55–58, 68, 74, 75, 79, 80, 91, 92, 100, 101, 127
Dahlsten, G. 70, 74
Danell, G.A. 162, 163
Dyberg, Å. 113

Emgård, O. 159, 161–164, 166
Engberg, A. 47

Fallman, G. 146, 178–180, 193
Fellström, K.A. 65, 67
Forsman, H. 152
Freud, S. 46
Furberg, A. 80, 88, 92, 93

Giertz, B. 65, 130–132, 134, 162
Gustafsson, S. 22
Gustafsson, S. (pred.) 177, 179
Göransson, S. 11

Hagner, J. 30, 55, 69, 74, 100
Hallesby, O. 74, 75
Hammar, H.B. 129, 130
Hedegård, D. 157, 158, 163–166, 205, 210
Hedqvist, J. 129–31
Holmström, S. 47
Hultgren, G. 91, 127
Hylander, I. 129–131, 133
Hyrenius, H. 42
Hök, G. 101

Israelsson, R. 198, 200

Jacobsson, H. 113
Johansson, H. 26
Jonzon, B. 61, 62, 65, 66, 91
Josefsson, G. 191, 193
Juliusson, P. 84

Karlsson, D. 90, 97, 98
Karlsson, J. 30, 52, 63, 67, 74, 75, 90, 91, 110
Karlzon, P. 151, 152
Kihlström, G. 33, 35, 68
Kolmodin, A. 19

Lagerström, H. 129
Landgren, K. 30
Larsson, E. 38, 63, 87, 88, 94, 127, 129–131, 136
Lind, E. 94
Linder, L. 205
Lodin, S. 74, 91, 92
Lundborg, H.J. 12, 14, 15
Lundgren, M. 169, 170, 173, 202–205, 207
Lundmark, G. 16
Lundmark, J. 84, 101, 102, 120, 121
Lundqvist, K.A. 9, 16
Lundström, K.J. 202

Malmeström, E. 91
Marklund, A. 84
Martling, C.H. 20
Montgomery, I. 11
Mossberg, K. 113, 121, 132, 165
Myrdal, A. och G. 46

Nilsson, E. 59
Nilsson, J. 201
Nilsson, T. 117, 121, 122, 127, 128, 130, 131, 134, 148, 151, 153, 157–166, 168–170, 172, 173, 176–181, 184, 203–205, 211
Nordfeldt, M. 200
Nordlander, A. 172
Nyberg, H. 11
Nygren, H. 115
Nygren, J. 35, 38, 39, 49, 80, 90

Olsson, A. 38, 58, 59
Olsson, B. 157–162, 164, 172
Onsäter, S.A. 119, 120, 125
Ottesen-Jensen, E. 46

Perbo, R. 152
Persson, J. 74, 75
Persson, P.E. 129, 131
Pethrus, L. 80
Petrén, E. 177, 178

Reuterdahl, H. 13
Rodén, N. 63
Rodhe, E. 57
Rosenius, C.O. 12, 14, 18, 22–24, 216

Schaefer, H.G. 201
Scott, G. 14
Segelberg, E. 84, 100–102
Svensson, A.B. 121
Svensson, E. 79, 85, 88, 91, 113, 127, 136
Södergren, V. 66
Söderström, E. 201

Tafvelin, Th. 16
Thurfjell, E. 127, 129, 131, 132, 137, 146, 151, 153, 199

Wadström, B. 12
Walan, B. 9, 20, 22
Valen-Sendstad, O. 74–76, 82, 83, 99, 102, 123, 218
Wallin, B. 119
Wallin, O. 34, 35, 110, 134, 136, 137, 157
Wessmark, J. 75
Wiberg, T. 178, 205
Wikmark, G. 119
Wikström, B. 80, 146
Wilson, B. 18
Wingren, G. 101

Ysander, T. 91

Åberg, K. 158, 159, 162
Åberg, S. 69

Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen

Publications of the Swedish Society of Church History

Editor: Professor Ingun Montgomery, Uppsala

1. *Sven Göransson,* Ortodoxi och synkretism i Sverige 1647–1660. 1950.
2. *Sverker Ölander,* Anton Niklas Sundberg före ärkebiskopstiden. 1951.
3. *Sven Göransson,* De svenska studieresorna och den religiösa kontrollen. Från reformationstiden till frihetstiden. 1951.
4. *Allan Sandewall,* Separatismen i övre Norrland 1820–1855. 1952.
5. *Sven Göransson,* Den synkretistiska striden i Sverige 1660–1664. 1952.
6. *Henrik Gladh,* Lars Vilhelm Henschen och religionsfrihetsfrågan till 1853. 1953.
7. *Allan Sandewall,* Separatismen i övre Norrland efter 1855. 1954.
8. *Arne Palmqvist,* Die römisch-katholische Kirche in Schweden nach 1781. I. Das apostolische Vikariat 1783–1820. 1954.
9. *Martin Gidlund,* Kyrka och väckelse inom Härnösands stift från 1840-talet till omkring 1880. 1955.
10. *Tore Heldtander,* Prästtillsättningar i Sverige under stormaktstiden. Tiden före kyrkolagen 1686. 1955.
11. *Sven Göransson,* Den europeiska konfessionspolitikens upplösning 1654–1660. Religion och utrikespolitik under Karl X Gustav. 1956.
12. *Arne Palmqvist,* Die römisch-katholische Kirche in Schweden nach 1781. II. Das apostolische Vikariat 1820–1873. 1958.
13. *Sven Göransson,* Folkrepresentation och kyrka 1809–1847. 1959.
14. *Theodor Freeman,* Pehr Säve och Johan Niclas Cramér. Studier i den religiösa rationalismen i Visby stift. 1965.
15. Från gammallutherdom till nyprotestantism. Studier tillägnade Hilding Pleijel. 1965.
16. *Ingemar Björck,* Tradition och förnyelse. Pastorat och präster i Visby stift 1800–1920. En strukturstudie. 1967.
17. Från Ansgar till radiokyrkan. 1970.
18. *Sven Göransson,* Kyrkohistorisk orientering. 1970.
19. Från reformation till enhetssträvanden. Forskningshistorisk översikt från Kyrkohistoriska institutionen, Uppsala, 1956–1970. 1970.
20. *Sven Göransson,* Kyrkan och världskrigen. 1972.
21. Birgitta och hennes tid. 1973.
22. *Per Erik Gustafsson,* Hans Henrik von Essen på Tidaholm. Högreståndsväckelse och socialt ansvar i ett begynnande industrisamhälle. 1974.
23. *Harry Nyberg,* Från väckelsemiljö till kyrkomedvetande. En studie i Nils Lövgrens utveckling 1852–1896/98. 1975.
24. Religion och kyrka i 1930-talets sociala kris. 1976.
25. *Karl Axel Lundqvist,* Organisation och bekännelse. Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen och Svenska kyrkan 1890–1911. 1977.
26. *Carl-Erik Sahlberg,* Pingströrelsen och tidningen Dagen. Från sekt till kristet samhälle 1907–63. 1977.
27. *Carl-Eber Olivestam,* Idé och politik. De politiska partierna – skolan och kristendomen. En studie i svensk skolpolitik under 1940-talet. 1977.
28. *Alvin Isberg,* Svensk mission och kyrklig verksamhet i Estland 1873–1943. 1978.
29. *Lennart Tegborg,* Församlingsförnyelse i Svenska kyrkan. Svensk kyrkohistoria från fem utsiktspunkter från 1878 till nutid. 1978.
30. The Church in a Changing Society. CIHEC-Conference in Uppsala 1977. 1978.
31. Henry Wiklund. Predikant Pastor Präst. Evangeliska Fosterlandsstiftelsens samfundsproblematik 1940–1972. 1979.

ISBN 91-7080-404-4
Uppsala Offset Center AB 1979